

NIEUWE WEST-INDISCHE GIDS

NIEUWE WEST-INDISCHE GIDS

ONTSTAAN UIT

DE WEST-INDISCHE GIDS
VOX GUYANAE CHRISTOFFEL

ZES EN VEERTIGSTE JAARGANG

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1968

© 1968 by Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands
*All rights reserved, including the right to translate or to
reproduce this book or parts thereof in any form*

PRINTED IN THE NETHERLANDS

INHOUD VAN DE ZES EN VEERTIGSTE JAARGANG

BROUWER, A., Geologisch onderzoek van Suriname: 1945-1965	27-41
DUBELAAR, C. N. & GONGGRYP, J. W., Het Afaka- schrift. Een nadere beschouwing	232-260
GEIJSKES, D. C., Natuurwetenschappelijk onderzoek van Suriname: 1945-1965	12-26
— Zoölogisch onderzoek van Suriname: 1955-1965	49-58
GOSLINGA, CORNELIS CH., Papachi Sassen: Drie onrus- tige jaren op Curaçao: 1870-1873	105-149
GROOT, SILVIA W. DE, Naar aanleiding van het her- drukken van Benoit's Voyage à Surinam	292-296
HEIDE, H. TER, <i>Boekbespreking</i>	181-183
— Pater W. G. Ahlbrinck 1885-1966	288-291
HOFF, B. J., <i>Boekbespreking</i>	186-187
KRUIJER, G. J., Guyana in Guiana?	176-178
— <i>Boekbespreking</i>	187-193
LANJOUW, J. Botanisch onderzoek van Suriname: 1945-1965	42-48
MEILINK-ROELOFSZ, M. A. P., Een archiefreis in West- Indië in 1965 (I)	261-287
REDACTIE, W. R. Menkman, 18 juni 1876-2 december 1968	297
STEEN, L. J. VAN DER, <i>Boekbespreking</i>	184-186
STOFFERS, A. L., Botanisch onderzoek van de Neder- landse Antillen	73-89

VI INHOUD VAN DE ZES EN VEERTIGSTE JAARGANG

THOLENAAR-VAN RAALTE, J., De integratie van West-indische immigranten in Groot-Brittannië en in Nederland	150-163
— <i>Boekbespreking</i>	179-181
VOOUS, K. H., Zoölogisch onderzoek van de Nederlandse Antillen: 1945-1965	90-103
WAGENAAR HUMMELINCK, P., Twintig jaren Studiering: 1945-1965	3-11
— Natuurwetenschappelijk onderzoek van de Nederlandse Antillen: 1945-1965	59-64
— <i>Bibliografie</i>	298-335
WEERDEN, J. S. VAN, Marten Douwes Teenstra in Suriname, 1828-1834. Een Groninger pionier in de West	165-175
WESTERMANN, J. H., Geologisch onderzoek van de Nederlandse Antillen	65-72
— Om het voortbestaan van de flamingo's van Zuid-Bonaire, 1957-1968	195-231

BIBLIOGRAFIE

Separate publications (W. H.)	298-335
---	---------

BOEKBESPREKING

DEKKER, P., <i>Willem 't Hart, 1750-1830. Een Zijper zeevaarder in de nadagen der Republiek</i> , 1966 (v. d. S.)	185-186
HANSEN, HAN & WAGT, GABRI DE, <i>Wat doen we in Suriname?</i> 1966 (Kr.)	187-188
JAYAWARDENA, CHANDRA, <i>Conflict and Solidarity in a Guianese Plantation</i> , 1963 (Tholenaar-van Raalte)	179-181
KIBAN, ROBERT JANKI, <i>Muziek, zang en dans van de Kariben in Suriname</i> , 1966 (Hoff)	186-187
ORMELING, F. J., <i>Bos-Niermeyer Atlas der gehele Aarde</i> , verzorgd door —, 1967 (Kr.)	188-193
TAJFEL, HENRI & DAWSON, JOHN L. ed., <i>Disappointed Guests: Essays by African, Asian and West Indian Students</i> , 1965 (ter Heide)	181-183
YOUNG, EVERILD & HELWEG-LARSEN, KJELD, <i>The Pirates' Priest. The life of Père Labat in the West Indies 1693-1705</i> , 1965 (v. d. S.)	184-185

NIEUWE WEST-INDISCHE GIDS

onder redactie van

Dr. M. J. H. ADHIN, Dr. D. C. GEIJSKENS, Prof. Dr. G. J. KRUIJER, mej.
L. J. VAN DER STEEN, Dr. J. H. WESTERMANN en Dr. P. WAGENAAR
HUMMELINCK, *secretaris en eindredacteur*, Sweelincklaan 84, Bilthoven.

No 1, december 1967, p. 1-103

No 2, juni 1968, p. 105-193

No 3, december 1968, p. 195-335

TWINTIG JAREN STUDIEKRING

VERANTWOORDING VAN DIT NUMMER

De Redactie van de *Nieuwe West-Indische Gids* heeft de beschikking gekregen over de tekst van de lezingen welke op 27 november 1965 te Utrecht werden gehouden onder de algemene titel „Twintig Jaren Studiekring”.

Daar het duidelijk was dat de sprekers hun taak zeer verschillend zagen en van volledigheid toch geen sprake kon zijn, heeft zij geen pogingen gedaan alsnog een sluitend overzicht te geven van hetgeen door de „Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen” gedurende de eerste twintig jaren van zijn bestaan is ondernomen. De sprekers werden ook als schrijvers geheel vrij gelaten in de behandeling van hun stof, waardoor enkele lezingen hun karakter van gelegenheidstoespraken behielden, terwijl andere tot afgeronde verhandelingen werden omgewerkt.

Hoewel het resultaat daardoor niet anders kon zijn dan een aantal heterogene bijdragen welke door de boventitel allerminst worden gedekt, hoopt de Redactie toch de lezers van dit tijdschrift hiermede een goede indruk te hebben gegeven van wat de laatste jaren op natuurwetenschappelijk gebied met betrekking tot de Rijksdelen Overzee is verricht.

REDACTIE

P. WAGENAAR HUMMELINCK	
Twintig jaren Studiekring: 1945-1965	p. 3
D. C. GEIJSKES	
Natuurwetenschappelijk onderzoek van Suriname: 1945-1965	p. 12
A. BROUWER	
Geologisch onderzoek van Suriname: 1945-1965	p. 27
J. LANJOUW	
Botanisch onderzoek van Suriname: 1945-1965	p. 42
D. C. GEIJSKES	
Zoölogisch onderzoek van Suriname: 1955-1965	p. 49
P. WAGENAAR HUMMELINCK	
Natuurwetenschappelijk onderzoek van de Nederlandse Antillen: 1945-1965	p. 59
J. H. WESTERMANN	
Geologisch onderzoek van de Nederlandse Antillen	p. 65
A. L. STOFFERS	
Botanisch onderzoek van de Nederlandse Antillen	p. 73
K. H. VOOUS	
Zoölogisch onderzoek van de Nederlandse Antillen: 1945-1965	p. 90

TWINTIG JAREN STUDIEKRING: 1945-1965

Een daad van onbedachtzaamheid kan oorzaak zijn van jarenlange narigheid. – Uit het feit dat wij er nooit spijt van hebben gehad dat de Studiekring werd opgericht, zouden we dus mogen veronderstellen dat dit *niet* in een ogenblik van onbedachtzaamheid is gebeurd. Hoewel het daar toch wel erg veel op leek – op die mooie juni-middag in de hoogleraarskamer van het 'Botanisch Museum en Herbarium' te Utrecht – toen prof. PULLE, dr. LANJOUW en ik, in een opwelling van stichtingsdrang, vonden dat het nú toch maar gebeuren moest.

De belangrijkste doelstelling was: "de uitbreiding van de kennis der natuurlijke gesteldheid van Suriname en Curaçao, zoowel met het oog op de belangen der wetenschap als op die van haar toepassing." Een verdienstelijke doelstelling – niet alleen in een tijd toen er nog van de 'Gebiedsdelen Suriname en Curaçao' werd gesproken, maar óók nog, nu wij te maken hebben met de 'Rijksdelen Suriname en de Nederlandse Antillen', die een veel grotere belangstelling genieten en veel meer mogelijkheden hebben voor natuurwetenschappelijk onderzoek.

Hoe is nu de ONTWIKKELING van deze Studiekring geweest? Wat is er van zijn *doelstellingen* terecht gekomen – en wat zou er van zijn *toekomst* kunnen worden gezegd? Een ontwikkeling van twintig jaar! Laat mij trachten U hiervan in twintig minuten enige indrukken te geven.

Het begon vlak na de oorlog in Utrecht, in een tijd dat het Botanisch Museum en Herbarium zich reeds lang tot een erkend

Tekst van de openingsrede van een symposium over 'Twintig jaren Studiekring' dat ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de Stichting Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen, op 27 november 1965 te Utrecht werd gehouden.

centrum voor de neotropische botanie had ontwikkeld, en dat ook het Geologisch Instituut zich alreeds enige naam had verworven als centrum voor de Caraïbische geologie.

Men dacht toen dat het niet zó gek zou zijn om aan de Utrechtse Universiteit ook het zoölogisch onderzoek van De West enigszins tot zijn recht te laten komen. Hetgeen kon worden verwezenlijkt door de benoeming van een conservator die zich al enkele jaren intensief met de Antillen had beziggehouden.

Deze conservator was de Secretaris van de jonge Studiekring – en van *dit* ogenblik af, 1 januari 1946, dateert reeds de nauwe samenwerking tussen Universiteit en Studiekring: omdat prof. CHR. P. RAVEN het toen goed vond dat het Secretariaat van de Studiekring op het Zoölogisch Laboratorium werd gevestigd, waarbij het faunistisch onderzoek van de Nederlandse Antillen tot één van de specialismen van zijn laboratorium werd.

De jonge Studiekring belegde ijverig vergaderingen en bemoeide zich met onderwerpen zoals de luchtkaartering, de exploratie van Suriname, de oprichting van natuurwetenschappelijke centra, en waterkwesties op de Antillen. Hij gaf jaarboeken uit en publiceerde werken op het gebied van de botanie, zoölogie, geologie, bodemkunde en natuurbescherming. Subsidies van de Nederlandse Antillen stelden de Studiekring al spoedig in staat onderzoekers uit te zenden en de resultaten van hun werk te publiceren in zijn *Uitgaven* en ook in die van de 'Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen'.

De *Uitgaven* werden aan talrijke instanties en personen over de gehele wereld toegezonden, grotendeels in ruil voor publicaties welke worden gebruikt voor de opbouw van een op de neotropen gespecialiseerde boekenverzameling.

Nadat de 'Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Suriname – Nederlandse Antillen' (WOSUNA) was opgericht, bleek het niet meer nodig geld te besteden aan dure uitzendingen. Bijna alle inkomsten konden toen voor de publicaties worden gebruikt – en dat was maar goed ook, want er kwamen steeds meer manuscripten binnen en het drukken werd steeds duurder.

Het zal U niet verwonderen – ook al omdat het Instituut voor Systematische Plantkunde zijn eigen wijze van publiceren heeft – dat het grootste deel van deze *Uitgaven* (29 van de 41) aan de dierkunde is gewijd. Het gaat hierbij vooral om twee series: de *Studies on the Fauna of Suriname and other Guyanas* (thans 7 delen) en de *Studies on the Fauna of Curaçao and other Caribbean*

Islands (thans 22 delen). In deze *Studies* staan 114 verhandelingen, die voor ongeveer de helft door Nederlanders zijn geschreven.

Met dit alles ontwikkelde er zich een soort symbiose tussen de Rijksuniversiteit te Utrecht en een groep van personen welke zich met het natuurwetenschappelijk onderzoek van de Overzeese Rijksdelen bezighield, waarbij men in het algemeen zou kunnen zeggen dat het Zoölogisch Laboratorium het personeel en de laboratorium-faciliteiten leverde, terwijl de Studiekring de kosten van het onderzoek en de publicatie der resultaten voor zijn rekening nam. De Utrechtse Rijksuniversiteit werd door de Studiekring de mogelijkheid gegeven om met weinig middelen en zonder in te grijpen in de structuur en het werkprogramma van het Zoölogisch Laboratorium, iets tot ontwikkeling te brengen dat van betekenis kon worden geacht voor iedere zoöloog die zich voor de neotropische fauna interesseert – en voor ieder die zich, om de een of andere reden, met De West voelt verbonden. En de Studiekring zou héél wat minder voor de Overzeese Rijksdelen hebben kunnen betekenen, indien het werk van deze Stichting niet was opgenomen in het programma van het Zoölogisch Laboratorium.

Op dit Zoölogisch Laboratorium kwam daardoor een soort centrum voor het natuurwetenschappelijk onderzoek van onze Overzeese Rijksdelen tot ontwikkeling – meer een organisatorisch en documentatie-centrum dan wat anders. Voor een museum is hier geen plaats. Het verzamelde zoölogische Antillen-materiaal wordt hier uitgezocht en gedistribueerd; de resultaten van de bestudering persklaar gemaakt en gepubliceerd. Het bewerkte materiaal gaat naar de hiervoor het meest in aanmerking komende instellingen: in Nederland naar het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden en het Zoölogisch Museum van Amsterdam.

Het secretariaatswerk bleef een eenmanszaak totdat – op 1 juli 1958 – de Studiekring de medewerking kreeg van mejuffrouw L. J. VAN DER STEEN, die – als voormalig secretaresse van het Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut – wel bijzonder geschikt was om een deel van de administratie voor haar rekening te nemen.

Een goed onderdak kreeg het Secretariaat echter pas na de inwijding van het 'Casa Blanca', Teelingstraat 2, op 10 maart

1960, toen de twee kamers op het grote Laboratorium konden worden ingeruild tegen de verbouwde verdieping van een textielmagazijn. Een tweede belangrijke verbetering kwam toen de kelder als opslagplaats voor het verzamelde materiaal kon worden gebruikt, waardoor er meer ruimte vrij kwam voor de neotropische bibliotheek en voor de studenten.

Als ik de *ontwikkeling* van iets moet overzien, dan heb ik altijd de behoefte te gaan verdelen in perioden welke kunnen worden benoemd naar belangrijke gebeurtenissen, naar richtlijnen welke de gang van zaken bepalen of naar impulsen welke tot deze ontwikkeling aanleiding gaven.

Met die 'Twintig Jaren Studiekring' ben ik daarin niet geslaagd. De jonge Stichting welke zich op zo velerlei terrein trachtte nuttig te maken, had zich al vrij snel ontwikkeld tot een bescheiden centrum van natuurwetenschappelijk onderzoek en documentatie voor onze Overzeese Rijksdelen; speciaal voor onderzoek dat niet op een andere plaats werd gedaan of kon worden verricht.

Voor hen die sterk formeel voelen, is het ogenblik dat de Studiekring volgens de 'Wet op de Stichtingen, 1955', opeens geen leden meer kon hebben, wellicht erg belangrijk. In de praktijk was het dit echter niet. Alle gewone leden werden toen adviseurs; zij bleven als vanouds de uitnodigingen voor de vergaderingen toegezonden krijgen en werden van de gang van zaken op de hoogte gehouden. Ik kan mij niet voorstellen dat het verlies van stemrecht hen toen zeer heeft aangegrepen; daarvóór was het nog nooit tot een stemming behoeven te komen.

Voor de ouderen onder ons in het bijzonder zou ik hier nog onze Voorzitter van de eerste 7 jaren, prof. A. A. PULLE willen herdenken.

Professor PULLE was een man van gezag, hartelijk en met humor. Het moet zijn grote liefde voor Suriname zijn geweest welke hem – die zoveel ervaring had in het besturen van belangrijker organisaties – zijn vertrouwen deed geven aan een gezelschap als de Studiekring.

Nog duidelijk herinner ik mij de gecombineerde vergadering met de 'Economische Stichting West-Indië – Nederland' op 12 september 1946 – hoe PULLE met élan een gevaarlijke vergelijking uitwerkte waarin hij de Studiekring vergeleek met de mannelijke, de Economische Stichting met de vrouwelijke partner in een

huwelijk. Waarop de voorzitter van de ESWIN, oud-minister DECKERS, de voorzitter van de Studiekring dankte, dat hij zich de ESWIN als het vrouwelijke en dus sterkste element in deze verbintenis had gedacht.

Van het grootste belang was het ogenblik dat dr. W. J. GOSLINGA, inspecteur van het onderwijs op de Nederlandse Antillen, zózeer onder de indruk kwam van hetgeen men in Utrecht in 1947 reeds had gepresteerd, dat door zijn bemoeienis de Secretaris van de Studiekring door de Regering der Nederlandse Antillen werd uitgenodigd een derde studiereis naar deze eilanden te ondernemen. En ook het ogenblik daarna, dat, mede op aandringen van de minister van onderwijs, J. H. SPROCKEL, de Nederlandse Antillen een begin maakten met de jaarlijkse subsidiëring, welke de Studiekring niet alleen in staat stelde onderzoekers uit te zenden maar ook een groot aantal publicaties te bekostigen. Deze financiële steun van de Antilliaanse Regering beschouwen wij als een blijk van vertrouwen, dat wij niet alleen door onze voortdurende belangstelling voor de Nederlandse Antillen, maar ook door onze verzorging van tot nu toe drie-en-veertig aan dit Rijksdeel gewijde uitgaven hebben trachten waardig te zijn.

Ook WOSUNA heeft de laatste 12 jaar vele onderzoeken van de Studiekring mogelijk gemaakt. Haar taak is onlangs in geografisch ruimere zin overgenomen door de 'Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek van de Tropen' (WOTRO), die ook alreeds de Studiekring zeer aan zich heeft verplicht.

Wat is er nu van die DOELSTELLINGEN van de Studiekring terecht gekomen? Het 'werkprogramma voor Suriname' werd reeds in de allereerste vergadering in discussie gebracht. De hoofdpunten waren:

1) luchtkaartering, 2) bodemkaartering, 3) herstel en uitbreiding van de bosreservaten, 4) onderzoek van de savannen en swampen, 5) botanisch onderzoek, 6) dierkundig onderzoek, 7) geologisch onderzoek, 8) natuurreservaten, 9) ontwikkeling van een natuurwetenschappelijk centrum.

De eerste nota welke van de Studiekring uitging was een 'Memorandum betreffende de voordelen van de luchtfotografische verkenning en fotogrammetrische kaartering van Suriname'. Een jaar later werd deze kwestie, tijdens een ledenvergadering in Delft, nog eens door prof. R. ROELOFS aan de orde gesteld. Daarna bleken de KLM Aerocarto en de Surinaamse Regering

elkaar zó snel te hebben gevonden, dat er duidelijk geen behoefte meer bestond aan bemoeiingen met een onderwerp dat zó zeer in de lucht bleek te zitten.

De bodemkaartering van Suriname werd door prof. C. H. EDELMAN reeds op de vierde ledenvergadering behandeld. Het herstel en de uitbreiding van de bosreservaten vonden vooral in J. W. GONGGRYP een vurig verdediger. Maar aldra bleek dat deze zaken, evenals het geologisch onderzoek, in beginsel het beste aan de betreffende Diensten konden worden overgelaten. Niet alleen het Landbouwproefstation, maar ook de in deze tijd snel groeiende Geologisch-Mijnbouwkundige Dienst en 's Lands Bosbeheer hebben veel werk gedaan dat de belangstelling had van de Studiekring. De namen van dr. D. C. GEIJSKES, ir. H. SCHOLS en ir. I. A. DE HULSTER mogen in dit verband met grote erkentelijkheid worden genoemd.

Hoe men in Utrecht na het aftreden als hoogleraar van prof. PULLE de verschillende facetten van het floristisch en vegetatiekundig onderzoek met kracht bleef aanpakken zal U worden medegedeeld door prof. J. LANJOUW. Over het zoölogisch onderzoek – dat vergeleken met de botanie ver is achtergebleven – zult U worden ingelicht door dr. GEIJSKES, die thans als Surinaams zoöloog gelukkig minder eenzaam staat dan vroeger.

Het geologisch onderzoek wordt behandeld door prof. A. BROUWER, die met prof. J. P. BAKKER de geologisch-bodemkundige ploeg uitmaakte van de 'Natuurwetenschappelijke Suriname-Expeditie 1948'. Algemeen leider van deze expeditie – die vooral de zwampen als terrein van onderzoek koos – was dr. GEIJSKES; als meelopend zoöloog fungeerde PETER CREUTZBERG, die toen al het filmen niet kon laten. De botanische ploeg bestond uit prof. LANJOUW, die geassisteerd werd door J. C. LINDEMAN, die in januari 1953 op zijn expeditiewaarnemingen promoveerde.

Het achtste punt van het werkprogramma – over natuurbescherming en reservaten – is nimmer uit onze gedachten geweest. De eerste nota hierover werd in januari 1948 verzonden.

En wat het laatste punt betreft: Met de oprichting van WOSUNA – op 26 februari 1954 – en de bouw van het 'Wetenschappelijk Instituut WOSUNA' is ons ideaal van een natuurwetenschappelijk centrum al voor een deel verwezenlijkt. Verder beweegt zich deze materie vooralsnog op een zo heel ander niveau, dat de Studiekring weinig meer kan doen dan zijn medewerking aanbieden waar dit nodig en wenselijk wordt geacht.

Dit laatste heeft de Studiekring ook gedaan met betrekking tot het grootse stuwdamproject in de Suriname-rivier, dat zóvelen onder zijn bekoring heeft weten te krijgen.

Tijdens een bespreking met de 'Stichting Planbureau Suriname' op 1 december 1953, werd besloten dat door de Studiekring een vergelijkend literatuuronderzoek zou worden verricht, als eerste stap op weg naar een programma van noodzakelijk geachte vooronderzoekingen.

Dit *Vergelijkend literatuuronderzoek inzake de ecologische consequenties van het 'Combinatie-plan Suriname Rivier'* kwam in oktober 1954 gereed. Toen hierop geen reactie werd ontvangen – en ook niet op *Een korte beschouwing over het Brokopondo-plan, Suriname, mede gezien tegen de achtergrond van een Amerikaans oordeel over de relatie tussen opwekking van hydro-electrische energie en de conservering van natuurlijke hulpbronnen* – toen móést wel worden aangenomen dat aan de bezwaren van de Studiekring tegen een eenzijdige voorbereiding met opzet geen aandacht was geschonken.

Het Brokopondoproject werd in januari 1958 door de Surinaamse Regering goedgekeurd. Pas vijf jaren later – drie maanden voordat de dam (op 1 februari 1964) werd gesloten – kon met een biologisch stuwmeeronderzoek begonnen worden, dankzij de financiële hulp van WOSUNA en de grote medewerking van SURALCO.

De eerste vier onderzoekers van het Brokopondo-team: drs. P. LEENTVAAR, dr. M. BOESEMANN, dr. J. VAN DONSELAAR en drs. J. VAN DER HEIDE, hebben van hun onderzoekingen in 1964 reeds verslag gedaan in vier driemaandelijks *Progress Reports* die aan belangstellende instanties en personen zijn toegezonden.

Het is hartverwarmend te bemerken hoe het volk van Suriname vol goed vertrouwen naar een toekomst leeft waarbij het succes van het Brokopondoplan, en van alle toekomstige stuwmeerpennen, als zeker wordt aangenomen. Laten wij daarom hopen dat het Brokopondo-meer geen prof. dr. ir. W. J. van Blommestein-zwamp zal worden, maar een stuwmeer dat de welvaart van Suriname en het geluk van zijn bewoners zal kunnen blijven bevorderen.

En tenslotte: wat is er van onze doelstellingen met betrekking tot de Nederlandse Antillen terecht gekomen?

Het werkprogramma voor dit Rijksdeel is voor het eerst besproken op de Tiende Ledenvergadering, welke op 7 januari 1949 in het Curaçaose Cultuurcentrum werd gehouden – samen met de eerste algemene vergadering van de 'Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen', welke enkele dagen tevoren was opgericht.

Al kon natuurlijk niet worden verwacht, dat dit werkprogramma met dat van Suriname in beginsel zou verschillen, de accenten lagen natuurlijk wel enigszins anders – en het is begrijpelijk dat niet alle programmapunten in het andere programma werden teruggevonden.

Het eerste punt had betrekking op (1) de ontwikkeling van een natuurwetenschappelijk centrum. Zijn urgentie verdween toen het tweede punt in vervulling ging met (2) de oprichting van het Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut. Aan (3) de bescherming van de natuur en de natuurlijke hulpbronnen werd door onze Penningmeester dr. J. H. WESTERMANN in nota's en ontwerpen van verordeningen, voortdurend aandacht geschonken. Twee bekende Uitgaven spreken van zijn hartstocht voor *Conservation* en *Nature Preservation in the Caribbean* en als Bonaire binnenkort *niet* een eiland zonder flamingo's wordt, dan mogen wij hem wel erg dankbaar zijn.

Onze wensen inzake (7) de luchtkaartering werden vervuld zonder dat de Studiekring zich hiermede ernstig had bemoeid.

Over (6) het geologisch en bodemkundig onderzoek zullen mededelingen worden gedaan door dr. WESTERMANN, die zich sinds 1930 – toen hij als deelnemer aan de eerste Utrechtse Antillen-excursie van prof. L. M. R. Rutten materiaal voor zijn proefschrift over Aruba verzamelde – intensief met deze zaken heeft beziggehouden.

Het (4) botanisch onderzoek zal worden behandeld door dr. A. L. STOFFERS, die de vegetatie van alle zes de eilanden tot promotie-onderwerp koos. En enkele aspecten van (5) het zoölogisch onderzoek zullen worden gegeven door prof. K. H. Voous, die heeft gemaakt dat de Nederlandse Antillen ornithologisch niet alleen 'bij' zijn, maar óók in de algemene belangstelling staan.

Het was te verwachten, dat op een ogenblik als dit, waarbij in een zo korte tijd zo veel moet worden gezegd, beschouwingen

over de TOEKOMST van de Studiekring in het gedrang zouden komen. Heel erg is dit niet, want ik kan U hierover toch alleen maar vertellen dat onze gedachten in deze min of meer uitgaan naar een instituut voor natuurwetenschappelijk onderzoek en documentatie van de Overzeese Rijksdelen, waaraan het Studiekring-werk kan worden voortgezet, ook nadat het ogenblik zal zijn aangebroken dat dit niet meer zó aan een universiteitslaboratorium kan zijn verbonden als thans. In een dergelijk instituut zouden bezigheden kunnen worden verricht welke in een ander instituut niet mogelijk of slechts tijdelijk mogelijk zijn. Het zou de voortzetting kunnen betekenen van veel natuurwetenschappelijk werk ten bate van Suriname en de Nederlandse Antillen in het kader van de Nederlandse wetenschapsbeoefening.

D. C. GEIJSKES

NATUURWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK VAN SURINAME: 1945-1965

In het eerste *Jaarboek* van de 'Studiekring', 1945-1946, staan onder 'Werkprogramma voor Suriname' negen punten genoteerd: 1. luchtkaartering, 2. bodemkaartering, 3. herstel en uitbreiding van de bosreservaten, 4. onderzoek van de savannen en zwampen, 5. botanisch onderzoek, 6. dierkundig onderzoek, 7. geologisch onderzoek, 8. natuurmonumenten, 9. ontwikkeling van een natuurwetenschappelijk centrum.

Wanneer wij nu, twintig jaren verder, dit lijstje nogmaals bekijken, dan kunnen wij met trots constateren, dat aan al deze punten uitvoering is gegeven. Er is zelfs nog meer tot stand gekomen. De tijd was er ook rijp voor. Plannen waren spoedig gemaakt, maar de middelen om ze uit te voeren ontbraken. De wil om dit verwaarloosde tropenland na de oorlog tot ontwikkeling te brengen groeide echter zowel in Nederland als in Suriname. Wij kregen later in de West de volle wind in de zeilen, toen de Oost en Nieuw Guinea voor Nederland verloren gingen.

Tot die tijd functioneerden in Suriname op natuurwetenschappelijk gebied vier instanties: het Departement Landbouwproefstation, het Departement Landbouw-Economische Zaken, de Geneeskundige School en de Geologisch-Mijnbouwkundige Dienst, de laatste als jongste loot in 1943 opgericht. Het natuurwetenschappelijke werk concentreerde zich in het Landbouwproefstation, waar prof. dr. G. STAHEL directeur was.

Na de oorlog zijn vooral twee zaken van groot belang geweest voor de ontwikkeling van het natuurwetenschappelijk onderzoek van Suriname, nl. de uitvoering van de *Luchtkaartering* door de KLM in 1947/49, en de oprichting van WOSUNA in 1954.

Lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

Het kaartenmateriaal van Suriname was onbruikbaar voor detailwerk waar het bij de ontwikkelingsplannen op aan kwam. Het wachten was op de luchtkaartering – en toen de luchtfoto's ter beschikking kwamen, werd door het Gouvernement van Suriname met financiële hulp van het Welvaartsfonds een apart lichaam ingesteld, waar deze nieuwe gegevens konden worden bewaard, bestudeerd en bruikbaar gemaakt voor de praktijk: het '*Centraal Bureau Luchtkaartering*'. Dit was in 1948. Daaraan werden verbonden twee geologen, een bodemkundige en een houtvester. Dit viermanschap legde de basis voor de luchtfoto-interpretatie van Suriname en deed ook veldwaarnemingen om de verschijnselen op de luchtfoto's te testen. Het leidde snel tot een aantal waardevolle resultaten, die gelukkig in een serie uitgaven zijn vastgelegd. De voornaamste zijn de aardrijkskundig-geologische interpretaties van SIMONS en ZONNEVELD, de bodemkundige indeling van de savannen van COHEN & VAN DER EIJK en de bosbouwkundige gegevens van HEINSDIJK. Toen eind 1953 de financiering van dit Bureau door het uitgeputte Welvaartsfonds ophield, viel dit zo enthousiast begonnen wetenschappelijk team uiteen en werd het C.B.L. door het gouvernement alleen als instantie voor het beheer van het fotomateriaal en het maken van luchtkaarteringskaarten gehandhaafd. De interpretatie voor de geologie, de bodemkunde en de bosbouw werd resp. door de G.M.D., Landbouwproefstation en 's Lands Bosbeheer overgenomen.

Naast deze ontwikkeling in Suriname, rijpte in Nederland in 1950 een geheel ander plan, dat door de bestudering van de luchtfoto's van Suriname mogelijk was geworden, nl. het 'Plan Blommestein' voor de bouw van een stuwdam in de Suriname Rivier ter opwekking van electriciteit. Voor de uitwerking van dit plan werd door het Welvaartsfonds het '*Planbureau Suriname*' te Paramaribo opgericht. Dit bureau leidde het terrestrisch vooronderzoek van het gigantische stuwdamproject in de jaren 1951–1953. Het was ook in deze periode dat de Studiekring een waarschuwend geluid liet horen in de vorm van een nota aan de Landsregering van Suriname, betreffende de biologische consequenties van het scheppen van een stuwmeer in de jungle van Suriname. Dit leidde tot het maken van een *Vergelijkend literatuuronderzoek* van alle stuwmeren, dat op bewonderingswaardige wijze door drs. J. P. SCHULZ voor de Studiekring is gemaakt en in 1954 de Regering van Suriname ter beschikking werd gesteld.

Intussen was men in Suriname bezig met het terrestrisch onderzoek van de Suriname Rivier op geologisch, topografisch, hydrologisch en grondmechanisch gebied. Bijzondere vermelding verdient hierbij het rapport van ir. RINGMA over de hydrologie van dit terrein.

Eerst in 1958 werd de zg. Brokopondo-overeenkomst getekend tussen de Regering van Suriname en de Aluminum Company of America (ALCOA). De technische uitvoering kon beginnen en werd in snel tempo doorgevoerd. De dam in de Suriname Rivier kwam in februari 1964 gereed en sloot de rivier bij Afobaka af. Het stuwmeer begon zich te vormen.

Het natuurwetenschappelijk onderzoek van het stuwmeergebied begon met een vooronderzoek naar de medisch-parasitaire consequenties, speciaal betreffende het malaria-vraagstuk en de mogelijkheden van filaria en bilharzia-besmetting. Het werd uitgevoerd door prof. dr. P. H. VAN THIEL in samenwerking met de bioloog drs. TH. R. REYINGA.

Het was echter hoogste tijd om met het algemeen biologisch onderzoek van de rivier en de te verwachten veranderingen in het stuwmeer te beginnen. Dankzij het initiatief van de 'Studiekring' kon in Nederland een team van 4 onderzoekers worden gevormd en uitgezonden naar Suriname (einde 1963, begin 1964). Dit team bestond uit 2 hydrobiologen (drs. P. LEENTVAAR en drs. J. VAN DER HEIDE), een ichthyoloog (dr. M. BOESEMANN) en een botanicus (dr. J. VAN DONSELAAR). Na een jaar vertrokken LEENTVAAR en BOESEMANN en arriveerde dr. G. F. MEES, die het onderzoek naar de vissen voortzette en ook de vogels ging bestuderen. De werkrapporten, die in gestencilde vorm verschijnen, geven een schat van gegevens, waarin de toestand in het zich vormende stuwmeer kan worden gevolgd, terwijl de verschillen met de rivier steeds duidelijker naar voren treden. Vooral het plankton-onderzoek speelt daarbij een grote rol. Wij mogen hopen dat deze gegevens later verder uitgewerkt en gebundeld zullen verschijnen.

Een instantie welke ook in hoge mate van de luchtkaartering heeft geprofiteerd is de 'Geologisch Mijnbouwkundige Dienst' (G.M.D.). Zij werd in 1943 opgericht. De ontwikkeling daarvan is nog geschetst door het toenmalige Hoofd, wijlen ir. H. SCHOLS, in een voordracht voor de Studiekring te 's-Gravenhage in 1951. Sedertdien heeft deze Dienst een enorme uitbreiding ondergaan in verband met het streven naar een snelle ontwikkeling van de

natuurlijke hulpbronnen. Het hoofddoel was en bleef het zoeken naar de voorkomens van economisch belangrijke mineralen.

Van wetenschappelijk belang zijn de gegevens, die een beter inzicht hebben gegeven in de geologie van Suriname. Naast het maken van een geologische kaart, was ook inzicht in de stratigrafie nodig. Hiertoe heeft de samenwerking met de naburige Guyanas op geologische conferenties vruchtbaar gewerkt. Een nieuwe geologische kaart werd door SCHOLS & COHEN ontworpen en in 1953 uitgegeven. Kaartbladen van de geologische kaarteringen werden in de jaren 1954-1961 voor de mijnbouwkundig belangrijkste gedeelten langs de Marowijne, Suriname Rivier, de Saramacca Rivier en de Coppename gemaakt door DE MUNCK (1954), D'AUDRETSCH (1957), O'HERNE (1958), BECKERING VINCERS (1961), BRABERS (1961), VAN EYK (1961) en BEEKMAN (1961). Aparte onderzoeken van belang zijn gedaan naar diamant door VAN KOOTEN (1954), en door HOLTROP (1962) naar het voorkomen van mangaanafzettingen. De laatste geeft in een lijvige dissertatie ook een nieuwe gecompileerde stratigrafische indeling voor de geologie van het Guiana Schild.

Over de waterboringen in het kustgebied hebben D'AUDRETSCH (1950, 1951, 1953) en VAN LOON (1958) mededelingen gedaan. Een jongste indeling van deze kwartaire en tertiaire sedimenten geeft MONTAGNE (1964) naar aanleiding van zijn onderzoek in de bauxietmijn van de N.V. Billiton Mij. te Onverdacht.

In 1957-1959 vond de luchtkaartering plaats van de zuidelijke helft van Suriname beneden de 4e breedtegraad. Dit gaf aanleiding tot de ontwikkeling van de z.g. 'Operation Grasshopper' (1959), een plan, waarbij een versnelde geologisch-mijnbouwkundige inventarisatie in geheel Suriname op het programma stond door middel van vliegtuigen. Het werd verdeeld in een aero-geofysisch onderzoek en een versnelde terrestrische opname door de aanleg van 7 vliegvelden. Zij hebben geleid tot de ontdekking van een grote bauxietvoorraad in het Bakhuis-gebergte.

Sedert 1962 is de '*Petrografisch-Mineralogische Afdeling*' (Pemi) onder leiding van ir. C. VAN KOOTEN uit de G.M.D. ontstaan. Deze afdeling doet petrografisch-mineralogisch onderzoek, alsmede chemisch, spectrografisch en röntgenologisch onderzoek van de talloze gesteentemonsters, die door de veldploegen van de G.M.D. worden aangevoerd uit het gehele binnenland van Suriname, dankzij Operation Grasshopper.

Ook de '*Dienst Bodemkaartering*' was sterk afhankelijk van de

luchtfoto's en de luchtfotokaarten. Zij werd als een zelfstandige dienst in 1958 opgericht onder leiding van ir. H. DOST. Het bodemkundig onderzoek begon op het Landbouwproefstation met landbouwscheikundig onderzoek. Daarna, in 1947, werd eerst door ir. VERHOOG bodemkaartering uitgevoerd, mede naar aanleiding van de beschikbare luchtfoto's, en werd een bodemklassificatie opgesteld. Nadat de bodemkundige studies op het Centraal Bureau Luchtkaartering in 1953 beëindigd werden, vond eerst in 1958 een centralisatie van al deze veldbodemkundige gegevens plaats in de Dienst Bodemkaartering onder het Ministerie van Opbouw. De resultaten zijn thans dat er in eerste aanleg overzichtsbodemkaarten gereed zijn gekomen voor geheel Suriname op schalen 1 : 2.000.000 en 1 : 500.000. Detailbodemkaarten zijn samengesteld over een gezamenlijk areaal van 150.000 ha. Bovendien zijn ruim 40.000 bodem-profielbeschrijvingen en de uitkomsten van 23.000 chemische analyses van grondmonsters (door het chemisch-bodemkundig laboratorium van het Landbouwproefstation verzorgd) in archieven opgeborgen. Het fysisch bodemonderzoek verkeert nog in het eerste research-stadium, maar hiervoor wordt een speciaal laboratorium opgezet. Met gebruikmaking van deze gegevens voor Suriname is door R. BRINKMAN & L. J. PONS vanwege het Bodemkundig Instituut te Wageningen (Nederland) een klassificatie met kaart van de holocene sedimenten voor het kustgebied van de drie Guyanas ontworpen, welke spoedig zal verschijnen.

De '*Dienst 's Lands Bosbeheer*' werd in 1947 ingesteld, met als Hoofd ir. I. A. DE HULSTER, om de mogelijkheden van de exploitatie van de natuurlijke houtvoorraden te onderzoeken en in goede banen te leiden. Het vooronderzoek door GONGGRYP & BURGER, in 1946/47 uitgevoerd, gaf hiertoe de stoot. Voor wat het wetenschappelijk werk betreft heeft 's Lands Bosbeheer zich vooral bezig gehouden met de inventarisatie van het Surinaamse laaglandbos beneden de vallen in de rivieren. Hierbij is ook een dankbaar gebruik gemaakt van de luchtfoto's. In samenwerking met het Botanisch Museum en Herbarium te Utrecht zijn de bostypen vastgesteld, is houtanatomisch onderzoek verricht en zijn de veldkenmerken van de bosbomen beschreven in het *Bomenboek voor Suriname* dat door LINDEMAN & MENNEGA werd bewerkt en in 1963 is uitgegeven. Technisch houtonderzoek is aan de Technische Hogeschool te Delft door ir. JAPING in 1955 uitgevoerd. Fraaie onderzoekingen zijn verricht door SCHULZ

(1959) over bosecologie en bosverjonging. Als hulpmiddel heeft men een uitgebreid herbarium opgebouwd van de bosvegetatie, waarvan de determinaties door het Botanisch Museum en Herbarium te Utrecht zijn verzorgd. Tevens is aan de Dienst 's Lands Bosbeheer het toezicht op de inmiddels ingestelde Natuurreservaten toegewezen.

Door de Studiekring is in maart 1947 aan de Minister van Overzeese Gebiedsdelen een voorstel gedaan om maatregelen te nemen voor de bescherming van de natuur in Suriname. Dit heeft tot gevolg gehad dat te Paramaribo, door de Regering van Suriname, in 1948 een commissie voor natuurbescherming is ingesteld. Deze Commissie bracht in 1954 tot stand de *Jachtverordening* en de *Natuurbeschermingsverordening*. De jachtverordening gaat uit van het beginsel dat alle zoogdieren, vogels en zeeschildpadden gedurende het gehele jaar beschermd zijn en niet gejaagd mogen worden, met uitzondering van de 'overwegend schadelijke diersoorten' en het 'jachtwild'. De Jachtverordening is alleen van toepassing op de kuststrook, niet op het binnenland.

De natuurreservaten moeten voldoen aan de eisen van afwisselend natuur- en landschapsschoon en/of door de aanwezigheid van in wetenschappelijk of cultureel opzicht belangrijke floristische, faunistische en geologische objecten. Het beheer hierover berust bij het Hoofd van 's Lands Bosbeheer. Thans zijn officieel drie terreinen tot natuurreservaten aangewezen t.w. een kuststrook bij de WiaWia-bank, een savanne-gedeelte langs de Saramacca rivier en een vallencomplex met een bosgedeelte, waarin de Voltzberg en de Van Stockumberg gelegen zijn langs de Coppename. Andere reservaten zoals een groot gedeelte tussen het Käysergebergte en de Lucie rivier (met bergen tot 2800 ft), de Tafelberg en omgeving en de Sipaliwini Savanne, zijn aangevraagd. Over de ontwikkeling van de maatregelen en de voorstellen tot natuurbescherming in Suriname, is een algemene beleidsnota opgesteld door de Natuurbeschermings Commissie in 1963.

Onafhankelijk van deze bedrijvigheid rondom de luchtkaartering zijn ook enkele expedities in de binnenlanden van Suriname gehouden, die wetenschappelijk van belang zijn geweest.

In 1948/49 werd door de Studiekring de 'Natuurwetenschappelijke Suriname Expeditie' uitgerust onder leiding van GEIJSKES. Het was een gezamenlijke tocht van botanici

(LANJOUW en LINDEMAN), zoölogen (GEIJSKES en CREUTZBERG) en geomorfologen (BAKKER en BROUWER) door het kustgebied tussen Moengo Tapoe en de WiaWia-bank, bij Coronie, door de Savannen bij de Tibiti en over het Nassaugebergte langs de Marowijne. Als belangrijkste resultaat verscheen de dissertatie van LINDEMAN (1953) over de vegetatie van het kustgebied in Suriname, terwijl BAKKER & LANJOUW een kort verslag over deze expeditie samenstelden (1949).

In 1952 werd vanwege het Gouvernement van Suriname een 'Medisch-wetenschappelijke Expeditie' uitgerust naar de zuidgrens, om een onderzoek te doen naar de ziekten die onder de Bosnegers en de Bovenlandse Indianen heersten, terwijl daarnaast biologische, geologische en volkenkundige waarnemingen zouden worden gedaan. De tocht, die vier maanden duurde, stond onder leiding van GEIJSKES en bestond verder uit 2 medici (J. D. G. SCHAAD en M. G. MALMBERG), een bioloog (dr. C. F. A. BRUYNING) en 2 geologen (dr. V. C. DE MUNCK en J. BRINCK). De reis ging over de Marowijne, Tapanahoni, Paloemeu, Paroe savanne en Boven Tapanani. De voorlopige geologische resultaten zijn door DE MUNCK in 1953 gepubliceerd; de andere verslagen verschenen in de vorm van interne rapporten en zijn helaas nimmer uitgegeven.

Een andere gebeurtenis die zeer belangrijk is geworden voor het wetenschappelijk onderzoek van Suriname in het algemeen en voor het natuurwetenschappelijk onderzoek in het bijzonder, was de oprichting van de stichting '*Wetenschappelijk Onderzoek Suriname-Nederlandse Antillen*' (WOSUNA) in 1954. Het gebouw te Zorg en Hoop in Paramaribo dat hiervoor werd aangekocht, is een soort dependance geworden van de Nederlandse Universiteiten en Hogescholen, zoals in de Studiekring in zijn beginjaren herhaaldelijk als een wenselijk programmapunt naar voren werd gebracht. Het was de verwezenlijking van een plan van LANJOUW, dat in oorlogstijd was ontstaan en dat nadien in Den Haag is afgerond.

Van de ca 50 onderzoeken die in WOSUNA-verband in de afgelopen tien jaren zijn gedaan, behoren 35 tot de natuurwetenschappen, waarvan 17 botanisch, 11 dierkundig, 2 meteorologisch, 1 bodemkundig, 1 farmaceutisch, 2 voedingsfysiologisch en 1 technisch. Vele van de programmapunten van de Studiekring die in 1946 waren opgesteld, vonden nu verwezenlijking. In dit opzicht kunnen genoemd worden het onderzoek van de

savannen door WIGGERS, HEYLIGERS, VAN DONSELAAR en VAN DONSELAAR-TEN BOKKEL HUININK; het botanisch onderzoek van MENNEGA en LINDEMAN, SCHULZ, RUINEN, KRAMER en HEKKING, JONKER en DANIËLS, FLORSCHÜTZ en MAAS; het dierkundig onderzoek door VAN DER DRIFT, GOEDBLOED, HUSSON, VAN REGTEREN ALTENA en VAN DER VECHT – terwijl het geofysisch onderzoek door VELDKAMP en VAN BOECKEL zeer ver doorgevoerd werd wat betreft de zwaartekracht metingen en het onderzoek van de ionosfeer, dit jaar zelfs met raketten uitgevoerd tot in de hoogste luchtlagen.

De verwezenlijking van het '*Surinaams Museum*' is mede door WOSUNA mogelijk geworden. Deze Surinaamse Stichting die in 1947 was opgericht, kreeg eindelijk in 1954 in het gebouw van WOSUNA expositie- en werkruimte en heeft zich daar verder kunnen ontwikkelen. Naast historische, ethnografische en archeologische collecties en een fraaie Surinamica-bibliotheek, zijn ook zoölogische collecties opgebouwd. Daarvan is door de uitgezonden dierkundigen dikwijls een dankbaar gebruik gemaakt, terwijl anderzijds de samenwerking met het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden intensief is geworden.

Bij verschillende expedities naar het binnenland heeft het Museum hulp verleend, zoals naar de Tafelberg (1958), naar de Coeroeni (1959) en naar de Sipaliwini (1961); de laatste twee in verband met de aanleg van vliegvelden voor Operation Grasshopper. Tijdens deze tochten is een belangrijk materiaal aan zoölogica en archeologica verzameld.

In WOSUNA-verband werden nog twee botanische expedities gehouden om de flora van het bergland te onderzoeken. Eén naar de Emmaketen, in 1959, onder leiding van dr. F. P. JONKER, met als medeleden J. J. WENSINK (geomorfoloog) en A. G. H. DANIËLS (botanicus).

De tweede expeditie werd in 1964/65 door dr. P. A. FLORSCHÜTZ en drs. P. J. M. MAAS gehouden naar het Bakhuis gebergte.

Intussen was in 1963 een botanische expeditie door de bekende Amerikaanse onderzoeker dr. BASSETT MAGUIRE, van het New York Botanical Museum, uitgerust naar het Wilhelmina gebergte, waaraan ook deel werd genomen door dr. J. P. SCHULZ van 's Lands Bosbeheer.

Men zou te kort doen aan de grote activiteit die ontwikkeld is op landbouwkundig gebied, om hiervan geen melding te maken,

doch het zou ons te ver voeren over deze toegepaste vakken hier in details te berichten. Een enkele opmerking moge voldoende zijn.

Het '*Landbouwproefstation*', tot voor kort onder leiding van ir. J. A. SAMSON, werd van 3 tot 14 academici uitgebreid, terwijl het Departement Landbouw-Economische Zaken in het Ministerie van Landbouw, Veeteelt en Visserij werd opgenomen. Het onderzoek op het Landbouwproefstation werd streng in de agrarische sector gehouden en omvat de volgende onderwerpen: gewassen onderzoek, ziekten en plagen, chemisch-fysisch bodemonderzoek, planten-bescherming en agrarische technologie. Gepubliceerd worden: *De Surinaamse Landbouw* (tijdschrift), *Bulletins*, *Mededelingen* en gestencilde *Rapporten*.

Wetenschappelijke successen waren de bladstekken-methode voor de vermenigvuldiging van cacao door prof. dr. G. STAHEL (1948), de uitgave van VAN DINTHER (1960) over *Insect pests of cultivated plants* en de publicatie van OSTENDORF (1962) over *Nuttige planten en sierplanten*. In 1963 werd door het Proefstation een internationaal Landbouw-congres van de omringende landen georganiseerd, waarin de huidige stand van het landbouwonderzoek werd behandeld. Er bevindt zich op het Landbouwproefstation een herbarium van onkruiden, grassen en andere kruidachtige planten van Suriname, grotendeels gedetermineerd door het Botanisch Museum en Herbarium te Utrecht. Daarnaast wordt ook een collectie van voor de cultures schadelijke insecten bijgehouden.

De '*Veeartsenijkundige Dienst*' schenkt aandacht aan maag-darm parasieten bij het rundvee, bloedparasieten (*Anaplasma*), teken op runderen (*Boöphilus*) en het voorkomen van verschillende bacteriële ziekteveroorzakers (Mastitiden) bij de Surinaamse melkveestapel.

De '*Dienst voor de Veeteelt*', nu onder leiding van ir. H. HUNKAR, is sedert 1957 afgescheiden van de Veeartsenijkundige Dienst en beweegt zich op het gebied van de verbetering van fokvee, kunstmatige inseminatie, veevoederonderzoek, graslandverbetering en bedrijfseconomisch onderzoek. Zij beschikt over de Landsboerderij aan de Leysweg met 72 ha grond. Het werk van ir. DIRVEN over diverse voedergrassen is van belang geweest.

De '*Dienst van de Visserij*', nu onder leiding van ir. H. LIONARONS, werd in 1947 opgericht met steun van het Welvaartsfonds en aan het Departement van Landbouw toegevoegd. Zij legde zich aanvankelijk toe op de zwampvisserij onder de kust. Later

werden proefvangsten in zee voor de kust uitgevoerd door het toenmalige Hoofd H. W. LIJDING, (1950-1954). Deze zijn gevolgd door de exploraties van HENRY B. LEE met de garnalen trawler 'Coquette' (1957) welke de mogelijkheden van een trawlvisserij voor de vangst van grote garnalen in zee naging. Men vond op de shelf 3 stroken min of meer parallel met de kust, die zowel door de vispopulatie als door de natuurlijke gesteldheid van de zeebodem gekenmerkt waren. Tijdens deze proefvaarten is biologisch materiaal verzameld door JAMES B. HIGMAN van de U.S. Fish & Wildlife Service.

Het economisch succes van deze proefvisserij heeft geleid tot de oprichting van de 'Surinam American Industries Ltd.' (SAIL) te Paramaribo, die thans met ongeveer 20 trawlers de garnalenvisserij op de zee voor de kust van Suriname beoefent. De 'Coquette' vaart voor de visvangst in dienst van het Surinaamse Gouvernement.

Voor het wetenschappelijk zee-onderzoek liggen hier nog vele mogelijkheden open. Reeds verleent de Dienst van de Visserij vaak medewerking, doch voert zelf geen direct wetenschappelijk onderzoek uit, wanneer men van proeven met *Tilapia* in diverse zwampen afziet.

Het wetenschappelijk onderzoek op medisch gebied heeft zich wat de biologische kant betreft vooral op parasitologisch terrein bewogen. Wormziekten zijn uitvoerig bestudeerd in het bijzonder *Filaria* (FROS) en Bilharziasis (VAN DER KUYP, BRUYNING, REYINGA, HEINEMANN) waarbij de ecologie van de zoetwaterslak *Australorbis glabratus* als vector van de bilharziasis bijzondere aandacht heeft gehad. Het 'Bureau Openbare Gezondheidszorg' (B.O.G.) maakte een studie over de voeding van de Bosnegers en Indianen (VAN DER KUYP 1962), deed onderzoekingen over het voorkomen van darmwormen en bilharziasis, en werkte aan de bestrijding van wuchereriasis (bosjaws).

In 1957 werd te 's-Gravenhage opgericht de 'Stichting Surinaams-Nederlands Instituut voor de Volksgezondheid in Suriname' (Su.Ne.Vo.) Het doel was de bevordering van de Volksgezondheid in Suriname door wetenschappelijk onderzoek, het uitbrengen van advies en het verlenen van hulp. Dit heeft geleid tot tuberculine-onderzoek bij schoolkinderen in Suriname door dr. BLEIKER (1961, 1963), tot het instellen van een onderzoek naar de malaria-problematiek en de kans op infectie met *Filaria* en *Schistosoma* in het stuwmeer door prof. dr. VAN THIEL (1960,

1961) en het Bilharzia-onderzoek in Suriname, speciaal het ecologisch onderzoek van de vectorslak *Australorbis glabratus* door dr. C. F. A. BRUYNING in 1963.

In het 'Centraal Laboratorium', dat in 1960 werd opgericht, vinden door dr. P. KOOY onderzoeken plaats over het voorkomen van diverse virussoorten, speciaal darmvirussen, over atypische mycobacteriën (verwanten van de tuberkelbacterie) en over het voorkomen en de ecologie van de zoetwaterslak *Australorbis* als vector van de bilharziasis (drs. H. HEINEMANN).

Tenslotte mag niet onvermeld blijven de oprichting van een 'Stichting Wetenschappelijk Instituut' (in 1962) te Paramaribo, om te komen tot een Wetenschappelijke Bibliotheek en een Wetenschappelijk Instituut.

In het voorjaar van 1965 werd van Regeringswege aangekondigd dat in 1966 een 'Universiteit' zou worden gesticht. Voor deze gebouwen is een terrein op Plantage Geijersvliet bij Paramaribo van 30 ha grootte gereserveerd. Of de natuurwetenschappen hierbij betrokken zullen zijn moet worden afgewacht.

Resumerende kan worden geconstateerd dat het natuurwetenschappelijk onderzoek van Suriname na de tweede wereldoorlog een grote ontplooiing te zien geeft. Dit is in de eerste plaats te danken aan de luchtkaartering, die de werkzaamheden van de Geologisch Mijnbouwkundige Dienst, de Bodemkaartering en van 's Lands Bosbeheer in hoge mate hebben verlicht en voor het binnenland mogelijk hebben gemaakt.

Door de aanleg van een stuwdam in de Suriname Rivier voor de opwekking van electriciteit, is het onderzoek naar de biologische consequenties bij de vorming van een stuwmeer in het oerwoud van Suriname noodzakelijk geworden, terwijl door een hydrobiologisch onderzoek de veranderingen in dit meer op de voet konden worden gevolgd.

Onafhankelijk van deze technisch-economische ontwikkeling is het natuurwetenschappelijk onderzoek van Suriname ten eerste bevorderd door de oprichting van de Stichting WOSUNA. Deze Stichting verleende ook hulp bij het tot stand komen van het Surinaams Museum, terwijl medewerking verleend werd aan bestaande instanties op bosbouwkundig, landbouwkundig, veterinair en meteorologisch gebied. Ook zijn aparte expedities uitgerust voor het floristisch onderzoek van het bergland.

Daarnaast ontwikkelden de bestaande takken van Dienst,

vooral op landbouwkundig en medisch gebied zich in sterke mate onder druk van de economische opleving, waarbij de oprichting van verschillende nieuwe afdelingen noodzakelijk werd. Aan de Natuurbescherming is eveneens aandacht besteed, waarbij de Regering van Suriname natuurreservaten instelde en een Jachtverordening in het leven riep.

Deze activiteiten op wetenschappelijk gebied hebben tenslotte geleid tot de gedachte aan een Wetenschappelijk Instituut te Paramaribo en zelfs tot de oprichting van een eigen Universiteit.

LITERATUUR

- AUDRETSCH, F. C. d', 1950. *Verzamelde gegevens over waterboringen in Suriname*. Meded. Geol. Mijnb. Dienst Suriname 5, 51 pp., 6 figg., 3 krtn.
- AUDRETSCH, F. C. d', 1953. Recente waterboringen in Suriname. *Geol. en Mijnb.* 15, p. 237-248, 2 figg.
- BAKKER, J. P. & LANJOUW, J., 1949. Indrukken van de natuurwetenschappelijke expeditie naar Suriname 1948-'49. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 66, p. 538-557, kaartje, 12 foto's.
- BLEIKER, M. A., 1962. *Tuberculine-onderzoek in Suriname*. SUNEVO en Gezondheidsorganisatie T.N.O., 55 pp., 15 figg.
- BLEIKER, M. A., 1964. *Tuberculine-onderzoek in Suriname*, II. SUNEVO, 68 pp., 24 figg., 4 foto's.
- COHEN, A. & EIJK, J. J. VAN DER, 1953. Klassificatie en ontstaan van savannen in Suriname. *Geol. en Mijnb.* 15, p. 202-214, 10 platen, kaart.
- Congress Agricultural Research in the Guianas. November 27th-December 3rd, Paramaribo 1963*. Bull. Landbouwproefsta. Sur. 82, 1965, xviii + 420 pp., ill.
- DILLEWIJN, F. J. VAN, 1957. *Sleutel voor interpretatie van begroeiingsvormen uit luchtfoto's 1 : 40.000 van het Noordelijk deel van Suriname*. Dienst 's Landsbosbeheer, 46 pp., ill.
- DINTHER, J. B. M. VAN, 1960. *Insect pests of cultivated plants in Surinam*. Bull. Agr. Exp. Sta. Sur. 76, 159 pp., 83 figg.
- DIRVEN, J. G. P., 1953. De natuurlijke graslanden in Suriname. *Sur. Landb.* 1, p. 269-272; 2, 1954, p. 13-16, 105-109.
- DIRVEN, J. G. P., 1955. Verbetering van grasland met geïmporteerde grassoorten. *Sur. Landb.* 3, p. 30-37.
- DIRVEN, J. G. P., 1965. Enige belangrijke graslandtypen in Suriname. *Sur. Landb.* 13, p. 195-209, 8 figg.

- DONSELAAR, J. VAN, 1965. *An ecological and phytogeographic study of northern Surinam savannas*. Wentia 14; The Vegetation of Suriname 4, 163 pp., 12 figg., tabellen.
- DONSELAAR – TEN BOKKEL HUININK, W. A. E. VAN, 1966. *Structure, root systems and periodicity of savanna plants and vegetations in northern Surinam*. Wentia 17, 163 pp., 17 figg., 5 foto's.
- DRIFT, J. VAN DER, 1963. A comparative study of the soil fauna in forests and cultivated land on sandy soils in Suriname. *Studies Fauna Suriname* 6, p. 1-42, fig. 1, pl. 1-4.
- FROS, J., 1953. *Filariasis in Suriname*. Diss. Amsterdam, 79 + 35 pp., 20 foto's.
- GOEDBLOED, E., 1962. Protozoa of the intestinal tract of domestic animals in Surinam. *Tijdschr. Diergeneesk.* 87, p. 1239-1245.
- GONGGRYP, J. W. & BURGER Hz., D., 1948. *Bosbouwkundige studiën over Suriname*. Publ. Fonds Landb. Exportbur. 32, Wageningen, 264 pp., 64 foto's.
- HAMMEN, T. VAN DER, 1966. De palynologie van het Guiana-bekken. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 63, p. 128-138, 9 figg.
- HEINSDIJK, D., 1953. *Begroeiing en luchtfotografie in Suriname*. Publ. Centr. Bureau Luchtkaart. Sur. 12, 19 pp., 14 krtn.
- HEINSDIJK, D., 1953. *Bosbouwkundige foto-interpretatie*. Publ. Centr. Bureau Luchtkaart. 13, 19 pp., 2 tab.
- HEYLIGERS, P. C., 1963. *Vegetation and soil of a white-sand savanna in Surinam*. Verhand. Kon. Ned. Akad. Wet (Nat.) (2) 54, 3, 148 pp., 31 figg., 27 foto's.
- HOLTROP, J. F., 1962. *De mangaanafzettingen van het Guyana Schild*. Meded. Geol. Mijnb. Dienst 13, xii + 514 pp., 106 figg., 53 pl. – Map met 17 kaarten.
- HUSSON, A. M., 1957. Notes on the Primates of Suriname. *Studies Fauna Suriname* 1, p. 13-40, 8 pl.
- HUSSON, A. M., 1962. *The Bats of Suriname*. Zool. Verhand. 58, 282 pp., 30 pl.
- JAPING, H. W., 1957. *Onderzoek naar de belangrijkste mechanische en fysische eigenschappen van 41 Surinaamse houtsoorten*. Meded. Kon. Inst. Tropen 122, 249 pp., 18 figg.
- JAPING, C. H. & JAPING, H. W., 1960. *Houthandboek Surinaamse houtsoorten*. 's Lands Bosbeheer Suriname, 264 pp., 177 figg.
- JONKER, F. P. & WENSINK, J. J., 1960. De natuurwetenschappelijke expeditie naar de Emmaketen in Suriname, juli-oktober 1959. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 77, p. 145-161, 5 figg., 7 foto's.
- KOOTEN, C. VAN, 1954. *Eerste onderzoek op diamant*. Meded. Geol. Mijnb. Dienst Sur. 11, 63 pp., 8 figg., 23 pl., 5 krtn.
- KUYP, E. VAN DER, 1961. Schistosomiasis in the Surinam district of Surinam. *Trop. geogr. Med.* 13, p. 357-373, 7 figg.

- KUYP, E. VAN DER, 1962. Literatuuroverzicht betreffende de voeding en de voedingsgewoonten van de Boslandcreool in Suriname. *N.W.I. Gids* 41, p. 205-271.
- KUYP, E. VAN DER, 1964. *Helminthiasis in ... Surinam*. Publ. Bureau Openb. Gez. 4, 22 pp.
- LEE III, HENRY B., 1958. *Report on exploratory fishing survey by trawler Coquette ...* Versl. Rapp. Dep. Landb. 20, 19 pp.
- LINDEMAN, J. C., 1953. *The vegetation of the coastal region of Suriname*. Vegetation of Suriname 1, 1, 135 pp., 3 figg., 33 foto's, 3 tab., 2 krtn.
- LINDEMAN, J. C. & MENNEGA, A. M. W., 1963. *Bomenboek voor Suriname. Herkenning van Surinaamse houtsoorten aan hout en vegetatieve kenmerken*. Tekeningen van W. H. A. HEKKING. 's Landsbosbeheer; Meded. Bot. Museum Utrecht 200, 312 pp., ill.
- LOON, M. W. P. M. VAN, 1958. *Waterboringen ... in de omgeving van Paramaribo in de jaren 1950-1957*. Meded. Geol. Mijnb. Dienst 12, 4 pp., 12 figg., 7 foto's, tab.
- MAGUIRE, BASSETT, 1945. The first botanical exploration of Table Mountain. *Journ. New York Bot. Garden* 46, nr. 551-552.
- MAGUIRE, BASSETT, 1945. Notes on the geology and geography of Tafelberg Surinam. *Geogr. Review* 25.
- MAGUIRE, BASSETT, & coll., 1948. Plant explorations in Guiana in 1944, chiefly to the Tafelberg and the Kaieteur Plateau. *Bull. Torrey Bot. Club* 75, p. 56-115, etc., ill.
- MONTAGNE, D. G., 1964. New facts on the geology of the 'young' unconsolidated sediments of Northern Surinam. *Geol. en Mijnb.* 43, p. 499-515, 9 figg., tab.
- MUNCK, V. C. DE, 1953. Voorlopige geologische resultaten van de Medisch-Wetenschappelijke Expeditie naar de Zuidgrens van Suriname in 1952. *Geol. en Mijnb.* 15, p. 152-162, 7 figg., krt.
- Operation Grasshopper. A plan for an accelerated general mineral survey of the remote interior of Surinam ...* Sur. Government, Dept. Developm., 1959, 69 pp., krtn.
- OSTENDORF, F. W., 1962. *Nuttige planten en sierplanten in Suriname*. Bull. Landbouwproefst. 79, 325 pp., 53 figg.
- RINGMA, S. H., 1953. *Combinatieplan Surinamerivier. Hydrologische Nota No. 5*. Planbureau Suriname, 62 pp., 25 krtn.
- SCHOLS, H., 1952. De ontwikkeling van de Geologisch Mijnbouwkundige Dienst van Suriname over de jaren 1943 tot en met 1950. *De Ingenieur* 44, p. M25-M31; Meded. Geol. Mijnb. Dienst 6.
- SCHOLS, H., 1947. De ontwikkeling van de mijnbouw in Suriname gedurende de oorlogsjaren. *De Ingenieur* 59, 40, p. M43-M47.
- SCHOLS, H. & COHEN, A., 1963. De ontwikkeling van de geologische kaart van Suriname. *Geol. en Mijnb.* 15, p. 142-151, 2 figg., kaart; Meded. Geol. Mijnb. Dienst 7.

26 NATUURWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK SURINAME

- SCHULZ, J. P., 1954. *Vergelijkend literatuuronderzoek inzake de ecologische consequenties van het 'Combinatie-plan Suriname Rivier'*. Natuurwet. Studiekring voor Suriname en de Ned. Antillen, Utrecht, 128 pp.
- SCHULZ, J. P., 1960. *Ecological studies on rain forest in northern Suriname*. Verhand. Kon. Ned. Akad. Wet. Natuurk. (2) 53, 1; The Vegetation of Suriname 2, 267 pp., 70 figg., 4 pl.
- SIMONS, A. L., 1947. Aantekeningen bij een collectie luchtfoto's van Suriname. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 64, p. 577-605, fig., 4 foto's, krt.
- SIMONS, A. L., 1948. De luchtkaartering in Suriname. *Uitg. Studiekr.* 4, Jaarb. 1946-48, p. 77-81.
- SIMONS, A. L., 1948. Suriname en de luchtkaartering. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 65, p. 653-664, 6 figg., 10 foto's.
- THIEL, P. H. VAN, 1961. *De malariaproblematiek in verband met de uitvoering van het Brokopondo-Project*. SUNEVO, 's-Gravenhage, 87 pp., 5 krt.
- THIEL, P. H. VAN, 1962. *De kans op infectie met filaria en schistosoma in verband met de uitvoering van het Brokopondo-project*. (SUNEVO), 's-Gravenhage, 29 pp.
- Universiteit van Suriname. Rapport van de Commissie 'Universiteit i.o.'*, Paramaribo, 1966, 147 pp., pl.
- VERHOOG, J. M., 1953. De taak van het bodemkundig onderzoek in Suriname. *Sur. Landb.* 1, p. 243-246.
- Verslag werkzaamheden Stichting Wetenschappelijk Instituut Suriname*. Dec. 1963, (53) pp.
- WOSUNA. *Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Suriname - Nederlandse Antillen*. - Jaarbericht 1954 (1955), 38 pp. - 1955, 38 pp. - 1956, 38 pp. - 1957, 31 pp. - 1958, 42 pp. - 1959, 34 pp. - 1960, 40 pp. - *Netherlands Foundation for the Advancement of Research in Surinam and the Netherlands Antilles (WOSUNA). Report for the year 1961 (1962)*, 38 pp. - 1962, 42 pp. - 1963, 48 pp. - Met platen.
- ZONNEVELD, J. I. S., 1949. Suriname en de luchtkaartering. *Eldorado* 1, p. 514-531.
- ZONNEVELD, J. I. S., 1950. Surinaamse luchtfoto's 1. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 67, 1950, p. 235-243, krt., 6 foto's. - 1950. 2, 67, p. 605-616, 6 figg., 6 foto's. - 1951. 4, 68, p. 215-220, 3 figg., 5 foto's.
- ZONNEVELD, J. I. S., 1952. Luchtfoto-geografie in Suriname. *W.I. Gids* 33, p. 35-48, fig., 7 foto's.

A. BROUWER

GEOLOGISCH ONDERZOEK VAN SURINAME:

1945-1965

Geologisch vormt Suriname een klein deel van het Guiana-Schild, dat met het Braziliaanse Schild tot de oudste bouwelementen van Zuid-Amerika behoort. In feite vormen het Guiana-Schild en het Braziliaanse Schild samen een groot cryptozoisch (pre-cambrisch) schild, dat slechts min of meer oppervlakkig door de Amazone-depressie in twee delen uiteenvalt. De noordvoet van het Guiana-Schild wordt bedekt door een reeks van veel jongere sedimenten. In Guyana (het vroegere British Guiana) bereikt de gordel van jonge sedimenten een zeer grote breedte. In Suriname neemt de breedte van deze gordel, de kustvlakte, toe van ca. 40 km in het oosten tot ca. 150 km in het westen. In ouderdom tussen de meeste cryptozoische gesteenten van het Guiana-Schild en de jonge sedimenten van de kustvlakte liggen de gesteenten van de Roraima-Formatie waarvan op twee plaatsen kleine erosieresten aanwezig zijn (Fig. 1).

Suriname blijkt dus in wezen te worden gevormd door twee grote geologische eenheden. Beide bestaan uit zeer uiteenlopende gesteenten, maar het verschil tussen de meestal losse of nauwelijks verkitte sedimenten van de kustvlakte en de veelal kristallijne en metamorfe gesteenten van het schild, is zo duidelijk dat het onderscheid tussen deze twee eenheden reeds lang geleden werd herkend (Fig. 2).

Ondanks het economische belang van de mijnbouw voor Suriname, was er voor de tweede wereldoorlog van de geologische ontwikkeling van het land slechts weinig bekend. Duidelijk komt dit tot uiting in het belangrijke proefschrift van R. IJZERMAN (1931), die na als geoloog aan de expeditie naar het Emma-gebergte te hebben deelgenomen, samenvatte hetgeen toen over

Uitgewerkte lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

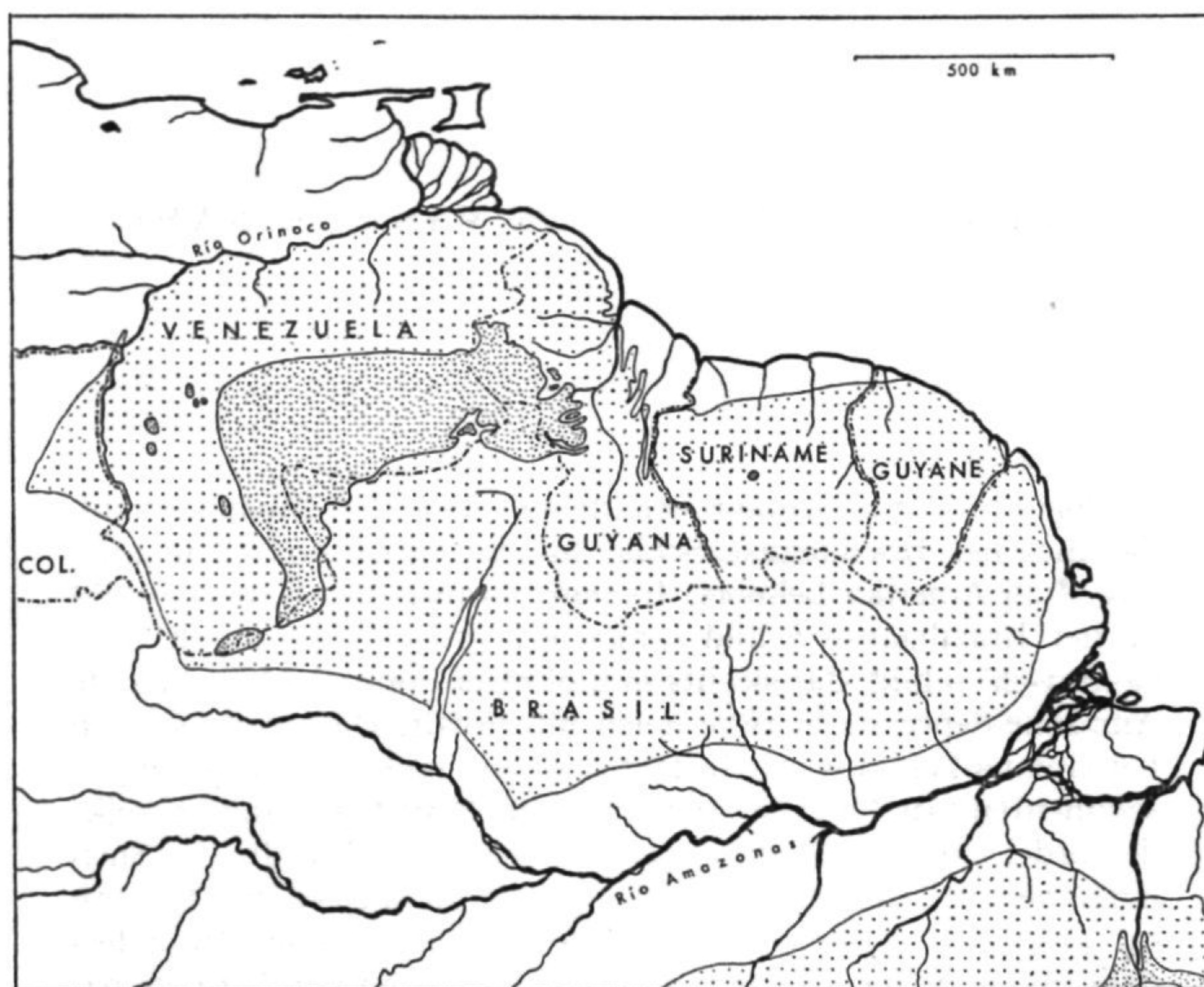

FIG. 1. Schetskaartje van het Guiana-Schild. Licht gestippeld: de cryptozoische gesteenten van het Schild (rechts onder is nog een deel van het Braziliaanse Schild zichtbaar); donker gestippeld: de bedekking van de Roraima-Formatie op het Schild (in Suriname komt een geïsoleerde rest hiervan in de Tafelberg voor).

de geologie van Suriname bekend was. Gebrek aan geologische ouderdomsbepalingen maakte dat zijn werk hoofdzakelijk een petrografisch karakter heeft. Voor een schets van de geologische ontwikkelingsgeschiedenis van Suriname was het nog te vroeg.

Sinds het einde van de oorlog is onze geologische kennis van Suriname evenwel sterk toegenomen. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen:

- (1) de instelling van een Afdeling Mijnbouw, op 1 januari 1943; in 1948 herdoopt in Geologisch-Mijnbouwkundige dienst;
- (2) de oprichting, in 1948, van het Centraal Bureau Luchtkartering, een uitvloeisel van de instelling van het Welvaartsfonds;
- (3) het groeiende besef bij commerciële maatschappijen, dat geologisch onderzoek zou kunnen bijdragen tot verdere ont-

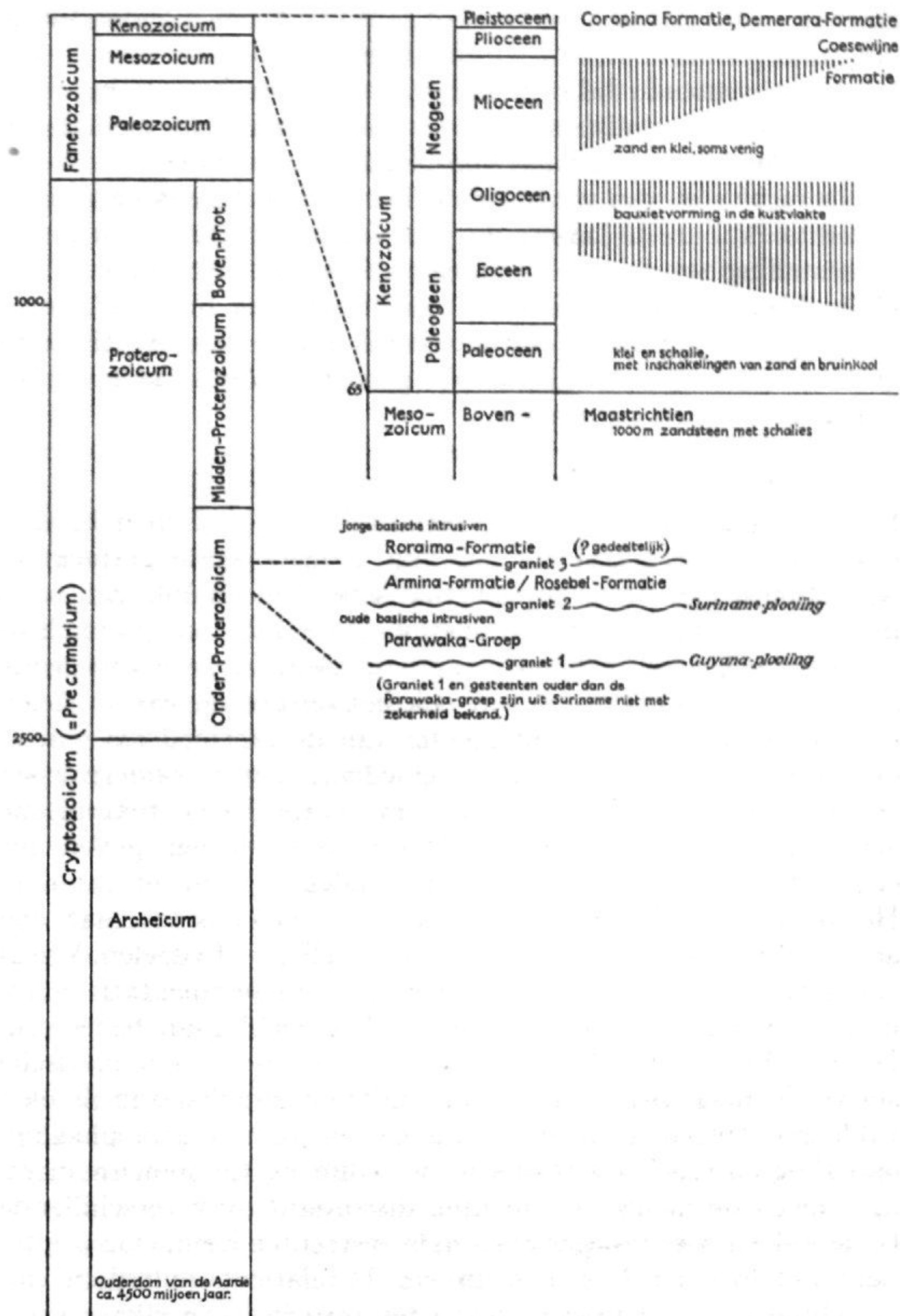

FIG. 2. Stratigrafische tabel van Suriname. Het rechter gedeelte geeft meer in detail de gedeelten die voor Suriname van belang zijn, nl. de gesteenten van het Schild (onder) en van de kustvlakte (boven) (verticale arcering duidt het ontbreken van afzettingen aan). De getallen links van de kolommen geven ouderdommen in miljoenen jaren aan. (Lees Paramaka-Groep)

ginning van delfstoffen (ertsen) of zelfs zou kunnen leiden tot de ontginning van nieuwe delfstoffen (olie);

(4) de toenemende belangstelling van wetenschappelijke zijde, vooral vanwege universiteiten en hogescholen in Nederland, voor geologische en verwante problemen in Suriname;

(5) de resultaten van verscheidene belangrijke wetenschappelijke expedities die in de laatste 20 jaar werden uitgerust, en die in tegenstelling tot de meeste vroegere expedities niet meer alleen of hoofdzakelijk topografische opnemingen tot doel hadden.

Het gevolg van deze ontwikkeling is geweest dat wij thans in grote trekken een beeld van de geologische geschiedenis van Suriname kunnen ontwerpen.

HET CRYPTOZOISCHE SCHILD

Evenals andere cryptozoische (precambrische) schilden bestaat ook het Guiana-Schild uit tal van uiteenlopende gesteenten. Gedeeltelijk zijn deze van magmatische, gedeeltelijk van sedimentaire oorsprong, al kan metamorfose hun oorspronkelijke karakter zeer sterk hebben veranderd. Behalve deze wisselende graad van metamorfose vormt ook het ontbreken van fossielen een moeilijkheid bij de ontrafeling van de geschiedenis van al deze gebieden. In een lange geschiedenis zijn zij onderworpen geweest aan herhaalde fasen van magmatische en tektonische activiteit. De complicaties die hieruit voortvloeien, geven ons echter tegelijkertijd een sleutel in handen tot hun ontrafeling. Het blijkt dat sedimentatie, plooïing, erosie en ook magmatische activiteit niet helemaal op ordeloze wijze elkaar afwisselen. Veelal ziet men dat na een lange fase waarin de sedimentatie overheerst, plooïing, opheffing en erosie het beeld gaan beheersen. De plooïing gaat dikwijls gepaard met sterke magmatische activiteit, maar deze kan ook op andere ogenblikken in de ontwikkeling optreden. Wanneer nu na een fase waarin plooïing, opheffing en erosie overheersen, de sedimentatie opnieuw inzet, dan liggen de nieuwe sedimenten discordant over verschillende bestanddelen van vroeger gevormde gesteenten heen. Ook zonder hulp van fossielen kan men dus nu de relatieve ouderdom van verschillende gesteentecomplexen ten opzichte van elkaar vaststellen.

Op deze wijze heeft men in de meeste cryptozoische schilden tot nu toe vele van dergelijke cycli kunnen herkennen. Ouderdomsbepalingen met behulp van radioactieve mineralen kunnen dan verder dienen om overeenkomstige complexen op verschil-

lende plaatsen te herkennen. Door toepassing van dezelfde criteria kan men bovendien dikwijls ook binnen de afzonderlijke cycli nog tot een bepaalde volgorde van gebeurtenissen besluiten. Het is duidelijk dat onder deze omstandigheden incidenteel onderzoek slechts weinig kan bijdragen om de geschiedenis van dergelijke oude schilden te ontrafelen. Op het sterk beschrijvende karakter van IJZERMAN's werk werd reeds gewezen. Het is dan ook geen wonder dat de eerste systematisch opgezette kartering vanwege de Geologisch-Mijnbouwkundige Dienst ertoe geleid heeft dat ook in de geschiedenis van het Cryptozoicum van Suriname enige tekening begint te komen ¹.

De tabel, Fig. 2, geeft een schematisch overzicht van de belangrijkste eenheden in het Surinaamse gedeelte van het Guiana-Schild, en van hun onderlinge ouderdomsverhoudingen. Gewoonlijk worden de gesteenten in drie grote eenheden gegroepeerd. De oudste is hier aangeduid als Paramaka-Groep, de middelste bestaat uit de Rosebel- en de Armina-Formatie, terwijl de Roraima-Formatie, waarvan de ouderdom lange tijd niet vaststond, de jongste eenheid vormt.

De grote verscheidenheid van gesteenten die samen de Paramaka-Groep vormen, heeft er toe geleid dat in de loop der jaren vele stratigrafische namen met een beperkte betekenis zijn ingevoerd. Aangezien de onderlinge ouderdomsverhoudingen van de eenheden die hiermee worden onderscheiden, slechts zelden vaststaan, zijn deze namen in de tabel weggelaten. Zelfs een rangschikking in drie grotere eenheden binnen de Paramaka-Groep is minder goed gefundeerd dan door het gebruik van de termen Onder-, Midden- en Boven-Paramaka wordt gesuggered.

De vorming van de gesteenten van de Paramaka-Groep wordt afgesloten met de intrusie van een reeks basische stollingsgesteenten. Deze 'Oude basische intrusiva' worden veelal als een afzonderlijke eenheid onderscheiden, al zou men hen ook wel als het jongste element van de Paramaka-Groep kunnen beschouwen.

Duidelijk jonger zijn de gesteenten van de Rosebel- en de Armina-Formatie. In hoeverre het verschil tussen deze beide eenheden berust op verschil in ouderdom en op verschil in faciës,

¹ Gaarne betuig ik mijn dank aan drs. L. O'HERNE, Geologisch-Mijnbouwkundige Dienst van Suriname, voor een zeer nuttige discussie over de tegenwoordige opvattingen met betrekking tot de geologie van het Schild.

staat nog niet vast. De Rosebel-Formatie bevat veel grof klassisch materiaal.

Gesteenten van een heel ander type treft men aan in de, overigens uit genetisch oogpunt waarschijnlijk nogal heterogene, granieten. Gedeeltelijk zijn zij ouder dan de Armina- en de Rosebel-Formatie, maar jonger dan de Paramaka-Groep, de z.g. 'graniet 2', gedeeltelijk zijn zij jonger dan de Armina- en de Rosebel-Formatie, de z.g. 'graniet 3'. Beide granieten staan in verband met tektonische activiteit: de 'graniet 2' met de Guyana-plooiing, de 'graniet 3' met de Suriname-plooiing.

De Guyana-plooiing is, in ieder geval in Suriname, een betrekkelijk zwakke plooiingsfase, die vooral geleid heeft tot de vorming van enige ongeveer noord-zuid lopende welvingen. Van veel meer betekenis is de Suriname-plooiing, waarvan de richting vooral oost-west is. In Suriname is dit de belangrijkste cryptozoische plooiingsfase. De gesteenten van de Roraima-Formatie liggen vrijwel ongestoord op deze oudere, geplooiden gesteenten. Daaruit volgt dat de Suriname-plooiing ook de laatste plooiing van enige betekenis is die in Suriname sporen heeft achtergelaten.

De afzettingen van de Roraima-Formatie, hoofdzakelijk nauwelijks metamorfe zandstenen en conglomeraten, zijn dus in ieder geval jonger. Aangezien zij tot voor kort nooit fossielen hadden opgeleverd, en men voor hun vorming een zeer lang interval beschikbaar heeft zonder met andere gegevens in strijd te komen, zijn er in de loop van de jaren vele en uiteenlopende gissingen over hun ouderdom gemaakt. Ook hier heeft onze kennis grote vorderingen gemaakt, zonder dat het probleem overigens helemaal is opgelost.

In Suriname komen slechts twee kleine, door erosie gespaarde overblijfselen van de Roraima-Formatie voor, waarvan die op de Tafelberg het belangrijkste is. Verder westelijk, in Guyana en in Venezuela, bezit de Roraima-Formatie echter een veel grotere verspreiding. Op vele plaatsen worden deze afzettingen door basische, intrusieve gesteenten doorsneden. Ter onderscheiding van de 'Oude basische intrusiva' aan de bovenzijde van de Paramaka-Groep spreekt men gewoonlijk van 'Jonge basische intrusiva'. Radiometrische ouderdomsbepalingen van deze intrusieve gesteenten uit Guyana wijzen op een cryptozoische ouderdom, hetgeen niet anders kan betekenen dan dat de Roraima-gesteenten die zij doorsnijden, eveneens nog van crypto-

zoische ouderdom zijn. Enige jaren geleden heeft VINCKERS (1961) reeds een cryptozoische ouderdom van de Roraima-Formatie bepleit. Hij vond in het gebied van de Tafelberg twee granieten, waarvan op grond van veldgegevens er één jonger, en één ouder dan de Roraima-Formatie moest zijn. Hij beschouwde de jongste van deze beide granieten als overeen te komen met de jongste van de beide granieten van het Schild. Dit laat geen andere conclusie toe dan ook de Roraima-Formatie als cryptozoisch te beschouwen. De geringe graad van metamorfose vormt geen bezwaar tegen deze opvatting, daar ook van andere oude schilden wel dergelijke niet of nauwelijks metamorfe sedimenten bekend zijn waarvan de cryptozoische ouderdom door bedekkende cambrische afzettingen met fossielen vaststaat.

Aan de andere kant heeft GANSSE (1954) reeds eerder op grond van een ingenieuze, maar nogal gewaagde correlatie voor een veel geringere ouderdom van de Roraima-Formatie gepleit. Hij meende dat aan de rand van het Andes-Gebergte gesteenten voorkomen die nog tot de Roraima-Formatie kunnen worden gerekend, en daar rusten op gesteenten die overeenkomen met sedimenten waarvan op andere plaatsen de triadisch-jurassische ouderdom met fossielen kon worden bepaald. De Roraima-Formatie zou dan van postjurassische ouderdom zijn, en GANSSE plaatst de formatie voorlopig met een vraagteken in het Krijt. Op grond van de nieuwste gegevens zou men nu kunnen zeggen dat voor beide opvattingen goede argumenten bestaan. Wij zullen rekening moeten houden met de mogelijkheid dat de Roraima-Formatie in feite uit twee gedeelten van zeer verschillende ouderdom bestaat. Dat deze tot dusverre in het veld niet onderscheiden werden, kan het gevolg zijn van twee factoren, nl. (1) vorming onder ongeveer gelijke omstandigheden, en (2) herkomst van het materiaal van ongeveer overeenkomstige gesteenten van het Schild.

Onlangs zijn van gesteenten behorende tot de 'graniet 2' en tot de 'graniet 3' radiometrische ouderdomsbepalingen beschikbaar gekomen (PRIEM e.a., 1966). Het blijkt dat aan de gesteenten van deze beide groepen ouderdommen toekomen die elkaar slechts weinig ontlopen, en die in de buurt van 1900 miljoen jaar (m.j.) liggen. De 'Jonge basische intrusiva' uit Guyana, die op geologische gronden jonger moeten zijn, geven een iets hogere ouderdom, nl. ruim 2000 m.j. Blijkbaar schuilen er in deze uit-

komsten nog (relatief!) kleine onnauwkeurigheden. Het is overigens van belang om te zien dat geheel vergelijkbare resultaten zijn verkregen uit radiometrische ouderdomsbepalingen van gesteenten uit Guyana en uit Frans Guiana. Niet alleen behoren de Surinaamse cryptozoische gesteenten, inclusief een deel van de Roraima-Formatie, tot één cyclus, ook een aanzienlijk deel van de gesteenten in de naburige landen maakt deel uit van die zelfde cyclus. HOLTROP (1962) heeft er op gewezen dat het gehele complex van gesteenten het beste kan worden beschouwd als de opvulling van een lange geosynclinale die men van Venezuela tot in Brazilië kan vervolgen. Verscheidene aspecten van de samenstellende gesteenten en van de structuur van het gebied zijn goed met deze opvatting te rijmen. De uitvloeïngsgesteenten die belangrijk zijn onderin de Paramaka-Groep, en die zeker gedeeltelijk submarien ontstaan zijn, stellen in deze gedachten-gang het produkt van een vroege magmatische fase voor. De fijne gesteenten van de Paramaka-groep vertegenwoordigen een rustige sedimentatiefase in het centrale deel van de geosynclinale. Kalken, in Suriname schaars, maar in naburige gebieden soms van meer belang, staan waarschijnlijk met een randfaciës van de geosynclinale in verbinding.

Tegen het einde van de vorming van de Paramaka-Groep treedt een zwakke plooïngsfase op (Guyana-plooïng) die zich vooral uit in het ontstaan van enige min of meer noord-zuid verlopende opwellingen. De lange geosynclinale wordt hierdoor als het ware in een viertal bekkens verdeeld, nl. van west naar oost: (1) het bekken van Venezuela en Guyana, (2) het bekken van Corantijn-Adampada, (3) het bekken van de Marowijne, en (4) het bekken van de Oyapock. Het gevolg van deze bewegingen, het woord plooïng is wellicht in sommige gevallen reeds te sterk, is in de eerste plaats dat de toevoer van klastische materiaal een nieuwe, krachtige impuls krijgt. In de grove gesteenten van de Rosebel-Formatie is dit duidelijk weerspiegeld.

De bewegingen die zich reeds in de Guyana-plooïng manifesteren, culmineren ten slotte in de veel sterkere Suriname-plooïng. Deze plooïng, die in het algemeen een strekking vertoont in de lengterichting van de geosynclinale, gaat gepaard met het ontstaan van de z.g. 'graniet 3', evenals de 'graniet 2' een heterogene groep van gesteenten. De Suriname-plooïng leidt tot een zeer ingrijpende verandering van het beeld. Het gebied wordt opgeheven, en als gevolg daarvan komen grote hoeveelheden klas-

tisch materiaal beschikbaar. Waarschijnlijk moet men de Roraima-Formatie wel gedeeltelijk als het resultaat van deze ontwikkeling zien. Deze afzettingen liggen dan ook discordant op de oudere gesteenten.

Oudere gesteenten, die de ondergrond van de Paramaka-Groep vormen, zijn tot dusverre uit Suriname niet bekend, al is het niet uitgesloten dat zij in de stratigrafisch diepst geërodeerde gedeelten nog eens ontdekt zullen worden. In Frans Guiana zijn zij reeds lang bekend, en gedeeltelijk ook langs radiometrische weg gedateerd. Suriname omvat slechts een klein gedeelte van het Guiana-Schild, en het is daarom niet verwonderlijk dat de oppervlakte ervan geheel door één bij elkaar behorend complex van gesteenten wordt ingenomen.

DE SEDIMENTEN VAN DE KUSTSTROOK

De noordvoet van het Guiana-Schild is bedekt door veel jongere, gedeeltelijk ongeconsolideerde sedimenten. Het gebied waarin zij voorkomen is enigszins trechtervormig en bezit zijn grootste breedte in Guyana. In Suriname neemt de breedte dan ook van oost naar west toe. Ondanks de grote dikte die deze sedimenten kunnen hebben, in Guyana meer dan 2000 m, heeft men lange tijd gemeend dat het om afzettingen van pleistocene, of hoogstens van pliocene en pleistocene ouderdom ging. Dankzij micropaleontologisch onderzoek weten wij thans dat op verschillende plaatsen in de kuststrook op betrekkelijk geringe diepte (ca. 300 m) Paleoceen (oudste Kenozoicum) aanwezig is (VAN VOORT-HUYSEN, 1960; VAN DER HAMMEN, WIJMSTRA & LEIDELMEYER, 1961). In Guyana kon langs palynologische weg worden aangetoond dat een aanzienlijk deel van de bedekking op het Cryptozoicum tot het Boven-Krijt behoort (VAN DER HAMMEN & WIJMSTRA, 1964), en naar alle waarschijnlijkheid geldt dit ook voor Suriname. Dit gedeelte bestaat hoofdzakelijk uit zandsteen, al komen vooral onderin vrij veel klei- en schalielagen voor. Het ontbreken van mariene fossielen, en de aanwezigheid van talrijke bruinkoollaagjes in het bovenste deel, wijzen in de richting van een continentale afzetting. Over de nauwkeurige ouderdom van dit pakket is nog weinig bekend. Indien inderdaad slechts het bovenste gedeelte van het Boven-Krijt aanwezig is, zouden de grote dikte en de min of meer gelijkblijvende faciës wijzen op een sterk dalend bekken met een krachtige materiaaltoevoer uit het achterland.

Iets meer weten wij reeds van het kenozoische gedeelte van de opeenvolging. Lithologisch bestaat het uit een afwisseling van zand en klei, met hier en daar laagjes bruinkool en kaolien. Enkele mariene fossielen zijn uit dit gedeelte bekend. DROOGER (1960) vermeldt de aanwezigheid van paleocene foraminiferen en ostracoden, maar de ouderdomsbepalingen in dit pakket berusten tot nu toe hoofdzakelijk op de pollenflora (VAN DER HAMMEN & WIJMSTRA, 1964). Dientengevolge stuit een nauwkeurige vergelijking met de Europese standaardindeling van het Kenozoicum nog op grote moeilijkheden. Wel is uit de vergelijking van de pollenflora van verschillende gedeelten van de opeenvolging duidelijk geworden dat de opeenvolging verscheidene onderbrekingen vertoont. De belangrijkste hiervan correspondeert met een groot gedeelte van het Eoceen, en omvat mogelijk ook nog een deel van het Oligoceen. Interessant is het nu om te zien dat de vorming van de bauxiet die verder zuidelijk in de kustvlakte als overblijfsel van een reeds sterk door erosie aangetast niveau voorkomt, in dit interval moet worden geplaatst. Studie van de sedimenten in de nabijheid van deze bauxiet maakt duidelijk dat de bauxiet van sedimentaire oorsprong is.

Het tweede belangrijke hiaat omvat een aanzienlijk gedeelte van het Mioceen.

In de sedimenten die jonger zijn dan het eerste grote hiaat (Coesewijne-Formatie), komen dikwijls grote aantallen pollenkorrels van *Rhizophora* voor, in de jongste sedimenten – van het Pliocene af – samen met pollenkorrels van *Avicennia*, zodat een aanzienlijk deel van deze sedimenten blijkbaar een litorale faciës vertegenwoordigt. De grote fluctuaties in de frequentie van deze beide genera wijzen er op dat de hoogte van het land ten opzichte van de zeespiegel – en daarmee ook de ligging van de kustlijn – aan vrij grote schommelingen onderhevig was.

De slotfase van de kenozoische geschiedenis heeft duidelijk de invloed ondergaan van de pleistocene klimaatschommelingen, zij het ook dat hun invloed vooral indirect is. Het aangroeien en afsmelten van de grote pleistocene landijskappen leidde tot aanzienlijke fluctuaties van het zeeniveau, en het zijn vooral deze fluctuaties met de daaraan verbonden heen en weer gaande bewegingen van de kustlijn, die het beeld van het Pleistoceen van de Surinaamse kustvlakte beheersen. De dalende, glaciale zeespiegels veroorzaakten regressies waarbij de kust veel noorde-

lijker kwam te liggen dan thans het geval is. Grote delen van de tegenwoordige kustvlakte behoorden onder zulke omstandigheden tot een savannegordel. Omgekeerd leidden de stijgende, interglaciale zeespiegels tot transgressies. Zowel in de pollenflora als in de sedimenten is deze ontwikkeling weerspiegeld. De regressiefasen worden door hoge percentages grassen, de transgressiefasen door hoge percentages van mangrove-elementen (*Rhizophora* en *Avicennia*) gekenmerkt (VAN DER HAMMEN, 1963). De sedimentatie in de kustvlakte vond vooral tijdens de transgressiefasen plaats. De regressiefasen gingen met bodemvorming gepaard. De aanwezigheid van sedimenten en flora's uit het Riss-Würminterglaciaal en uit het Würmglaciaal is tot dusverre met zekerheid aangetoond. Voortgezet onderzoek zal zeker ook oudere gedeelten van het Pleistoceen aan het licht brengen.

De jongste pleistocene transgressie van interglaciaal karakter – welke correspondeert met het Holocene – heeft het aanzien gegeven aan een belangrijk gedeelte van de tegenwoordige kustvlakte en is veel beter bekend dan de oudere transgressies. Zonder in details te treden kan men zeggen dat hetgeen in Suriname reeds lang als de 'jonge kustvlakte' (Demerara-Formatie) wordt onderscheiden een holocene vorming vertegenwoordigt, terwijl de landwaarts daarvan gelegen oude kustvlakte een preholocene vorming voorstelt. De sterke insnijding die de sedimenten van de oude kustvlakte hebben ondergaan, vooral langs de dalen van de belangrijkste rivieren, en in mindere mate ook daartussen, mag dan ook wel in de eerste plaats op rekening van erosie tijdens het Würmglaciaal worden gesteld. Toen het zeeniveau daarna begon te stijgen, drong de zee aanvankelijk in de diepe rivierdalen snel ver naar binnen. Met de voortgaande stijging van het zeeniveau werden vervolgens ook tussen de dalen gelegen delen van de oude kustvlakte overstroomd.

De mariene faciës van de holocene sedimenten bestaat hoofdzakelijk uit kleien van het type parwa-klei. Het materiaal is, gezien de zeer constante eigenschappen, waarschijnlijk niet van lokale oorsprong. Naar alle waarschijnlijkheid werd en wordt het door de noord-equatoriale stroom uit oostelijke richting aangevoerd.

Tot de interessantste verschijnselen van de jonge kustvlakte behoren de ritsen, langgestrekte en enigszins boven de omgeving uitstekende zandruggen. Veelal treden zij in bundels op, die in westelijke richting enigszins uitwaaiëren. Dit patroon maakt

duidelijk dat zij onder invloed van een westwaarts gerichte stroom als strandwallen zijn ontstaan. Een deel van de ritsen bestaat uit kwartszand, maar in het westen komen ook ritsen voor die grotendeels uit schelpgruis en schelpen bestaan. De incidentele aanvoer en de sedimentatie van dit zandige materiaal blijven voorlopig nog een merkwaardig probleem. Volgens PONS (1966) vertegenwoordigen de schelpritsen in het westen een jongere fase van het Holocene dan de brede zandritsen in het oosten.

Aan de hand van pollenonderzoek en van enkele ^{14}C -dateringen kon VAN DER HAMMEN (1963) aantonen dat het grootste deel van de holocene transgressie omstreeks 6000 jaar geleden voorbij was. Sindsdien is het meest zeewaartse deel van de huidige kustvlakte onder een betrekkelijk stabiel zeeniveau ontstaan. PONS (1966) onderscheidt hierin nog drie verschillende fasen.

De wijze van ontstaan van de mariene sedimenten maakt dat zij zeer bruikbaar zijn als natuurlijke peilschalen om de relatieve hoogte van het zeeniveau uit af te leiden, te meer als de betreffende afzettingen goed gedateerd kunnen worden. VAN DER HAMMEN (1963) meent dat er in Guyana duidelijke aanwijzingen voor een subboreale daling en een subatlantische stijging van het zeeniveau zijn. Bodemkundige argumenten wijzen in dezelfde richting (PONS, 1966). Uit een vergelijking van de ritshoogtes, verkregen door waterpassing, in het oostelijke kustgebied van Suriname, had BROUWER (1953) reeds vroeger afgeleid dat de jonge kustvlakte tijdens een geleidelijke, mogelijk éénmaal onderbroken, daling van het relatieve zeeniveau moet zijn ontstaan. Al deze gegevens worden bijzonder interessant wanneer men in aanmerking neemt dat tegenwoordig algemeen wordt aangenomen dat het Holocene gekenmerkt wordt door een voortgaande, maar geleidelijk in betekenis afnemende stijging van het zeeniveau (JELGERSMA, 1961). De gegevens langs de kust van de Guiana's zijn hier alleen mee in overeenstemming te brengen indien men aanneemt dat de geschiedenis van de jonge kustvlakte merkbaar beïnvloed is door bewegingen van de ondergrond. Deze gedachte wordt bevestigd door de verschillende hoogte waarop thans de afzettingen van de Wanicafase liggen. PONS (1966) wees er op dat deze in het oosten van Suriname hoger liggen dan in het westen. De rijzing van de ondergrond, waarschijnlijk een gevolg van de opheffing van het Guiana-Schild, was in het oosten blijkbaar sterker dan in het westen. In het oosten heeft zij klaarblijkelijk gedurende de laatste 6000 jaar de stijging van het zeeniveau overtroffen.

EPILOOG

De twee delen waaruit Suriname geologisch bestaat, hebben ieder hun eigen problemen en hun eigen mogelijkheden met betrekking tot de voortzetting van het wetenschappelijke onderzoek. Wel is in de laatste decennia onze kennis met rasse schreden voorwaarts gegaan, maar dit betekent allerm minst dat Suriname geen geologische problemen meer kent. Integendeel, wij zijn thans op een punt beland vanwaar wij duidelijk de bestaande problemen kunnen overzien. Daardoor wordt het mogelijk de problemen scherp te formuleren en het onderzoek te richten op de oplossing daarvan. Sommige van deze problemen zijn van algemeen belang, en de betekenis van hun oplossing strekt zich uit tot buiten het belang dat zij voor de Surinaamse geologie hebben.

Dit geldt in de eerste plaats voor het Guiana-Schild. De studie van een cryptozoische geosynclinale met haar gemetamorfoseerde sedimentaire opvulling en haar bijbehorende magmatische gesteenten, vormt een veelbelovend veld van onderzoek. Daartoe is in de eerste plaats voortzetting van de moeilijke geologische kartering nodig, en voorts vooral verdieping van ons inzicht in de petrologie van het gehele complex.

Daarnaast biedt ook voortzetting van het onderzoek van de sedimenten in de kuststrook tal van boeiende aspecten. Van het oudere gedeelte van deze sedimenten is onze stratigrafische kennis nog uiterst beperkt. In het pleistocene gedeelte van deze sedimenten treden twee belangwekkende vraagstukken direct naar voren: (1) het effect van de glaciaal/interglaciale klimaat-schommelingen in een tropisch gebied, en (2) de geschiedenis van het pleistocene zeeniveau. Het ziet er naar uit dat Suriname hier een bijzonder boeiend studieveld oplevert. Het spreekt haast wel vanzelf dat de bestudering van de sedimenten in de kuststrook aangevuld zal moeten worden door verder onderzoek van de sedimenten en de sedimentatie-omstandigheden voor de kust in zee.

Met een duidelijk gerichte inspanning zal Suriname stellig in de volgende twintig jaar belangrijk kunnen bijdragen tot de oplossing van een aantal zeer interessante geologische vraagstukken van verstrekkende betekenis.

LITERATUUR

In dit overzicht zijn slechts de in de tekst aangehaalde publicaties opgenomen, benevens enkele andere publicaties, hoofdzakelijk van recente datum. Met behulp hiervan is de oudere literatuur gemakkelijk te vinden.

- AUDRETSCH, F. C. D', 1957. *Blad Kabel*. Geol. krt. 1 : 100.000 Geol. Mijnb. Dienst Sur., D 7. 58 pp. + kaart.
- BROUWER, A., 1953. Rhythmic depositional features of the East-Surinam coastal plain. *Geol. en Mijnb. (n.s.)* 15, p. 226-236.
- CHOUBERT, B., 1964. Ages absolus du Précambrien guyanais. *C. R. Acad. Sc. Paris* 258, p. 631-634.
- DOEVE, G., 1961. Problems in rock correlation in Surinam. *Proc. 5th. Inter-Guiana Geol. Conf.*, Georgetown 1959, p. 47-55.
- DOEVE, G., 1966. Delfstoffen in Suriname. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 83, p. 94-107.
- DROOGER, C. W., 1960. Microfauna and age of the Basses Plaines Formation of French Guyana. *Proc. Kon. Ned. Akad. Wet. (B)* 63, p. 449-468.
- GANSSEER, A., 1954. The Guiana Shield (S. America). Geological observations. *Eclog. geol. helv.* 47, p. 78-112.
- HAMMEN, T. VAN DER, 1963. A palynological study on the Quaternary of British Guiana. *Leidse Geol. Meded.* 29, p. 125-168.
- HAMMEN, T. VAN DER, 1966. De palynologie van het Guiana-bekken. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 63, p. 128-138.
- HAMMEN, T. VAN DER & WIJMSTRA, T. A., 1964. A palynological study of the Tertiary and Upper Cretaceous of British Guiana. *Leidse Geol. Meded.* 30, p. 183-241.
- HAMMEN, T. VAN DER & WIJMSTRA, T. A. & LEIDELMEYER, P., 1961. Paleocene sediments in British Guiana and Surinam. *Geol. en Mijnb.* 40, p. 231-232.
- HAWKES, D. D., 1966. The petrology of Guiana dolerites. *Geol. Mag.* 103, p. 320-335.
- HOLTROP, J. F., 1962. *De mangaanafzettingen van het Guiana Schild*. Meded. Geol. Mijnb. Dienst Sur. 13, xi + 514 pp., 17 krtn.

- IJZERMAN, R., 1931. *Outline of the geology and petrology of Surinam (Dutch Guiana)*. Acad. proefschrift Utrecht, 519 pp.
- JELGERSMA, S., 1961. *Holocene sea level changes in The Netherlands*. Meded. Geol. Stichting (C) VI (7); acad. proefschrift Leiden, 100 pp.
- MCDUGALL, I. & COMPSTON, W. & HAWKES, D.D., 1963. Leakage of radiogenic argon and strontium from minerals in Proterozoic dolerites from British Guiana. *Nature* 198, p. 564-567.
- MONTAGNE, D. G., 1964. New facts on the geology of the "young" unconsolidated sediments of northern Surinam. *Geol. en Mijnb.* 43, p. 499-515.
- O'HERNE, L., 1958. *Blad Berg en Dal*. Geol. krt. 1 : 100.000, Geol. Mijnb. Dienst Sur., C 7. 56 pp. + kaart.
- PONS, L. J., 1966. Geogenese en pedogenese in de jong-holocene kustvlakte van de drie Guyanas. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 83, p. 153-172.
- PRIEM, H. N. A. & BOELRIJK, N. A. I. M. & VERSCHURE, R. H. & HEBEDA, E. H., 1966. Isotopic age determinations on Surinam rocks. *Geol. en Mijnb.* 45, p. 16-19.
- SNELLING, N. J., 1963. The age of the Roraima Formation, British Guiana. *Nature* 201, p. 463-464.
- STAINFORTH, R. M., 1966. Occurrence of pollen and spores in the Roraima Formation of Venezuela and British Guiana. *Nature* 210, p. 292-294.
- VINCKERS, H. BECKERING, 1961. New data on the Table Mountain area. *Jaarb. Geol. Mijnb. Dienst Sur.* 1956-1958, p. 73-78.

J. LANJOUW

BOTANISCH ONDERZOEK VAN SURINAME:

1945 - 1965

Het botanisch onderzoek van Suriname (waarmede in dit overzicht dan bedoeld wordt de floristiek en plantengeografie in uitgebreide zin) heeft zich sinds het begin van deze eeuw geconcentreerd in het Instituut voor Systematische Plantkunde (Botanisch Museum en Herbarium) van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hier was de *Flora of Suriname* vóór 1940 goed op gang gekomen, en vlak voor het begin van de oorlog waren nieuwe plannen voor botanisch onderzoek van nog niet of nauwelijks bezochte gebieden in gang gezet. De rode mei 1940 maakte daaraan een abrupt einde. Tijdens de oorlog gaven enkelen van ons zich over aan idealistische gedachten over hoe het straks na afloop zou moeten gaan. Gelukkig dat we deze gedachten hadden, want hierdoor kon de stoot gegeven worden tot de oprichting van de Studiekring. Door de oprichting van de Studiekring konden wij het onderzoek in versneld tempo voortzetten. Laten wij niet vergeten dat we het tij mee hadden. Het wegvallen van onze mogelijkheden in Indonesië gaf steun aan de aandacht voor Suriname. De algemene ingang van de gedachte om mee te werken aan ontwikkelingslanden was een tweede gunstige omstandigheid. Het belangrijkste was wellicht het naoorlogse inzicht dat wetenschappelijk werk in welke vorm ook gesteund diende te worden. Daarnaast tenslotte was een gunstige factor de natuurlijke uitbreiding welke de universiteitsstaven kregen door de stormachtige toeneming van het aantal studenten.

Op botanisch gebied was de toestand die wij na de bevrijding aantroffen in Suriname ten dele teleurstellend. De Tafelberg waar onze expeditie (1940) heen zou gaan was intussen door de

Lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

Amerikanen onderzocht. STAHEL had een serie houtmonsters met bijbehorend herbarium laten maken, zoals later bleek ten dele met opoffering van vroeger genummerde bomen. Toch was het deze collectie, de eerste die na de oorlog bij ons binnenkwam (later gevolgd door duplicaten van MAGUIRE's Tafelberg expeditie) die tot het réveil van ons botanisch onderzoek leidde. Een bezoek van PULLE en mij aan de toenmalige Minister van Overzeese Gebiedsdelen heeft er toe geleid dat 2 assistenten-plaatsen uitsluitend voor het botanisch onderzoek van Suriname werden ingesteld. Nog belangrijker was, dat dit de stoot was tot de ontwikkeling van het Systematisch-Anatomisch Houtonderzoek, dat sindsdien een grote vlucht heeft genomen. In de uitgebreide collectie hout die ons thans ter beschikking staat is de Collectie-Stahel een haast onbelangrijk en vergeten deel geworden. Toch was het deze collectie die geleid heeft tot de eerste belangrijke publicatie van de dames AMSHOFF en MENNEGA. De verdere uitbouw van het systematisch en anatomisch onderzoek door mej. MENNEGA heeft enkele jaren geleden geleid tot het fraaie *Bomenboek* van Suriname door haar en door de heer LINDEMAN (met tekeningen van HEKKING).

Een zeer belangrijke factor in de voortgang van het botanisch onderzoek van Suriname is geweest de uitbouw of heropricting van de verschillende diensten in Suriname waarvan bovenal genoemd moet worden 's Lands Bosbeheer onder de stimulerende leiding van DE HULSTER. Zonder de bijdrage en medewerking van 's Lands Bosbeheer zou het botanisch onderzoek in Suriname nooit de intensiteit hebben kunnen bereiken, die wij thans toch wel met voldoening kunnen constateren. Wat is er nu in die 20 jaar gebeurd? Welke richting heeft het botanisch onderzoek gekregen? Wat moet er – laten we zeggen in de volgende 20 jaar – nog gebeuren?

Als wij deze vragen willen beantwoorden dan blijkt dat gedeeltelijk het onderzoek een voortzetting is geweest van het werk van vóór de oorlog, maar dat daarnaast, behalve een verschuiving in accent, ook een geheel nieuw type van onderzoek is begonnen.

In de eerste decennien van deze eeuw had de botanische inventarisatie de grootste belangstelling. Door de verschillende expedities was veel materiaal verzameld, het laatst door de drie jaar durende grote grensexpeditie van de dertiger jaren. Bijzonder belangrijk waren de collecties bijeen gebracht in de bosreservaten

door het toenmalige Boschwezen dat helaas door bezuiniging in 1924 ten onder ging. Al deze grote collecties gaven PULLE de moed in (1931) 1932 de *Flora of Suriname* te starten en in de 10 relatief zo rustige (weinig studenten) jaren die volgden, konden veel afleveringen gepubliceerd worden.

De publicatie van de *Flora* was begonnen met de wetenschap dat er eigenlijk nog heel wat te inventariseren was. De plannen van na de oorlog waren dan ook ten dele weer duidelijk gericht op verdere inventarisatie.

Deze inventarisatie ná de oorlog vertoont vijf aspecten: 1. Verzamelen in het verwaarloosde kustgebied van zwampen en ritsen. 2. Verzamelen in het gebergte: Nassaugebergte, Emmaketen, Wilhelminagebergte, Bakhuisgebergte. 3. Verzamelen (voornamelijk door Bosbeheer) in systematisch vastgelegde tracés in de verschillende bostypen. 4. Gericht verzamelen van bepaalde systematische groepen, dat alleen door een specialist goed kan worden gedaan: Bladmossen, Varens, Palmen. 5. Verzamelen van representatieve houtmonsters met daarbij behorend herbariummateriaal.

Het resultaat van deze doelbewuste inventarisatie heeft zijn vruchten afgeworpen. Van vele soorten werd het voorkomen in Suriname door deze collectie voor het eerst vastgesteld. De 'zeldzaamheid' van bepaalde soorten kon tot de juiste proporties worden teruggebracht. Nieuwe systematische eenheden vormden een wezenlijke bijdrage tot de systematiek. Monografische studies konden nu met vrucht worden aangevat. De reeds genoemde systematische houtanatomie kon zich ontwikkelen tot een waardevolle wetenschappelijke aanvulling van de kenmerken van de soorten en genera, en tot een bijdrage voor het praktische bosonderzoek. Een – nog niet gereed gekomen – vergelijkende plantengeografische studie van de gebergteflora kon worden aangevat.

Met de reis van FLORSCHÜTZ in 1951/52, speciaal gericht op het verzamelen van de mossen, werd gelijk een geheel nieuw aspect van de floristische inventarisatie van Suriname begonnen. Behalve incidentele verzamelingen en nog incidenteler publicaties was de aandacht steeds gericht geweest op de Angiospermen en de varens. Dit is nu anders geworden en onlangs is besloten alle plantengroepen in de *Flora* van Suriname op te nemen. Als dit mag gelukken dan zijn wij straks misschien zelfs Nederland voorbijgestreefd. Er zal echter zeker nog heel wat water door de vele stromen van Suriname en in het Brokopondomeer

moeten stromen voor we ook gereed zijn met bijv. alle Thallophyten.

Nu wij toch de *Flora of Suriname* aan het behandelen zijn, is het wel goed om iets te zeggen over de afwerking van de nog niet verschenen delen van de Angiospermen. Men zal – en wellicht niet ten onrechte – misschien met licht verwijtende stem zeggen: “In de laatste 20 jaar zijn heel wat minder afleveringen van de *Flora* verschenen dan in de daaraan voorafgaande 15 jaar”. Dat heeft verschillende oorzaken. Eensdeels is de toestand minder somber dan het lijkt. Er zijn heel wat manuscripten, die praktisch voor publicatie gereed zijn; in de komende jaren zullen wij misschien wel meer afleveringen in druk kunnen geven dan de geldmiddelen toelaten. Daarnaast waren de overgebleven families van dien aard, dat eerst specialistische inventarisatie diende plaats te hebben alvorens de bewerking kon worden afgesloten. Een voorbeeld daarvan is de bewerking van de Palmen, die juist onlangs een zo fraaie afsluiting heeft gekregen. Voor andere families, zoals bijv. de Orchideeën, zal nog op een geschikte specialist gewacht moeten worden. Een andere vertragende omstandigheid is geweest dat wij een andere en meer wetenschappelijk monografische werkwijze als doel hebben gesteld, zoals uit de recente studies over de Mossen en Palmen kan blijken. Ook werkte afleidend de grote hoeveelheid binnenkomend materiaal van zowel 's Lands Bosbeheer als van degenen die in Suriname vegetatiekundige studies verrichtten. Al dit materiaal moest als hulp-verlenende dienst zoveel mogelijk op naam gebracht worden. Dit vergde en vergt veel tijd van de betrokken stafleden. Ook kwam veel van dergelijk materiaal binnen van de omliggende gebieden in Zuid-Amerika, daar het Utrechtse Instituut een goede naam heeft verworven wat betreft te zijn een vraagbaak op het gebied van de Neotropische flora. In niet onbelangrijke mate hangt dat ook samen met de ontwikkeling van onze kennis van de tropisch Zuidamerikaanse houtanatomie. Met behulp daarvan kon bijv. veel steriel materiaal geheel of ten dele op naam worden gebracht.

Tenslotte moet nog genoemd worden wat betreft de systematiek het enkele jaren geleden begonnen werk aan de Zakflora, waarvoor de heren KRAMER en HEKKING een speciale studiereis maakten voor het verzamelen van gegevens. Het werk vordert langzaam. Binnenkort zullen de eerste gedeelten in een voorlopige gestencilde vorm maar wel voorzien van illustraties ge-

publiceerd worden. Dit vooral ook om het werk in de praktijk te toetsen.

Een praktisch geheel nieuw gebied van onderzoek is in de laatste 20 jaar geweest het vegetatiekundig en oecologisch onderzoek. Hier is de samenwerking met 's Lands Bosbeheer nog inniger geweest, daar op dit gebied deze dienst niet alleen het materiaal verzamelde maar daadwerkelijk aan het wetenschappelijk onderzoek deel heeft genomen. Incidenteel was op dit gebied vóór de oorlog wel iets gedaan, zoals mijn eigen savannen en zwampenstudie, maar in feite is toch het werk pas in de laatste 20 jaar goed tot ontwikkeling gekomen.

Dit is begonnen met de Wetenschappelijke Expeditie van 1948/49, die als resultaat had de fraaie zwampen- en kustbosstudie van LINDEMAN. Een troetelkind van mijzelf, de savannen, is gevolgd door studies van eerst HEYLIGERS daarna Mevr. VAN DONSELAAR-TEN BOKKEL HUININK en VAN DONSELAAR. Onze kennis van de savannen beneden de vallen is nu misschien nog wel niet volledig, maar toch zeer goed. Vooral ook de oecologisch getinte studie van Mevr. VAN DONSELAAR is een fraaie aanvulling van een aspect – beworteling – en kan zelfs voor vele beter onderzochte streken van het gematigde gebied een voorbeeld worden genoemd. De vegetatiekunde van het bos werd door 's Lands Bosbeheer en ons Instituut (LINDEMAN en SCHULZ) eveneens met kracht ter hand genomen. De waardevolle oecologische studie van het bos van SCHULZ behoort tot het beste dat op dit gebied over de tropen is verschenen. LINDEMAN & MOLENAAR konden op grond van al die onderzoekingen een voorlopig overzicht samenstellen van de vegetatietypen van Suriname. Als al deze vegetatiekundige en plantengeografische gegevens straks aangevuld kunnen worden met: 1) Na nog enkele expedities naar nog andere gebergten in Suriname, een floristisch en vegetatiekundige inventarisatie van de gebergten. 2) Een floristische en vegetatiekundige exploratie van de grote Zuidelijke savanne. 3) Monografische bewerking van de feitelijke en geplande natuurreservaten – dan kan een plantengeografisch en vegetatiekundig werk voor geheel Suriname worden samengesteld.

Naast de reeds genoemde Thallophyten, al met al nog vele jaren werk. Maar als dat dan af is, hebben we dan niets meer te doen? Nee, ongetwijfeld nog heel veel. Op enkele van de laatste tochten werd al een schuchter begin gemaakt met het verzamelen

van cytologisch materiaal voor het veelbelovende cytotaxonomische onderzoek. Een kleine publicatie verscheen reeds hierover. Ook chemotaxonomisch onderzoek staat thans op het programma.

In dit overzicht is gezwezen over het fraaie werk *Nuttige Planten en Sierplanten in Suriname* van OSTENDORF. Ook is niet genoemd het plantenfysiologische bijzonder interessante onderzoek van mej. RUINEN en het genetisch toegepaste onderzoek van BEKENDAM. Ook niet of nauwelijks het toegepast wetenschappelijk onderzoek van Landbouwproefstation en 's Lands Bosbeheer.

Al met al kunnen wij trots zijn op wat de laatste 20 jaar op botanisch gebied is bereikt en dankbaar voor de gelegenheid die werd geboden dit te doen. De 'Studiekring' heeft zeker in belangrijke mate hieraan bijgedragen.

LITERATUUR

- AMSHOFF, G. J. H., 1948. *Enumeration of the herbarium specimens of a Suriname wood collection made by prof. G. Stahel*. Uitg. Studiekring 2, 46 pp. – *Supplement*, 1950, 4 pp.
- BEKENDAM, J., 1961. *Inductie van mutaties bij rijst door röntgenbestraling*. Meded. Landb.h. Wageningen 61, viii + 68 pp., 14 gr. – Diss. Wageningen.
- DONSELAAR, J. VAN, 1965. *An ecological and phytogeographic study of northern Surinam savannas*. Wentia 14; Veget. Sur. 4; Meded. Bot. Mus. Herb. 211; 163 pp., ill., krtn. – Diss. Utrecht (mimeogr. 1963).
- DONSELAAR – TEN BOKKEL HUININK, W. A. E. VAN, 1966. *Structure, root systems and periodicity of savanna plants and vegetations in northern Surinam*. Wentia 17; Veget. Sur. 5; Meded. Bot. Mus. Herb. 256; 162 pp., ill. – Diss. Utrecht (mimeogr. 1963).
- Flora of Suriname*, edited by Dr. A. PULLE, continued by J. LANJOUW. – Vol. I part 1, 1932–1943, 524 pp. – II-1, 1932–1939, 500 pp. – II-2, p. 1–384. – III-1, 1932–1941, 457 pp. – III-2, p. 1–255. IV-1, 1932–1937, 513 pp. – IV-2, p. 1–352. – V-1, 1965, 172 pp. – VI-1, 1964, 271 pp.
- FLORSCHÜTZ, P. A., 1964. *The mosses of Suriname*. I. Flora Sur. 6, xxvii + 271 pp., 107 figg. – Diss. Utrecht.
- HEYLIGERS, P. C., 1963. *Vegetation and soil of a white-sand savanna in Suriname*. Verhand. Kon. Ned. Akad. Wet. (Nat.) (2) 54, 3, 148 pp., ill. The Vegetation of Suriname 3; Meded. Bot. Mus. Herb. Utrecht 191. – Diss. Utrecht. (mimeogr., 1962)

- JONKER, F. P., 1966. Flora en vegetatie van Suriname. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 63, p. 119-127.
- LINDEMAN, J. C., 1953. *The vegetation of the coastal region of Suriname*. Veget. Sur. 1, 1; Meded. Bot. Mus. Herb. 113, x + 135 pp., ill. - Diss. Utrecht.
- LINDEMAN, J. C. & MENNEGA, A. M. W., 1963. *Bomenboek voor Suriname. Herkenning van Surinaamse houtsoorten aan hout en vegetatieve kenmerken*. Tekeningen van W. H. A. HEKKING. Dienst 's Landsbosbeheer; Meded. Bot. Mus. Herb. Utrecht 200, 312 pp., ill.
- LINDEMAN, J. C. & MOOLENAAR, S. P., 1959. *Preliminary survey of the vegetation types of northern Suriname*. Vegetation of Suriname 1, 2, 45 pp., 3 maps.
- MAGUIRE, BASSETT, 1945. The first botanical exploration of Table Mountain. *Journ. New York Bot. Garden* 46, nr. 551 & 552.
- MAGUIRE, BASSETT & coll., 1948. Plant explorations in Guiana in 1944, chiefly to the Tafelberg and the Kaieteur Plateau. *Bull. Torrey Bot. Club* 75, p. 56-115, 189-230, 286-323, 374-438, 523-580, 633-671, 24 figg.
- MENNEGA, ALBERTA M. W., 1948. *Suriname timbers I. General introduction. Guttiferae, Vochysiaceae, Anacardiaceae, Icacinaceae*. Uitg. Studiekring 3, 59 pp., 8 pl.
- OSTENDORF, F. W., 1962. *Nuttige planten en sierplanten in Suriname*. Bull. Landbouwproefst. 79, 325 pp., 53 figg.
- SCHULZ, J. P., 1960. *Ecological studies on rain forest in northern Suriname*. Verhand. Kon. Ned. Ak. Wet. (Nat.) (2) 53, 1; Vegetation of Sur. 2; Meded. Bot. Mus. Herb. Utrecht 163, 267 pp., 70 figg., 4 pl. - Diss. Utrecht (mimeogr. 1959).
- WESSELS BOER, J. G., 1965. *The indigenous palms of Suriname*. Flora Sur. 5; xx + 173 pp., 10 figg., pl. - Diss. Utrecht.

D. C. GEIJSKES

ZOÖLOGISCH ONDERZOEK VAN SURINAME:
1955 - 1965

Ofschoon het dierkundig onderzoek van Suriname ongeveer twee en een halve eeuw geleden is begonnen, is het niet nodig zover terug te grijpen om de draad tot het heden te kunnen volgen. In 1957 is het verloop van dit zoölogisch onderzoek geschetst in mijn artikel over 'The zoological exploration of Suriname' (opgenomen in de 16de uitgave van de 'Studiekring'). Wij kunnen dus nu volstaan met de vorderingen sedert 1956 gemaakt in beschouwing te nemen. Gelukkig biedt deze korte periode voldoende stof tot bespreking.

De volgende vijf omstandigheden zijn hierbij van grote betekenis geweest:

- (1) de uitgave van de *Studies on the Fauna of Suriname and other Guyanas*;
- (2) de medewerking en de uitgave van enkele zeer belangrijke publicaties door het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden;
- (3) de hulp verleend door de Stichting WOSUNA (thans WOTRO);
- (4) de vorderingen in de toegepaste landbouwkundige en medische vakken in Suriname en in Nederland;
- (5) het particulier wetenschappelijk onderzoek in Suriname.

(1) Gezien het succes dat de Secretaris van de 'Studiekring' behaalde met zijn *Studies on the Fauna of Curaçao and other Caribbean Islands*, was het aantrekkelijk om ook een dergelijke uitgave voor Suriname en de andere Guianas op te zetten om het onderzoek te stimuleren en de bereikte resultaten te bundelen. Nu volume VII in 1964 verscheen en VIII ter perse is, terwijl vol. IX in portefeuille gereed ligt, kunnen wij wel zeggen, dat

Lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

het gestelde doel is bereikt. Verschillende onderzoekers en specialisten hebben hun pennevruchten ter beschikking gesteld en het moet zeer betwijfeld worden of zonder de uitgaven van deze *Studies* een dergelijke activiteit ontwikkeld zou zijn. Hier is zeker sprake van een gezamenlijke inspanning die tot dit resultaat heeft geleid, waarbij dr. P. WAGENAAR HUMMELINCK de minst prettige kant tot de meest spectaculaire zijde heeft ontwikkeld. Ook de Firma Martinus Nijhoff komt alle lof toe voor de uitstekende verzorging van de uitgave. Bij de afsluiting van het laatst verschenen deel, zijn 27 verschillende artikelen over de fauna van Suriname wereldkundig geworden. Zij behandelen zeer uiteenlopende diergroepen met als uitersten zoogdieren (HUSSON 1957, 1962) en koralen (BAYER 1959) en daartussen artikelen over vissen (MEAD 1959, HOEDEMAN 1959) en diverse orden van insecten, zoals springstaarten (MASSOUD 1963, DEBOUTEVILLE & MASSOUD 1964), kakkerlakken (BRUYNING 1959), libellen (GEIJSKES 1959, 1962, BELLE 1962, 1964), kevers (OCHS 1962, 1964, ARDOIN 1962, ENDRÖDI 1962), muskieten (BRUYNING 1959), zweefvliegen (VAN DOESBURG Sr. 1962), verder miljoenpoten (JEEKEL 1963, CONDÉ & TERVER 1964), kreeftachtigen (HOLTHUIS 1959) en zoetwaterslakken (GEIJSKES & PAIN 1957). Ook werd een eerste vergelijkend onderzoek naar de bodemfauna in diverse gronden in Suriname uitgevoerd door VAN DER DRIFT (1963). Met deze schat van gegevens zijn wij thans reeds de nabuurlanden vooruit. Dit moet niet ons enige doel zijn, maar het werkt toch stimulerend. Het is te hopen dat de energie en de middelen die beide nodig zijn om dit werk voort te zetten, in de komende periode niet zullen verminderen. Het is verheugend en het stemt tot dankbaarheid, dat ook de Regering van Suriname deze uitgave financieel steunt.

(2) Het zal maar weinigen bekend zijn dat het basis-materiaal van de verzamelde Surinaamse dieren aanwezig is in de collecties van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden. Hierover zijn kort geleden twee belangrijke publicaties verschenen n.l. het werk van dr. L. B. HOLTHUIS: *The Crustacea Decapoda of Suriname* (garnalen en krabben) in 1959 en van dr. A. M. HUSSON: *The Bats of Suriname* (vleermuizen) in 1962, beide in de 'Zoologische Verhandelingen', uitgegeven door het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden. HOLTHUIS heeft in zijn publicatie tevens een voortreffelijk historisch overzicht gegeven van de verzamelaars die het bewerkte materiaal

hebben bijeengebracht. Mede in verband met de economische betekenis die de vangst van garnalen in de zee voor Suriname nu heeft gekregen, is deze bewerking op een gunstig tijdstip verschenen.

De uitgave over de vleermuizen door HUSSON voorziet in een behoefte die voortspuit uit de medisch-veterinaire belangstelling voor deze dieren in Suriname, vanwege het feit dat vleermuizen soms in staat zijn ernstige virusziekten op het vee over te brengen, die ook voor de mens gevaren opleveren.

Het is zeer verblijdend te weten dat meerdere conservatoren van het Leidse museum thans ernstig bezig zijn met de bewerking van het Surinaamse materiaal, zodat in de naaste toekomst daarover publicaties zijn te verwachten. Een en ander staat in verband met het volgende.

(3) Het dierkundig onderzoek van Suriname is in zeer belangrijke mate bevorderd, door de hulp die de Stichting WOSUNA (thans WOTRO) vooral in financieel opzicht heeft verleend aan enkele zoölogen om in Suriname onderzoek te doen. Zo werd de mammoloog dr. HUSSON, conservator van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden van december 1963 tot juli 1964 uitgezonden voor het verzamelen van materiaal en gegevens over de zoogdieren van Suriname. Van januari tot april 1964 werkte dr. C. O. VAN REGTEREN ALTENA, conservator voor de Mollusca van het R.M.N.H. te Leiden in Suriname aan de zeeschelpen zowel van de zeekust als van de ritsen in het kustgebied. Van april tot einde juli 1963 werd ook prof. dr. J. VAN DER VECHT, toenmalig conservator voor de Hymenoptera van het Leidse museum, thans hoogleraar voor de systematische dierkunde aan de Universiteit te Leiden, in de gelegenheid gesteld in Suriname bijen en wespen te verzamelen en waarnemingen over deze insecten te doen.

Van einde 1963 tot heden is voor de Studiekring (met steun van WOTRO) een team van eerst vier, thans drie onderzoekers bezig met een onderzoek over het nieuwe stuwmeer in de Suriname Rivier bij Afobaka.

Dit team bestond uit de twee hydrobiologen drs. P. LEENTVAAR (Rivon) en drs. J. VAN DER HEIDE (Univ. Amsterdam) en verder uit dr. M. BOESEMANN (conservator voor de vissen van het R.M.N.H. te Leiden) en dr. J. VAN DONSELAAR (botanicus, Univ. Utrecht). Nadat na één jaar LEENTVAAR en BOESEMANN weer waren vertrokken, kwam in hun plaats dr. G. F. MEES

(conservator voor de vogels en de vissen te Leiden). Sedert dit team de werkzaamheden begon, is een enorm materiaal aan plankton verzameld en is een zeer uitgebreide collectie vissen bijeengebracht uit het Stuwmeer en uit de niet gestuwde Suriname Rivier. Aan andere diergroepen zoals zoogdieren, reptielen, insecten wordt, voor zover de omstandigheden dit toelaten, ook enige aandacht besteed. Het ligt in de bedoeling dat later, behalve publicaties over detail-onderzoekingen, ook een samenvattend werk over dit biologisch Brokopondo-onderzoek zal worden gepubliceerd.

(4) De dierkundige onderzoekingen welke op toegepast gebied zijn verricht, omvatten de landbouw-entomologie, de veterinaire parasitologie, de visserij en de medische parasitologie.

Op het Landbouwproefstation te Paramaribo werd de landbouw-entomologie op intensieve wijze beoefend door dr. ir. J. B. M. VAN DINTHER van 1953 tot 1956 en daarna door drs. P. H. VAN DOESBURG Jr. van 1957-1963. In deze periode is veel aandacht besteed aan de Homoptera (Jassidae, Aphidae, Coccidae) voorkomende op rijst, citrus en papaja, en aan vlinders en motten, waarvan doorgaans de rupsen schadelijk waren voor verschillende cultuurgewassen als rijst, voedergewassen, cocos, citrus en kool. VAN DOESBURG besteedde vooral aandacht aan de wantsen (Hemiptera Heteroptera) deed ook onderzoekingen over vlinders schadelijk voor de citrus en de cocos en nam proeven met een middel om zoetwaterslakken in de rijstvelden te bestrijden.

In 1960 verscheen het werk van VAN DINTHER: *Insect Pests of Cultivated Plants in Surinam*, als Bulletin No. 76 van het Landbouwproefstation. Met deze fraai geïllustreerde compilatie van het landbouw-entomologisch werk dat in de loop der jaren in Suriname is verricht, is een mijlpaal op dit gebied bereikt.

Van dr. A. REYNE, de eerste toegepast-entomoloog in Suriname (1918-1924), verschenen in 1961 en 1962 twee publicaties over angelloze bijen (Meliponidae, *Trigona* en *Melipona*) waarover de waarnemingen tijdens zijn periode in Suriname waren verzameld.

In verband met schade aan bouwhout, publiceerde dr. L. G. E. VAN KALSHOVEN in 1963 een studie over boorkevertjes (Scolytidae, Platypodidae en Bostrychidae) waarvan 26 soorten in Suriname zijn gevonden. Terzelfder tijd gaf D. HILLE RIS LAMBERS (1963) een samenvatting van de uitkomsten aan bladluisevangsten in Suriname gedaan.

Op veterinair gebied publiceerde de toenmalige Gouvernements-Dierenarts J. E. T. LANGELEER (1956) een overzicht van de meest voorkomende ziekten van huisdieren in Suriname, met vermelding van hun parasieten. Dr. P. H. BOOL deed in 1956 een onderzoek in WOSUNA-verband over het voorkomen van *Salmonella*'s bij dieren en over het optreden van *Leptospiren* bij honden, ratten en andere knaagdieren. Mej. drs. E. GOEDBLOED onderzocht in 1961, eveneens met hulp van WOSUNA, maagdarm protozoën, vooral *Coccidiën* in kippen en in andere kleine huisdieren.

Bij de ontwikkeling van de zeevisserij werden in 1957 voor het eerst proefvaarten gemaakt met de garnalentrrawler 'Coquette' op de Shelf voor de kust van Suriname. De Amerikaan JAMES B. HIGMAN van de U.S. Fish & Wild Life Service, verzamelde daarbij biologisch materiaal om een inzicht te krijgen in de garnalen- en visfauna van dit gebied. De Crustacea zijn door HOLTHUIS (1959) bewerkt, de octokoralen door BAYER (1959), terwijl MEAD (1959) een nieuwe vissoort beschreef. Het overige materiaal is nog in bewerking. Vanwege de Dienst van de Visserij gaf het toenmalige Hoofd H. W. LIJDING (1959) een geïllustreerde voorlopige lijst van in Suriname geconsumeerde garnalen, krabben en vissoorten uit, die op aandringen van de Caraïbische Commissie werd samengesteld. BOESEMANN gaf in 1956 een aanvulling in de nieuwere vangsten van zeevissen en zoetwatervissen en vervolgde in 1963 zijn aantekeningen over mariene vissoorten van Suriname met o.a. de beschrijving van een nieuwe roggensoort. Over de zoetwatervissen gaf HOEDEMAN (1950-1962) een aantal publicaties uit, die merendeels op aquariumvissen betrekking hebben.

Op medisch gebied heeft men zich, wat de biologische kant betreft, op parasitologisch terrein bewogen. Wormziekten zijn uitvoerig bestudeerd, in het bijzonder *Filaria* (*Wuchereria bancrofti*) door wijlen J. FROS (1953) en *Schistosomiasis* door dr. E. VAN DER KUYP (1961) en dr. C. F. A. BRUYNING (1963), waarbij de oecologie van de zoetwaterslak *Australorbis* (*Taphius*) *glabratus* als vector van de *Schistosomiasis*, bijzonder aandacht heeft gehad.

Door BRUYNING zijn ook een aantal muskieten en verwanten ervan ter plaatse in Suriname onderzocht in de jaren 1949 tot 1955 (*Anopheles darlingi* in 1952, *Culex quinquefasciatus* in 1953), terwijl door hem in Nederland de volgende groepen zijn uitge-

werkt: *Culicoides* (1957), *Phlebotomus* (1957), *Dermatobia* 'muskieten worm' (1958) en *Wyeomyia*-muskieten (1959).

(5) Tenslotte moet ook gewag worden gemaakt van het particulier initiatief dat op idealistische wijze de beoefening van de zoölogische wetenschap in Suriname zelf omvat. Mr. F. HAVER-SCHMIDT schreef een boek over de vogels van Suriname, waarvoor door de Franse tekenaar Barruel bijzonder mooie gekleurde platen en vele zwart-wit tekeningen zijn vervaardigd. Het zal hopelijk in 1966 het licht zien. Drs. P. H. VAN DOESBURG Jr. verzamelde zeer intensief de wantsen in Suriname gedurende de jaren die hij als entomoloog bij het Landbouwproefstation te Paramaribo doorbracht (1957-1963). Drs. J. BELLE (toen leraar A.M.S. te Paramaribo) begon een studie over de libellen in aansluiting op mijn eigen onderzoek dat in 1938 was begonnen (GEIJSKES 1959, 1962, 1964). Dit leidde tot een completering van de inventarisatie van deze groep met publicaties over vooral nieuwe Gomphidae (BELLE 1962, 1964).

Door toevallige werkzaamheden met betrekking tot de natuurreservaten in Suriname gaven dr. J. P. SCHULZ (botanicus bij Landsbosbeheer) en ir. F. C. BUBBERMAN (houtvester) een lijvig rapport uit met vele fraaie foto's over hun observaties van de zeeschildpadden en hun legsels langs de kust (1964/65).

Resumerende kan worden gezegd dat de uitgave van de *Studies on the fauna of Suriname and other Guyanas* als publicatie van de Studiekring het faunistisch onderzoek van Suriname sterk heeft geactiveerd. Ten tweede heeft de bewerking van enkele diergroepen, waarvan het materiaal grotendeels aanwezig is in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden, geleid tot de uitgave van twee monografieën door dit museum. Ten derde is door de financiële steun van WOSUNA en thans van WOTRO, aan enige specialisten de gelegenheid gegeven om in Suriname te verzamelen en het stuwmeer-onderzoek uit te voeren, hetgeen tot verdere belangstelling voor de dierkunde van dit land zal leiden. Ten vierde zijn in de toegepaste vakken in Suriname vooral op landbouw-entomologisch, maar ook op veterinaire- en medisch-parasitaire gebied goede vorderingen gemaakt. Door proefvangsten op zee is het marien visserij-biologisch onderzoek begonnen, met vele nieuwe vondsten voor Suriname en voor de wetenschap.

Tenslotte is ook het particulier initiatief in Suriname geacti-

veerd, hetgeen tot verschillende belangrijke resultaten heeft geleid en in de naaste toekomst nog zijn weerslag zal tonen.

Al zijn wij over zoveel activiteit verheugd, wij kunnen moeilijk voldaan zijn, want op velerlei gebied staan wij pas aan het begin van het zoölogisch onderzoek van Suriname. Wij hebben wel geleerd dat de fauna van dit land, als deel van het rijke Zuid-amerikaanse continent, alleen door specialisten van formaat kan worden benaderd. Het is tevens zeer verheugend dat thans ook in Nederland de interesse voor de fauna van Suriname groeiende is en de energie wordt opgebracht om dit waardevolle materiaal uit te werken. Wij mogen de Studiekring bij dit 20-jarig jubileum van harte gelukwensen met het feit, dat zij daarvoor de spits heeft afgebeten.

LITERATUUR

- ARDOIN, P., 1962. Une petite collection de Tenebrionidae de Suriname. *Stud. Fauna Sur.* 5, p. 55-59, fig. 12-14.
- BAYER, F. M., 1959. Octocorals from Suriname and the adjacent coasts of South America. *Stud. Fauna Sur.* 3, p. 1-43, fig. 1-21.
- BELLE, J., 1962. Dragon flies of the genus *Zonophora* with special reference to its Surinam representatives. *Stud. Fauna Sur.* 5, p. 60-69.
- BELLE, J., 1964. Surinam dragon flies of the genus *Aphylla*. *Stud. Fauna Sur.* 7, p. 22-35, fig. 5-14.
- BELLE, J., 1964. A new dragon fly of the genus *Rhodopygia*. *Stud. Fauna Sur.* 7, p. 48-55, fig. 22-26.
- BOESEMAN, M., 1956. On recent accessions of Surinam fishes. *Zool. Meded. (Leiden)* 34, p. 183-199.
- BOESEMAN, M., 1963. Notes on new or rare marine fishes from Surinam. *Zool. Meded. (Leiden)* 38, p. 295-301, 1 fig.
- BRUYNING, C. F. A., 1952. Some observations on the distribution of *A. darlingi* Root in the savannah region of Surinam. *Doc. Med. Geogr. Trop.* 4, 2, p. 171-174, 1 map.
- BRUYNING, C. F. A., 1953. Some data on the *Filaria*-vector *Culex quinquefasciatus* Say in Paramaribo. *Doc. Med. Geogr. Trop.* 5, p. 333-338, fig. 1-4.
- BRUYNING, C. F. A., 1957. Notes on the common species of *Culicoides* from Surinam in relation to ozzardi-filariasis. *Doc. Med. Geogr. Trop.* 9, p. 169-172.
- BRUYNING, C. F. A., 1957. Man-biting sandflies (*Phlebotomus*) in the endemic Leishmaniasis area of Surinam. *Doc. Med. Geogr. Trop.* 9, p. 229-236, fig. 1-9.

- BRUYNING, C. F. A., 1958. Een bijzonder geval van Myiasis veroorzaakt door de zgn. muskietenworm *Dermatobia hominis* (Linnaeus Junior) in Suriname. *Vox Guyanae* 3, 2, p. 54-60.
- BRUYNING, C. F. A., 1959. The Blattidae of Surinam. *Stud. Fauna Sur.* 2, p. 1-103, fig. 1-40.
- BRUYNING, C. F. A., 1959. Notes on Wyeomyia Mosquitoes of Suriname, with a description of *Wyeomyia surinamensis* sp.n. *Stud. Fauna Sur.* 3, p. 99-146.
- BRUYNING, C. F. A., 1963. *Bilharzia-onderzoek in Suriname*. Gestencild verslag in opdracht v. d. Stichting Sur.-Ned. Inst. Volksgez. Sur., 42 pp.
- CONDÉ, B. & D. TERVER, 1964. Pénicillates du Surinam et du Guatemala (Diplopoda, Lophoproctidae). *Stud. Fauna Sur.* 7, p. 1-21, fig. 1-4.
- DEBOUTTEVILLE, C. DELAMARE & ZAHER MASSOUD, 1964. Collemboles Symphypléones du Surinam. *Stud. Fauna Sur.* 7, p. 56-81, fig. 27-42.
- DINTHER, J. B. M. VAN, 1960. Insect Pests of Cultivated Plants in Surinam. *Bull. Agric. Exp. Sta. Surinam* 76, 159 pp., 83 fig.
- DOESBURG, P. H. VAN, SR., 1962. Preliminary list of Syrphidae known from Suriname and British and French Guiana. *Stud. Fauna Sur.* 5, p. 1-33, fig. 1-5.
- DRIFT, J. VAN DER, 1963. A comparative study of the soil fauna in forests and cultivated land on sandy soils in Suriname. *Stud. Fauna Sur.* 6, p. 1-42, fig. 1 (map), pl. I-IV.
- ENDRÖDI, S., 1962. Neue Scarabaeiden aus Suriname. *Stud. Fauna Sur.* 5, p. 42-54, fig. 6-11.
- FROS, J., 1953. *Filariasis in Suriname*. Acad. Proefschr. Amsterdam. 79 pp., 20 foto's.
- GEIJSKES, D. C., 1957. The zoological exploration of Suriname. *Stud. Fauna Sur.* 1, p. 1-12.
- GEIJSKES, D. C. & T. PAIN, 1957. Suriname freshwater snails of the genus *Pomacea*. *Stud. Fauna Sur.* 1, p. 41-48, pl. IX, X.
- GEIJSKES, D. C., 1959. The Aeschnine genus *Staurophlebia*. *Stud. Fauna Sur.* 3, p. 147-172, fig. 69-75, pl. VI, VII.
- GEIJSKES, D. C., 1962. Three new species of Micrathyria with a note on *M. romani* Sjöstedt. *Stud. Fauna Sur.* 5, p. 70-84, fig. 15-18.
- GEIJSKES, D. C., 1964. The female sex of *Cacus mungo*, *Gomphoides undulatus*, *Planiplax phoenicura*, *Planiplax arachne* and *Dythemis williamsoni*. *Stud. Fauna Sur.* 7, p. 36-47, fig. 15-21.
- GOIN, COLEMAN J., 1966. Description of a new frog of the genus *Hyla* from Suriname. *Zool. Meded. (Leiden)* 41, 15, p. 229-232, fig. 1 (*Hyla boesemani* sp.nov.).
- HILLE RIS LAMBERS, D., 1963. Notes on Surinam Aphids. *Bull. Agric. Exp. Sta. Surinam* 80, 5 pp.

- HOEDEMAN, J. J., 1957. Notes on the Ichthyology of Surinam (Dutch Guiana) 4. Additional records of Siluriform Fishes (1). *Beaufortia* 71, 6, p. 147-160, fig. 1-31 (Photogr.).
- HOEDEMAN, J. J., 1957. The Status of the Callichthyid genus *Cascadura* Ellis, 1913 (Pisces-Siluriformes-Callichthyidae). *Bull. Aquatic Biology* 1, 2, p. 15-19, fig. 1-4 (Photogr.).
- HOEDEMAN, J. J., 1959. Rivulid Fishes of Suriname and other Guyanas, with a preliminary review of the genus *Rivulus*. *Stud. Fauna Sur.* 3, p. 44-98, fig. 1-42, pl. I-V.
- HOEDEMAN, J. J., 1961. Notes on the Ichthyology of Surinam and other Guianas 8. Additional records of Siluriform fishes (2). *Bull. Aquatic Biology* 2, 23, p. 129-139, fig. 1-4.
- HOEDEMAN, J. J., 1962. Notes on the Ichthyology of Surinam and other Guianas 9. New records of Gymnotid fishes. *Bull. Aquatic Biology* 3, 26, p. 53-60, fig. 1-7.
- HOEDEMAN, J. J., 1962. Notes on the Ichthyology of Surinam and other Guianas 11. New Gymnotoid Fishes from Surinam and French Guiana, with additional records and a key to the groups and species from Guiana. *Bull. Aquatic Biology* 3, 30, p. 97-107.
- HOLTHUIS, L. B., 1959. The Crustacea Decapoda of Suriname (Dutch Guiana). *Zool. Verh.* 44, 290 pp., 68 fig., 16 pl.
- HOLTHUIS, L. B., 1959. Stomatopod Crustacea of Suriname. *Stud. Fauna Sur.* 3, p. 173-191, fig. 76, pl. VIII, IX.
- HUMPHREY, PHILIP S. & RUDOLF FREUD, 1962. Notes on a collection of birds from Surinam. *Postilla* (Yale Peabody Mus.) 60, p. 1-11, 1 fig.
- HUSSON, A. M., 1957. Notes on the Primates of Suriname. *Stud. Fauna Sur.* 1, p. 13-40, 1 map, pl. I-VIII (Photogr. of skulls).
- HUSSON, A. M., 1962. On *Blarina pyrrhonota* and *Echimys macrourus*: two mammals incorrectly assigned to the Suriname Fauna. *Stud. Fauna Sur.* 5, p. 34-41, pl. I, II.
- HUSSON, A. M., 1962. The Bats of Suriname. *Zool. Verh.* 58, p. 1-282, pl. I-XXX.
- JEEKEL, C. A. W., 1963. Diplopoda of Guiana (1-5). *Stud. Fauna Sur.* 4, p. 1-157, fig. 1-46.
- KALSHOVEN, L. G. E., 1963. Ecological data on some neotropical Scolytidae, Platypodidae and Bostrychidae (Coleoptera), mainly of Surinam. *Beaufortia* 9, 110, p. 232-240.
- KUYP, E. VAN DER, 1961. Schistosomiasis in the Surinam District of Surinam. *Trop. geogr. Med.* 13, p. 357-373, 7 fig.
- LANGELER, J. E. T., 1956. Aantekeningen bij de in Suriname meest voorkomende ziekten van huisdieren. *Tijdschr. v. Diergeneesk.* 9, p. 417-429.
- LIJDING, H. W., 1959. Voorlopige lijst van garnalen, krabben en vissen in Suriname. *De Sur. Landbouw* 7, p. 70-97, pl. I-IX.

- MASSOUD, ZAHER, 1963. Les Collemboles Poduromorphes du Surinam. *Stud. Fauna Sur.* 6, p. 43-51, fig. 2-5.
- MEAD, GILES W., 1959. The Western Atlantic Jawfishes of the Opisthognathid Genus *Lonchopisthus*. *Stud. Fauna Sur.* 2, p. 104-112, fig. 41-42.
- OCHS, G., 1962. Ueber die Gyriniden (Col.) von Guiana. *Stud. Fauna Sur.* 5, p. 85-103.
- OCHS, G., 1964. Zur Kenntnis der Gyriniden (Col.) von Suriname und vom Rio Parú im benachbarten Brasilien. *Stud. Fauna Sur.* 7, p. 82-110.
- REYNE, A., 1961. Angelloze bijen (Meliponidae) als beschadigers van Cultuurgewassen. *Ent. Ber.* 21, p. 77-91.
- REYNE, A., 1962. Angelloze bijen (Meliponidae) voorkomende in Suriname. *Ent. Ber.* 22, p. 30-37.
- SCHULZ, J. P. & F. C. BUBBERMAN, 1964. *Zeeschildpadden, deel 1, een literatuurstudie, deel 2, Zeeschildpadden in Suriname*. Gestencilde Uitgave Dienst Landsbosbeheer Suriname.

P. WAGENAAR HUMMELINCK

NATUURWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK
VAN DE NEDERLANDSE ANTILLEN: 1945 – 1965

Toen de 'Studiekring' werd opgericht was de tijd al lang voorbij, dat een getuigenis over de misdeeldheid van de Nederlandse Antillen door Moeder Natuur algemene instemming vond.

Op botanisch gebied bezaten wij de talrijke *Melocactus*-studies van W. F. R. SURINGAR en van zijn zoon J. VALCKENIER SURINGAR (1885–1931) en de *Flora's* van I. BOLDINGH (1909–1914).

Op zoölogisch gebied hadden wij de resultaten van het visserij-onderzoek van J. BOEKE, neergelegd in een uitvoerig *Rapport betreffende een Voorloopig Onderzoek naar den toestand van de Visscherij in de Kolonie Curaçao* (1907, 1919), welke op waardevolle wijze waren aangevuld door de *Resultaten eener reis van dr. C. J. VAN DER HORST in 1920* (1924–1927). Uit enkele publicaties van buitenlandse zoölogen, vooral van BAKER (1924), was toen reeds duidelijk gebleken dat onze Benedenwindse Eilanden nog wel iets méér waren dan kleine stukjes verarmd vasteland aan de kust van Venezuela: dat het eilanden waren met Antilliaanse karaktertrekken welke wezen op een zeer langdurige, zelfstandige ontwikkeling.

Op geologisch gebied was er reeds in 1885 door KARL MARTIN en G. A. F. MOLENGRAAFF pionierswerk verricht. Naast MARTIN's *Bericht über eine Reise nach Niederländisch West-Indien* (1888) bestond er een proefschrift van G. J. H. MOLENGRAAFF over de *Geologie en geohydrologie van het eiland Curaçao* (1929). En tenslotte waren er ook nog de resultaten van de 'Eerste Utrechtsche Antillen-Excursie, 1930', met de dissertaties van J. H. WESTERMANN over *The geology of Aruba* (1932) en van P. J. PIJPERS over de *Geology and paleontology of Bonaire* (1933), welke

Tekst van een lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

de Benedenwindse Eilanden tot een geologisch goed bekend gebied hadden gemaakt.

Deze Antillen-Excursie had prof. L. M. R. RUTTEN georganiseerd om een aantal van zijn gevorderde studenten tropische ervaring te laten opdoen, in een gebied dat hij – na de Oost-Indische Archipel – als studieterrein had uitgekozen. Deze expeditie was niet alleen belangrijk omdat zij als het begin kan worden beschouwd van een nieuw tijdperk van geologisch onderzoek, maar ook omdat er tevens aan zoölogie en botanie werd gedaan. Voor de Studiekring was zij van bijzondere betekenis, omdat tijdens deze kampeertocht de Penningmeester en de Secretaris besmet werden met een Antilliaans agens, dat hen maakte tot personen die in hun verdere leven niets liever zouden willen doen dan zich met deze eilanden bezighouden.

Over de GEOLOGIE zult Gij verder worden ingelicht door dr. WESTERMANN, die met zijn *Overzicht van de geologische en mijnbouwkundige kennis der Nederlandse Antillen* (1949) en zijn *Beknopte Handleiding bij de geologische verzameling van Het Curaçaosche Museum* (1951) de geologie tot de meest toegankelijke tak van natuurwetenschap voor de bewoners van deze eilanden maakte. Belangrijk ook was zijn boek (samen met dr. J. I. S. ZONNEVELD) over *Photo-geological observations and land capability & land use survey of the island of Bonaire* (1956) en het werk over *The geology of Saba and St. Eustatius* (met H. KIEL, 1961). Van zijn grote belangstelling voor de natuurbescherming en het behoud van natuurlijke welvaartsbronnen hebben niet alleen de Lands- en Eilandsregeringen, maar ook vele anderen die in de *Conservation in the Caribbean* (1952) en de *Nature preservation in the Caribbean* (1953) zijn geïnteresseerd, in hoge mate kunnen profiteren.

De BOTANIE zal worden behandeld door dr. STOFFERS, die – evenals frater ARNOLDO – een waardig opvolger van BOLDINGH mag worden genoemd. Maar zij deden nog méér!

Frater M. ARNOLDO BROEDERS pionierde zichzelf tot groot florist en uitmuntend fotograaf; twee maal hebben wij een tentoonstelling van zijn planten- en dierenfoto's op een Jaarvergadering geopend. Zijn *Zakflora* van Curaçao, Aruba en Bonaire (1954) beleefde een tweede herziene druk (1964); zijn mooie boek over de *Gekweekte en nuttige planten van de Nederlandse Antillen* (1954) is al lang uitverkocht.

Dr. A. L. STOFFERS vertrok als tweede uitzending van de Studiekring in november 1952 naar de Antillen. Het onderwerp van zijn proefschrift, *The vegetation of the Netherlands Antilles* (1956) bleef hem steeds bezighouden. In 1963 ging hij voor de tweede keer. Het mag een wonder heten dat hij, naast zijn andere werkzaamheden, nog tijd kan vinden voor het samenstellen van een *Flora of the Netherlands Antilles* (1962-1963), waarvan de derde aflevering thans ter perse is.

Over de ZOÖLOGIE wordt U iets verteld door prof. dr. K. H. VOOUS, die als eerste uitzending van de Studiekring (als U mij buiten beschouwing laat) in september 1951 naar Curaçao vertrok. Dat wij probeerden de Antillen hierbij waar voor hun geld te laten krijgen moge blijken uit het aantal opdrachten dat aan deze uitzending verbonden was: 1e, een studie van de avifauna der Nederlandse Antillen; 2e, een populair boekje over de vogelwereld van deze eilanden; 3e, een vogelverzameling voor het Curaçaosche Museum; 4e, enkele lezingen en cursussen onder auspiciën van de Werkgroep. Het merkwaardige was, dat aan al deze opdrachten werd voldaan: 1) De studie over de avifauna werd gepubliceerd in het 6de en 7de deel van de Studies fauna Curaçao; 2) het populaire boekje werd het eerste blauwe bandje van de met groot optimisme begonnen Fauna Nederlandse Antillen (1955); 3) een kleine verzameling opgezette vogels werd inderdaad aan het Curaçaosche museum toegezonden; 4) en zijn contacten waren zodanig, dat men ook na zijn vertrek ornithologische waarnemingen bleef verrichten. – Ook VOOUS ging nog een tweede maal, tien jaar later.

Er zijn natuurlijk nog veel meer Studiekring-uitzendingen naar de Nederlandse Antillen geweest, gefinancierd door de Regering van dit Rijksdeel of door WOSUNA. Om er enkele te noemen:

In 1954 vertrok dr. J. S. ZANEVELD, voor marien-biologisch onderzoek.

Dr. J. I. S. ZONNEVELD en drs. P. H. DE BUISONJÉ deden kwartaal-geologische waarnemingen in 1956.

Ir. R. H. COBBEN bestudeerde wantsen en cicaden in 1956/57, geassisteerd door mevr. ir. L. E. M. COBBEN-MEIER.

Dr. J. H. WESTERMANN en H. KIEL deden in 1958 geologisch veldwerk op de Bovenwinden.

Het flamingo-onderzoek van drs. J. ROTH en mevr. H. ROTH-REIJS was in 1959/60.

H. R. van HEEKEREN en C. J. DU RY bestudeerden de Benedenwinden in 1960 vanuit een archeologisch gezichtspunt.

En ikzelf bezocht het Caraïbisch gebied in 1948, 1955 en 1963.

De bezoeken van kortere duur worden hier buiten beschouwing gelaten en ook zal hier niet ingegaan worden op de vele andere manieren waarop het natuurwetenschappelijk onderzoek van de Antillen nog werd bevorderd.

De '*Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen*' werd op 27 december 1948 door drie leden van de Studiekring gesticht. Zij heeft tot doel: "de uitbreiding van de kennis der natuurlijke gesteldheid van de Nederlandse Antillen en het wekken van belangstelling voor de natuur bij de bewoners van deze eilanden", waarbij "het verzamelen en bewerken van gegevens" en "het bevorderen van de bescherming van de flora en fauna en van de bodem . . . zoveel mogelijk zal worden nagestreefd in samenwerking met de '*Natuurwetenschappelijke Studiekring*'".

De Werkgroep vergadert, bespreekt bepaalde onderwerpen in zijn malacologische, ichthyologische en archeologische secties en organiseert excursies. De leden treden bovendien op als gids en gastheer voor bezoekers. Met haar uitgaven op botanisch, zoölogisch, geologisch, archeologisch en ander gebied benadert zij groepen van Antilliaanse lezers die door de *Uitgaven* van de Studiekring in de regel niet worden bereikt.

Het '*Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut*' (Carmabi) werd op 27 mei 1955 opgericht, op initiatief van de Eilandsregering van Curaçao en met medewerking van de Curaçaosche Petroleum Industrie Maatschappij (C.P.I.M., thans Shell Curaçao), de Technisch-Economische Raad Nederlandse Antillen (TERNA), de Werkgroep, de WOSUNA en de Studiekring.

Al enige jaren waren er min of meer vage plannen geweest, waarbij het denkbeeld 'onderwater-aquarium' een zekere bekoring bleek te hebben. Hierbij had men eerst aan Bonaire gedacht en vervolgens aan de ingang van het Spaanse Water. De beslissing kwam toen de C.P.I.M. voor dit doel een terrein ter beschikking stelde dat bijzonder gunstig was gelegen aan de ingang van de Piscadera Baai, dus vlak bij Willemstad, en toen de Gezaghebber van Curaçao, M. P. GORSIRA, dit ogenblik geschikt achtte om tot de stichting van een marien-biologisch instituut over te gaan.

In september 1955 keerde ZANEVELD als eerste directeur van

het Carmabi naar Curaçao terug en nog geen jaar later was het instituut al zo ver dat het gasten kon ontvangen.

Bij de oprichting van het Carmabi was er min of meer op gerekend dat Nederland de wetenschappelijke exploitatie van dit Instituut voor zijn rekening zou willen nemen; men was er zich terdege van bewust dat het Eiland niet meer kòn doen dan een Instituut bouwen en een jaarlijks bedrag beschikbaar stellen om dit drijvende te houden. Helaas moest echter worden geconstateerd dat de belangstelling van Nederland beneden de verwachting is gebleven.

Van de 50 biologen die in de eerste acht jaren langer dan 2 maanden op het Carmabi hebben gewerkt, was ongeveer een derde deel buitenlands. In 1962 was het aantal biologische mandagen van bezoekers meer dan 2200, waarvan 20% van buitenlanders. In het volgende jaar daalde dit tot 1400, waarbij het buitenlands aandeel steeg tot 40%. Deze achteruitgang is niet alleen te wijten aan een meer critische instelling van WOSUNA ten aanzien van het uitzenden van nog-niet-afgestudeerden en aan een merkwaardig gebrek aan belangstelling van de kant van hen die gelegenheid werd geboden in Curaçao tropenervaring op te doen. Oók een rol speelde het gebrek aan vertrouwen in de opvangmogelijkheid voor onderzoekers en de twijfel aan het voortbestaan van het Carmabi, nadat men kennis had genomen van berichten over de bouw van een groot Hilton-Hotel naast het Instituut. Een verzoek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen aan de Minister van O.K. & W., waarin werd gevraagd het Carmabi in het belang van de Nederlandse Wetenschap meer mogelijkheden te geven, leidde niet tot daadwerkelijke hulp.

Inmiddels verrijst het Hilton-Hotel en wij vertrouwen dat de veranderingen die dit met zich medebrengt, de ontwikkeling van het Instituut niet ernstig zullen belemmeren.

Ondertussen werkt men op het Carmabi verder, onder leiding van dr. F. CREUTZBERG. Het is U bekend dat kortgeleden KONINGIN JULIANA op originele wijze de opening heeft verricht van een nieuwe vleugel, welke de mogelijkheden tot het doen van onderzoek in air-conditioned ruimten aanzienlijk heeft vergroot. Maar nog stééds moet het Carmabi het doen zònder wetenschappelijke staf en zònder een financiële basis welke ruim genoeg is om te voldoen aan de eisen welke aan een marien-biologisch instituut mogen worden gesteld.

De toevoer van grote hoeveelheden biologisch-gezuiverd af-

valwater heeft de laatste jaren in de Piscadera Baai omstandigheden geschapen welke steeds meer afwijken van die van de overige binnenbaaien van de Nederlandse Antillen. Hierdoor zijn de mogelijkheden gegeven voor een biologisch experiment op grote schaal, waaraan het Carmabi naar wij hopen voldoende aandacht zal kunnen besteden. De monsters welke bij een eerste poging tot inventarisatie in december 1963 werden verzameld, worden in Utrecht zoveel mogelijk verwerkt. Deze bemonstering zal op gezette tijden moeten worden herhaald en met gedetailleerde studies uitgebreid, waarbij de Piscadera Baai moet worden vergeleken met baaien op de Antillen welke nog niet in belangrijke mate door de mens zijn beïnvloed.

Als wij de laatste 20 jaren vergelijken met even lange perioden daarvóór, dan vertoont het natuurwetenschappelijk onderzoek van de Nederlandse Antillen een bijna explosieve ontwikkeling.

Begrijpelijk – zult Gij zeggen – want de mogelijkheden tot onderzoek zijn thans zo véél groter dan vroeger. Echter: binnen deze laatste periode zien wij dat er van enige vooruitgang nauwelijks sprake is, nòch wat het aantal onderzoekers, nòch wat de middelen betreft – en daar men dikwijls de neiging heeft om de betekenis van een onderzoek af te meten naar de subsidies welke worden verbruikt, lijkt dit een bedenkelijk verschijnsel waar wij lang over zouden kunnen praten. Even lang als over de vraag of ons werkprogramma moet worden aangepast aan de middelen, of dat daarin ook onze wensen tot uiting moeten komen. Aannemende dat wij de zin inzien van het opstellen van een veelomvattend plan op een ogenblik dat wij reeds blij mogen zijn voor één bepaald onderzoek over mensen en middelen te beschikken. Ik ben er echter van overtuigd dat wij met de blijvende medewerking van de Nederlandse Antillen en met wat méér belangstelling van 'Nederland' de ontwikkeling van het natuurwetenschappelijk onderzoek van het Antilliaanse Rijksdeel met vertrouwen tegemoet kunnen zien.

J. H. WESTERMANN

GEOLOGISCH ONDERZOEK VAN DE NEDERLANDSE ANTILLEN

BENEDENWINDSE EILANDEN

De allereerste geologische en mijnbouwkundige onderzoeken op de Benedenwindse Eilanden stonden in verband met de ontdekking van goud op Aruba, in 1824. Het Gouvernement gaf toen exploratie-opdrachten aan achtereenvolgens de op dit gebied weinig deskundige Luitenant-Generaal C. R. F. Baron KRAYENHOFF (1825) en de meer geschoolde Oberbergrath C. B. R. STIFFT uit Nassau (1827).

Van een echt-wetenschappelijke kartering, zij het met behulp van primitieve topografische kaarten, was echter pas sprake in 1884-1885, toen de 'Nederlandsche West-Indische Wetenschappelijke Expeditie' werd uitgezonden door het (Koninklijk) Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië en Teyler's Genootschap. De expeditie – die geologisch en botanisch onderzoek beoogde – stond wat het eerste betreft onder leiding van de Leidse hoogleraar K. MARTIN. Een van de deelnemers was voorts de student G. A. F. MOLENGRAAFF; beiden zijn – zoals bekend – later wereldberoemde geologen geworden.

MARTIN werkte gedurende 32 dagen op de drie eilanden, en we moeten er bewondering voor hebben dat hij op grond van het korte veldonderzoek, een zo fraai inzicht verkreeg in de geologische opbouw. Het spreekt overigens vanzelf dat verschillende interpretaties bij veel later uitgevoerd onderzoek onhoudbaar bleken te zijn; als voorbeeld diene dat hij, volgens de gedachten-gang van zijn tijd, de schisteuze gesteenten van Aruba voor Archaeisch hield, terwijl we nu weten dat deze veel later, in Boven Krijt (Campanien), zijn ontstaan door contactmetamor-

Uitgewerkte lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

fose tijdens de intrusie van het dioritisch magma (in 1966 werd de isotopen-ouderdom van de dioriet in het Laboratorium voor Isotopen-Geologie te Amsterdam bepaald op 73 ± 3 miljoen jaren). Aan de andere kant is zijn visie over de primaire helling der Kwartaire kalken, na eerst verworpen te zijn, kort geleden in ere hersteld, zij het in veel verder uitgewerkte zin.

Na het verschijnen van MARTIN's belangrijkste publicatie, in 1888 (*Bericht über eine Reise nach Niederländisch West-Indien und darauf gegründete Studien. 2. Geologie*) is er tot 1921 weinig samenhangend geologisch werk op de Benedenwindse Eilanden gedaan. Vermeld moge worden het werk van de mijnningenieur G. DUYFJES, die van 1908 tot 1911 bij het Gouvernement in dienst was; zijn vooral mijnbouwkundig onderzoek is gepubliceerd in de bijlagen van de Koloniale Verslagen (1909, 1910, 1911).

Van groot belang voor het verdere onderzoek was het gereed komen van goede topografische kaarten van Curaçao, Aruba en Bonaire (1915).

In 1921 werd de mijnningenieur G. J. H. MOLENGRAAFF, neef en oomzegger van G. A. F. MOLENGRAAFF, benoemd tot chef van de mijnbouwkundige dienst op Curaçao en tevens belast met geohydrologische en bodemkundige onderzoeken; hij deed deze vrijwel uitsluitend in 1921 en 1922. Door zijn aanvullende benoeming tot directeur van Openbare Werken kon G. J. H. MOLENGRAAFF pas jaren later, in 1929, de resultaten van het onderzoek in een Delfts academisch proefschrift publiceren: *Geologie en geohydrologie van het eiland Curaçao*. Een meer compacte Engelse verhandeling van hem over *Curaçao* verscheen in 1931 in de Feestbundel K. Martin van de Leidsche Geologische Mededelingen. Vergeleken met de 40 jaren eerder verschenen studie van MARTIN was MOLENGRAAFF's werk een grote stap vooruit.

Niettemin bleek MOLENGRAAFF's geologische kaart van 1929 op allerlei punten gedetailleerder veldonderzoek te behoeven. Om die reden en vooral ook voor een moderne kartering van Aruba en Bonaire, vertrok de Utrechtse hoogleraar L. M. R. RUTTEN met zijn echtgenote en botanica mevrouw C. RUTTEN-PEKELHARING en zijn leerlingen H. J. MAC GILLAVRY, P. J. PIJPERS, M. G. RUTTEN, L. W. J. VERMUNT en J. H. WESTERMANN, alsmede de biologisch kandidaat P. WAGENAAR HUMMELINCK, in 1930 naar De West. Na verschillende detailonderzoeken in Curaçao (waarover in 1931 en 1932 in de *Proceedings*

van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen korte verhandelingen van verschillende deelnemers verschenen) werden Bonaire en Aruba geologisch in kaart gebracht. Over laatstgenoemde eilanden verschenen J. H. WESTERMANN's proefschrift *The Geology of Aruba* (Utrecht 1932) en P. J. PIJ-PERS' proefschrift *Geology and Paleontology of Bonaire* (Utrecht 1933). Als resultaat van deze 'Utrechtsche Antillen Excursie 1930' verschenen voorts verschillende artikelen van L. M. R. RUTTEN, waarvan hier slechts wordt genoemd de populair-wetenschappelijke verhandeling *De geologische geschiedenis der drie Nederlandsche Benedenwindsche Eilanden* (W.I. Gids 13, 1932).

P. WAGENAAR HUMMELINCK, die – ook in latere jaren – vooral zoölogisch en botanisch verzamelde, deed interessante geomorfologische waarnemingen over o.m. verweringsholten in diorietblokken op Aruba en grotten op alle drie eilanden (W. I. Gids 20, 1938, en 25, 1943). Door hem in 1936 op Curaçao verzamelde Oud-Tertiaire mollusken werden als zodanig beschreven door C. O. VAN REGTEREN ALTENA, Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden (1941).

Verschiede kleinere petrografische en palaeontologische onderzoeken na 1930 kunnen hier slechts in algemene zin genoemd worden. Bijzonderheden daarover kan de lezer vinden in het *Overzicht van de geologische en mijnbouwkundige kennis der Nederlandse Antillen*, een literatuurstudie door J. H. WESTERMANN, verschenen in 1949 als uitgave van het Indisch Instituut (thans Koninklijk Instituut voor de Tropen), Amsterdam.

Vermeldenswaard uit de veertiger jaren is een in 1942 – op een door twee Franse fraters uit Venezuela, frère APPOLLINAIRE en frère JUAN, na een wichelroede- en slingeronderzoek precies aangegeven plaats – uitgevoerde 286 meter diepe waterproefboring nabij Oranjestad, Aruba; deze produceerde slechts zout water maar gaf overigens een verrassend inzicht in de jongste geologische geschiedenis van Aruba. Dit inzicht werd nog verdiept door een door Schlumberger Surencó S.A. (Caracas) gedane 'electrical sounding survey', in november 1942, ter bepaling van de diepte van het vaste gesteente ('basement') onder de boring. De volgende twee publicaties hebben op deze onderzoeken betrekking: J. H. WESTERMANN, *The water bore of Oranjestad 1942-1943, and its implication as to the geology of the island of Aruba*, 1951; C. W. DROOGER, *Miocene and Pleistocene foraminifera from Oranjestad, Aruba*, 1953.

Interessant uit de veertiger jaren waren ook de waarnemingen

in 1946 door de Zwitserse geoloog H. P. SCHAUB over de tektoniek der Pleistocene en Eocene formaties van Curaçao (1948).

In de vijftiger jaren wijdde C. W. DROOGER, Rijksuniversiteit te Utrecht, enkele publikaties aan, uit door anderen verzamelde monsters verkregen, foraminiferen en daarop gebaseerde ouderdomsbepalingen van geologische formaties (1951, 1953). De Amerikaanse geoloog C. S. ALEXANDER, University of Illinois, onderzocht in 1955 en 1956 de terrassen van de drie eilanden en publiceerde daarover in 1961: *The marine terraces of Aruba, Bonaire, and Curaçao, Netherlands Antilles*.

Daadwerkelijke belangstelling van het Voorlichtingsinstituut voor het Welvaartsplan Nederlandse Antillen, Amsterdam, de Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen, Utrecht, de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Suriname-Nederlandse Antillen (WOSUNA), Amsterdam, en het Geologisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam bracht in de vijftiger en zestiger jaren het geologisch onderzoek verder op gang. In 1952 en 1953 namen J. H. WESTERMANN (Voorlichtingsinstituut) en vooral J. I. S. ZONNEVELD (Geologische Dienst, Haarlem) de herziening der geologische kaart van Bonaire ter hand, voornamelijk op basis van een luchtfotostudie (*Photo-geological observations and land capability & land use survey of the island of Bonaire*, 1956).

In 1956 werkten J. I. S. ZONNEVELD (Haarlem), H. J. MAC GILLAVRY en P. H. DE BUISONJÉ (Universiteit van Amsterdam), in 1959-1960 alleen DE BUISONJÉ, aan een detailstudie van vooral de Kwartaire formaties van de drie Benedenwinden. Verhandelingen daarover verschenen in 1960 - *Een luchtfoto-onderzoek op de Benedenwindse Eilanden* door ZONNEVELD (sedert 1958 Rijksuniversiteit te Utrecht), en *De kustvormen van Curaçao, Aruba en Bonaire* door DE BUISONJÉ & ZONNEVELD - alsmede in 1964: *Marine terraces and sub-aeric sediments on the Netherlands Leeward Islands, Curaçao, Aruba and Bonaire, as indications of Quaternary changes in sea level and climate*, door DE BUISONJÉ. Laatstgenoemde betrok in 1961 in zijn onderzoek een serie uit de lagune van Zuid-Aruba afkomstige boormonsters verkregen bij booractiviteiten ten behoeve van havenprojecten.

De pre-Kwartaire formaties van Curaçao waren onderwerp van kartering door D. J. BEETS (Universiteit van Amsterdam), in de jaren 1961 en 1962. De academische proefschriften van BEETS en DE BUISONJÉ worden in 1968 in druk verwacht. Hun

kaarten en voorlopige gegevens tonen een zo frappante vooruitgang in onze geologische kennis sedert de dertiger jaren, dat men zich mag afvragen hoe na een eventueel onderzoek omtrent het jaar 2000 de kaart van Curaçao er zal uitzien!

Vondsten door WAGENAAR HUMMELINCK, MAC GILLAVRY, DE BUISONJÉ en P. STUIVER (Mijn-Maatschappij Curaçao) op de eilanden Bonaire en Curaçao leidden tot de ontdekking van hoogst interessante reptiel- en zoogdierresten in Kwartaire formaties van o.a. de Tafelberg Santa Barbara. Deze fossiele overblijfselen werden gedetermineerd en beschreven door D. A. HOOIJER van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden, (1959, 1962, 1963, 1964), die in februari 1963 ook zelf een kort bezoek bracht aan de twee eilanden. De gevonden zoogdierresten bleken te hebben toebehoord aan verschillende knaagdieren, waaronder de Zuidamerikaanse capybara of waterhaas (*Hydrochoerus hydrochaeris*), en een grondluiaard (*Paulocnus petri-factus*).

Een geofysisch onderzoek in 1962 op Aruba, Curaçao en Bonaire door J. VELDKAMP en R. A. LAGAAIJ (Rijksuniversiteit te Utrecht) omvatte metingen op het gebied van de zwaartekracht (in aansluiting aan elders in het Caribische gebied verkregen gegevens), aardmagnetisme, paleomagnetisme en radiometrie. De uitkomsten worden gepubliceerd in LAGAAIJ's academisch proefschrift.

In dit overzicht verdienen voorts vermeld te worden enkele recente mijnbouwkundige exploraties, steunend op de eerder verworven geologische kennis. In februari-maart 1946 onderzochten de Canadezen A. F. BANFIELD en D. C. BROCKIE de goudmijnbouw-mogelijkheden van Aruba (A. F. BANFIELD, *The possibilities of gold mining on the island of Aruba*, Noranda, Quebec, 9 april 1946). In 1946-1948 exploreerde de Aruba Gold Mines Operating Co., daartoe gefinancierd door Aruba Combined Goldfields Ltd., Canada, zonder veel succes in een groot gedeelte van het op dat eiland verkregen vergunningsgebied. De resultaten zijn neergelegd in interne rapporten, getiteld J. E. GILL, *Final report on Aruba Gold Concessions, Island of Aruba* (20 november 1948) en D. C. BROCKIE, *Summary report on operations at Aruba, Netherlands West Indies*, Montreal (21 december 1948).

Proefboringen door de Amerikaanse firma E. J. Longyear Company, Minneapolis, uitgevoerd in 1960 voor de Aruban Exploration and Mining Company, Ltd., ten behoeve van de fosfaatexploratie in Zuid-Aruba, werden o.m. beschreven in een *Preliminary report on the phosphate deposits Zuidoost-Aruba of Aruba* (juli 1960) en een *Report on final drilling for phosphate on Aruba and the investigation of quartz veins on Seroe Cristal* (1961).

In het kader van het United Nations Technical Assistance Programme werd ten behoeve van de economische ontwikkeling der eilanden in de

maanden juni, juli en augustus 1961 door de Amerikaanse geoloog en mijnbouwkundig adviseur D. C. SHARPSTONE onderzoek gedaan naar de mijnbouwkundige mogelijkheden. Hij rapporteerde daarover in *A report on the mineral potential of the Netherlands Antilles, with recommendations for its development and the organization of supporting services* (augustus 1961). Het in oktober 1964 op basis van het Sharpstone-rapport voortgezet onderzoek door de Zweedse geoloog J. W. SVANHOLM werd, na een *First Report, Netherlands Antilles, Mineral exploration* (december 1964), in januari 1966 afgesloten met het *Final report, Netherlands Antilles, Mineral & industrial rock exploration*. Verdere exploratie van specifieke mineraalvoorkomens werd daarin aanbevolen. Geen dezer 'restricted' rapporten is vrijgegeven voor publicatie.

BOVENWINDSE EILANDEN

Op de Bovenwindse Eilanden is het geologisch onderzoek iets eerder begonnen dan op de Benedenwindse en wel in 1817 door de Schotse Amerikaan W. MACLURE (Saba, St. Eustatius). Belangrijker was het werk van de Zweed P. T. CLEVE, die de drie eilanden bezocht als onderdeel van zijn studie van de Antillen tussen Puerto Rico en Nevis (1868-1869).

Pas met G. A. F. MOLENGRAAFF, lid van de hierboven al genoemde 'Nederlandsche West-Indische Wetenschappelijke Expeditie', 1884-1885, begon het meer moderne onderzoek. MOLENGRAAFF bezocht alle drie eilanden en koos St. Eustatius als object voor zijn Utrechts academisch proefschrift: *De geologie van het eiland St. Eustatius*, 1886. Hij schreef kort daarna ook artikelen over St. Maarten en Saba en vatte veel later, in 1931, de geologische kennis samen in een Engels artikel over *Saba, St. Eustatius (Statia) and St. Martin*, in de Feestbundel K. Martin van de Leidsche Geologische Mededelingen.

Na 1886 zijn de Bovenwindse eilanden herhaaldelijk het onderwerp van korte geologische onderzoeken geweest (zie o.m. het reeds vermelde *Overzicht* door J. H. WESTERMANN, 1949). Van de onderzoekers worden slechts genoemd de Canadees J. W. W. SPENCER, de Duitse vulkanoloog K. SAPPER en de Amerikaanse vulkanoloog E. O. HOVEY, die in het eind van de 19de en begin van de 20ste eeuw de eilanden bezochten; de laatste twee wijdden uiteraard hun aandacht in het bijzonder aan Saba en St. Eustatius. Petrografische studies werden o.m. verricht door de Fransman A. LACROIX (1890, 1893, 1926), en geomorfologische door de Amerikaan W. M. DAVIS, in de twintiger jaren. Vermelding verdient ook de beschrijving in 1933 van het fossiele reuzenknaagdier (*Amblyrhiza inundata*) van St. Martin door Mejuffrouw A. SCHREUDER, Amsterdam.

Sedert 1948 is er, na een rustperiode van ongeveer vijftien jaren, hernieuwde belangstelling gekomen voor de Bovenwinden. In het kader van de, in navolging van L. M. R. RUTTEN's team-onderzoekingen, door de Amerikaanse hoogleraar H. H. HESS, Princeton University, en discipelen ondernomen geologische exploratie van het Caribische gebied werd in 1948 en 1949 door R. A. CHRISTMAN onder meer St. Martin gekarteerd: *Geology of St. Bartholomew, St. Martin, and Anguilla, Lesser Antilles*, 1953; wij beschikken daardoor over een goede geologische kaart van St. Martin. Kort vóór de verschijning van CHRISTMAN's publicatie publiceerde C. W. DROOGER, Utrecht, een verhandeling over foraminiferen van door CHRISTMAN en J. H. WESTERMANN verzamelde monsters van o.m. St. Martin (1951) en voltooide J. A. STAARGAARD, Universiteit van Amsterdam, een petrografische studie *On igneous and metamorphic rocks and associated manganese-iron ores of Netherlands St. Martin*, verzameld door J. H. WESTERMANN (1952).

Saba was tot voor kort het topografisch en geologisch stiefkind der Nederlandse Antillen. De bodemkundige J. S. VEENENBOS, Stichting voor Bodemkartering te Bennekom, daartoe in staat gesteld door het Voorlichtingsinstituut, was de eerste die, tijdens zijn verblijf aldaar in 1950-1951, zonder triangulatie, een eenvoudige maar bruikbare schetskaart van het eiland heeft samengesteld voor de verhandeling *A soil and land capability survey of St. Maarten, St. Eustatius, and Saba*, 1955.

Een populair-wetenschappelijke schets over *De geologische geschiedenis der drie Bovenwindse eilanden St. Martin, Saba en St. Eustatius* (1957), door J. H. WESTERMANN, was mede een inventarisatie van voor de laatste twee eilanden nog nodig geachte exploratie. Deze vond kort daarop plaats; met VEENENBOS' schetskaart van Saba (1955), de goede topografische kaart van St. Eustatius (1915) en luchtfoto's van K.L.M. Aerocarto als hulpmiddelen werden in 1958 de beide eilanden gekarteerd door J. H. WESTERMANN & H. KIEL (Studiekring). Publikatie der resultaten vond plaats in 1961: *The Geology of Saba and St. Eustatius, with notes on the geology of St. Kitts, Nevis and Montserrat (Lesser Antilles)*. Het was een gelukkige omstandigheid dat de in 1959 door K.L.M. Aerocarto van luchtfoto's geconstrueerde hoogtelijnenkaart van Saba in deze verhandeling kon worden gebruikt. Collecties van fossiele echiniden en mollusken, verzameld door WESTERMANN en KIEL, werden bewerkt door H. ENGEL, Zoölogisch Museum te Amsterdam, respectievelijk C. O

VAN REGTEREN ALTENA, Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden (1961); radiocarbon-dateringen werden uitgevoerd door het Fysisch Laboratorium, Groningen.

De rapporten van SHARPSTONE (1961) en SVANHOLM (1964, 1966), genoemd bij de Benedenwindse Eilanden, hebben mede betrekking op de Bovenwinden.

Verdere zuiver-geologische exploratie der Nederlandse Antillen staat op het ogenblik niet op het programma. Gewezen mag echter worden op de plannen om – in Koninkrijksverband – mee te werken aan de Cooperative Investigation in the Caribbean and Adjacent Regions (CICAR-project). Wanneer in het kader daarvan besloten zou worden tot een onderzoek van de sub-mariene Saba Bank, zou dat denkelijk een grote vooruitgang betekenen voor het begrijpen der geologische verhoudingen in het Bovenwinden-gebied.

Voor toekomstige eiland-karteringen zal gebruik gemaakt kunnen worden van de in 1963 verschenen, geheel nieuwe topografische kaarten van de Dienst van het Kadaster, Nederlandse Antillen.

A. L. STOFFERS

BOTANISCH ONDERZOEK VAN DE NEDERLANDSE ANTILLEN

Botanisch onderzoek van een gebied heeft als regel in drie fasen plaats:

1. floristisch onderzoek, teneinde een overzicht te krijgen van de plantensoorten, variëteiten en andere systematische eenheden die in het betreffende gebied gevonden worden;
2. vegetatie-onderzoek, om een overzicht te krijgen van de samenstelling van het plantendek;
3. oecologisch onderzoek, om tot een causale verklaring van die vegetatie te komen.

Deze drie fasen zijn in de Nederlandse Antillen ook te onderscheiden en zullen daarom achtereenvolgens besproken worden.

FLORISTISCH ONDERZOEK

Benedenwindse Eilanden

Voor de Benedenwindse Eilanden worden de eerste floristische gegevens reeds vóór 1753 gevonden (o.a. bij PLUKENET, 1696). LINNAEUS (1753) vermeldt in zijn '*Species Plantarum*' expliciet 20 soorten voor Curaçao en 1 soort voor Aruba. Hieronder vinden we soorten waaraan geen twijfel behoeft te bestaan dat zij op het eiland Curaçao voorkwamen, zoals bembé di porco (*Trianthema portulacastrum*), manzanilla bobo (*Euphorbia cotinifolia*), pega saja bobo (*Cenchrus echinatus*) en de cactus-soorten cadushi di colebra (*Acanthocereus tetragonus*), cadushi di pushi (*Cephalocereus lanuginosus*), en librá (*Opuntia curassavica*). Bij andere soorten moet echter een vraagteken geplaatst worden zoals komtsji koe skotter (*Asclepias curassavica*), een soort die tegenwoordig alleen gekweekt op de Benedenwindse Eilanden voor-

Uitgewerkte lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

komt en *Grewia occidentalis* (Tiliaceae) een soort die alleen in Afrika voorkomt. In de '*Species Plantarum*' vinden we verder nog enige soorten die weliswaar niet speciaal voor de eilanden genoemd worden, maar waarvan men mag aannemen dat zij wel van dit gebied bekend waren, o.a. kokolodé shimaron (*Heliotropium curassavicum*), "Habitat in America calidioris maritimis". We kunnen aannemen, dat in 1753 ongeveer 30 soorten van de Benedenwindse Eilanden in de literatuur bekend waren.

Een aanvulling geeft JACQUIN (1763) met een 13-tal soorten, o.a. palu di sia (*Bursera tomentosa*), mata di piscá (*Jacquinia barbasco*), bai no bolbe (*Strumpfia maritima*) en dal pega (*Menzelia aspera*). Afgezien van de twee min of meer toevallige bezoeken van VON ROHR en van BREDEMEYER, wordt er in de loop van de 18e eeuw niets meer toegevoegd aan de botanische kennis van dit gebied. Het blijft 'rustig' tot 1885, het jaar waarin W. F. R. SURINGAR de eilanden bezocht en een collectie bijeen bracht die in het Rijksherbarium te Leiden wordt bewaard. SURINGAR richtte – evenals later ook zijn zoon J. VALCKENIER SURINGAR – zijn aandacht in het bijzonder op het geslacht *Melocactus*. Deze studies resulteerden in het onderscheiden van niet minder dan 81 soorten, 21 variëteiten en 8 vormen van dit genus op de Benedenwindse Eilanden.

Van groot belang voor het floristisch onderzoek zou het bezoek van de Utrechtse hoogleraar F. A. F. C. WENT in 1901 blijken te zijn. Niet om de collectie die hij bijeen wist te brengen, maar vooral omdat WENT de Utrechtse botanicus I. BOLDINGH in staat stelde in 1909/1910 de eilanden te bezoeken. Diens resultaten zijn verwerkt in het standaardwerk '*Flora voor de Nederlandsch West-Indische Eilanden*' (1913) en in '*The Flora of Curaçao, Aruba and Bonaire*' (1914). Naast een opsomming van de soorten bevat dit laatste werk ook plantengeografische en enige oecologische en vegetatiekundige aantekeningen. Bij het verschijnen van BOLDINGH's '*Flora*' waren 3 varens en 380 zaadplanten bekend van de Benedenwindse Eilanden.

Incidenteel, maar waardevol onderzoek is tussen 1913 en 1945 te noemen. De cactussen en agaves werden bestudeerd door WAGENAAR HUMMELINCK (1933–1941). AMSHOFF (1942) verzorgde een nieuwe bewerking van de grassen. Een viertal endemen, soorten dus met een tot de Benedenwindse Eilanden beperkte verspreiding, werden beschreven uit de Boldingh-collectie: *Aristida arubensis* (HENRARD, 1926), *Lantana arubensis* (MOLDENKE, 1940),

Stachytarpheta boldinghii (MOLDENKE, 1940) en *Paspalum bonairense* (HENRARD, 1943). CHASE (1943) beschreef een nieuw gras: *Paspalum curassavicum*.

De plaatselijke belangstelling voor de natuur werd vooral levendig gehouden door frater REALINO JANSSEN. Belangrijker dan de uitgave van zijn '*Plantkunde van Curaçao voor M.U.L.O.*' (1935) was misschien wel het feit dat hij zijn belangstelling voor de biologie aan zijn medebroeder frater ARNOLDO BROEDERS wist over te dragen. ARNOLDO's interesse ging vooral uit naar de plantkunde. Hij begon met een collectie bijeen te brengen en kwam daarbij tot de conclusie, dat contact met een op Zuid-Amerika gespecialiseerd plantensystematisch instituut onontbeerlijk was. Het contact dat ARNOLDO met het Botanisch Museum en Herbarium van de R.U. te Utrecht opnam, bleek een gunstig effect te hebben. De grote wilskracht en het doorzettingsvermogen van ARNOLDO, samen met de hem door Utrecht geboden hulp, maakten de publicatie van de '*Zakflora*' (1954) en de '*Gekweekte en nuttige planten van de Nederlandse Antillen*' (1954) – beide als Uitgaven van de Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen – mogelijk.

ARNOLDO's collectie toonde al spoedig aan, dat een revisie van BOLDINGH's '*Flora*' gewenst was. Deze revisie, alsmede een vegetatie-onderzoek werd in 1951 door de Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen aan A. L. STOFFERS opgedragen. De collecties van BOLDINGH, ARNOLDO en STOFFERS vormen het uitgangsmateriaal van de '*Flora of the Netherlands Antilles*', waarvan de eerste aflevering in 1962 verscheen met een bewerking van de varens door K. U. KRAMER. Van de zaadplanten zijn nieuwe bewerkingen van 25 families reeds verschenen, terwijl het merendeel van de resterende families bewerkt is. Zodoende is het mogelijk nu reeds een indruk te geven van de betekenis van de nieuwe collecties als bijdrage tot de floristische kennis van de Benedenwindse Eilanden. Tegenover de 3 varens en 380 zaadplanten welke door BOLDINGH vermeld werden, zijn nu 5 varens, 484 soorten en 7 variëteiten bekend, een toename dus van 106 soorten en 7 variëteiten. Hieronder zijn vier endemen te noemen: *Xylosma arnoldii* Monachino (1947), *Aulomyrcia curassavica* Amshoff (1950), *Sorocea arnoldoi* Lanjouw & Wessels Boer (1962) en *Alternanthera arnoldiana* Stoffers (1963a).

Van algologische zijde is lange tijd slechts weinig aandacht aan de Benedenwindse Eilanden besteed. De door J. BOEKE in 1905 verzamelde wieren werden door SLUITER (1908) gepubliceerd; TAYLOR (1942) geeft resultaten van de bezoeken van Amerikanen aan Aruba en Curaçao. FRÉMY (1941) bewerkte de door WAGENAAR HUMMELINCK in 1930 verzamelde Blauwwieren, evenals KOSTER (1960) dit van zijn latere collecties deed. VAN DEN HOEK (1959) bewerkte een deel van zijn zoet- en brakwater Groenwieren.

Een onderzoek naar het voorkomen en de oecologie van mariene wieren werd door VROMAN ingesteld in de jaren 1957/58. Het totaal aantal soorten Groen-, Rood- en Bruinwieren wordt door hem (1959) op ongeveer 250 geschat. Een overzicht van de mariene algen gaf DÍAZ-PIFERRER in 1964.

De mossen kregen tot voor kort in het geheel geen aandacht. Een bewerking van het door ARNOLDO en STOFFERS verzamelde materiaal, door de Utrechtse bryoloog P. A. FLORSCHÜTZ, verscheen in 1967.

Bovenwindse Eilanden

Voor de Bovenwindse Eilanden gaan de eerste gegevens terug tot JACQUIN (1763), die voor St. Eustatius 6 soorten, voor St. Maarten 5 soorten vermeldt, maar Saba in het geheel niet noemt. Opvallend is het bezoek van verscheidene Franse en Deense botanici. SURINGAR en WENT bezochten de eilanden, maar evenals op de Benedenwindse Eilanden wordt ook hier het eerste, systematisch opgezette onderzoek door BOLDINGH, in 1906, verricht. Het resultaat is weergegeven in *'The Flora of St. Eustatius, Saba and St. Martin'* (1909) en de reeds genoemde *'Flora voor de Nederlandsch West-Indische Eilanden'* (1913). Als belangrijkste collecties na 1945 mogen genoemd worden die van ARNOLDO (1947-1965) en STOFFERS (1953). Ondanks deze collecties mogen wij aannemen dat de flora van de Bovenwindse Eilanden aanmerkelijk minder goed bekend is dan die van de Benedenwindse Eilanden. Geeft BOLDINGH (1909) reeds 52 varens en 622 bloemplanten voor de drie eilanden, met de laatste collecties konden voor St. Maarten 7 zaadplanten, voor Saba 6 varens en 21 zaadplanten en voor St. Eustatius slechts 1 varen en 4 zaadplanten aan de lijst worden toegevoegd.

De wieren werden in 1958 door VROMAN voor het eerst bestudeerd.

Een eerste publicatie over de mossen van de Bovenwindse Eilanden is onlangs verschenen (FLORSCHÜTZ, 1967).

VEGETATIE-ONDERZOEK

Grote vorderingen heeft het vegetatie-onderzoek in de laatste twintig jaar gemaakt. BOLDINGH (1914) onderscheidde op de Benedenwindse Eilanden een littorale vegetatie, een kust-vegetatie dus, die moeilijk te onderscheiden is van de hoofd-vegetatie, de *Croton*-vegetatie. Deze *Croton*-vegetatie wordt vooral bepaald door welisali (*Croton flavens*) en wabi (*Acacia tortuosa*), maar komt in twee typen voor. Op de kalkplateau's een placa chiquitu – cuchara type (*Rhacoma crossopetalum* – *Antirrhoea acutata* type) en buiten het kalkgebied een oliba (*Capparis cynophallophora*) type. Voor de Bovenwinden komt BOLDINGH (1909) tot het onderscheiden van:

- a. een *Eriodendron*-vegetatie: een bos-vegetatie, te vinden op St. Eustatius op de hoger gelegen hellingen van The Quill en in de dalen in het N.W. deel; op St. Maarten als bosresten nabij de toppen van verschillende heuvels; op Saba in de ravijnen en op de lager gelegen hellingen, alsmede – zij het in een enigszins afwijkende vorm – op de hoger gelegen hellingen van The Mountain.
- b. een *Croton*-vegetatie: de uit lage en hoge heesters opgebouwde vegetatie in de vlakke delen en de lager gelegen hellingen van St. Eustatius en St. Maarten. [Op Saba wordt dit type slechts spaarzaam gevonden en is dan bovendien slecht ontwikkeld.]
- c. een littorale vegetatie: de begroeiing van de zandstranden, van de rotshellings nabij de kust, en rond de lagunen en zoutpannen.

STOFFERS onderscheidde in 'The Vegetation of the Netherlands Antilles' (1956) een groter aantal typen, gebaseerd op een door BEARD (1944, 1949, 1955) voorgestelde indeling. In dit systeem wordt de vegetatie op drie niveau's ingedeeld:

- a. FLORISTISCH: de associatie en gesubordineerde eenheden;
- b. PHYSIOGNOMISCH: de formatie, gebaseerd op overeenkomsten in structuur. [De formatie is dus onafhankelijk van de flora, maar wordt bepaald door de levensvorm van de soorten die de vegetatie vormen. De formatie is een reactie op belangrijke a-biotische milieu-factoren (standplaats-factoren).]
- c. STANDPLAATS: formatie-reeksen, waarbij elke reeks gekenmerkt wordt door een bepaalde standplaats-factor. [De betref-

fende factor kan in elke gradatie tussen optimaal en minimaal aanwezig zijn en aldus bepalend zijn voor het tot stand komen van bepaalde formaties.]

Centraal in dit systeem staat het *tropisch regenbos*: de optimum formatie, een bosvegetatie welke onder optimale omstandigheden met betrekking tot de belangrijkste milieu-factoren tot stand is gekomen. Dit bos wordt gekenmerkt door een gecompliceerde structuur en altijd-groene soorten zonder xeromorphe aanpassingen. Er zijn drie boomlagen, een heester-, een kruiden- en een bodemlaag te onderscheiden; het bovenste kroondak is gesloten. Vanuit deze optimum formatie stralen als het ware de formatie-reeksen uit met afnemende structuur en toenemende aanpassingen aan de meer extreme milieu-omstandigheden. BEARD (1955) onderscheidt vijf van dergelijke reeksen, waarvan er vier voor de eilanden van de Nederlandse Antillen in aanmerking komen:

a. De reeks van seizoen-formaties. – De tot deze reeks behorende formaties zijn aangepast aan droge tijden die in de loop van het jaar optreden. De formaties uit deze reeks worden in het Caraïbische gebied vooral beneden 300 m gevonden.

CHARTER (1941) heeft er op gewezen dat wanneer de maandelijke hoeveelheid neerslag minder wordt dan de hoeveelheid water die door verdamping verloren gaat, de groei van de plant beïnvloed wordt. Dit punt ligt bij 100 mm neerslag per maand voor het Caraïbische gebied, een waarde die door HARDY (1946) op Trinidad (en ook door MOHR (1944) op Java) experimenteel bevestigd werd. Naarmate het aantal achtereenvolgende droge maanden groter wordt, komt de aanpassing aan deze meer extreme omstandigheden sterker tot uiting door het optreden van een hoger percentage loofverliezende soorten, het optreden van gedoornde en gestekelde soorten en tenslotte door het optreden van succulenten. De structuur wordt bovendien minder gecompliceerd en de laatste (zesde) formatie in deze reeks is de woestijn. De eerste twee formaties in de reeks vertonen nog veel overeenkomsten met het regenbos: het bovenste kroondak wordt open en het middelste wordt gesloten (Evergreen Seasonal Formation); in de volgende formatie is deze laag verdwenen en bestaat het bos uit twee boomlagen (Semi-deciduous Seasonal Formation). De derde formatie (Deciduous Seasonal Formation) bestaat uit twee boomlagen, waarvan het bovenste kroondak open is. Achtereenvolgens komen dan nog het doornig kreupelhout (Thorn woodland), het cactus struweel (Cactus scrub) met heesters en succulenten, en tenslotte de woestijn met een zeer open, spaarzame begroeiing.

b. De reeks van droge altijd-groene formaties. – De formaties van deze reeks worden ook vooral beneden 300 m gevonden, maar zij zijn meer een uiting van fysiologische droogte,

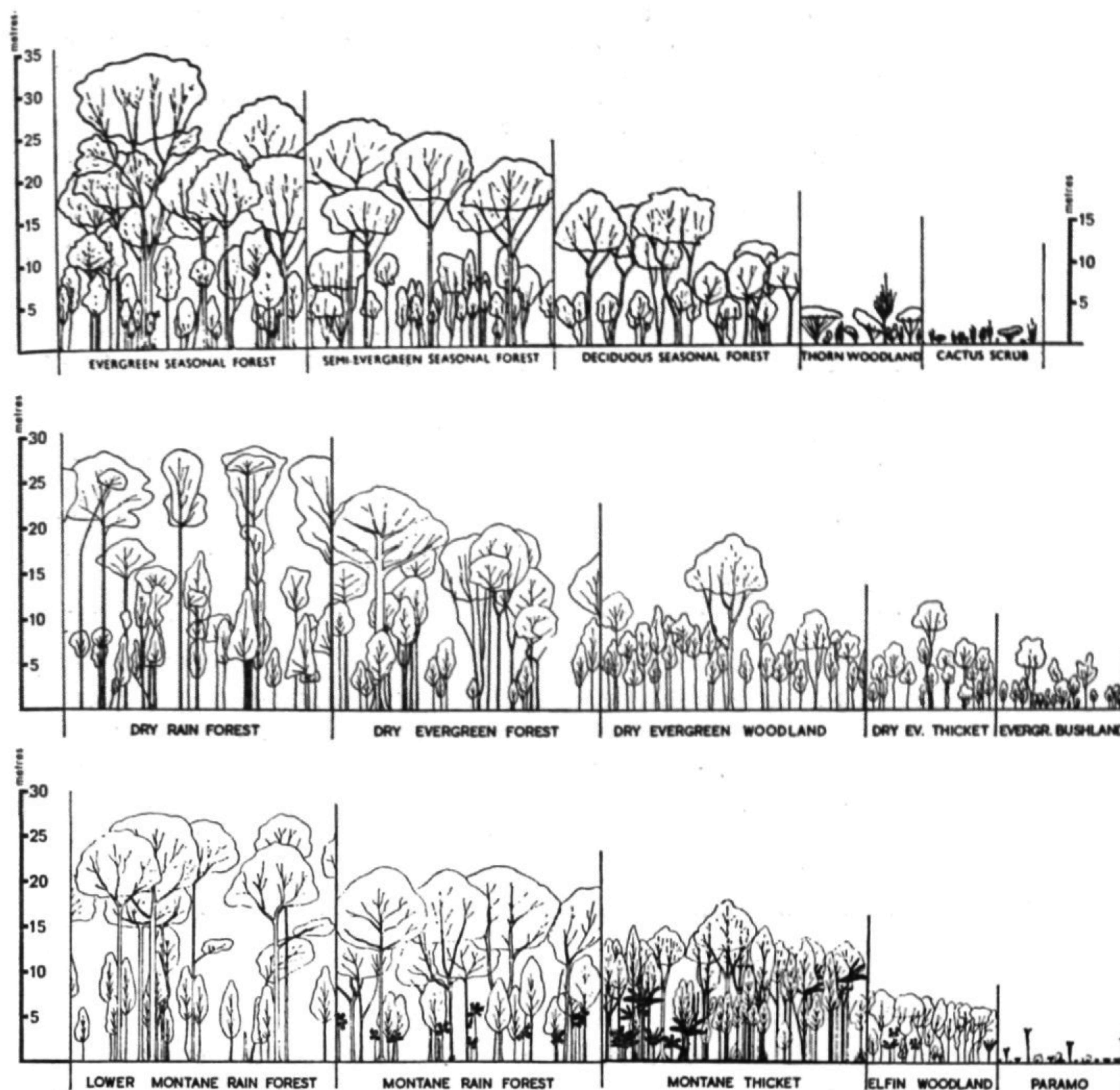

FIG. 3. Schematische voorstelling van de drie op de Nederlandse Antillen voorkomende formatie-reeksen welke door BEARD bij zijn vegetatie-onderzoek worden onderscheiden: seizoen-formaties (boven), droge altijd-groene formaties (midden), montane formaties (onder) [uit *Ecology* 36, 1955].

vooral veroorzaakt door een uitdrogende wind, gebrek aan be-wortelingsmogelijkheid en geringe regenval zonder seizoen-variatiën.

Kenmerkend voor de formaties is het voorkomen van altijd-groene bomen en heesters, met leerachtige of harde bladeren, vaak voorzien van olie-

klieren en een afschilferende schors. Microphyllie komt onder meer extreme omstandigheden veelvuldig voor, maar gedoornde en gestekelde soorten zijn niet aanwezig. De reductie in de structuur vindt niet plaats door openen van een gesloten kroonlaag en het sluiten van de daaronder liggende laag zoals in de vorige reeks. We houden hier steeds twee lagen, waarvan de bovenste laag open en de daaronder liggende laag gesloten is; de ondergroei is gering. Naarmate de milieu-omstandigheden ongunstiger worden wordt de hoogte van deze lagen geringer. Slechts de 'vegetation of the rock pavement' wordt gekenmerkt door onregelmatige, open groei van verspreide heesters op de kale rotsen.

c. De reeks van montane formaties. – De hiertoe behorende formaties worden gevonden op hoger gelegen berghellingen. Waarschijnlijk is expositie de belangrijkste factor voor het tot stand komen hiervan en niet de hydratuur.

Het is niet waarschijnlijk dat in het Caraïbische gebied de temperatuur een doorslaggevende rol speelt (BEARD, 1949). Ook in deze reeks treedt een geleidelijke reductie van de hoogte der kroonlagen op. De bovenste kroonlaag is gesloten en valt aan het einde van de reeks ongeveer samen met de ondergroei. Opvallend is dat microphyllie hier niet optreedt. De bladeren zijn vaak leerachtig en dik en begroeid met epiphyllie mossen.

d. Moeras formaties. – In deze reeks zijn opgenomen de vegetaties op regelmatig door zoet- of zoutwater overspoelde bodems, die niet onderhevig zijn aan periodieke uitdroging. Hiervoor komen op onze eilanden alleen de mangrove bossen in aanmerking.

Deze formaties moeten beschouwd worden als eindpunten in een vegetatie-ontwikkeling (successie), als climaxes. Hiernaast dienen nog secundaire vegetaties, subclimaxes en successie-stadia te worden onderscheiden.

Bovenwindse Eilanden.

De vegetatie van de Bovenwindse Eilanden kan met enige aanvullingen geheel ingepast worden in het hierboven in het kort weergegeven systeem. Het echte *tropische regenbos*, zoals dit bekend is van de grotere eilanden van de Antillen-boog, wordt echter niet meer gevonden.

Het was vroeger waarschijnlijk op Saba aanwezig tussen 400 en 600 m hoogte, waar we nu een vegetatie vinden, welke als secundair regenbos beschouwd moet worden. Tussen een aantal voor regenbos karakteristieke soorten komen soorten voor die herinneren aan de vroegere plantages: Citrus, breadfruit (*Artocarpus*), cacao (*Theobroma cacao*), guyaba (*Psidium guajava*), koffie (*Coffea arabica*), *Annona* spp, zoals zuurzak en custard apple, en mamaya (*Mammea americana*).

Een tweede type van secundaire vegetatie wordt hier gevormd door de boomvarens, die op Saba in een praktisch aaneengesloten gordel op de

helling van The Mountain tussen 575 en 650 m gevonden worden in het gebied dat door hoge luchtvochtigheid gekenmerkt wordt. Slechts weinig soorten worden hier gevonden: *Cyathea arborea*, *C. muricata* en *C. grandifolia*. Als gevolg van de zeer geringe lichtintensiteit in deze vegetatie is een heester- en kruidenlaag totaal afwezig.

Naast deze over grote oppervlakten gevonden secundaire begroeiingen worden op Saba zeer lokaal nog andere secundaire vegetaties gevonden, waaronder de *Miconia*-, en de *Piper dilatatum*-vegetatie naast het pionierbos wel het meest opvallen. Het pionierbos wordt gevormd door snelgroeïende planten zoals wild banana (*Heliconia bihai*), wild papaw (*Cecropia peltata*), blue berry (*Symplocos martinicensis*) en *Acnistus arborescens*. Dit pionierbos kan beschouwd worden als een van de meest algemene kaalkap gezelschappen in het regenbos van tropisch Amerika.

Montane formaties. – De montane formaties worden vertegenwoordigd door het 'montane thicket' op St. Eustatius en het 'elfin woodland' op Saba en St. Eustatius.

Hiervan kan het 'montane thicket' gekenmerkt worden als een zeer open bos met één boomlaag, die op 12–15 m gesloten is. Een heesterlaag is afwezig, maar de kruidenlaag is zeer dicht en bedekt met de monkey tail (*Anthurium cordatum*), *Begonia retusa* en het mountaingrass (*Scleria lithosperma*) de bodem praktisch helemaal. De hellingen nabij de top van The Mountain zijn te steil voor deze vegetatie, die daar dan ook vervangen wordt door 'palm brake' waarin mountain cabbage (*Euterpe globosa*) sterk opvalt. 'Palm brake' moet beschouwd worden als een subclimax in het gebied van de montane formaties op plaatsen waar bodemverschuivingen veelvuldig voorkomen.

Het 'elfin woodland' wordt gekenmerkt door een lage boomlaag die bijna samenvalt met de heesterlaag; de takken zijn zeer grillig gevormd en begroeid met een dikke moslaag. Dit bostype wordt in het gehele Caraïbische gebied op de hoge toppen en kammen gevonden. Een soorten-arm 'elfin woodland', gevormd door wild balsemtree (*Clusia alba*), wordt gevonden op de kraterrand van The Quill, terwijl een veel soorten-rijker 'elfin woodland', een *Freziera-Rapanea* gezelschap, met veel epiphytische varens en veel *Anthurium* en *Philodendron*, op de top van The Mountain aanwezig is.

Seizoen formaties. – De met het regenbos nauw verwante 'evergreen' en 'semi-evergreen seasonal forests' worden op St. Eustatius in de krater van The Quill, respectievelijk op de buitenhelling gevonden. Nauw hiermee verwant is ook de vegetatie nabij de top van Sentry Hill op St. Maarten.

Deze bossen vertonen veel overeenstemming met door STEHLÉ (1938) voor Martinique en door GOODING (1944) voor Barbados beschreven bossen. Loofverliezend seizoenbos komt nog voor op de helling van The Quill en op de hellingen rond Cul de Sac, St. Maarten. Voor zover er geen sprake is van cultuurland, is het merendeel van het laagland van St. Eustatius en St. Maarten begroeid met een doornig kreupelhout, dat duidelijk secundair is. *Acacia*, *Malpighia*, *Pithecellobium* en *Capparis* zijn belangrijke soorten. Sterk gedegradeerde bodems hebben een lage heester-

vegetatie, waarin wild marrow (*Croton astroites*), yellow balsem (*Croton flavens*), sage (*Lantana camara* en *L. involucrata*), naast popeheads (*Melocactus*) en *Opuntia* een belangrijke rol spelen: de Croton-vegetatie. Deze vegetatie wordt ook op St. Eustatius – vooral in het heuvelgebied in het noord-westelijk deel van het eiland – en op Saba gevonden, maar is daar waarschijnlijk afgeleid van droge altijd-groene vegetatie typen. Cactus-struwelen en woestijn komen op de Bovenwindse Eilanden niet voor. Plaatselijk kunnen echter wel bijna ondoordringbare *Opuntia*-struwelen gevonden worden, die dan duidelijk een indicatie zijn voor verlaten cultuurgronden.

Droge altijd-groene formaties. – Van de 'dry evergreen formations' is het 'dry evergreen forest', het 'evergreen bushland' en de 'vegetation of the rock pavement' vertegenwoordigd. Het eerstgenoemde bos is nog het best ontwikkeld op de rand van de krater van The Quill, maar ook hier vinden we duidelijke aanwijzingen voor anthropogene invloeden. De bridgo tree (*Linociera caribaea*), sweet wood (*Nectandra coriacea*), black sweetwood (*Nectandra krugii*), white cedar (*Tabebuia pallida*), red wood (*Inga laurina*), maho (*Daphnopsis caribaea*), iron berry (*Krugiodendron ferreum*) en crack open (*Casearia decandra*) zijn o.a. veel voorkomende soorten in de twee boomlagen. Het bos is opvallend open; op de bodem veel grote stenen, die bedekt zijn door mossen. Een groot deel van de eilanden, vooral de steilere hellingen, is begroeid met vegetatie waarin bomen en hoge heesters voorkomen zonder dat van een bepaalde structuur sprake is. Aan de hand van de kenmerken die deze soorten vertonen moet men besluiten dat deze begroeiing door menselijke invloed uit het 'dry evergreen forest' is ontstaan. De heuvels in het N.W.deel van St. Eustatius, Parish Hill en Great Hill op Saba en het gebied tussen Experiment en Guana Bay op St. Maarten geven hiervan mooie voorbeelden.

Het 'evergreen bushland' komt in de Low Lands van St. Maarten voor. Zeer opvallend zijn o.a. white frangepan (*Plumiera alba*), pepper cinnamon (*Canella alba*), *Jacquinia berterii*, *Phyllanthus epiphyllanthus* en *Coccoloba krugii*. Een doornig kreupelhout komt in dit gebied voor onder invloed van de mens; crabwood (*Pithecellobium*) en casha (*Acacia farnesiana*) zijn dan de meest op de voorgrond tredende soorten. Tot dit 'evergreen bushland' wordt ook gerekend de vegetatie op White Wall. Bovendien moet het kustbos dat langs verschillende stranden op St. Maarten en bij Venus Bay en Concordia Bay, St. Eustatius, voorkomt tot 'evergreen bushland' gerekend worden. Dit kustbos bestaat voornamelijk uit sea grape (*Coccoloba uvifera*). Het is een eindstadium in de successie die begint met een open begroeiing van sea vine (*Ipomoea pes-caprae*) en sea peas (*Canavalia maritima*) en via een strand heester-vegetatie met vooral sea purslane (*Tournefortia gnaphalodes*) en *Suriana maritima* in kustbos overgaat. Deze successie is alleen op zandstranden duidelijk te volgen.

Tenslotte vindt men uit deze formatie reeks nog de 'vegetation of the rock pavement' met enkele verspreide struikjes *Strumpfia maritima*, bitter pod (*Urechites lutea*) en picrous bark (*Jacquinia barbasco*), op de helling van Sugar Loaf en iets rijker gevormd op kalksteen bij Oysterpond, St. Maarten.

Moeras formaties. – Hiertoe kunnen de mangrove bossen gerekend worden. Door de invloed van de mens zijn de *Rhizophora*- en *Avicennia*-gordels niet goed meer te onderscheiden. Meerdere halophyten kunnen langs de landzijde gevonden worden.

Benedenwindse Eilanden.

Op deze eilanden vinden we vegetaties uit de seizoen formaties, de droge, altijd-groene formaties en de moerasformaties.

Seizoen formaties. – Deze groep wordt, met als beste representant, vertegenwoordigd door het loofverliezende seizoenbos, dat op de helling van de Seroe Christoffel zeer mooi aanwezig is.

Opvallend zijn hier de velden tecu (*Bromelia lasiantha*) die de ondergroei vormen en het groot aantal soorten dat elders op Curaçao niet aangetroffen wordt. Het diabaas-gebied is verder begroeid met tot seizoenformaties behorende vegetaties. Doornig kreupelhout met divi divi (*Caesalpinia coriaria*), wabi (*Acacia tortuosa*), uña di gatu (*Pithecellobium unguis-cati*), indju (*Prosopis juliflora*), en brazia (*Haematoxylon brasiletto*) zijn de meest voorkomende soorten. Afgeleid hiervan door sterke degradatie is de *Croton*-vegetatie: een lage heesterlaag met vooral welisali (*Croton flavens*) een flor di sanger (*Lantana*) waarboven hoge heesters en bomen uitsteken. Frequent treden cactus-struwelen op met cadushi di pushi (*Cephalocereus lanuginosus*), cadushi (*Cereus repandus*), datu (*Lemaireocereus griseus*) en *Opuntia*. Aan de loefzijde van de eilanden kunnen zelfs woestijnachtige landschappen ontstaan waar op grote, kale vlakten sporadisch een cactus of een kleine heester gevonden wordt, maar na regenbuien open grasvegetaties kunnen voorkomen.

Droge altijd-groene formaties. – Op de kalkplateau's vinden we vegetaties die tot deze reeks behoren.

In de best ontwikkelde en minst aangetaste voorbeelden is dit een 'dry evergreen woodland' dat overeenkomt met 'scrub woodland derived from dry evergreen forest' (BEARD, 1949). Het 'dry evergreen bushland' wordt gevormd door een heesterlaag, waarboven verspreide bomen uitsteken. Beshi di kalakuna (*Coccoloba swartzii*), manzanilla bobo (*Metopium brownei*), cuchara (*Antirrhoea acutata*), basora pretu (*Cordia cylindrostachya*) en placa chiquitu (*Rhacoma crossopetalum*) zijn opvallende soorten. Ook het kustbos, dat hier op de eilanden slechts spaarzaam aanwezig is, moet hiertoe gerekend worden. Het normale type, gevormd door zeedreifi (*Coccoloba uvifera*), komt voor, maar daarnaast ook een vorm waarin placa chiquitu (*Rhacoma crossopetalum*) domineert. Dit laatste type kustbos op een zandbodem wordt ook vermeld door RAUNKIAER (1934) voor St. Croix en door ASPREY & ROBBINS (1953) voor Jamaica. De *Ipomoea pes-caprae* – *Canavalia maritima* vegetatie is slechts spaarzaam ontwikkeld evenals de *Tournefortia* – *Suriana* vegetatie.

Doornig kreupelhout komt op de kalkplateau's ook voor, maar dan als secundaire vegetatie. Een duidelijk verschil met het doornig kreupelhout uit de seizoenformaties is het steeds voorkomen van cuchara (*An-*

tirrhoea acutata), lumbra blancu (*Erithalis fruticosa*), en veel meer basora pretu (*Cordia cylindrostachya*) in de heesterlaag indien deze aanwezig is. Ook in de *Croton*-vegetatie op de kalkplateau's zijn deze soorten wel steeds vertegenwoordigd. 'Vegetation of the rock pavement' wordt op de drie eilanden vooral langs de noordkust gevonden.

Moeras formaties. – Evenals op de Bovenwindse Eilanden zijn deze formaties slechts vertegenwoordigd door mangrove. Speciaal op Bonaire bij Lac is een zonering in *Rhizophora*-, *Avicennia*- en *Laguncularia*-zône zeer duidelijk. Aan de landzijde van de mangroves worden dan nog halophyten gevonden o.a. banana di rif (*Batis maritima*) en *Salicornia ambigua*, die ook vaak langs de salinjas gevonden worden.

Beschrijvingen van deze vegetaties worden gegeven door STOFFERS (1956, 1957, 1958, 1960).

OECOLOGISCH ONDERZOEK

De derde fase in botanisch onderzoek heeft nog slechts op zeer beperkte schaal plaats gehad op de Benedenwindse Eilanden, terwijl op de Bovenwindse Eilanden in dit opzicht nog in het geheel niets ondernomen is.

Er mag aangenomen worden dat het macro-klimaat op CURAÇAO, misschien met uitzondering van de Seroe Christoffel en omgeving, vrij eenvormig is. Verschillen in micro-klimaat van kalk- en diabaasgebieden zijn echter zeer groot (STOFFERS, 1966). Juist boven het bodemoppervlak werden in het diabaasgebied maximum-temperaturen gemeten om 12.00 uur, maxima die op tegen wind beschermde plaatsen waarden van meer dan 70°C bereikten. Op 5 cm diepte wordt een temperatuur-verloop gevonden parallel hiermee, maar met een verschuiving van ca 1 uur. In tegenstelling hiermee wordt op overeenkomstige plaatsen in het kalkgebied een maximum-temperatuur gevonden van ca 40°C, die echter vóór 12 uur reeds bereikt wordt en tot 15.00 uur aanhoudt. Op 5 cm diepte wordt het maximum eerst om 15.00–16.00 uur bereikt, na een langzame, zeer geleidelijke stijging, en gevolgd door een langzame, lang aanhoudende daling. Nabij het bodemoppervlak treden in het kalkgebied dus minder extreme waarden op, hetgeen voor de ontwikkeling van kruiden en kiemplanten van grote betekenis is. Temperatuurverschillen in de lucht boven diabaas- en kalkbodems zijn echter op 70 en 200 cm hoogte zeer gering.

Op de verschillen tussen de vegetatie van het kalk- en het diabaas-gebied werd reeds gewezen. De vraag komt echter naar voren of dit het gevolg is van kalkminnende en kalkmijdende soorten. De verspreiding van deze 'kalkminnende' soorten over

de eilanden, ook op andere eilanden van de Antillen, maakt dit echter zeer onwaarschijnlijk (STOFFERS, 1963b). Uit onderzoek met betrekking tot transpiratie, water verzadigingsdeficiet en zuigspanning van de bladeren wordt geconcludeerd, dat de verschillen veroorzaakt worden door de hydratuur van de bodem (STOFFERS, 1966; STOFFERS & MANSOUR ELASSAÏSS, 1967). Een diabaas-bodem wordt in de regentijd snel met water verzadigd. De plant kan hieruit gemakkelijk water opnemen. Spoedig na het begin van de droge tijd zal het water uit een dergelijke bodem geheel verdwenen zijn en de planten werpen het loof af. In het kalkgebied wordt door de in spleten en scheuren aanwezige bodem – met een goed ontwikkeld klei-complex en dus een grote watercapaciteit – een grote hoeveelheid water vastgehouden. Planten die in staat zijn een hoge zuigspanning te ontwikkelen, kunnen hieruit het gehele jaar water onttrekken, temeer daar deze planten in de loop van de dag reeds snel een vermindering van transpiratie vertonen. Hierdoor kunnen de altijd-groene soorten zich wel in de kalkgebieden, maar niet in de diabaasgebieden handhaven.

Samenvattend kunnen wij dus zeggen, dat de botanische kennis van de Nederlandse Antillen in de laatste 20 jaren sterk is toegenomen. Een toename die voor een zeer groot deel te danken is aan activiteiten van de 'Studiekring' en betrekking heeft op:

1. de *flora*, waarbij de Benedenwindse Eilanden een gunstiger beeld vertonen dan de Bovenwindse Eilanden, dank zij groter locale activiteit;
2. de *vegetatie*, waarvan een algemeen beeld, ingepast in het Caraïbische gebied, gegeven werd, maar detail-onderzoek zeer gewenst is;
3. de *oecologie*, waarmee weliswaar pas een eerste begin is gemaakt, maar die reeds resultaten opleverde welke een verder onderzoek rechtvaardigen.

LITERATUUR

- AMSHOFF, G. J. H., 1942. *The Grasses of the Dutch West Indian Islands*. Meded. Afd. Handelsmuseum Koloniaal Instituut 59, Amsterdam.
- AMSHOFF, G. J. H., 1950. Notes on Guiana Myrtaceae III. *Recueil Trav. bot. néerl.* 42, p. 1-27.
- ARNOLDO, Frater M. (A. N. BROEDERS). 1954. *Gekweekte en nuttige planten van de Nederlandse Antillen*. Uitgaven Natuurwet. Werkgroep Ned. Ant. 3. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage. 149 pp., 63 pl.
- ARNOLDO, Frater M., 1954. *Zakflora. Wat in het wild groeit en bloeit op Curaçao, Aruba en Bonaire*. Uitgaven Natuurwet. Werkgroep Ned. Ant. 4, 171 pp., 68 pl. – Ed. 2. Uitg. 16, 1964, 232 pp., 68 pl. – Nijhoff, 's-Gravenhage.
- ARNOLDO, Frater M. & WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1936. Over *Hylocereus undatus*. *Succulenta* 18, p. 114-118.
- ASPREY, G. F. & ROBBINS, R. G., 1953. The Vegetation of Jamaica. *Ecol. Monogr.* 23, p. 359-411.
- BEARD, J. S., 1944. Climax Vegetation in Tropical America. *Ecology* 25, p. 127-158.
- BEARD, J. S., 1949. *The Natural Vegetation of the Windward and Leeward Islands*. Oxford For. Mem. 21.
- BEARD, J. S., 1955. The Classification of Tropical American Vegetation-types. *Ecology* 36, p. 89-100.
- BOLDINGH, I., 1909. *The Flora of the Dutch West Indian Islands*. Vol. I. *The Flora of St. Eustatius, Saba and St. Martin*. Leiden; Acad. Thesis Utrecht.
- BOLDINGH, I., 1913. *Flora voor de Nederlandsch West-Indische Eilanden*. Amsterdam.
- BOLDINGH, I., 1914. *The Flora of the Dutch West Indian Islands*. Vol. II. *The Flora of Curaçao, Aruba and Bonaire*. Leiden.
- CHARTER, C. F., 1941. *A reconnaissance Survey of the Soils in British Honduras*. Trinidad.
- CHASE, A., 1943. New grasses from South America. *Journ. Wash. Acad. Sci.* 33, p. 316-317.
- DÍAZ-PIFERRER, M., 1964. Adiciones a la flora marina de las Antillas Holandesas Curazao y Bonaire. *Caribb. J. Sci.* 4, p. 513-543.
- FRÉMY, P., 1941. Cyanophycées des îles Bonaire, Curaçao et Aruba ... *Revue Algol.* 12, p. 101-152. (Zie ook *W.I. Gids* 27, 1944, p. 62-64).
- FLORSCHÜTZ, P. A., 1967. Mosses from the Netherlands Antilles. *Acta Bot. Neerl.* 15, p. 524-529.
- GOODING, E. G. B., 1944. Turner's Hall Wood, Barbados. *Car. For.* 5, p. 153-170.
- HARDY, F., 1946. The Evaluation of Soil Moisture. *Trop. Agr.* 23, p. 66-75.

- HENRARD, J. TH. A., 1926. *A critical revision of the genus Aristida*. Meded. Rijks herb. Leiden 54, 220 pp.
- HENRARD, J. TH. A., 1943. On a new species of *Paspalum* from the island of Bonaire. *Blumea* 5, p. 324-327.
- HOEK, C. V. D., 1959. Caribbean fresh and brackish water Chlorophyta. *Blumea* 9, p. 590-625.
- JACQUIN, 1763. *Selectarum Stirpium Americanarum historia*.
- KOSTER, J. TH., 1960. Caribbean brackish and freshwater Cyanophyceae. *Blumea* 10, p. 323-366.
- LINNAEUS, C., 1753. *Species Plantarum*.
- LANJOUW, J. & WESSELS BOER, J. G., 1962. In BURGER, LANJOUW & WESSELS BOER, The genus *Sorocea* St. Hil. (Morac.) *Acta Bot. Neerl.* 11, p. 428-477.
- MONACHINO, J. S., 1947. A new Species of *Xylosma* from Curaçao. *Car. For.* 8, p. 237-239.
- MOHR, E. C. J., 1944. *The Soils of Equatorial Regions*. Michigan.
- MOLDENKE, H. N., 1940. Some new species and varieties of Verbenaceae. *Car. For.* 2, p. 13-17.
- MOLDENKE, H. N., 1940. Novelties among the American Verbenaceae. *Phytologia* 1, p. 453-480.
- PLUKENET, L., 1696. *Opera omnia botanica phytographia IV*.
- RAUNKIAER, C., 1934. *The life-forms of plants and statistical plant geography*. Oxford.
- REALINO, Frater M., 1935. *Plantkunde van Curaçao voor M.U.L.O.* Curaçao [III. '36], 133 pp. - 2e druk, 1947 [I. '48], 188 pp.
- SLUITER, C. P., 1908. List of algae collected by the Fishery Inspection at Curaçao. *Recueil Trav. bot. néerl.* 4, p. 231-241.
- STEHLÉ, H., 1938. Esquisse des associations végétales de la Martinique. *Bull. Agr. Martinique* 6, p. 194-264.
- STOFFERS, A. L., 1956. *The vegetation of the Netherlands Antilles*. Uitgaven Natuurwet. Studiekring Sur. N.A. 15, 142 pp., 28 pl., 4 gekl. krtn. (Thesis Utrecht).
- STOFFERS, A. L., 1957. De vegetatie van Aruba, Bonaire en Curaçao. *Oost en West* 50, p. 6-8. - 1958. De Bovenwindse Eilanden der Nederlandse Antillen. *O.W.* 51, p. 27-28.
- STOFFERS, A. L., 1960. Het plantenkleed. De Nederlandse Antillen. *Schakels NA* 33, p. 1-32.
- STOFFERS, A. L. (ed.), 1962. *Flora of the Netherlands Antilles I* (1), p. 1-84; 1963, *I* (2), p. 85-203; 1966, *II* (1), p. 1-96; →. Uitg. Natuurwet. Stud. Sur. N.A. 25, 36, 42.
- STOFFERS, A. L., 1963a. A new species of *Alternanthera* from Curaçao. *Neth. Ant. Acta Bot. Neerl.* 12, p. 73-75.

- STOFFERS, A. L., 1963b. Enige opmerkingen over de vegetatie van Bonaire. *Versl. Meded. Kon. Ned. Bot. Ver.* 1962, p. 44.
- STOFFERS, A. L., 1966. Plant sociological and ecological research in Aruba, Curaçao and Bonaire. *Report 1964 and 1965, WOTRO*, p. 41-43.
- STOFFERS, A. L. & MANSOUR ELASSAÏSS, C. J. M., 1967. On the water relation in limestone and diabase vegetation in the Leeward Islands of the Netherlands Antilles. *Acta Bot. Neerl.* 15, p. 539-556.
- SURINGAR, W. F. R., 1886. Melocacti novi ex insulis archipelagi Indico-occidentalis Neerlandicis Curaçao, Aruba et Bonaire. *Versl. Meded. Ak. Wet. Amsterdam, Natuurk.* (3) 2, p. 183-195.
- SURINGAR, W. F. R., 1889. Nieuwe bijdragen tot de kennis der melocacti van West-Indië. *Versl. Meded. Ak. Wet.* (3) 6, p. 408-437.
- SURINGAR, W. F. R., 1889. Melocacti novi ex insula Aruba ... *Versl. Meded. Ak. Wet.* (3), 6, p. 438-461.
- SURINGAR, W. F. R., 1892. Derde bijdrage ... *Versl. Meded. Ak. Wet.* (3) 9, p. 406-412.
- SURINGAR, W. F. R., 1896. Vierde bijdrage ... *Versl. Meded. Ak. Wet.* (2) 5, 3, 46 pp.
- SURINGAR, W. F. R., 1897. Vijfde bijdrage ... *Versl. Vergad. Ak. Wet.* 6, p. 178-192.
- SURINGAR, W. F. R., 1897. *Illustrations du genre Melocactus*. 1. Musée Botanique de Leide. Tab. 1-8.
- SURINGAR, J. VALCKENIER, 1901. Contributions à l'étude des espèces du genre Melocactus des Indes Néerlandaises occidentales. *Verh. Ak. Wet.* (2) 8, 1, 40 pp.
- SURINGAR, J. VALCKENIER, 1903. Het Melocactus onderzoek. *Nederl. Kruidk. Archief* (3) 2, p. 1047-1058.
- SURINGAR, J. VALCKENIER, 1903. *Illustrations du genre Melocactus*. 2. Tab. 9-16. - 3, 1905, Tab. 17-23.
- SURINGAR, J. VALCKENIER, 1910. Nouvelles contributions ... *Verh. Ak. Wet.* (2) 16, 3, 40 pp.
- TAYLOR, W. R., 1942. *Caribbean marine algae of the Allan Hancock Expedition, 1939*. Allan Hancock Atlantic Exp. Report 2, 193 pp.
- VROMAN, M., 1959. Onderzoek naar het voorkomen en de oecologie van de mariene wieren der Nederlandse Antillen. *Jaarbericht 1958 WOSUNA*, p. 38-39.
- [WAGENAAR] HUMMELINCK, P., 1931. Over het gebruik van cactussen op Bonaire. *Succulenta* 13, p. 41-51. - 1933. Cactusfasciaties van Aruba, Curaçao en Bonaire. *Succ.* 15, p. 183-190.
- WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1934. Over de cactussen van Curaçao, Aruba en Bonaire. *Succulenta* 16, p. 145-153, 161-168.
- WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1935. Over het voorkomen van Acanthocereus pentagonus op Curaçao. *Succulenta* 17, p. 65-72. - Over Opuntia curassavica. *Succ.* 17, p. 81-83.

- WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1936. Notes on Agave in Aruba, Curaçao, Bonaire and some parts of the South American continent. *Recueil Trav. bot. néerl.* 33, p. 223-249. — 1938. Notes on Agave in the Netherlands West Indies and North Venezuela. *Rec.* 35, p. 14-28.
- WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1938. Notes on the Cactaceae of Curaçao, Aruba, Bonaire and North Venezuela. *Recueil Trav. bot. néerl.* 35, p. 29-55.
- WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1938. Over *Cereus repandus*, *Cephalocereus lanuginosus*, *Lemaireocereus griseus* en *Acanthocereus tetragonus*. *Succulenta* 20, p. 133-140, 149-156, 165-171. — 1940. Over *Opuntia curasavica*, *O. wentiana*, *O. elatior* en *Mammillaria simplex*. *Succ.* 22, p. 121-129, 137-143. — 1941. Lijst voor het vinden van de soortsnamen van de op de Benedenwindsche Eilanden voorkomende cactussen. *Succ.* 23., p. 121-128.
- WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1942. Het Melocactus-onderzoek. *Gedenkboek J. Valckenier Suringar*, Nederl. Dendrol. Vereniging, p. 88-95.

K. H. VOOUS

ZOÖLOGISCH ONDERZOEK VAN DE NEDERLANDSE ANTILLEN: 1945-1965

Twintig jaar zoölogisch onderzoek op de Nederlandse Antillen vanwege de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen', doet de vraag rijzen hoe dit onderzoek is begonnen, welke doelstellingen zijn nagestreefd en welke resultaten er werden bereikt.

SYSTEMATIEK EN FAUNISTIEK

De eerste doelstelling trad reeds duidelijk aan het licht in het proefschrift van P. WAGENAAR HUMMELINCK, '*Studies on the Fauna of Curaçao, Aruba, Bonaire and the Venezuelan Islands*' (1940), vijf jaar vóór de oprichting van de Studiekring: zij was faunistisch en zoögeografisch gericht. Doch faunistiek en zoögeografie zijn niet denkbaar zonder een degelijke diersystematische basis. Als coördinator van het onderzoek heeft WAGENAAR HUMMELINCK derhalve in de afgelopen twintig jaren zo veel mogelijk diersystematische specialisten trachten in te schakelen om de op de eilanden verzamelde dieren te onderzoeken en te beschrijven. Op deze wijze werd de samenstelling van de fauna van het land en het zoete water, van de kusten en van de omringende zeeën beter bekend. In de tussen 1954 en 1965 (juni) verschenen 22 delen (met 87 verhandelingen) van de serie die thans de naam draagt van '*Studies on the Fauna of Curaçao and other Caribbean Islands*' worden dan ook overwegend bijdragen aangetroffen van systematische en faunistische aard. Zij behandelen vertegenwoordigers uit 26 klassen van het dierenrijk, en zijn door 58 auteurs uit 11 landen samengesteld.

Uitgewerkte lezing gehouden op 27 november 1965, ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'.

Vertegenwoordigers uit de hierna volgende dierklassen worden in de 'Studies' (1945-1965) besproken, in verhandelingen waarvan het aantal tussen haakjes staat aangegeven:

Rhizopoda (1)	Bivalvia (1)	Holothuroidea (2)
Hydrozoa (1)	Polychaeta (2)	Asteroidea (1)
Anthozoa (3)	Hirudinea (1)	Ophiuroidea (1)
Turbellaria (2)	Diplopoda (1)	Ascidacea (1)
Anopla (1)	Insecta (20)	Pisces (5)
Enopla (1)	Crustacea (10)	Amphibia (2)
Nematoda (1)	Arachnida (4)	Reptilia (3)
Phylactolaemata (1)	Pycnogonida (1)	Aves (4)
Gastropoda (9)	Tardigrada (1)	Mammalia (6)

Specialisten zijn lang niet altijd gemakkelijk te vinden en hoewel HUMMELINCK er op uitstekende wijze in is geslaagd medewerkers uit binnen- en buitenland aan te trekken, is het systematisch-zoölogisch onderzoek nog lang niet beëindigd en ontbreekt bovendien nog de bewerking van zulke belangrijke en belangwekkende groepen als: Oligochaete wormen, Inktvissen, Zee-egels, Haaien en andere zeevissen.

Terwijl vertegenwoordigers van ruim 30% van de veelal 85 onderscheiden recente dierklassen, afkomstig uit de fauna van de Nederlandse Antillen reeds thans in de 'Studies' zijn behandeld, wordt niettemin de vraag gerechtvaardigd, hoe het komt dat deze kleine eilanden zich zozeer in de zoölogische belangstelling verheugen. Want erkend moet worden, dat de Nederlandse Antillen niet meer dan zes zeer kleine eilanden zijn in de Caraïbische Zee, in landoppervlak (870 km²) samen nog geen 35ste deel van Nederland, en nog geen 130ste deel van het eiland Cuba en nog geen 0.3% van het eilandenrijk Groot-Brittannië en Ierland. Men zou kunnen veronderstellen dat patriottisme en chauvinisme hieraan niet vreemd zijn; dit zal ook wel zo zijn en niemand behoeft zich daarvoor te schamen. Toch is dit niet de enige drijfveer geweest. Evenmin was dit alleen de romantiek die deze kleurrijke eilanden steeds heeft omringd. Zowel het (dorstige) paradijselijke landschap, de blauwe kleur van de Caraïbische Zee, de bonte kleuren van de koraalriffen onder water, de huizen, de mensen en hun taal dragen bij tot deze niet afnemende romantiek.

Aan de romantiek van Dushi Corsou hebben zelfs de als 'nuchter' en 'droog' bekend staande diersystematici zich niet kunnen onttrekken, waarvan onder meer de volgende benamingen, door DIVA DINIZ CORRÊA (São Paulo), voorgesteld als nieuwe genus-namen voor Nemertine wormen, getuigenis afleggen (*Studies* 17, 1963, p. 42 en 48):

Dushia, met de type-soort *Dushia atra* (Girard)

Corsoua, met de type-soort *Corsoua kristenseni* Corrêa

HISTORISCHE ZOÖGEOGRAFIE

Uiteindelijk wordt de belangstelling voor de fauna van de Nederlandse Antillen nog meer ontleend aan de zoögeografische problematiek die aan deze eilanden is verbonden en die te maken heeft met zowel het historische als het oecologische aspect van de zoögeografie van de land- en zoetwaterfauna. Deze problematiek is reeds van de aanvang af door WAGENAAR HUMMELINCK onderkend en in zijn dissertatie aangepakt (1940, tevens deel 1 van de *Studies*). Detail-onderzoekingen naar verspreiding en geografische en locale individuele variatie van de landslakken *Cerion* en *Tudora* (*Studies* 2, 1940) sluiten bij deze eerste onderzoekingen aan.

De zoögeografische problematiek heeft zeker niet in de eerste plaats te maken met het vaststellen van endemische soorten in de eilandfauna's. Deze eiland-endemismen, waarvan er verscheidene in de loop der jaren op de Nederlandse Antillen zijn vastgesteld, of later ook weer door nauwgezet zoeken, elders gevonden en daarmee van hun endemisch voetstuk gestoten, kan men wel 'interessant' vinden, maar men moet zich wel realiseren waarom zij dit zijn.

Als endemische soorten, genoemd in de '*Studies*', kunnen bijv. gelden: de landslakken *Stoastomops walkeri* (Bonaire), *Cistulops raveni* (Curaçao, Aruba), *Tudora megacheilos* (Curaçao, Aruba), *Tudora rupis* (Curaçao), *Tudora aurantia* (Bonaire), *Tudora maculata* (Bonaire) en *Guppya molen-graaffi* (Curaçao); de meeltorren *Ecnomosternum vermiculatum* (Bonaire, Curaçao), *Stictoderia gridelli* (Aruba), *Blapstinus curassavicus* (Bonaire, Curaçao) en *Blapstinus hummelincki* (Bonaire, Curaçao); en de 'franjestaart' (insect) *Ctenolepisma dubitalis* (Bonaire, Klein Curaçao).

Het zoögeografische probleem met betrekking tot de groep van de Benedenwindse Eilanden (Aruba, Curaçao, Bonaire), in het licht waarvan ook de endemismen 'interessant' worden, zou eenvoudigheidshalve aldus kunnen worden geformuleerd: behoren deze eilanden faunistisch en wat hun geologische herkomst betreft bij de rest van het Westindische gebied, of zijn het 'alleen maar' kusteilanden van het nabije Zuidamerikaanse vasteland en is de fauna 'alleen maar' een verarmde Zuidamerikaanse fauna? In strijd met de gevoelens van WAGENAAR HUMMELINCK, die de Antilliaanse kenmerken van de eilandenreeks bewesten Margarita zeer belangrijk vindt, vallen bij de meeste zoögeografische indelingen Aruba, Curaçao en Bonaire, alsmede de gehele keten van Venezolaanse eilanden, en Trinidad buiten de grenzen van het Westindische gebied. Daarmede wordt tot uit-

drukking gebracht, dat de fauna van deze eilanden geen 'West-indische', maar een 'Zuidamerikaanse' is. De vraag is, of deze beoordeling van de samenstelling van de fauna en de geologische geschiedenis van deze eilanden juist is.

Hoewel hierover geen algemene overeenstemming bestaat, schijnen de meeste geologen, mede op grond van W. P. WOODRING's publicatie 'Caribbean land and sea through the ages' (*Bull. Geol. Soc. Am.* 65, 1954) aan te nemen, dat de Grote en Kleine Antillen 'oceanische' eilanden zijn, in de betekenis die A. R. WALLACE, de vader van de historische zoögeografie in 1880 (*Island Life*), daaraan gehecht heeft. De Antillen zijn dan de nakomelingen van een archipel van eilanden die gedurende de late Krijtperiode en een groot deel van het Tertiair de vastelanden van Noord- en Zuid-Amerika van elkaar scheidden. Deze eilanden, gelegen in een zeer beweeglijk gedeelte van de aardkorst, zouden niet, of slechts zeer voorbijgaand, contact met de vastelanden hebben gehad. De fauna's van Cuba, Jamaica, Hispaniola en Puerto Rico vertonen nog thans de kenmerken van oceanische eilanden, zoals een onevenwichtige samenstelling van de zoogdierfauna waarin grote hoefdieren en carnivoren ontbreken. Daarentegen bezitten Cuba en Hispaniola wel een endemisch zoogdier in de vorm van grote vertegenwoordigers van het insectivoren geslacht *Solenodon*, die als oud-tertiaire, of misschien zelfs wel als krijt-relicten kunnen worden beschouwd. De kwestie van een 'onevenwichtige fauna-samenstelling' heeft evenwel nog een andere zijde: op kleine eilanden is de oecologische verscheidenheid gering en daarmee zijn ook de mogelijkheden voor een rijke, 'veelzijdige' fauna beperkt. Hoe het ook zij, de Bovenwindse eilandengroep St. Martin, Saba en St. Eustatius bezit een zeer arme landfauna, zoals deze door de geografische ligging van deze eilanden in de noordoostelijke uithoek van de Antillen-bogen en door hun geringe grootte niet anders te verwachten zou zijn.

De oecologische omstandigheden van Aruba, Curaçao en Bonaire bieden evenmin mogelijkheden voor een rijk geschakeerde fauna. Curaçao en Bonaire zijn thans (!) door grote zeediepten (tot 1700 m) van het nabije vasteland van Zuid-Amerika gescheiden; ook op grond van hun geologische opbouw kunnen zij als 'oceanische' eilanden worden beschouwd. Het unieke van deze oceanische eilanden is, dat zij zo dicht bij het vasteland zijn gelegen (Curaçao 64 km, Bonaire 87 km). Daarentegen ligt Aruba thans (!) binnen de 200 m dieptelijn van het Venezolaanse schier-

eiland Paraguaná, zodat het nauwelijks anders dan als 'continentaal' is op te vatten. De huidige land- en zoetwaterfauna is in overeenstemming zowel met de theorie van het 'oceanische' karakter van de eilanden als met de beperktheid van de oecologische mogelijkheden. 'Primaire' zoetwatervissen, als indicatoren van vastelands-verbindingen, ontbreken; doch zoet water is schaars op de Benedenwindse Eilanden en daardoor is de zoetwatervisfauna zeer arm aan soorten (8 soorten vastgesteld). Het aantal soorten landzoogdieren is eveneens zeer gering (19 soorten, waaronder 3 inheemse en 3 ingevoerde, alsmede 13 soorten vleermuizen). Eén van de hier genoemde 'inheemse' soorten, het Curaçaose Hert (*Odocoileus gymnotis curassavicus*), een enigszins voorkomende eilandvorm van een groep die in Noord-Amerika onder de naam Whitetailed Deer bekend staat (vgl. HERSHKOVITZ, *Proc. Biol. Soc. Wash.* 61, 1948), zal ongetwijfeld toch wel door indianen van Colombia naar Curaçao zijn gebracht. Doch het is opvallend, dat de twee 'echte' inheemse soorten, het 'konijntje' (*Sylvilagus floridanus nigronuchalis*) en de Dwergwitvoetmuis (*Baiomys hummelincki*), wel op Aruba en Curaçao voorkomen, maar op Bonaire, het meest 'oceanische' van de eilanden, ontbreken. Dit geldt overigens ook voor zulke vogels als de Kuifkwartel (*Colinus cristatus*), de Troepiaal (*Icterus icterus*) en de Chonchorogai (*Zonotrichia capensis*). Voor al deze, door het werk van Pater A. M. HUSSON over 'De Zoogdieren van de Nederlandse Antillen' (1960) in breder kring bekend geworden landzoogdieren geldt hetzelfde als voor de reptielen (15 soorten hagedissen, 5 soorten slangen): dezelfde of overeenkomstige soorten worden in Zuiden/of Midden-Amerika aangetroffen, zodat kolonisatie van de eilanden zowel over land, als over zee in een niet al te ver verwijderde geologische periode, als verklaring voor de huidige faunasamenstelling kan worden aangevoerd.

Het voorkomen van de Ratelslang (*Crotalus durissus unicolor*) op Aruba, samen met de Holenuil (*Speotyto cunicularia arubensis*), en het ontbreken van deze soorten op de andere eilanden, alsmede overeenkomstige verspreidingspatronen van de kleine Leptodactylide pad (*Pleurodema brachyops*) en de zweepstaarthagedis (*Ameiva bifrontata*), kunnen als zoögeografische argumenten ten gunste van, doch niet als bewijs voor het continentale karakter van Aruba worden aangevoerd. De oorspronkelijke afwezigheid van amfibieën (voor wie zeewater een grote barrière is) op Curaçao en Bonaire zou als een argument voor het oceanische karakter van deze eilanden kunnen worden aangemerkt. *Pleurodema brachyops* werd omstreeks 1910 onopzettelijk door de mens op Curaçao ingevoerd en werd daarvandaan later in 1928 naar Bonaire gebracht; thans heeft hij een vaste voet op alle drie eilanden, waar hij zich op uitstekende wijze

tegen de wisselvalligheden van het semi-aride klimaat weet te beschermen (*Studies* 1, 1940, p. 115; 2, 1948, p. 92).

Hoewel de vogels door hun vliegvermogen lang niet tot de beste zoögeografische indicatoren behoren, kent men van Aruba, Curaçao en Bonaire toch 4 inheemse landvogelsoorten, die *niet* op het nabijgelegen Zuidamerikaanse vasteland broeden, doch integendeel wel een wijde Westindische verspreiding bezitten:

Columba squamosa (familie Columbidae, duiven),

Elaenia martinica (familie Tyrannidae, tiranvliegenvangers),

Margarops fuscatus (familie Mimidae, spotlijster),

Vireo altiloquus (familie Vireonidae, vireos).

Uit het bovenstaande moge blijken, dat de vraag naar de geografische herkomst van de landfauna van de Nederlandse Antillen aan de algemene vraag naar de geologische herkomst van de eilanden is verbonden en dat met name de positie van Aruba, Curaçao en Bonaire daarbij een belangwekkende rol speelt. Verschillende auteurs hebben dan ook pogingen ondernomen om aan de hand van de door hen bestudeerde diergroepen antwoorden te suggereren. Met name G. MARCUZZI (Padua) heeft ten aanzien van de door hem bestudeerde geheel of ten dele tot de aride gebieden beperkte meeltorren (Tenebrionidae) zoögeografische conclusies getrokken, die in grote trekken overeenkomen met die welke op de studie van zoogdieren en vogels gebaseerd zijn (zie vooral *Studies* 13, 1962, p. 40-47).

Fossiele Zoogdieren

Het was een hele stap vooruit toen in 1959 (*Studies* 9, p. 1-27) D. A. HOOIJER de mogelijkheid opende aan de hand van zijn beschrijvingen van subfossiele zoogdierresten uit Curaçao en Aruba de zoögeografische problemen in een nieuw en minder speculatief licht te gaan bezien. De sedertdien gepubliceerde gegevens hebben twee belangrijke feiten aan het licht gebracht.

In de eerste plaats is de laat-pleistocene en mogelijk ook vroeg-holocene zoogdierfauna van Aruba, Curaçao en Bonaire rijker geweest dan thans: uitgestorven zijn de hesperomyine ratten (Cricetinae) *Oryzomys* spec. (Curaçao), *Thomasomys* spec. (Bonaire) en *Megalomys curazensis* (Curaçao) (*Studies* 9, 1959, p. 1-27).

Van de eerst genoemde twee groepen zijn veel recente soorten en vormen bekend in tropisch en subtropisch Midden- en Zuid-Amerika. *Oryzomys* heeft zelfs een vertegenwoordiger op de bij uitstek 'oceanische' Galápagos Eilanden. Zodat aangenomen

mag worden, dat deze ratten als kolonisten uit het nabije Zuid-amerikaanse continent op de Benedenwindse Eilanden zijn aangeland. Van *Megalomys*, de grote 'muskusrat', is bekend dat vertegenwoordigers tot in de laatste helft van de vorige eeuw op Santa Lucia en Martinique hebben geleefd en dat zij daar waarschijnlijk door concurrentie met ingevoerde Bruine en Zwarte Ratten ten gronde zijn gegaan. Deze ratten kent men niet van het Amerikaanse vasteland, zodat de Benedenwindse Nederlandse Antillen in de fossiele of subfossiele resten van *Megalomys curazensis* een aanvullende soort van de zeldzame groep van Westindische fauna-elementen hebben bezeten.

Minstens even belangrijk is in dit verband de vondst dat niet alleen op de Grote Antillen, maar ook op Curaçao kleinere vertegenwoordigers van de eens aan vormen en individuen zo rijke groep van de grondluiaards (Megalonychidae) samen met de mens hebben geleefd en daar waarschijnlijk als de laatst levende vertegenwoordigers van hun groep uiteindelijk zijn uitgestorven. Het is overigens de vraag of deze in 1962 door HOOIJER onder de naam *Paulocnus petrifactus* van de Tafelberg van Santa Barbara beschreven Curaçaose Grondluiaard, die thans ook bekend is uit een prae-Columbiaanse nederzetting op Sint Jan (1000-1500 A.D.) wel als een indigene soort kan worden beschouwd, of dat de gevonden resten geheel of ten dele van door indianen van het vasteland meegebrachte dieren afkomstig zijn (*Proc. Kon. Ned. Akad. Wetensch. (B)* 65, p. 46-60; *Studies* 14, 1963, p. 119-120; *Zool. Meded.* 39, 1964, p. 79-84).

Hierbij zijn wij bij de tweede belangrijke groep van vondsten aangekomen; die van de zoogdierresten die in 1923 door J. P. B. DE JOSSELIN DE JONG op Aruba (A) en in 1960 door H. R. VAN HEEKEREN en C. J. DU RY op Curaçao (C) in de afvalplaatsen van prae-Columbiaanse indiaanse nederzettingen zijn aangetroffen. Door de onderzoeken van HOOIJER (*Studies* 10, 1960, p. 154-157; 14, 1963, p. 119-122) zijn thans de resten van de volgende continentaal Zuidamerikaanse zoogdiersoorten van de Benedenwindse Eilanden bekend geworden: zij zullen wel bijna alle door indianen van het vasteland zijn meegebracht (wellicht ten dele als levende 'huisdieren') en zij bevestigen de veronderstelling dat ook het thans nog op Curaçao levende hert eertijds door indianen naar Curaçao werd gebracht: *Paulocnus petrifactus* (C), *Sylvilagus floridanus* (A), *Dasyprocta* spec. (A, C), *Agouti paca* (C), *Ducifyon* cf. *thous* (A), *Felis* cf. *tigrina* (A),

Odocoileus gymnotis (A, C), *Mazama gouazoubira* (C). In deze lijst zijn met name het 'Curaçaose' hert van Aruba en het kleine Zuid-amerikaanse spieshart *Mazama* van Curaçao zeer opmerkelijk.

Al deze nieuwe gegevens zijn evenwel niet in staat de raadsels op te lossen rond de herkomst van de laat-pleistocene of holocene subfossiele resten van het reusachtige knaagdier, het water-varken of capybara (*Hydrochoerus hydrochaeris*), die door H. J. MAC GILLAVRY en P. H. DE BUISONJÉ gevonden werden in een fosfaatafzetting op de top van de Tafelberg van Santa Barbara op Curaçao, op 160 m boven het huidige zeeniveau (HOOIJER, *Studies* 9, 1959, p. 21-24). De capybara is een semi-aquatisch knaagdier uit tropisch Zuid-Amerika, dat thans langs rivieroeveren, doch niet in zeewater wordt aangetroffen. Het antwoord op de vraag of de capybara zonder tussenkomst van de mens Curaçao heeft weten te bereiken, in het wild op Curaçao heeft geleefd en daar dus passende levensmogelijkheden moet hebben gevonden, zou van vérstrekkende betekenis kunnen zijn voor de kennis van de zoögeografie van de gehele groep van Benedenwindse Eilanden.

De huidige situatie van het onderzoek zou aldus kunnen worden samengevat, dat de gehele omstreeks 1100 km lange keten van Zuidamerikaanse kusteilanden, van Los Testigos tot Los Monges, waarin dus ook Aruba, Curaçao en Bonaire zijn gelegen, als *niet* Westindisch (*niet*-Antilliaans) kan worden beschouwd en als groep van Zuid-Caraïbische eilanden kan worden aangeduid. Margarita, Los Testigos en nog enkele andere eilanden welke binnen de tegenwoordige 100 m dieptelijn liggen, zijn als continentale Zuidamerikaanse eilanden te beschouwen. Bonaire en Curaçao hebben heel duidelijke Antilliaanse elementen, die met het oceanisch karakter, de ouderdom en de relatieve grootte van de eilanden in overeenstemming zijn.

OECOLOGISCHE ZOOGEOGRAFIE

Terwijl deze historisch-zoögeografische problematiek op de achtergrond staat van elk zoölogisch onderzoek op de Nederlandse Antillen, kan dat evenzeer gezegd worden van de oecologische omstandigheden. Op de Benedenwindse Eilanden is het de soms extreme droogte, die de kenmerken van de landfauna bepaalt. Selectie door aride omstandigheden en geografische variatie door eiland-isolatie hebben hier bij allerlei diergroepen aanleiding gegeven tot het ontstaan van geografische (eiland-) vormen of ondersoorten.

Bij de vogels vallen enkele ondersoorten door hun gereduceerde pigmentatie direct op als droogte-vormen (Zie Vooous, *Acta XI Congr. Int. Orn.* (1954), 1955, p. 410-414, en '*Studies*' 7, 1957):

<i>Zenaidura auriculata vinaceorufa</i>	<i>Margarops fuscatus bonairensis</i>
<i>Columbigallina passerina albivitta</i>	<i>Mimus gilvus rostratus</i>
<i>Speotyto cunicularia arubensis</i>	<i>Vireo altiloquus bonairensis</i>
<i>Caprimulgus cayennensis insularis</i>	<i>Tiaris bicolor sharpei</i>
<i>Myiarchus tyrannulus brevipennis</i>	<i>Ammodramus savannarum caribaeus</i>
<i>Elaenia martinica riisii</i>	<i>Zonotrichia capensis insularis</i>
<i>Sublegatus modestus pallens</i>	

Ondersoortvorming en geografische soortvorming in actie bleken bij o.a. vogels, reptielen en landmollusken op de Nederlandse Antillen te vinden te zijn.

ZEEFAUNA

Het spreekt vanzelf, dat de zeefauna in de periode 1945-1965 uitvoerig is bestudeerd. De voor dit onderzoek zeer gunstige ligging van Aruba, Curaçao en Bonaire was reeds in 1924 door de latere professor C. J. VAN DER HORST onderkend. Doch het duurde tot 1955 voor de Eilandsraad van Curaçao op initiatief van de Gezaghebber M. P. GORSIRA en gesteund door de stimulerende activiteit van het bestuur van de Studiekring, besloot tot medewerking aan de oprichting en de financiering van een 'Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut' (Carmabi) op Curaçao. Hoewel zijn ligging nabij de monding van de Piscaderabaai beslist niet de gunstigste is, heeft het Carmabi onder de enthousiaste leiding van achtereenvolgens dr. J. S. ZANEVELD (vanaf 1955), dr. T. SOOT-RYEN (1959-1960), dr. I. KRISTENSEN (vanaf 1960) en dr. F. CREUTZBERG (vanaf 1964) zich tot een waardevol instituut ontwikkeld, waar mariene biologen van vele landen elkaar ontmoetten en kennis maakten met de rijke Zuid-Caraïbische zee- en kustfauna. Gast-medewerkers en studenten in de biologie van Nederlandse universiteiten, daartoe in staat gesteld door de stichting WOSUNA (later WOTRO), hebben een grote verscheidenheid van onderzoekingen op marien-biologisch gebied aangepakt. Uit de publicaties verschenen in de '*Studies*' en andere tijdschriften blijkt, dat de onderzoekingen allereerst beschrijvend en systematisch zijn geweest, vervolgens aandacht hebben geschonken aan het opvallende verschijnsel van 'zonering' langs de merendeels steile rifkusten van de eilanden en tenslotte zich hebben bezig gehouden met de oecologische achtergronden van de plaatselijke verspreiding. In de afgelopen periode werden reeds 16 publicaties in de '*Studies*' geheel of gedeeltelijk aan de

zeefauna gewijd en 29 aan de kustfauna (voor zover althans deze onderscheidingen zijn te maken), tegenover 22 over de zoetwaterfauna en 48 over de landfauna.

Het onderzoek van de kust- en zeefauna heeft overigens zijn eigen praktische moeilijkheden. In de eerste plaats is het verzamelen van mariene dieren op aan zware brandingsgolven blootgestelde rotskusten en langs steile koraalriffen geen eenvoudige zaak. Nieuwe verzamel- en exploratie-methoden met duikbril en luchtvoorziening hebben onverwachte mogelijkheden gegeven, waarvan door vele Carmabi-onderzoekers op ruime schaal gebruik is gemaakt. Als een van de fraaie resultaten op dit onderzoekgebied kan op het werk van P. J. Roos over de verspreiding van rifkoralen op Curaçao worden gewezen (*Studies* 20, 1964).

De tweede moeilijkheid wordt teweeggebracht door de veelal zeer grote verspreiding van zeedieren over de tropische wereldzeeën. Daardoor zijn de problemen van soortonderscheiding en systematiek bij deze diergroepen soms zeer gecompliceerd en vraagt dit onderzoek bijzonder veel museum-materiaal afkomstig uit andere delen van het Caraïbische gebied en zelfs uit andere oceanen. Deze beide omstandigheden hebben er toe geleid dat in een aantal gevallen de kennis van de systematiek van mariene organismen minder ver gevorderd is dan die van vele landdiergroepen, waardoor tevens de zoögeografische interpretaties beperkter van omvang en betrouwbaarheid zijn.

Met name gestimuleerd door het werk van KRISTENSEN werden onder meer veelbelovende voorlopige resultaten bereikt bij onderzoekingen op het gebied van de zonering van zeeslakken aan de waterlijn (mej. Y. DUMOULIN), de weerstand tegen uitdroging van mollusken in de getijde-zone (I. KRISTENSEN), de oecologie van de kwal *Cassiopea xamachana* (mej. L. YPMA), de zouttolerantie van de cyprinodonte vis *Mollienesia vandepolli* (mej. C. A. FELTKAMP) en de voortplantingsbiologie van enige soorten lipvissen, met name *Thalassoma bifasciatum* (mej. M. J. ROEDE). Een schier onuitputtelijk veld van belangrijk wetenschappelijk onderzoek ligt hier braak. Het is te verwachten dat deze onderzoekingen zich nog meer op fysiologisch terrein zullen gaan uitbreiden.

Het visserij-biologisch onderzoek, waarmede door ZANEVELD een begin werd gemaakt, heeft een belangrijk facet aan de werkzaamheden van het Carmabi toegevoegd, waardoor dit instituut zich tevens een vaste plaats in het economisch bestel van de eilanden heeft verworven. Een deel van de gepubliceerde resul-

taten is samengevoegd in twee bundels 'Collected Papers' (1959 en 1964), waarin o.a. zijn opgenomen de '*Index to the vernacular names of the fishes of the Netherlands Antilles*' en '*The sea fisheries of the Netherlands Antilles*', beide door ZANEVELD samengevat. Ook door onderzoekingen '*Betreffende het economisch gebruik van weekdieren van de Nederlandse Antillen*' door H. E. COOMANS (1959), over '*Schildpadden en hun betekenis voor de Nederlandse Antillen*', door I. J. HERMANS (1961) en over de mogelijkheden voor een op vliegende vissen gerichte visserij, door KRISTENSEN, heeft het Carmabi de landseconomie en het internationale natuurbehoud aan zich verplicht. Op deze terreinen van onderzoek kunnen zich voor het Carmabi nog vele perspectieven openen.

ENTOMOLOGIE

Aan entomologische studies en publicaties met betrekking tot de Nederlandse Antillen heeft het niet ontbroken. Met name heeft de verzamel- en studie-reis van Ir. R. H. COBBEN en Ir. L. E. M. COBBEN-MEIER in 1956 en 1957 aanleiding gegeven tot publicaties op zuiver en toegepast entomologisch gebied over wantsen (*Studies II*, 1960). Onderzoekingen met betrekking tot de bestrijding van insectenplagen hebben op Curaçao een klassiek voorbeeld gekregen dat wereldwijde bekendheid heeft verworven: het betreft de bestrijding (tot totale uitroeiing) van de schroefwormvlieg (*Callitroga hominivorax*), een vlieg waarvan de made (screw worm) ernstige oppervlakkige en interne verwondingen (myiasis) en mitsdien grote lichamelijke zwakte en uiteindelijk de dood van geiten, schapen en ander vee teweeg kan brengen. Geschat werd dat op Curaçao jaarlijks omstreeks 25.000 geiten, 5.000 schapen en enkele honderden varkens, koeien (en herten) aan de door deze schroefwormen veroorzaakte myiasis ten offer vielen. De bestrijding vond plaats door middel van het loslaten van massale aantallen door radioactieve bestraling gesteriliseerde mannetjes-vliegen en geschiedde in samenwerking met het landbouwkundige lid van de 'Studiekring' en de 'Werkgroep', B. A. BITTER (zie: BAUMHOVER, GRAHAM, BITTER e.a., Screw-worm control through release of sterilized flies, *Journ. Econ. Entom.* 48, 1955, p. 462-466).

ORNITHOLOGIE

Met enkele woorden moet ook het ornithologisch onderzoek op de Nederlandse Antillen worden genoemd. De basis van de kennis van de vogelfauna van Aruba, Curaçao en Bonaire werd in 1892

gelegd door het echtpaar HARTERT; in de jaren 1951-1952, dus precies zestig jaar later, bouwde het echtpaar VOOUS daarop voort (*Studies* 7, 1957). Voor de avifauna van St. Maarten, Saba en Sint Eustatius kon VOOUS voortbouwen op onderzoeken uit de jaren 1927 en 1937 van S. T. DANFORTH, professor in de entomologie aan de universiteit van Puerto Rico (Mayagüez). De aanvankelijke resultaten zijn door vele aanvullingen afkomstig van zulke enthousiaste veldornithologen als F. H. ANSINGH, H. J. KOELERS en P. A. VAN DER WERF aanzienlijk uitgebreid, zodat een hernieuwde soortenlijst van de vogels van Aruba, Curaçao en Bonaire (met 14 niet eerder vermelde soorten) noodzakelijk werd (*Ardea*, 53, 1965, p. 205-234). Een nieuwe lijst van de vogels van St. Maarten, Saba en Sint Eustatius door VOOUS & KOELERS verscheen in *Ardea* 55. Wat de vogelfauna betreft, staan de volgende onderwerpen in het brandpunt van de belangstelling: (a) de invloed van perioden van langdurige droogte op de samenstelling van de landvogelfauna (de Kleine Grijze Vliegenvanger, *Elaenia martinica* en de Chuchubi pretu, *Crotophaga sulcirostris*, gaan opvallend in aantal achteruit; het Suikerdiefje, *Coereba flaveola*, en vooral de Gele Zanger, *Dendroica petechia*, blijven zeer talrijk), (b) het voorkomen van zoetwaterbroedvogels (futen, meerkoeten en waterhoentjes) tijdens en na perioden van veel regenval, (c) de correlatie van het massale broeden van sterns en andere kust- en zeevogels met seizoenmatige biologische productiviteit van de oppervlakte-lagen van zeewater.

Flamingo's

Jarenlang heeft het bestuur van de Studiekring zich zorgen gemaakt over het voortbestaan van de broedkolonie van de Flamingo's (*Phoenicopterus ruber*) op Bonaire. Aanvankelijk werd, op verzoek van het Eilandsbestuur van Bonaire aan deze bezorgdheid uitdrukking gegeven door de uitzending van J. ROTH naar Bonaire in augustus 1959. Gedurende een geheel jaar heeft het echtpaar ROTH het milieu, het voedsel en de gedragingen van de flamingo's bestudeerd. De resultaten daarvan zijn in een uitstekend rapport over '*The Flamingos on Bonaire*' (Uitgave Natuurwet. Studiekring Sur. N.A. 41, 1965) samengevat. Sedert 1961 dreigde bovendien het gevaar van de vestiging van een groot, automatisch zoutwinningsbedrijf in Zuid-Bonaire waardoor het broed- en voedselbiotoop van de Flamingo's zodanig zou worden veranderd, dat op het verlies van deze vogels als broedvogels van Bonaire (daar bekend sedert mensenheugenis) gerekend zou

moeten worden. Bij de viering van de twintigste verjaardag van de Studiekring in november 1965 kon dan ook ten aanzien van de Flamingo slechts in pessimistische zin worden gerapporteerd. Bij het persklaar maken van dit verslag, een jaar later (november 1966), kan worden bericht, dat de door de Vice-Minister-President erkende Flamingobeschermingscommissie (J. ROTH, J. H. WESTERMANN, K. H. VOOUS) met de Antilles International Salt Company (International Salt Company) een overeenkomst heeft gesloten waarbij een compromis bij de constructie van de zoutpannen is bereikt, dat, naar beide partijen hopen, voor de Flamingo's aanvaardbaar zal zijn.

POPULAIR-WETENSCHAPPELIJKE PUBLICATIES

Het bestuur van de Studiekring heeft er steeds naar gestreefd de resultaten van het door haar geëntameerde en gesteunde onderzoek in brede kringen en mitsdien ook door middel van populair-wetenschappelijke samenvattingen, bekendheid te geven. In dit verband zagen twee zoölogische boekwerken, ontstaan met de medewerking van leden van de Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen het licht: K. H. VOOUS, *'De vogels van de Nederlandse Antillen'* (1955) en A. M. HUSSON, *'De zoogdieren van de Nederlandse Antillen'* (1960). Bij de vele waarderende gedachten die zich bij de twintigste verjaardag van de Studiekring als vanzelf en zonder moeite opdringen, kan slechts het feit betreurd worden, dat deze serie zo klein is gebleven. Er bestaat op de eilanden een grote behoefte aan overeenkomstige, goed geïllustreerde handboekjes over de zeevissen, koralen, zeeschelpen en zeelakken, landmollusken en reptielen, om maar enkele van de meest voor de hand liggende diergroepen te noemen. De merendeels zeer goede publicaties over deze diergroepen door bijv. H. E. COOMANS (littorale en mariene mollusken: *Studies* 8, 1958; 16, 1963), P. J. ROOS (koralen: *Studies* 20, 1964), P. WAGENAAR HUMMELINCK (landmollusken, hagedissen: *Studies* 1-2, 1940) en L. D. BRONGERSMA (kikkers, slangen: *Studies* 2, 1940; 3, 1948; 9, 1959) zouden wellicht als basis voor de bedoelde werkjes dienst kunnen doen. Het rijk geïllustreerde, maar zeer beknopte en weinig verspreide werkje van HENRY H. COLLINS Jr., *'Birds and Fish of the Netherlands Antilles'* 1956, (met medewerking van K. H. VOOUS en J. S. ZANEVELD), dat in eerste instantie voor toeristische doeleinden was geschreven, vermag uiteraard in de bovengenoemde leemte niet te voorzien.

SLOTWOORD

De fauna van de Nederlandse Antillen biedt aldus een zeer grote verscheidenheid van problemen waarvan het ene niet minder interessant of belangrijk is dan het andere en – dit wordt wel eens vergeten – elk van elkaar afhankelijk.

Bij het afsluiten van dit, uiteraard onvolledige overzicht over twintig jaar zoölogisch onderzoek op de Nederlandse Antillen, heb ik mij afgevraagd waarmee het bestuur van de Studiekring in de allereerste plaats gelukgewenst zou moeten worden: dat zou moeten zijn met de bereikte resultaten in de vorm van de serie van 22 delen '*Studies on the Fauna of Curaçao and other Caribbean Islands*' en de aanwezigheid van een prachtig Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut op Curaçao. Maar minstens even belangrijk lijkt mij de dank, die allen die het voorrecht hebben gehad op de Nederlandse Antillen zoölogische onderzoeken te verrichten, gaarne schuldig zijn aan het bestuur van de Studiekring voor de voortreffelijke wijze waarop het in de afgelopen twintig jaren het zoölogisch onderzoek op de Nederlandse Antillen heeft gestimuleerd, gericht en gecoördineerd. Ook gaat de dank van al deze bevoorrechte onderzoekers uit naar bestuur en leden van de Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen, die op efficiënte en hartverwarmende wijze bij herhaling Nederlandse en buitenlandse biologen letterlijk en figuurlijk de weg hebben gewezen in de geschakeerde rijkdom van de eilanden van de Nederlandse Antillen.

CORNELIS CH. GOSLINGA

PAPACHI SASSEN

DRIE ONRUSTIGE JAREN OP CURAÇAO: 1870-1873

Van de weinige gebeurtenissen die de Curaçaose samenleving in de laatste dertig jaar van de vorige eeuw in beroering brachten, verdient ongetwijfeld vermelding de volksopwinding die volgde op het ontslag van Procureur-Generaal Mr. WILLEM SASSEN Jz. Dat een ernstige verstoring der openbare orde slechts zelden oversloeg tot grove daden van geweld, zodat van het afkondigen van de staat van beleg kon worden afgezien, was niet alleen het gevolg van het moderate optreden van het openbaar gezag, dat door beknibbelende Nederlandse politiek zeer zwak was, maar nog meer te danken aan de Curaçaose volksaard die warm loopt in woorden, maar voor daden een tropische huivering heeft.

Het optreden van de Procureur-Generaal SASSEN na het plotse-ling ontslag van de verdienstelijke Gouverneur DE ROUVILLE, waarmede hij zo bevriend was, vormt een wonderlijk en moeilijk te verklaren contrast met zijn voorafgaande loopbaan. Allermerkwaardigst mag het geacht worden, dat een bekwaam en ijverig ambtenaar bij de rechterlijke macht, wiens carrière een gestage opklimming in belangrijkheid van functie vertoont tot ze tenslotte culmineert in de hoge positie van Procureur-Generaal in de kolonie Curaçao en Onderhorigheden – alleen de Gouverneur stond boven hem – zijn ergernis over een ministeriële beslissing uitte op een dermate opschudding verwekkende wijze, dat de openbare orde op Curaçao geruime tijd danig in gevaar is geweest en dat oproer en rebellie meer dan een jaar lang zo goed als dagelijks dreigden. Het blijve de psycholoog voorbehouden een dergelijke reactie bij zulk een hooggeplaatst man te verklaren. De historicus heeft slechts de taak de feiten in hun onderlinge samenhang te onderzoeken en weer te geven in het licht van zijn vergaarde kennis omtrent toedracht, oorzaak en gevolg. Daarbij is het onvermijdelijk enige aandacht te schenken aan de achtergrond waartegen deze eilandelijke tragedie zich afspeelde, namelijk de

voortdurende spanningen met Venezuela, waar de bannelingen van vandaag de wettige regering van morgen konden vormen en zij die nu de macht uitoefenden, morgen hun ballingschap op Curaçao konden uitzitten.

De eerste jaren na de afkondiging van de emancipatie verliepen in ongestoorde rust. De koloniale verslagen van deze jaren vertonen een matte monotonie die de belangstelling in de Westindische parels nauwelijks vermag te prikkelen. In internationaal verband gezien was er een latente spanning veroorzaakt door de politieke onrust in Venezuela, een spanning die zo nu en dan tot kleine erupties aanleiding gaf. In 1863 was een vijfjarige burgeroorlog – ‘la guerra de los cinco años’ – beëindigd met een overwinning der Federalisten onder Generaal FALCÓN. De met die oorlog verband houdende winstgevende smokkelhandel – vooral in wapenen en ammunitie – waarbij het Curaçaose handelshuis J. A. JESURUN & ZONNEN zich nog al bekend en misschien berucht maakte, kon voorlopig worden ingekrompen. Het feit dat Nederlandse onderdanen, voornamelijk Antillianen bij die handel en bij de gebeurtenissen in Venezuela nauw betrokken waren geweest, had de Nederlandse regering in Den Haag nog al eens hoofdpijn bezorgd, doch met de verheffing van FALCÓN tot president kon minister VAN DER MAESEN DE SOMBREFF de Tweede Kamer mededelen, dat de goede verstandhouding tussen Venezuela en Curaçao was weergekeerd.¹ De op het einde van FALCÓN's bewind volgende anarchie met de daarmee verbonden klachten van de steeds wisselende ‘wettige’ regeringen in Caracas over de gedragslijn die het koloniale bestuur van Curaçao volgde – dat zich zoveel mogelijk onzijdig trachtte te houden – brachten weer talloze moeilijkheden met zich mede.

In die voor Venezuela zo verwarde en voor Curaçao zo moeilijke tijd benoemde de Nederlandse regering als opvolger van CROL, de Gouverneur van de Emancipatie, de toenmalige Procureur-Generaal Mr. ABRAHAM MATHIEU DE ROUVILLE, ongetwijfeld een uitstekende keuze. Immers, met DE ROUVILLE kwam een man aan het hoofd van de kolonie te staan, wiens bekwaamheid buiten enige twijfel was. Hij had een hoogstaand karakter, was van een onkreukbare eerlijkheid en had op rechtskundig gebied zijn sporen verdiend. Door zijn meer dan tienjarig verblijf in de kolonie kende hij deze en de koloniale problemen door en door. Een eervolle carrière als hoofd der politie en van het Openbaar Ministerie had hij daar achter de rug. Daartegenover bleek echter spoedig, dat

hij zeer gevoelig was voor op- en aanmerkingen betreffende zijn beleid. Dikwijls beschouwde hij deze als gericht tegen zijn persoon en dientengevolge was hij niet zelden gauw beledigd. Zijn benoeming in februari 1866 bereikte de kolonie eerst twee maanden later en pas op 16 april van dat jaar aanvaardde de nieuwe Gouverneur zijn hoge ambt, waaruit zijn plotseling ontslag, gevolgd door zijn aftreden op 24 november 1870, zulke tragische gevolgen voor de toenmalige Procureur-Generaal SASSEN met zich zou slepen.

De brede belangstelling die DE ROUVILLE voor de ontwikkeling van de kolonie koesterde, kwam door de fatale ontwikkeling in de betrekkingen met Venezuela niet tot ontplooiing. Mocht hij in lokaal opzicht een zekere zelfstandigheid hebben, alleen geremd doordat het Moederland de 'korden van de beurs' stevig in eigen handen hield, in de relaties met Venezuela was de Gouverneur volkomen afhankelijk van de Minister van Koloniën en de Nederlandse regering. De weelde van een eigen standpunt mocht hij zich niet veroorloven en al was hem dan vergund zijn zienswijze in Den Haag kenbaar te maken, het bleef voor hem altijd een vraag of men die daar ernstig in overweging nam. Deze afhankelijkheid van de Gouverneur ener kolonie duizenden kilometers van het Moederland verwijderd van een Minister wiens aandacht – vanzelfsprekend – veel meer in beslag genomen werd door de belangrijker Oostindische bezittingen was des te hinderlijker, daar DE ROUVILLE door het herhaalde aftreden van ministers in een periode van ongeveer vier jaar niet minder dan vier meesters had te gehoorzamen. Toen hij een jaar Gouverneur was geweest, veroorzaakte de bekende motie KEUCHENIUS een crisis die weliswaar niet tot gevolg had, dat het toenmalige Ministerie VAN ZUYLEN-NYEVELT-HEEMSKERK aftrad, doch de Minister van Koloniën TAKRANEN werd niettemin vervangen door HASSELMAN. Het incident GEERTSEMA gevolgd door de motie BLUSSÉ had het aftreden van dit Ministerie tot gevolg, zodat HASSELMAN verdween. In 1868 trad het Ministerie BOSSE-FOCK op en DE WAAL werd Minister van Koloniën. Deze interesseerde zich echter zo goed als uitsluitend voor de Oost; iedere middelbare scholier kent hem vanwege zijn 'agrarische wet'. In de koloniale geschiedenis van de West staat hij echter met zwarte kool aangestipt als de man die het zinkende schip verliet. Hij heeft tegenover DE ROUVILLE een houding aangenomen, die deze zeker niet verdiend had en toen hij na vele aarzelingen eindelijk het – verkeerde – besluit nam en DE ROUVILLE ontsloeg, vroeg hij enige dagen later eveneens eigen ontslag. Was het de vrees voor rechtsherstel, dat de ontslagen Gouverneur dacht te vinden? "Mijne belangstelling in het welzijn en den bloei van het gewest waarover UHEG het bestuur voert, ik geef U daarvan gaarne de verzekering, zal onverflauwd blijven," schreef hij in zijn laatste brief aan DE ROUVILLE en het klinkt als een hoon.²

Op DE WAAL volgde VAN BOSSE die in ieder geval de verdienste heeft dat hij zijn Gouverneur – in dit geval WAGNER – niet in de steek gelaten heeft, zij het dan dat hij hem in de hooglopende meningsverschillen met SASSEN en de daarvan een gevolg zijnde ordeverstoringen, met goede raad steunde doch niet met de daadwerkelijke, i. c. militaire macht die WAGNER noodzakelijk oordeelde.

De redenen die tot het ontslag van DE ROUVILLE leidden, kwamen in het kort hierop neer, dat de Gouverneur van de kolonie Curaçao en Onderhorigheden naar de mening van de Minister van Koloniën (en de Nederlandse regering) niet al te volgbaar bevelen uit het Moederland uitvoerde, doch erover wenste te discussiëren. Dat deze bevelen geen rekening hielden met bepaalde tradities in de kolonie en met de belangen van Nederlandse onderdanen aldaar, scheen Den Haag niet te interesseren. De Gouverneur moest op ministerieel bevel overgaan tot uitzetting van een aantal Venezolaanse ballingen, daar deze door de 'wettige' regering in Caracas – waaronder moet worden verstaan de clique die op dat moment daar de lakens uitdeelde – beschuldigd werd van samenzwering tegen haar gezag. Tot deze ballingen behoorden o.a. ANTONIO LEOCADIO GUZMÁN, stichter van het bekende dagblad *El Venezolano* en oprichter van de Partido Liberal, en diens zoon ANTONIO GUZMÁN BLANCO.

In deze uitzettingsaffaire speelde een duidelijke rol de Nederlandse zaakgelastigde te Caracas, de heer ROLANDUS. Diens adviezen schijnen de Minister van Koloniën DE WAAL er uiteindelijk toe hebben gebracht niet alleen ballingen uit te wijzen, doch ook om DE ROUVILLE te ontslaan. Immers, DE ROUVILLE, verre van een persoonlijke vriend van ROLANDUS, was het meestal op alle punten die deze te berde bracht, oneens. Waar ROLANDUS uitzetting adviseerde, verdedigde DE ROUVILLE de goed Nederlandse en Curaçaose traditie van gastvrijheid. Curaçao was nu eenmaal – en tot op zekere hoogte is het dat nog – een eiland van ballingen, waar allen die om politieke redenen uit hun vaderland waren gestoten, of dit vaderland nu Venezuela, Colombia, Santo Domingo of Haïti heette, een gastvrij toevluchtsoord vonden. ROLANDUS' adviezen waren er natuurlijk op gericht om de Venezolaanse regering te vriend te houden in een volkomen verkeerde calculatie op haar bestendigheid. Geen wonder dat, na haar val, deze Nederlandse zaakgelastigde 'persona non grata' was bij de nieuwe regering. Hij moest vertrekken en vond een toevlucht op Curaçao, waar DE ROUVILLE hem eerst een paar vertrekken in het Gouvernementshuis ter beschikking stelde en waar hij later enige tijd vertoefde in de villa 'Belvédère', eigendom van het Gouvernement en dank zij zijn goede relaties met WAGNER door deze tijdelijk aan hem afgestaan.

Niet alleen DE ROUVILLE, niet alleen de Koloniale Raad, doch de gehele Curaçaose bevolking was tegen de bevolen uitzetting en in meer dan één schrijven aan de Minister van Koloniën werd deze zienswijze op duidelijke en ferme wijze naar voren gebracht, zonder dat dit echter baten mocht. De Gouverneur, hoewel hij zich verzekerd wist van de steun der Curaçaose bevolking, moest zijn persoonlijke overtuiging geweld aandoen en een niet met de omstandigheden rekening houdend bevel uit Den Haag gehoorzamen.

Merkwaardigerwijs ging DE ROUVILLE, nadat GUZMÁN BLANCO Curaçao verlaten had om in zijn vaderland vrede te prediken met het zwaard³, er niet toe over om de vader een verblijf te ontzeggen, ondanks de forse ministeriële opdracht die – dit is veelbetekenend – echter geen tijdslimiet inhield.⁴ Was het, omdat de Koloniale Raad zich zo scherp verzette en zelfs de bevoegdheid van de Minister in twijfel trok om tot een dergelijke strenge maatregel over te gaan? Het bekende lid ROJER, schoonvader van de Venezolaanse generaal SUTHERLAND, een aanhanger van GUZMÁN BLANCO, beklagde zich openlijk in scherpe bewoordingen over het gebrek aan inzicht bij de Nederlandse regering en haar zaakgelastigde in Caracas, die haar verkeerd had voorgelicht.

Op verzoek van het lid DE VEER werd 5 februari 1870 een vergadering belegd van de Koloniale Raad onder voorzitterschap van de Gouverneur om de uitzetting van 'eenige vreemdelingen' te bespreken. Op deze vergadering werden nogmaals krasse termen gericht aan het adres van de Nederlandse regering, speciaal de Ministers van Buitenlandse Zaken en Koloniën. De heer ROJER merkte hier op: "De uitzetting van de vier Venezolanen beschouw ik te zijn als geheel onwettig." En verder zeide hij: "De onwettigheid van dat bevel is voor mij te meer onaangenaam, omdat hetzelfde is uitgelokt door onzen Consul-Generaal in Venezuela." ⁵

Niet alleen de Gouverneur en de Koloniale Raad, maar ook de bevolking protesteerde. Niet minder dan 292 ingezetenen richtten zich in een protest tot Koning WILLEM III ten einde de uitzetting ongedaan te maken.⁶ Als naschrift op deze petitie schreef *De Curaçaosche Courant* van 19 februari 1870: "Wij koesteren de hoop, dat de vrees der adressanten, dat er in Venezuela wraak zal genomen worden wegens de uitzetting van de Venezolanen uit deze kolonie, niet verwezenlijkt zal worden. Immers, de Venezolanen die zich alhier bevinden, hebben kunnen opmerken dat, wel verre van dien maatregel goed te keuren, de bevolking van het eiland over het algemeen de uitzetting betreurt." Op het verzoekschrift werd afwijzend beslist.

Hoe heeft nu DE ROUVILLE zich in deze netelige kwestie gedragen? Zijn standpunt was bekend in Den Haag, het was eveneens bekend bij de leden van de Koloniale Raad en de bevolking. Maar als plichtsgetrouw ambtenaar en zetbaas van de Nederlandse regering heeft hij zich gekwetend van een moeilijke taak zo loyaal als die regering zulks verwachten mocht. Hoe zeer het hem persoonlijk ook tegen de borst stuitte, beijverde hij zich nochtans om

“met stiptheid de zienswijze der regering te volgen.”⁷ In die zin heeft hij dan ook de Procureur-Generaal opdracht gegeven om de Venezolaanse ballingen bij zich te ontbieden om hen persoonlijk het besluit van de regering mede te delen.

Waarom deze persoonlijke mededeling? DE ROUVILLE's correspondentie aan de Minister geeft het antwoord. In een geheim schrijven waarschuwde hij de Minister, dat het zeer wel mogelijk was, dat GUZMÁN BLANCO de nieuwe President van Venezuela zou worden en dat maatregelen tegen hem in dat licht moesten worden bezien. Niet alleen op de ‘geduchte spanningen’ in de kolonie, maar meer nog wees hij de Minister op de mogelijke consequenties die zijn handelwijze voor de kolonie zou kunnen veroorzaken.⁸

Doch het is vergeefs en eindelijk bepaalt DE ROUVILLE dan, zeer tegen zijn zin, de termijn van uitzetting op uiterlijk 15 februari. De voornaamste vogel, GUZMÁN BLANCO, was toen echter reeds gevlogen. Enige andere ballingen vertrokken vóór of op die datum, sommige openlijk, andere heimelijk. De enige die achter bleef, was de vader ANTONIO LEOCADIO GUZMÁN. DE ROUVILLE zette hem niet uit, doch plaatste hem onder streng politietoezicht.⁹ Zeer tegen zijn zin. “Voor het eerst sinds de tijd van Bolívar,” schreef hij de Minister, “worden lieden met uitzetting gestraft en dat in strijd met de van ouds bekende Curaçaosche gastvrijheid, zoo als die vóór mij altijd werd toegepast, t.w. uitzetting alléén voor hen die orde en rust in de kolonie verstoren.”¹⁰

Wat was het, dat de ergernis van de Minister opwekte en wel in zodanige mate, dat hij besloot de Gouverneur zijn ontslag te geven, nadat deze toch zijn instructies had gevolgd? Waren het de herhaalde opmerkingen in de brieven van DE ROUVILLE, waarin deze weliswaar vrijmoedig, maar toch met verschuldigde eerbied, een van de Minister verschillende mening kenbaar maakte? Was het, omdat hij herhaaldelijk verzekerde, dat genoemde ballingen orde en rust op Curaçao *niet* verstoorden? Was het de heimelijke ontsnapping van de voornaamste balling? Waren het de moeilijkheden die weldra ontstonden tussen DE ROUVILLE en de uitgezette zaakgelastigde ROLANDUS?¹¹ Wat betekende de beschuldiging van de Minister aan het adres van de Gouverneur, dat deze zich had vereenzelvigd “met het systeem van agressie der partij uitgeweken Venezolanen”?¹² Wat wilde de Minister, toen hij DE ROUVILLE verweet de Koloniale Raad te veel te hebben ingelicht? Wat bedoelde hij, toen hij sprak van de ‘haast’ die de Gouverneur betracht had met de bevolen uitzetting?¹³ Waarom heeft hij het

over een "doorgaande miskening" van DE ROUVILLE's relaties "zowel jegens het Opperbestuur als jegens Nederlandse en vreemde autoriteiten"? Het zijn vragen, waarop ondanks het doorlezen van de uitvoerige briefwisseling het antwoord een gissen blijft. Dit echter staat vast: de houding van DE ROUVILLE in de uitzettingsaffaire heeft de ontstemming van Den Haag gewekt. Per K.B. van 17 september werd DE ROUVILLE ontslag verleend. In zijn plaats werd voorlopig benoemd een hem ondergeschikt ambtenaar, de Gezaghebber van Sint Maarten, oud-sergeant H. F. G. WAGNER.

Het was de eerste maal, dat een Gouverneur van de Kolonie ontslag kreeg vóór zijn ambtsperiode was afgelopen. Doch waar onder vorige omstandigheden de wisseling van hoogste ambtenaar in de kolonie met onverschilligheid en lauwheid door de bevolking werd begroet, groeide nu een merkwaardige reactie. Van deze reactie maakte zich een niet altijd welsprekend vertolker de niet-Curaçaoënaar WILLEM K. C. SASSEN Jz., Procureur-Generaal en ambtshalve Ondervoorzitter van de Koloniale Raad.

DE ROUVILLE had zich gedurig zijn ruim veertienjarig verblijf in de kolonie aller achting en veler vriendschap verworven. Of van populariteit gesproken kan worden, is de vraag; zeker heeft hij deze nooit gezocht. Zijn samenwerking met de Koloniale Raad was niet alleen een ambtelijke, zij was innig verweven met wederzijdse waardering en gevoelens van vriendschap. Dit blijkt duidelijk uit de woorden die de Gouverneur uitsprak in de zitting van de Koloniale Raad van 28 oktober en eveneens uit de reactie van de Raad.¹⁴ Onder doodse stilte ging de Gouverneur daar de redenen na welke de Minister in de ontslagbrief noemde: de 'doorgaande miskening', de 'blijken van hooggaande opgewondenheid' waarvan DE ROUVILLE's briefwisseling blijk zou hebben gegeven, die "de grenzen van hetgeen in ambtelijke briefwisseling gepast en geoorloofd is," overschreden.¹⁵ Dan verdedigde DE ROUVILLE zich in de Raad tegen deze aantijgingen. Hij achtte zijn trouw, zijn eerlijkheid, zijn waarachtige vaderlandse gevoelens in twijfel getrokken en gevoelde zich door de termen en omstandigheden waarin hem ontslag werd verleend uiterst gegriefd.

De reacties van de Koloniale Raad lieten aan duidelijkheid niets te raden over. Weer was het ROJER die het algemene gevoelen uitdrukte met: "Ik beschouw het den heiligen plicht van den Raad, dat hij zijn stem verheffe tegen dusdanige onwaardige behandeling." En ondanks het vermaan van de Ondervoorzitter,

Mr. SASSEN, tot kalmte en bedaardheid, vervolgde ROJER met klimmende hartstocht: "Opnieuw heeft de Minister van Koloniën het bewijs geleverd, dat hij de man niet is die in een liberaal Ministerie zitting kan nemen ..." Hierna verklaarde de Ondervoorzitter, dat het beter was de zitting met gesloten deuren voort te zetten. Het publiek ontruimde toen de tribunes.¹⁶

Ook SASSEN maakte zich tot woordvoerder van de vox populi. Al onthield hij zich van kritiek op het beleid van de Minister, de woorden van lof die hij DE ROUVILLE toezwaaide, getuigden niet minder klaar van zijn en de algemene gevoelens: "Ik heb in hem gevonden een man naar mijn hart, een edel en voortreffelijk mensch in den volsten zin van het woord, een man van grote rechtschapenheid, uitstekende kunde en schranderheid, van een open, loyaal en rondborstig karakter, van vrijzinnige verlichte, opgeklaarde en bovenal verdraagzame denkbeelden, wars van hoofschheid, minzaam en zachtzinnig jegens zijn onderhebbenden en beziel met de zucht om elkeen, waar hij slechts kon, te helpen en te verplichten ..." ¹⁷ Na een bewogen zitting besloot de Raad tenslotte met eenparigheid van stemmen om:

- 1° een votum van dankzegging aan de aftredende Gouverneur in de notulen te doen opnemen voor zijn wijs beleid en voorzichtig bestuur,
- 2° een adres van leedbetuiging aan de Koning te richten wegens de voordracht van de Minister in zake de Gouverneur en
- 3° en corps een bezoek aan de aftredende Gouverneur te brengen om hem het innig leedwezen van de Raad te betuigen over het voorgevallene.

Tot de bevolking, uit welks midden de scheidende Gouverneur zo vele blijken van belangstelling en sympathie mocht ontvangen, richtte deze zich met een afscheidswoord waarin hij zijn 'hartgrondige dank' uitsprak voor alle welwillendheid en vertrouwen door hem ondervonden. "Het past mij," merkte hij daarbij op, "zonder oordeel over de regtmatigheid van dat ontslag, 's Konings wil te eerbiedigen en dus, binnen de eerste acht dagen der aankomst van den tijdelijk en interimair aangewezen persoon, zijnde de Heer H. F. G. Wagner, Gezaghebber op St. Martin (N.G.) mijn Gouvernement aan hem over te dragen. Maar voor ik aan dezen harden last (dien de Minister mij had kunnen besparen) voldoe, wensch ik aan de inspraak van mijn hart gehoor te geven en is het mij een behoefte om U innig en warm te danken voor de vele bewijzen van ingenomenheid en welgezindheid, die ik ge-

durende al den tijd van mijn bestuur, van zoo velen uwer, op zoo krachtdadige wijs heb ondervonden." 18

In *De Onpartijdige* verscheen een ander bewijs van de plaats die de scheidende Bewindsman in het Curaçaose volksleven innam in de vorm van een kreupelrijm, dat aldus eindigt:

Wij wraken luid de wijs
waarop Gij zijt behandeld.
En starend op het pad
gestaag door U bewandeld,
Getuigen wij geroerd:
dat hadt Gij niet verdiend.¹⁹

Daarna bleef voor DE ROUVILLE niets anders over dan zich te kwijten van wat hij noemde 'dezen harden last': de overdracht van het bestuur aan de nieuwe Gouverneur. Hij vertoefde daarna echter nog ruim vier maanden op het eiland en scheepte zich eerst 17 april 1871 met zijn gezin in. Hem werd uitgeleide gedaan door Gouverneur WAGNER en de Koloniale Raad en bij het passeren van het Waterfort werd een saluut gegeven.²⁰

Met het ontslag van DE ROUVILLE en de overdracht van diens bestuur aan zijn opvolger eindigde de eerste fase van een drama welks fatale ontwikkeling toen niemand vermocht te voorzien. DE ROUVILLE, hoe gegriefd ook, aanvaardde zijn ontslag als een 'fait accompli' en al mocht hij dan ook de intentie gehad hebben om in Nederland recht te zoeken, de gebeurtenissen die weldra op Curaçao plaats vonden en waarvan hij het begin als ambteloos burger meemaakte, gingen volkomen buiten hem om. Zeker dacht niemand, dat na de opwindung over uitzetting en ontslag, dit muisje nog zulk een ellenlange staart zou hebben.

Het optreden van Mr. SASSEN gooide roet in die verwachting.

Mr. WILLEM K. C. SASSEN Jz. bevond zich, toen boven vermelde gebeurtenissen plaats vonden, nog slechts kort in de kolonie. Hij had een succesvolle loopbaan achter de rug als advocaat, lid van de Provinciale Staten van Limburg en buitengewoon lid van de gemeenteraad van Maastricht. Bij K.B. van 9 juni 1870 was hij benoemd tot Procureur-Generaal en daardoor ambtshalve Ondervoorzitter van de Koloniale Raad, de Gouverneur voorzitter zijnde. Bij aankomst in de kolonie telde hij reeds vijftig jaar; hij beleeft de rooms-katholieke godsdienst, toen een niet alledaags verschijnsel bij hoge ambtenaren. In een plechtige zitting van de Koloniale Raad van 7 september 1870 was hij door Gouverneur

DE ROUVILLE geïnstalleerd als opvolger van de heer J. H. BEAUJON, die om gezondheidsredenen zijn ontslag had genomen.

Zowel DE ROUVILLE als SASSEN waren alumni van dezelfde Alma Mater, de universiteit van Leiden, zeker een voorname schakel in de vriendschap die beide mannen bond. Beiden waren op gevorderde leeftijd in de kolonie gekomen na een carrière in de rechtspraktijk en na in gemeentelijke en gewestelijke betrekkingen werkzaam te zijn geweest. Een zekere affiniteit, geboren uit een gelijkgericht cholerisch temperament – bij SASSEN evenwel veel sterker dan bij DE ROUVILLE – en een gelijke opleiding en loopbaan moet hen sterk tot elkander hebben getrokken.

Na zijn installatie als Ondervoorzitter van de Koloniale Raad had SASSEN met enige woorden dank gebracht aan Z. M. de Koning voor de onderscheiding hem bewezen – de gewone gemeenplaatsen – waarna hij zich tot DE ROUVILLE had gewend met woorden van waardering die zeker dieper gemeend waren. Hij prees DE ROUVILLE's 'wijs beleid boven alle lof verheven' en stelde vast, dat de Gouverneur om zijn uitmuntende kwaliteiten bij de regering in het Moederland hoog stond aangeschreven. Deze woorden werden geuit, lang nadat de uitzetting haar beslag had gekregen en terwijl Minister DE WAAL reeds tot het ontslag van DE ROUVILLE had besloten.

De maidenspeech van SASSEN was voorts merkwaardig om de opvatting die daarin naar voren gebracht wordt omtrent de functie van de Raad. SASSEN zag deze vergadering als "eene huishouding of als een familieraad," een soort van klein parlement, een Tweede Kamer als in Nederland met enige rechten die dit lichaam toenmaals ook in Nederland had. Dit was niet precies de idee van de Nederlandse regering; met dergelijke rechten kon de Raad wel eens lastig worden. Daarom hield men in Nederland zo lang mogelijk vast aan een bescheidener functie van de Koloniale Raad in meer adviserende zin. Dit fundamenteel verschil van opvatting doet beter verstaan de vrijheid die SASSEN zich veroorloofde in zijn redevoeringen. Zij was naast sympathie voor DE ROUVILLE en verontwaardiging om het ingrijpen van de Nederlandse regering in de delicate relaties met Venezuela, verantwoordelijk voor de reeks van conflicten tussen de Procureur-Generaal, die als Ondervoorzitter lid was van de Koloniale Raad en zich spreekbuis van de bevolking gevoelde, en de nieuwe Gouverneur, die de Nederlandse opvatting huldigde, zich niet verplicht achtte door adviezen van de Raad en deze een stem betwistte in zaken die hij achtte te vallen onder zijn uitsluitende competentie.

De opwinding veroorzaakt door uitzetting en ontslag verhinderde natuurlijk niet het doordraaien van de ambtelijke molens.

DE ROUVILLE had de Gezaghebber van Sint Maarten op de hoogte gesteld van zijn eervolle promotie, gefeliciteerd en hem medegedeeld, dat Z.Ms. *Kijkduin* onderweg was om hem op te halen. Voorts had hij het betreurd, dat hij de villa 'Belvédère' niet te zijner beschikking kon stellen, omdat hij daar momenteel zelf woonde wegens enige reparaties aan het Gouvernementshuis. Niettemin zou hij aldaar enige vertrekken voor hem op orde doen stellen.

HERMANUS FRANÇOIS GERARDUS WAGNER was sergeant geweest bij de troepen op Curaçao in garnizoen, waarna hij was overgegaan in burgerlijke dienst als opzichter der cultures op Aruba. Vervolgens was hij ontvanger geweest op Sint Eustatius en daarna achtereenvolgens Gezaghebber op Aruba, Bonaire en Sint Maarten, toenmaals in die volgorde een promotie. Op het laatste eiland had hij zekere verdienste geboekt bij de reorganisatie van de politie, wat door DE ROUVILLE was goedgekeurd. In 1867, een jaar na zijn benoeming, had DE ROUVILLE Sint Maarten als Gouverneur bezocht en toen met de Gezaghebber kennis gemaakt.

Ongetwijfeld had WAGNER als Gezaghebber blijk gegeven van bestuurs- en organisatietalent, al was dit tot ontplooiing gekomen op een zeer beperkt terrein. *De Onpartijdige*, die haar naam niet altijd eer aan deed, gaf dit toe. Zijn bestuur als Gezaghebber was 'billijk en rechtvaardig.'²² Bovendien bezat WAGNER genoeg gezond verstand om de beperking te zien van zijn zeer summiere opleiding. In 1869 had hij DE ROUVILLE verzocht hem niet het ambt van Raad van Justitie en Kantonrechter op te dragen, wat in die dagen vaak met het ambt van Gezaghebber verenigd was. Als redenen had hij opgegeven een volkomen gebrek aan juridische scholing, terwijl hij ook van mening was, dat de uitoefening van het ambt van Gezaghebber door de beide andere ambten in gevaar kon worden gebracht.²³ DE ROUVILLE was toen dermate ingenomen geweest met deze opvatting, dat hij WAGNER's besluit ter kennis had gebracht van de Hoge Raad in Nederland en aan de Gezaghebber zijn ingenomenheid met diens opvatting had betuigd. Misschien was daardoor wel de aandacht van de regering in Nederland op de gewezen sergeant gevallen en had DE ROUVILLE aldus, onbewust, het pad voor zijn opvolger gebaad.

Alvorens WAGNER het bestuur van DE ROUVILLE zou overnemen, vond er nog een zitting plaats van de Koloniale Raad, door SASSEN gepresideerd, met als voornaamste agendapunt een ontwerpadres aan de Koning betreffende de eervolle ontheffing van

DE ROUVILLE uit zijn ambt. Dit adres, voorgelezen door de heer JESURUN, vertolkte geheel de gevoelens van de Raad en werd zo goed als ongewijzigd aangenomen. Het gaf de naar Curaçao onderweg zijnde WAGNER een voorproefje van de moeilijkheden die hem met een onvriendelijke Raad en Ondervoorzitter te wachten stonden. De uitdrukkingen van het adres waren welsprekend genoeg. Van een 'droevige indruk' wordt melding gemaakt, van een Gouverneur 'aan eed en plicht getrouw'. Consideratie voor DE ROUVILLE wordt verzocht wegens zijn vele verdiensten. Of dit adres in Nederland ooit gelezen is? Wij betwijfelen het. Er was daar een regeringscrisis aan de gang. DE WAAL was afgetreden, een nieuwe regering was in de maak en het was de tragiek van de omstandigheden, dat zowel in Nederland als in de kolonie de droeve erfenis van de afgelopen gebeurtenissen werd geschoven op de schouders van een Minister en een Gezaghebber die geheel buiten de verwickelingen van uitzetting en ontslag hadden gestaan.

Met de gebruikelijke plechtigheden had 24 november 1870 de overname plaats van het Bestuur van de Kolonie Curaçao en Onderhorigheden. In een zitting van de Koloniale Raad die in de geschiedenis van de Antillen onvergetelijk zou worden, rustte op de Ondervoorzitter WILLEM SASSEN de taak de nieuwe voorzitter te installeren. Bij die gelegenheid sprak SASSEN de befaamde rede uit, die het beginpunt werd van de voortdurende wrijvingen tussen hem en de nieuwe Gouverneur.

SASSEN begon zijn toespraak op zakelijke wijze. Hij deelde de nieuwe Gouverneur mede, dat hij in deze vergadering van de Koloniale Raad van hem 'den bij de wet voorgeschreven eed' moest vorderen. Alvorens daartoe over te gaan, wenste hij eerst een kort woord tot de Raad te richten.

Het was dit korte woord dat voor WAGNER zo al niet beledigend toch op zijn minst als zeer pijnlijk moest worden gekwalificeerd. Het was ook zo volkomen overbodig. WAGNER immers stond geheel buiten de kwesties, hij was een 'homo novus' op wie om redenen die alleen Minister DE WAAL kende, de last was gevallen de desolate inboedel van die Minister te redden. SASSEN's beweegreden is onverklaarbaar. Was het zijn opgekropte stemming, zijn ergernis en verontwaardiging om wat was voorgevallen? Hij was een cholerisch man die snel warmliep. Of kwam daar nog bij, dat hij zich gepasseerd gevoelde? DE ROUVILLE was van Procureur-Generaal Gouverneur geworden. Had SASSEN op een herhaling

gehoopt en was de meester in de rechten teleurgesteld, omdat de Minister een oud-sergeant had benoemd?

In warme, wat overdreven bewoordingen stak SASSEN de lof-trompet over DE ROUVILLE. Doch in de loop van zijn vrij langdurige rede begon hij zich op te winden en verloor hij de zelfcontrole die hij bij de aanvang nog bezat. In scherpe bewoordingen hekelde hij de Minister, "eene geïsoleerde stem, die zich ergens in den duistere tegen hem [DE ROUVILLE] laat hooren, heeft geene de minste waarde en vermag niets tegen de algemeene volksstem, die zich luid uitspreekt, en de veelvuldige blijken van sympathie, die den waardigen man bij zijn wedervaren zijn gegeven." En dan valt SASSEN uit: wat DE ROUVILLE betrof, deze zou "moeijelijk te evenaren, onmogelijk te overtreffen zijn."

In het kort komt SASSEN's betoog hier op neer: Wij hadden een uitnemende Gouverneur; de afgunst van de Minister heeft hem zijn ontslag berokkend; 's Konings gunst is op U gevallen, meneer WAGNER. Wel, doe Uw best, al hoewel het U moeilijk zal vallen naast DE ROUVILLE een goed figuur te slaan.

WAGNER's antwoord was nietszeggend. Hij had de woorden waarschijnlijk van te voren opgeschreven en kon onmogelijk voorzien, dat de Ondervoorzitter buiten de gebruikelijke routine van de installeringsplechtigheid zou gaan. Doch hoe de nieuwe Gouverneur zich gevoeld heeft tijdens de redevoering van SASSEN blijkt uit zijn correspondentie met de Minister. Daarin schreef hij over de "partijchap voor den afgetreden Gouverneur" en hoe die door de Procureur-Generaal geleid en bij de Koloniale Raad "om zoo te zeggen kunstmatig opgewekt en in leven wordt gehouden." Hij achtte de houding van SASSEN op zijn minst vreemd. Het duurde niet lang, of verscheidene kleine kwesties deden de ergeris van beide zijden tot een diepe vete groeien.²⁴

Allereerst ergerde de Gouverneur er zich aan, dat SASSEN hem de titel gaf van Excellentie, waar deze toenmaals luidde Hoog Edel Gestrenge. Wat SASSEN bewogen heeft dit te doen, blijft een raadsel. Was het om de spot te drijven met de man die boven hem stond en die hij een 'parvenu' achtte? ²⁵

Vervolgens kwam de kwestie met de Amerikaanse stoomboot *Virginus*. Dit schip was misschien een kaper, speelde in elk geval een duistere rol in de troebelen die nog steeds in Venezuela plaats vonden en WAGNER vroeg zijn Procureur-Generaal inlichtingen. SASSEN antwoordde daarop, dat het zijn taak niet was de Gouverneur in kwesties van internationale of volkenrechtelijke aard voor te lichten, veel minder de Gouverneur te zeggen, wat hem te doen

stond. Terecht merkte WAGNER op, dat hij niet naar SASSEN's mening gevraagd had omtrent hetgeen hij moest doen.²⁶ Daarop deed SASSEN de Gouverneur een mededeling toekomen, die in toon en vorm zeker te kort schoot in eerbied. Vooral ergerde WAGNER zich aan het slot van SASSEN's missive: "Als ik in Uw geval ware . . .," een opmerking van een dermate persoonlijk karakter, volgens de Gouverneur, dat ze niet duldbaar was in officiële correspondentie en een duidelijk blijk "van miskenning door UEGA van Uwe dienstverhouding tot 's Konings vertegenwoordiger in deze Kolonie." Aan het eind van zijn antwoord aan SASSEN waarschuwt WAGNER: "Ik verzoek UEGA diensvolgens ernstig in volgende correspondentie met mij, zich wel te onthouden van elk persoonlijke bemerking en van alles wat niet bepaaldelijk behoort tot het dienstontwerp door U behandeld."

Niettemin ging SASSEN voort in de volgende correspondentie betreffende de *Virginus* met opmerkingen die WAGNER zeker ergeren moesten. Zo merkte hij o.a. op het gevoelen voor te staan van de afgetreden Gouverneur eerder dan dat van waarnemend Gouverneur: "Immers is het om een voorbeeld te geven alleen de Heer Minister van Koloniën die mogt Z.E. afkeuren, dat ik Uwe zienswijze in de zaak der *Virginus* niet beaamd heb, bevoegd zoude zijn te verklaren, dat mijne beschouwingen op eene hoogst onvolledige en onjuiste opvatting der gebleken feiten . . . berust hebben." ²⁷ Op deze ontactvolle en onvoegzame opmerking reageerde WAGNER scherp en terecht: "In UEGA daarentegen kan noch mag ik de bevoegdheid erkennen aan mij zoodanige bemerking te rigten, die toch wel niet eerbiediger of gepaster wordt door de toevoeging der woorden: Het zij met allen eerbied gezegd . . ."

Toen de Minister van Koloniën kennis kreeg van SASSEN's houding ten opzichte van de waarnemend Gouverneur, werd hem het ernstig ongenoegen van Z.M. betuigd met de kennisgeving "dat van zijne verdere gedragingen zal worden afhankelijk gesteld de beantwoording der vraag, of het in het belang van het gezag der regeering wel wenschelijk kan worden geacht hem in zijn ambt te continueren." Van deze waarschuwing heeft SASSEN de ernst niet beseft.

Enige tijd ging alles zijn rustige gang, de ambtelijke correspondentie tussen P.G. en Gouverneur bleef vrij van persoonlijke opmerkingen en aan de oppervlakte bleek niets van wat er broeiende was. Doch begin april 1871 werd bekend dat bij K.B. van 7 maart WAGNER tot Gouverneur was benoemd en zijn tijdelijke positie

dus was bestendig. Dit feit vernietigde wel volkomen de hoop van SASSEN – zo hij die gekoesterd heeft, wat wel waarschijnlijk is – op een einde aan de carrière van de gewezen sergeant en op zijn eventuele benoeming. Van toen af gingen de verhoudingen zich toespitsen. Daarbij was het ongetwijfeld niet toevallig, dat DE ROUVILLE die al die tijd op het eiland had vertoefd en met WAGNER ambtelijke, doch met SASSEN vriendschappelijke betrekkingen had onderhouden, eindelijk vertrok. Zeker heeft hij zijn onstuimige vriend geremd en gematigd. Toen deze invloed verdween kwam er spoedig een crisis. Niet meer dan een kleinigheid was nodig om deze te veroorzaken.

Merkwaardig is, dat deze kleinigheid door de Minister van Koloniën, zo ver van het toneel van spanning verwijderd, veroorzaakt werd. In de loop van de maand april ontving de Gouverneur een schrijven van de Minister waarin hem werd gelast een onderzoek in te stellen naar het gedrag en de levenswijze van de Procureur-Generaal.²⁸

Wat had de Minister tot dit zonderlinge verzoek bewogen? Waren het de kleine strubbelingen die tot nu toe hadden plaatsgevonden? Het is ons niet gelukt hierop een afdoend antwoord te vinden. De Gouverneur begon zich echter onmiddellijk van deze kiese taak te kwijten. Na enige weken kon hij de Minister niet veel meer mededelen dan wat losse geruchten waarvan “niemand gaarne de zegsman wil zijn ten nadeele van anderen.”²⁹ Waaruit bestonden die geruchten? Meermalen zou SASSEN zich in fatsoenlijk gezelschap te buiten hebben gegaan en door zijn gedrag vooral de dames veel aanstoot gegeven hebben. Ook in zijn eigen woning zouden handelingen hebben plaats gevonden die de verontwaardiging hadden gewekt. SASSEN had de gewoonte om op een bepaalde avond in de week verscheidene vrienden van beiderlei kunne te zijnen huize te nodigen. Bij een van die gelegenheden zou hij zich in opgewonden toestand – waarschijnlijk lichtelijk aangeschoten – op beledigende wijze geuit hebben over een der aanwezige jongedames en daarna hoogst ongepast over de Curaçaose vrouw in het algemeen. Zijn huis zou daarna door verscheidene lieden gemeden zijn.

In de avond van de 12de april vond echter een incident plaats, dat de Gouverneur eindelijk wat meer houvast gaf voor zijn dossier tegen SASSEN. Deze had namelijk met enige vrienden het plan opgevat een sociëteit op te richten. Na daartoe een algemene vergadering te hebben belegd, waar SASSEN, volgens de Gouverneur “door eene al te vrije uiting zijner mening nog al wat tegenspraak

uitlokte," begaf een deel der aanwezigen zich met de P.G. naar een koffiehuis om daar nog een afzakkertje te nemen.

Het was laat in de avond en het koffiehuis was gesloten. Niettemin waren de heren binnengedrongen en hadden handelingen gepleegd, die door anderen wellicht met een 'verschoonend oog' konden worden aangezien, doch voor het publiek – volgens de Gouverneur – in een geheel ander licht verschenen, toen bleek, dat de Procureur-Generaal daarbij een hoofdrol had gespeeld.

WAGNER vernam deze rel de dag daarna, toen door de kastelein van genoemd koffiehuis een klacht was ingediend bij de Advocaat-Generaal. De Gouverneur ontbood deze bij zich om het geval te horen bevestigen. Daarop verzocht de Gouverneur een afschrift van de klacht en stelde dit in handen van WILLEM SASSEN in diens hoedanigheid van Procureur-Generaal. SASSEN antwoordde in een uitvoerig schrijven, waarin de feiten zoals die door de Gouverneur werden voorgesteld, slechts gedeeltelijk werden toegegeven en in een geheel ander licht werden gesteld. Het gezelschap waarmede de P.G. zich op de avond van de 12de april naar het koffiehuis had begeven, bevatte het puikje van de Nederlandse en Curaçaose bevolking: de heren COOMANS DE RUYTER, commandant van Z.Ms. *De Amstel*, majoor FERGUSON, arts, de luitenants DU CLOUX, VAN ROMONDT, MESQUITA, DE VEER en VAN VOOREN en de heer JAN VAN EPS. COOMANS DE RUYTER had de heren geïnviteerd voor een afzakkertje in het American Hotel, eigendom van de heer SALOMÓN DELVALLE HENRÍQUEZ. Van binnendringen was geen sprake geweest. Volgens verordening moest het hotel dag en nacht open blijven en volgens SASSEN was de verordening op het sluiten van tapperijen op dit hotel niet van toepassing. Toen SASSEN arriveerde, waren er reeds enige heren van het genoemde gezelschap aanwezig. Deze hadden een deur opengevonden en waren dus binnengekomen. De knecht van de kastelein, een zekere LEOPOLD SARASSI, in de wandeling MOROTJE genaamd – hij was waarschijnlijk de helft van een tweeling – bevestigde dit. De eigenaar was die avond uit en de knecht sliep op een gaanderij van het hotel om toezicht te houden.

De heren hadden wat gedronken en daar de kast met sterke drank gesloten was, hadden zij die opengebroken. Toen hadden zij 'pot' gespeeld, een spelletje dat iedere middelbare scholier sinds Pieter Stastok bekend is. Daarbij was het nog al luidruchtig toegegaan. De heren SASSEN en MESQUITA waren door de overige leden van het gezelschap de zaal rondgedragen om de biljarttafels heen en er was nog al eens 'hoera' geschreeuwd. Ook was een glas grog over het biljartlaken uitgestort, doordat luitenant DE VEER op het biljart was gaan staan en gepoogd had het kraaien van een haan na te bootsen. Toen hadden de heren broodjes met kaas laten halen en die in wat rustiger stemming opgegeten. Daarop hadden ze willen betalen, doch MOROTJE kon niet wisselen, waarop het gezelschap zich met veel lawaai had verwijderd.

Het hele geval had niets om het lijf. Een stelletje ambtenaren en zeeofficieren hadden een leuke avond gehad. De volgende dag werd DELVALLE schadeloos gesteld en deze trok daarop zijn aan-

klacht in. Toen echter was de Gouverneur reeds op de hoogte gesteld. De klacht van de logementeigenaar was niet schriftelijk geweest, doch mondeling. De Advocaat-Generaal KOENTZE, om de een of andere reden geen vriend van SASSEN – trouwens de meeste hoofdamttenaren waren dit niet – stelde deze op verzoek van de Gouverneur op schrift, hoewel hij wist dat ze reeds ingetrokken was. Heeft hij dit de Gouverneur medegedeeld? Daarenboven legde DELVALLE op gezegeld papier een verklaring af, dat het geenszins zijn bedoeling was geweest zich te beklagen, doch te ontvangen wat de heren hem schuldig waren. Daarom verklaarde hij nadrukkelijk, dat hij geen proces-verbaal wenste en nu dit was opgemaakt hetzelfde vernietigd wilde hebben. Tevergeefs echter kon SASSEN aan het einde van zijn verdediging schrijven: "Ik vertrouw derhalve, dat aan deze zaak door UHEG geen gewicht zal worden gehegt en de overtuiging bij UHEG zal geboren worden, dat het hier een zeer onbeduidend voorval geldt." Tevergeefs deed hij een knieval, schrijvend dat wat gebeurd was hem leed deed, daaraan toevoegend: "Ik durf van Uwe bekende rechtchapenheid verwachten, dat de zaak door UHEG in het ware daglicht zal worden gesteld en ten mijnen aanzien op verschoonende wijze zal worden opgenomen." Hij had zijn tegenstander een wapen in de hand gegeven waarvan deze een dankbaar gebruik zou maken.

WAGNER was onvermurwbaar, ook nadat het hem bekend werd, dat de klacht van DELVALLE was ingetrokken. Aan de Minister schreef hij, dat hij niet in een beschouwing noch beoordeeling wilde treden van het voorgevallene, doch dat één ding bij hem vast stond: "dat de persoon van den Procureur-Generaal daar niet op zijn plaats was geweest."³⁰

Men kan natuurlijk de Gouverneur verwijten, dat hij zich van een vrij onbetekenend incident bedient om zich te ontdoen van een verdienstelijk ambtenaar. Deze opvatting ziet dit onbetekenend incident niet als de druppel die de emmer deed overlopen; is eveneens blind voor het feit, dat SASSEN's berouw niet al te diep geworteld bleek te zijn. Nadat de Gouverneur hem in kennis had gesteld van de aanklacht van DELVALLE en SASSEN zijn knieval had gedaan, presideerde hij een vergadering van de Koloniale Raad, waar hij het voornemen te kennen gaf zijn levenswijze anders te zullen gaan inrichten. Doch toen hij daarna met enige vrienden ging zitten drinken, geraakte hij weer in een opgewonden toestand en veroorloofde hij zich opmerkingen – volgens de Gouverneur beledigende uitdrukkingen – aan het adres van dezelfde jongedame die reeds eerder door hem in het openbaar was beledigd. Hem werd toen wederom door enige officieren verzocht het huis te verlaten, een verzoek waaraan hij gevolg gaf.³¹

Natuurlijk kwam ook dit incident ter ore van de Gouverneur, die op zijn beurt de Minister van Koloniën inlichtte en zijn zienswijze op het gedrag en de levenswijze van SASSEN besloot met de woorden: "Is het aan de ene zijde zeer te betreuren, dat de zoo belangrijke betrekking van Procureur-Generaal is opgedragen aan iemand van het allooi van den Heer Sassen, ware het voor 's lands dienst wenschelijker dat die gewichtige post door een minder zwak en meer waardig persoon werd ingenomen, aan den anderen kant moet eenigszins gewogen worden zijne positie als huisvader van een talrijk gezin." ³²

Met deze opmerkingen van de Gouverneur is het lot van Mr. SASSEN Jz. beslist. De Minister van Koloniën, VAN BOSSE, pas in functie in het derde Ministerie THORBECKE na vijfmaal in diverse ministeries op hoogst verdienstelijke wijze de portefeuille van Financiën te hebben beheerd, liet er geen gras over groeien en met een voortvarendheid die bijna niet te rijmen viel met ambtelijke voorzichtigheid, schreef hij WAGNER, dat het hem ten volle gebleken was, dat SASSEN zich "blijkbaar geen rekenschap weet te geven van hetgeen hij aan de achtbaarheid van de regterlijke magt en het hoge standpunt dat hij als Procureur-Generaal in de kolonie inneemt, verschuldigd is. Een P.G. toch die deelneemt aan een nachtrumoer waarbij na besloten tijd een publiek koffiehuis wordt binnengedrongen en waarin grove onregelmatigheden worden gepleegd, kan onmogelijk in zijne betrekking worden gehandhaafd." ³³

Maar voordat de Minister de Procureur-Generaal voor ontslag voordroeg, wilde hij hem met het oog op de gunstige overwegingen die tot zijn benoeming aanleiding hadden gegeven, de gelegenheid schenken om dat ontslag op verzoek te bekomen. Zulks werd de Gouverneur verzocht SASSEN mede te delen, terwijl WAGNER tevens opdracht kreeg de officieren die aan het nachtrumoer hadden deelgenomen, de ernstige ontevredenheid van de Minister te betuigen. ³⁴

SASSEN's reactie op het schrijven van de Gouverneur waarin deze hem de ministeriële beslissing inzake zijn ontslag mededeelde met de mogelijkheid dat hij daarom verzoeken kon – SASSEN ontving deze brief waarschijnlijk 22 juni en de termijn om ontslag te verzoeken liep af 6 juli – was die van een volkomen overrompelende schrik. Inderdaad, wien de goden willen verderven, slaan zij met blindheid. De eerste vraag die hij zich stelde, schreef hij de Gouverneur, was of hij zijn ogen wel geloven kon. De tweede, waarom

van alle personen die aan de nachtelijke pret hadden deelgenomen, hij bij uitzondering zo zwaar moest boeten. Zijn ontslag vragen? Dat kon, volgens SASSEN, de Minister niet in ernst verlangen. Weer zette hij zich aan het schrijven van een verdediging, waaruit zeker één zaak volkomen helder wordt: hoe geheel verschillend SASSEN's beoordeling van de situatie is van die van de Gouverneur en hoe sterk hij te kort schoot in psychologisch inzicht, volkomen mistastend in zijn waardebeoordeling van diens karakter.

Een mondeling onderhoud met de Gouverneur opende hem evenmin de ogen. Hij deelde WAGNER mede, dat hij er niet aan dacht ontslag te vragen en onmiddellijk een gerechtelijke actie zou beginnen tegen de bewerker daarvan, indien dit hem verleend werd. Het zwijgen van de Gouverneur had hem een onminneus voorteken moeten zijn. Of heeft hij gevoeld, dat er niets meer te redden viel en kan aldus worden verklaard het incident tijdens de zitting van de Koloniale Raad van 29 juni, een incident dat de Gouverneur alleen maar nog meer kon ergeren en prikkelen?

In genoemde zitting werd de koloniale begroting voor het jaar 1872 behandeld. De Gouverneur had reeds in de openingszitting van 9 mei verklaard dat er bezuinigd zou worden. Bij de inleidende besprekingen, in het bijzonder bij het beantwoorden van de begrotingsredevoering van het lid JESURUN, bleek SASSEN in een zeer agressieve stemming te zijn. Zijn opmerkingen, aanvankelijk wel ter zake, dwaalden weldra af naar het persoonlijke vlak. Men moest, zeide hij, bij bezuinigingen, zich niet bepalen tot het afbreken en het afschaffen van ambten. Er waren lieden, die in hun zucht tot bezuiniging zo ver wilden gaan, dat zij het ambt van Gouverneur wilden afschaffen. Toen daarop JESURUN interrumpeerde met de opmerking, dat zulks zeker een overdrijving was, begon SASSEN zich op te winden en repliceerde, dat hij de waarheid gezegd had, getrouw aan zijn beginsel om altijd ruiterlijk voor zijn mening uit te komen. Dit was nog maar het begin. Na discussies over verscheidene zaken, vroeg SASSEN of hij de Voorzitter een vraag mocht stellen. WAGNER kon moeilijk anders doen dan toestemmen, waarop SASSEN vroeg, of het waar was, dat de gouvernementsvilla 'Belvédère' bewoond was, en zo ja door wie en tegen welke huur. Hij had gehoord, dat na het vertrek van DE ROUVILLE de voormalige Nederlandse zaakgelastigde ROLANDUS zijn intrek in de villa had genomen. Hij bracht de Voorzitter in herinnering, dat hij tevoren reeds verzocht had om die woning aan hem te verhuren daar hij ze zeer geschikt achtte voor zijn

groot gezin, terwijl hij er tevens hoge prijs op stelde om daar te wonen wegens de herinneringen die er voor hem aan verbonden waren, herinneringen aan zijn hooggeschatte en zeer gewaardeerde vriend de heer DE ROUVILLE en diens familie (!). Hij hoorde nu mompelen, dat de Heer ROLANDUS zelfs geen huur betaalde en hij wilde weten, of dat waar was.

Men kan zich de ergernis van Gouverneur WAGNER indenken. Deze gaf te kennen, dat hij op de vragen van de Ondervoorzitter geen antwoord behoefde te geven, dat hij geen van de leden van de Raad dergelijke vragen verwachtte, veel minder van de Procureur-Generaal die bekend was met de prerogatieven aan het ambt van Gouverneur verbonden. De bedoelde villa was hem afgestaan en hij kon daarover naar goeddunken beslissen; het voornemen bestond om met het opzenden van de begroting naar Nederland gelijktijdig voorstellen te doen betreffende de verkoop van de villa. Hij persisteerde echter bij zijn mening, dat niemand in de Raad het recht had hem over de villa rekenschap te vragen.

Het had voor SASSEN een duidelijk antwoord moeten zijn. Hij was echter of met blindheid geslagen of door de ontslagbrief door het dolle heen. Hij merkte op, dat de villa een landsgebouw was en ten meesten bate van de koloniale kas had kunnen worden aangewend. Hij achtte het niet billijk, dat een dergelijke woning om niet werd afgestaan, wanneer men er huur voor kon ontvangen en betwijfelde het, of zulks met de inzichten van de Nederlandse regering strookte. Was het al domheid op dit chapter door te gaan, de laatste opmerking was beslist een grofheid. WAGNER weigerde verder te antwoorden, doch verzocht nauwkeurige aantekening van wat er gezegd was in de notulen.³⁵ Vervolgens stelde hij de Minister van Koloniën van het voorgevallene op de hoogte, daarbij gewagend van een "oppositie-geest die bij het publiek teregt een zeer ongunstige indruk moet maken, daar het ziet, dat de man die in de eerste plaats de inzichten van zijn gouvernement diende te steunen en hetzelfde krachtig behoorde ter zijde te staan, dat Gouvernement bestrijdt." ³⁶

Heeft SASSEN gevoeld, dat hij zich weer te veel had laten gaan? De Commandant van *De Amstel*, dezelfde die met SASSEN had gefuifd tijdens het zogenaamde 'nachtrumoer', maakte zondag 2 juli zijn opwachting bij de Gouverneur en verzocht hem, namens de Procureur-Generaal, deze toe te staan in de volgende zitting van de Koloniale Raad openlijk zijn verontschuldiging aan te bieden, waarna de Gouverneur de zaak dan als niet gebeurd ge-

liefde te beschouwen. WAGNER gaf echter te kennen, dat hij het "èn voor de waardigheid van de P.G. èn voor den indruk die zoo iets bij het publiek te weeg zou brengen, beter achtte, dat hij dat achterwege liet." SASSEN heeft het incident dan ook niet weer opgerakeld, toen bij de eerstvolgende vergadering van de Raad de notulen werden voorgelezen.³⁷

De Minister van Koloniën, door de Gouverneur van alles op de hoogte gebracht, handelde met bekwame spoed. Bij K.B. van 8 augustus 1871 werd Mr. WILLEM SASSEN Jz., Procureur-Generaal in de Kolonie Curaçao eervol ontslagen "met ingang van den eersten dag der maand, volgende op die waarin dit Besluit te zijner kennis zal worden gebracht . . ." ³⁸

Dit schrijven werd door de Gouverneur ontvangen op een tijdstip, dat er weer een incident had plaats gehad, dat door WAGNER als een 'ergerlijke handeling' betiteld werd. Een grote menigte juichte SASSEN de 18de september op straat toe en vergezelde hem naar Club 'De Gezelligheid.' Daar hield hij een korte rede die weliswaar achteraf niets strafbaars bleek te bevatten, doch voor de Gouverneur aanleiding was om SASSEN van de verdere uitoefening van zijn functies te 'verschonen'. Advocaat-Generaal KOENTZE werd tijdelijk P.G. De Gouverneur verwittigde de nodige instanties, in de eerste plaats de Koloniale Raad, van dit onslag.³⁹ Deze, die bij het ontslag van DE ROUVILLE twee maal 'en corps' zijn sympathie voor de ontslagene had gemanifesteerd en tegen het ontslag had geprotesteerd, zweeg nu. Een paar pamfletten wezen op enige reactie, doch het leek niet, dat de kolonie al te zeer getroffen was. Een ingezonden stuk in *De Onpartijdige* vestigde op een bijzonder aspect van schorsing en ontslag de aandacht: "Nu de P.G. afgetreden is, wordt er slechts één *Katholiek* in het Hof van Justitie aangetroffen. Al de overige ambtenaren in en bij het Hof zijn Protestant, ofschoon de meerderheid der bevolking Katholiek is . . ." ⁴⁰

De Minister van Koloniën, wiens voortvarendheid niet in twijfel kan worden getrokken, was inmiddels op zoek gegaan naar een nieuwe Procureur-Generaal en had deze gevonden in Mr. J. O. H. RAMAER, kantonrechter te Appingedam. Evenals SASSEN zou hij een jaarwedde genieten van fl. 6000.

Hiermede scheen het drama in eilandformaat, dat begon met uitzetting van ballingen, zijn finale te hebben bereikt. Dat niet de finale, doch pas de prélude was afgelopen, voorzagen weinigen. Het pleit voor het inzicht van de Gouverneur – en voor zijn men-

senkennis – dat hij meer moeilijkheden duchtte. Inderdaad, nu eerst begon het spel ernst te worden.

Wel mocht de Gouverneur beducht zijn voor de gevolgen van dit tweede ontslag. Allereerst verklaarde SASSEN zich tot het eind van de maand september in functie te beschouwen. Vervolgens diende hij in Nederland een klacht in tegen de Gouverneur, beweerende dat met zijn ontslag de wet was geschonden en de Gouverneur ingevolge het Regerings Reglement van 1866 strafbaar zou zijn. Dan werden 2 oktober ten verzoeken van SASSEN bij exploit van de Deurwaarder gedagvaard de Advocaat-Generaal en de Gouverneur om op vrijdag 13 oktober voor het Hof van Justitie te verschijnen, teneinde te horen concluderen op de eis die SASSEN als schadevergoeding voor het hem toegebrachte verlies, gesteld had. Die 2de oktober liet SASSEN zich bovendien inschrijven als praktizijn en bood hij zich aan tot het geven van lessen in de rechten, in de staathuishoudkunde en in de Nederduitse en Franse letterkunde.

Beter dan SASSEN hem, doorgrondde de Gouverneur het karakter van de voormalige P.G. Bovendien, ondanks het aanvankelijk uitblijven van heftige reacties op dit tweede ontslag, voelde hij de weerslag in de kolonie vrij juist aan. Iedereen wist, hoe nauw hij bij dit tweede ontslag betrokken was, velen kenden de kleine incidenten die de onderlinge verstandhouding tussen hem en zijn P.G. verslechterd hadden. Hij deelde de Minister zijn bezorgdheid mede, doch eer hij antwoord daarop had ontvangen, waren zijn bange verwachtingen bewaarheid.⁴¹

Wat verwachtte hij? WAGNER kende het explosieve karakter van zijn voormalige Procureur-Generaal.⁴² Zich verongelijkt gevoelend zou deze, vreesde de Gouverneur, niet gauw voor een middel terugschrikken om zich genoegdoening te verschaffen. Ongetwijfeld moet hij in het bezit zijn geweest van zekere demagogische talenten. Wat DE ROUVILLE steeds versmaad had, deed de man die zich zijn vriend noemde en hem zo zeer bewonderde: een beroep op het volk. Mocht dit aanvankelijk, belust op relletjes, met graagte meedoen aan baldadigheden en ordeverstoringen, op de duur vormde zich in de anonieme massa van meelopers een soort van ongeorganiseerde partij van volgelingen voor wie SASSEN de man werd die hun grieven, hun gevoelens van achteruitzetting, hun armoede op zijn schouders nam; de man die niet alleen vocht voor eigen eer- en rechtsherstel – geloofden zij – doch

ook voor eer- en rechtsherstel van de gehele gekleurde bevolking. In hem gingen zij de paladijn zien die hen verlossen zou van het juk van minachting en verguizing dat zij zo vele jaren, ja eeuwen, hadden moeten dragen. PAPACHI SASSEN noemden zij hem, VADERTJE SASSEN, en nog vele jaren hing zijn portret in hun schamele hutten.

'Ergerlijke handelingen' noemde WAGNER de reeks van incidenten die volgde, nadat SASSEN van zijn functie 'verschoond' was. Het waren publieke manifestaties die de greep van de gewezen Procureur-Generaal op de massa toonden.

De eerste ordeverstoring had plaatsgevonden op 18 september toen het volk hem had toegejuicht. Bij die gelegenheid was een groentewagen ondersteboven gegooid. Het wilde gerucht had toen de ronde gedaan, dat SASSEN zich aan het hoofd van een bende had geplaatst die de ruiten bij de Gouverneur had ingegooid. Hij had, zoals gemeld, niets meer gedaan dan een vurige redevoering afgestoken die voor zover men kon nagaan niets strafbaars bleek te bevatten.

Een ernstiger incident vond plaats in de middag van de 25ste september. Omringd door een grote menigte zag men SASSEN aan de waterkant van de Spaanse zijde – zo noemde men in die dagen Otrabanda wel – op en neer lopen, pratend en gesticulerend. Daarna begaf hij zich naar de woning van P. F. KRAFFT, lid van het Hof van Justitie. Deze was niet thuis. Volgens sommige getuigen ging SASSEN daarop in hoogst onbetamelijke bewoordingen te keer tegen de echtgenote van KRAFFT. Toen deze enige ogenblikken later thuiskwam, ging SASSEN hem tegemoet, greep hem bij de jas die zelfs gedeeltelijk scheurde en overlaadde hem met een vloed van scheldwoorden.

De Commissaris van het stadsdistrict, MULLER, begaf zich, toen hij van deze ongeregeldeheid vernam, terstond naar Otrabanda en verzocht SASSEN om naar huis te gaan. Ook tegen hem begon SASSEN toen in tegenwoordigheid van een nieuwsgierig publiek uit te varen. MULLER behield echter zijn kalmte en wist de opgewonden SASSEN met een zoet lijntje naar huis te krijgen. Daar plaatste hij een politiewacht voor de deur, teneinde SASSEN te beletten opnieuw de straat op te gaan en verdere rustverstoring te veroorzaken.⁴³

Er gebeurde enige weken niets, totdat op vrijdag 13 oktober de rechtszitting plaats vond van het Hof van Justitie, waarin KOENTZE en de Gouverneur door SASSEN gedagvaard waren.⁴⁴

De eerste ronde in dit proces werd door Sassen verloren. De voor de Advocaat-Generaal en de Gouverneur optredende praktijksman J. G. STATIUS MULLER wist het Hof te bewegen tot een gewone behandeling van de zaak, hoewel SASSEN, op grond van het feit dat het hier een naar zijn mening zuiver personele rechtsvordering

betrof tot schadevergoeding wegens onrechtmatige daad, voortvloeiende uit de wet, art. 130, op summiere behandeling aandrang. SASSEN berustte echter, akte verzoekende dat het O.M. ten deze had moeten worden gehoord.

Na afloop van de zitting, die door een talrijk publiek was bijgewoond, werd SASSEN opgewacht door een grote menigte – volgens de Gouverneur lieden uit de lagere volksklasse – luide toegejuicht en met bloemen bestrooid. Men vergezelde hem naar een particuliere woning waar hij geruime tijd vertoefde – volgens vrienden om de volksovatie, hoe vreedzaam ook, te ontwijken – waarna hij huiswaarts keerde naar Otrabanda. Spoedig was hij echter opnieuw door een grote massa juichende lieden omringd die hem naar zijn huis vergezelden en geestdriftig uiting gaven aan hun gevoelens voor hem. De politie kon niet anders dan constateren, dat hij die manifestatie niet had gezocht. 's Avonds werd hem een serenade gebracht en voor zijn huis vuurwerk afgestoken. Daarop kwam SASSEN naar buiten en hield een korte redevoering over welks inhoud de partijen het niet eens waren. De Gouverneur deelde de Minister mede, dat SASSEN toen zijn gevoeligheid over de beslissing van het Hof had gelucht; SASSEN's vrienden beweerden, dat hij alleen maar zijn hartelijke dank had betuigd voor de blijken van belangstelling en daarna het volk gemaand had zich ordelijk te gedragen. Vast stond, dat de publieke orde niet verstoord werd.⁴⁵

Enige dagen later werd SASSEN door het Hof van Justitie voor de tijd van zes maanden in de uitoefening van het ambt van praktijkschorst, volgens zijn vrienden "om redenen door dit Rechterlijk College als goed en gegrond bevonden", volgens de Gouverneur wegens "een hoogst ongepast en kwetsend schrijven" door SASSEN aan het Hof toegezonden.⁴⁶ In *De Onpartijdige* van 19 oktober protesteerde SASSEN tegen deze maatregel van het Hof. De toon die hij toen aansloeg schoot zeker erg te kort in de eerbied verschuldigd aan dit hoogste rechterlijk college. Niemand beter dan de voormalige Procureur-Generaal kon dit weten. "Dergelijke handelwijze," schreef hij, "van een rechterlijk Collegie, voor het meerendeel uit afhankelijke ambtenaren bestaande behoeft geen commentaar ..."

De Onpartijdige met de polemische ondertitel *Curaçaosche Courant, hoofdzakelijk aan de vrije behandeling van de belangen dezer kolonie gewijd*, onder redactie van A. M. CHUMACEIRO AZ. speelde in het conflict tussen de Gouverneur en de Advocaat-Generaal aan de ene en SASSEN aan de andere zijde een actieve rol door haar kolommen voor laatstgenoemde open te stellen, zodat hij daar naar hartelust kon fulmineren tegen de bewerkers van het al of niet vermeend onrecht hem aangedaan. Dat zij ook wel eens een stuk plaatste van SASSEN's tegenstanders, cijfert het feit niet weg, dat de pers in het algemeen voor SASSEN partij trok evenals de

overgrote meerderheid van de bevolking, al zal SASSEN wel hebben overdreven, toen hij in een ingezonden stuk het aantal zijner tegenstanders in de kolonie op hoogstens 25 schatte.⁴⁷

Naast *De Onpartijdige* heeft *De Curaçaosche Courant*, het semi-officiële regeringsorgaan, alleen maar belang voor de historicus die deze kwestie napluist vanwege haar uitvoerige verslagen van de vergaderingen van de Koloniale Raad.

Ofschoon SASSEN in het volgende nummer van *De Onpartijdige* de beschuldiging van de hand wees als zou hij beledigend en kwetsend over het Hof geschreven hebben, beweerend, dat hij zich 'in beleefde termen' had geuit, noemde hij toch, in hetzelfde stuk, de beslissing van het Hof "eene onbekookte en onbesuisde decisie." Maar rechtsherstel zou komen: "Il y a des juges à la Haye." ⁴⁸

Weer een week later, in het nummer van 2 november, stortte SASSEN de fiolen van zijn toorn uit over de man tijdelijk met zijn functie belast: KOENTZE. Deze speelde in het conflict een niet al te duidelijke rol. Hij schijnt een slappe figuur geweest te zijn en zonder dat wij zouden willen beweren, dat hij naar de pijpen van de Gouverneur danste, daar dit allicht kwaadwilligheid bij WAGNER zou insinueren, gaf zijn zwakheid de Gouverneur kans tot domineren. Of hij het befaamde proces-verbaal van het nachtru-
moer geantidateerd heeft, zoals SASSEN beweerde, staat niet vast. Wel, dat hij spoedig schoon genoeg kreeg van zijn tijdelijk ambt van Procureur-Generaal. SASSEN's aanval op hem was rechtstreeks. "De publieke zaak moet publiek behandeld worden," schreef hij. En na met enige voorbeelden de onbekwaamheid van de waarnemend P.G. te hebben geïllustreerd, eindigde SASSEN zijn aanval aldus: "De Edel Groot Achtbare Heer Koentze deed beter zijn ontslag te nemen en, onder toezigt van den eenen of anderen, planten te gaan pooten voor de cochenilleteelt. Noos ta speroe es kos ta mihoo." ⁴⁹

SASSEN's scherpe toon werd met de week venijniger. Zijn stukken in *De Onpartijdige* illustreren dit.⁵⁰ In het nummer van 16 november schreef hij wederom een tweetal ingezonden stukken die sommige heethoofden misschien hebben doen gnuiven, doch verstandige lieden wel zullen hebben doen inzien, dat dit de weg tot rechtsherstel en verzoening zeker niet was.

Steeds hamerend op hetzelfde aambeeld, dat van zijn schorsing, werd deze nu genoemd "een tour de force door eenige clowns in de regten uitgevoerd." Over de Gouverneur schrijvend noemde hij deze nu 'de gewezen sergeant.'

Natuurlijk liet WAGNER niet na enige exemplaren van het weekblad naar de Minister van Koloniën op te sturen. Deze had reeds eerder ge-

schreven, dat de Gouverneur gebruik kon maken van alle middelen die konden strekken om de onregelmatigheden en wanordelijkheden door het optreden van SASSEN veroorzaakt, te beëindigen. Consideraties, aanvankelijk nog in acht genomen met het oog op de vroegere verdiensten en op grond van het feit dat de Gouverneur persoonlijk door SASSEN in het conflict was betrokken, behoefden niet meer in acht te worden genomen wegens "zijn voortdurende verregaande wanordelijke gedragingen die de rust onder de overigens zoo vreedzame bevolking op Curaçao schijnen te bedreigen."⁵¹ WAGNER kreeg verlof zonder aanzien des persoons te handelen.

In het andere ingezonden stuk verklaarde SASSEN zijn aanhang bij de Curaçaose bevolking: "De 20.129 min 25 bewoners van Curaçao, die mij om mijne openhartigheid, mijne waarheidsliefde en mijn vrijheidsmin liefhebben en op de handen dragen, zijn verwonderd dat ik nog zoo gematigd ben. Hun edel hart bloedt als zij zien dat een eerlijk en opregt man, een vriend des volks, een verdediger van de regten en vrijheden der ingezetenen, een strenge handhaver der wet, die humaniteit aan stipte naleving zijner ambtspligten heeft gepaard, een bestrijder van misbruiken, een meedogenloos vijand van knoeierijen en van geheime rapporteurs en in het duister wroetende lasteraars, aldus wordt behandeld en het slagtoffer is geworden van de schandelijkste intrigue, die immer tegen een braaf ambtenaar heeft kunnen gesmeed worden." Na deze lofspraak op zichzelf vervolgde hij: "De schitterende ovatiën, die mij dagelijks te beurt vallen en waarvoor ik de bevolking niet dankbaar genoeg kan zijn . . . moeten tenslotte der Regeering in het Moederland de oogen doen openen."

Men kan dit alles zeer pathetisch vinden, zonder nochtans de tragiek in het lot van deze 54-jarige man en vader van een talrijk gezin te miskennen, hoe zeer hij ook zichzelf door miskennen van de situatie en waarschijnlijk ook door zijn zwakheid voor de drank dit alles op de hals had gehaald. Gedurende 28 jaar had hij in Nederland een goede advocatenpraktijk gehad; hij was interimair Rijksadvocaat geweest; als lid van de Raad van Toezicht en Discipline voor de Orde der Advocaten had hij wel waarschuwingen, berispingen en schorsingen uitgesproken, doch ze nooit ontvangen; hij had deel uitgemaakt van de Provinciale Staten van Limburg en van de Gemeenteraad van Maastricht; hij had zitting gehad in een commissie afgevaardigd door genoemde Provinciale Staten om de Koning een adres tot afschaffing van de belastingen op steenkool te overhandigen; in het district Nijmegen, waar hij vrijwel onbekend was, had hij voor de verkiezingen van de Tweede Kamer bijna 900 stemmen op zijn naam verenigd. Inderdaad, een staat van dienst om trots op te zijn. "Hoe moet ik niet te moede zijn," schreef hij, "bij een handvol onbeduidende wezens, die zich Aristocraten wanen van Curaçao en niets anders zijn dan West-indische parvenus."⁵²

Ondertussen had op 10 november voor het Hof van Justitie de voortzetting plaats gehad van de rechtsvordering van Sassen tegen de Advocaat-Generaal en de Gouverneur. Na afloop van de zitting bracht een grote volksmenigte SASSEN een daverende ovatie, wederom werd in Otrabanda vuurwerk afgestoken terwijl hem tevens een serenade gebracht werd. De politie greep niet in. Dat de politie niet optrad lag volgens de Gouverneur niet aan het feit dat geen ordeverstoringen plaats vonden – wat SASSEN's vrienden steeds beweerden – doch veeleer hieraan, dat de gewezen P.G. ook onder de lagere politie-agenten zeer veel aanhangers had. Daarom ook aarzelde WAGNER toe te slaan. Toen hij eindelijk een ministerieel antwoord kreeg met instructies wat te doen, had de situatie zich dermate toegespitst, dat er een dode en verscheidene gewonden gevallen waren.⁵³

In genoemd schrijven van de Minister als antwoord op een brief van de Gouverneur van 21 oktober, werd voorgesteld om in het belang van de openbare orde een keur aan de Koloniale Raad voor te dragen met de soort en de maat der daarbij te bedreigen straf voor ordeverstoorders. Doch vrijdag 24 november, minstens twee weken voor WAGNER dit schrijven van de Minister van Koloniën in handen kreeg vond een nieuw, veel ernstiger incident plaats. In de derde zitting van 17 november verzocht SASSEN dat het Hof zou bevelen de gedaagden op feiten en vraagpunten te horen; daar deze bij monde van hun praktizijns tot afwijzing van dit verzoek geconcludeerd hadden, werd, na de conclusie van de eiser tot toewijzing van dit verzoek de dag voor pleidooi over dit incident bepaald op vrijdag 24 november, precies een week later. In de geschiedenis van Curaçao zou men deze wel de bloedige vrijdag kunnen noemen.

De avond aan deze vrijdag voorafgaande verscheen in *De Onpartijdige* een ingezonden stuk van zeer hatelijke inhoud, ondertekend door iemand die zich 'Plurimapater' noemde en de Advocaat-Generaal en tijdelijk Procureur-Generaal KOENTZE tot mikpunt van een aantal beschuldigingen maakte, die duidelijk bewijzen hoezeer de gemoederen zich verhitten.

In een ander artikel beluisteren we een nieuwe toon: "Die de vergadering van den Kolonialen Raad heeft bijgewoond, welke, om de Katholieken plezier te doen, op het feest van Aller Heiligen was belegd . . .", een bewijs van de geprikkeldheid die in de kolonie ging heersen.⁵⁴

Het is onmogelijk alle ingezonden stukken te releveren, alle stemmen een plaats te geven in het concert van ontevredenheid,

van kritiek, van ergernis en gevoelens van gefrustreerdheid, dat zich plotseling liet horen. Was SASSEN er werkelijk de dirigent van? Het is nauwelijks te geloven. Zijn afkomst – Nederlander of macamba, de in Nederland geborene – en zijn taal scheidden hem van de bevolking. Het is waar, dat sommige Nederlanders deze hinderpalen wisten te overbruggen en Curaçaoënaar werden door zich volkomen te adapteren aan de geaardheid en zich het Papiamentto eigen te maken. Niet SASSEN. Zijn ingezonden stukken bewijzen zulks. Zij stonden veel te ver van de gewone man, van de 'lieden van de koeleur', zoals deze in oude geschriften genoemd worden. Hoe zouden ze SASSEN's taal, doorspekt met Latijnse en Franse uitdrukkingen hebben kunnen begrijpen? Niettemin is het wel zeker dat hij op de een of andere wijze de primitieve rechtsgevoelens van de gewone man ergens heeft geraakt. Hoe? Dat is SASSEN's geheim, zijn oratorisch talent misschien, door zijn vijanden een demagogisch talent genoemd. Doch hij werd de man van de kleine luiden, hun man. 'Viva, viva papachi Sassen,' daverde het in die tijd over het eiland.

De spanning naderde haar hoogtepunt en Gouverneur WAGNER was een van de weinigen die de situatie correct aanvoelde. Zijn briefwisseling met de Minister van Koloniën legt daar welsprekend getuigenis van af. Hij zag SASSEN's aanhang met de dag groeien en rumoeriger worden. Weldra zou de politie niet meer te vertrouwen zijn en zeker de toestand niet meer in de hand hebben. "Sassen," schreef hij naar Den Haag, "gaat voort met het veroorzaken van wanorde en het bedekt opruien der lagere volksklasse, waarbij hij steeds de nodige voorzichtigheid in acht neemt om buiten het bereik der strafwet te blijven." ⁵⁵ Niet alleen het gehalte van de politie baarde de Gouverneur daarbij zorg, meer nog de vroegere betrekking tussen SASSEN en de marechaussee wier chef de gewezen P.G. qualitate qua geweest was. Bovendien verkeerde de bevolking in de waan, dat men in Nederland de handelwijze van de Gouverneur afkeurde en ook daar de bevolking sympathiek tegenover de voormalige Procureur-Generaal stond. Heeft deze de hand gehad in de verspreiding van dergelijke geruchten, zoals de Gouverneur beweerde? Bewoog hij de Curaçaose bevolking ongeregelde opstootjes in Den Haag in verband te zien met eigen spanningen? ⁵⁶

Daar het Gouvernement ovaties en volksdemonstraties vreesde, wanneer het Hof van Justitie zijn vierde zitting, vrijdag 24 no-

vember, zou houden, liet KOENTZE in zijn kwaliteit van waarnemend Procureur-Generaal door advertenties in *De Curaçaosche Courant* en *De Onpartijdige* en door aanplakking bekend maken, dat het afsteken van vuurwerk op publieke wegen en straten verboden was. Ook herinnerde hij aan een oude Publicatie van 1833 waarbij "het schreeuwen of eenig ander rumoer, alsmede verzamelingen op straat en op openbare plaatsen" met straf werd bedreigd. Daarenboven werden de marechaussees met pistolen gewapend en de troepen van het fort gereed gehouden om zo mogelijk onmiddellijk te hulp te komen. Volgens sommigen werden zelfs de kanonnen op Fort Amsterdam geladen.

Daar *De Curaçaosche Courant* in haar verslag omtrent wat die vrijdag gebeurde een soberheid betracht die misleidend werkt, geven wij hier de gebeurtenissen weer, zoals ze worden beschreven in *De Onpartijdige*, in een ander blad van kortstondige levensduur, de *Civilisadó*, in een brochure door vrienden van SASSEN uitgegeven en in de correspondentie van WAGNER aan de Minister van Koloniën, hopen in die elkander soms tegensprekende berichten een juiste koers te hebben gehouden.

Op de zitting van het Hof die vrijdagmorgen werd beslist, dat WAGNER en KOENTZE 18 december zouden moeten verschijnen, teneinde op feiten en vraagpunten te antwoorden. Het Hof besliste daarbij, dat de waardigheid van Gouverneur geen beletsel was om WAGNER's verschijnen te bevelen. Van dit incidenteel vonnis tekende WAGNER onmiddellijk appèl aan bij de Hoge Raad in Nederland in de hoop, dat dit college termen zou vinden de zaak principieel uit te maken, zodat er aldus een einde zou komen aan de dagvaardigingen van SASSEN tegen hem voor daden als Gouverneur verricht. Inderdaad maakte de Hoge Raad daar een einde aan, natuurlijk tot grote teleurstelling van SASSEN.

Een grote menigte wachtte buiten het einde van de zitting af en toen SASSEN eindelijk verscheen, trad een jongeman naar voren die hem zwijgend een ruiker bloemen aanbod. De politie arresteerde het jonge mens onmiddellijk. Verscheidene andere arrestaties van lieden die hun sympathie voor SASSEN of verontwaardiging om de arrestatie van de jongeling kenbaar maakten, volgden. Toen de menigte daarop begon te morren – en volgens een andere lezing een dreigende houding aannam – trad de politie die weken lang ovaties en luidruchtigheid door de vingers had gezien, eensklaps hardhandig op en deelde sabelhouwen uit. Op deze wijze gelukte het verdere manifestaties te verhinderen.

De met geweld herstelde rust bleek van korte duur. 's Avonds verzamelde zich een grote menigte in Otrabanda en begaf zich

naar de woning van SASSEN onder het uiten van 'viva's' voor WILLEM – Z.M. de Koning – en SASSEN. Toen de menigte ondanks het vermaan van de politie niet uiteenging, maakte deze gebruik van de vuurwapenen, zodat verscheidene gewonden vielen. De menigte reageerde daarop met het werpen van stenen; volgens een lezing waren daarvoor alleen straatjongens verantwoordelijk. Doch een steen trof ongelukkigerwijs de Districts-Commissaris MULLER, die op de grond viel. Een andere lezing wil, dat MULLER door een slag van een der marechaussees per ongeluk getroffen werd. Hoe het ook zij, de waarnemende P.G. KOENTZE riep dadelijk de hulp in van de militaire macht. De troepen, paraat sedert de vroege morgen, begaven zich in snelle mars, waarschuwend schoten lossend, naar de woning van SASSEN. Zijn huis werd daarop op heftige wijze beschoten. SASSEN bevond zich thuis met enige vrienden. Hij werd gedwongen met zijn vrienden naar een achterkamer te vluchten. Vervolgens liet de waarnemend P.G. de deuren openbreken en rukte met een aantal politiemannen en militairen naar binnen. SASSEN werd gearresteerd en als een misdadiger naar de gevangenis gebracht. Daar werd hij in een cel geplaatst. De vrienden en bedienden van SASSEN, eveneens gearresteerd, werden spoedig los gelaten. Er werd geen onderzoek ingesteld naar wapenen, hoewel SASSEN de waarnemend P.G. daartoe uitnodigde.

~~De soldaten hadden SASSEN's woning beschoten daar naar zij~~ beweerden, vanuit de tuin op hen geschoten was. De politie-agenten die tegenwoordig waren, hadden daarvan echter niets gemerkt en waren bereid dit met een eed te bevestigen. Op weg naar de gevangenis hadden de soldaten voortdurend waarschuwingschoten gelost, doch deze moeten dan toch vrij laag gericht zijn geweest, want verscheidene mensen werden getroffen, waarvan een dodelijk.

Groot was de ontsteltenis op het eiland, groot ook de verontwaardiging van een belangrijk deel van de bevolking, sterk de afkeuring om dit drastisch optreden. De waarnemende Procureur-Generaal en de Districts-Commissaris – de laatste was overigens slechts licht gewond – werden in de publieke opinie over het algemeen als de hoofdschuldigen gelaakt.

Maar niet alleen onder de bevolking heerste consternatie. Terwijl op een ongewoon vroeg uur de straten leeg waren en alle woningen gesloten, vergaderden diezelfde avond in het fort verscheidene officieren van de stedelijke schutterij, teneinde te over-

leggen wat dit korps onder de bestaande omstandigheden kon doen. Vele officieren waren van oordeel, dat de schutters, die over het algemeen tot de lagere volksklasse behoorden, niet te vertrouwen waren; andere waren van oordeel, dat men er juist een blijk van vertrouwen in zou zien, wanneer de handhaving van de rust aan de burgerij zelve zou worden toevertrouwd en stelden voor, dat de schutterij wachten zou betrekken, terwijl het garnizoen, welks optreden zoveel schrik had veroorzaakt, binnen het fort zou blijven. Ook hier waren de gemoederen nogal geschokt. Met de laatste mening ging de Gouverneur accoord. Dientengevolge betrokken de schutters vanaf maandagavond in Punda en Otrabanda de wacht. De zaterdag daarvoor, volgende op de bloedige vrijdag, had de Gouverneur zich in een Proclamatie tot de bevolking gericht en haar ernstig gewaarschuwd zich te onthouden van ordeverstoring, tevens een dringend beroep doende op krachtdadige steun van allen tot handhaving van de openbare orde en rust.⁵⁷

De volgende dagen verliepen rustig. De Gouverneur, oud-militair, wist wat organiseren was. Hij waarschuwde de Stationscommandant om zijn schip naar een boei aan de ingang van het Schottegat te verhalen, teneinde het kruitmagazijn aldaar te surveilleren.⁵⁸ De Koloniale Ontvanger werd opgedragen om alle buitenlandse schepen terstond na aankomst op wapenen en ammunitie te onderzoeken en bij lossing streng toezicht te doen houden.⁵⁹ Op het verzoek van KOENTZE om de staat van beleg af te kondigen, ging hij niet in. Deze, misschien gepiqueerd hierover, diende daarop zijn ontslag in als waarnemend P.G., een functie die hem zeker niet al te veel genoegens had bezorgd. Dit ontslag werd door WAGNER aanvaard. Mr. I. P. SMEELE, lid van het Hof van Justitie werd met de verdere waarneming van het ambt belast in afwachting van de komst van Mr. RAMAER. SMEELE was pas terug van verlof in Nederland en stond, naar de Gouverneur opmerkte, nog onbevangen tegenover de heersende moeilijkheden.⁶⁰

Inmiddels had het Hof de invrijheidstelling van SASSEN bevolen, waaraan onmiddellijk werd voldaan. Hij had drie dagen in de gevangenis doorgebracht. Daar hij onmogelijk zijn zwaar gehavende woning kon betrekken nam hij zijn intrek bij de Consul van Haïti, MONSANTO. Hij verbleef daar enige dagen waarna hij een woning op Pietermaai betrok hem door MONSANTO ter beschikking gesteld. Diezelfde maandag werden 's avonds, zoals gemeld, de militaire wachten vervangen door schutters. De toestand scheen zich enigszins te ontspannen.

Hoe de Gouverneur dacht over het besluit van het Hof om SASSEN in vrijheid te stellen, blijkt duidelijk uit een brief aan de Minister van Koloniën: "Eerbied voor eene regterlijke beslissing vorderde de invrijheidstelling van de Heer Sassen en hoe gaarne ik ook eene andere beslissing had gezien, gaf het Regerings Reglement mij geene bevoegdheid om tusschenbeide te treden. Ik mag het U.E. echter niet ontveinzen, dat uit die beslissing mogelijk de schromelijkste gevolgen voor de kolonie kunnen voortspuiten ..." WAGNER was er absoluut van overtuigd, dat SASSEN niet zou nalaten het lagere volk op allerlei wijzen op te hitsen. En aan het einde van genoemd schrijven merkte de Gouverneur op: "Ik mag niet besluiten zonder U.E. mededeeling te doen, dat door verscheiden personen het plaats gehad hebbende meer wordt toegeschreven aan eene poging der gekleurde bevolking om de bestaande orde van zaken hier te veranderen en dat daarbij ook de godsdienst in het spel is, t.w. naijver van de *R. Katholieken op de Protestanten en Israëlieten* terwijl men de aangelegenheden van de Heer Sassen slechts als voorwendsel zou bezigen." ⁶¹

De wildste geruchten deden de ronde. Men beweerde zelfs dat de schoonzoon van de Haïtiaanse Keizer SOULOUQUE troepen was gaan halen op Haïti. Beducht voor een herhaling van het gebeurde op bloedige vrijdag, richtte een veertigtal ingezetenen tot de waarnemend P.G. SMEELE een adres om hun diensten aan te bieden bij de surveillance tot handhaving van de orde. Dit aanbod werd aanvaard. Misschien daardoor verliepen de laatste weken van het jaar rustig en konden Sinterklaas en Kerstfeest toch nog vrij opgewekt worden gevierd. In de bladen, in de eerste plaats in *De Onpartijdige* ging de polemiek echter ongestoord voort en zelfs in de kuise kolommen van *De Curaçaosche Courant* verschenen wat meer pikante stukken.

Waarschijnlijk nog vóór het einde van het jaar kreeg SASSEN een teleurstelling te incasseren. Op zijn adres inzake een vervolging in rechten van de Gouverneur wegens zijn eervol ontslag uit 's Lands dienst, antwoordde de Minister dat "de Gouverneur van Curaçao door het nemen der beschikking waarover de adressant zich beklagt in geenerlei opzicht de grenzen zijner bevoegdheid heeft overschreden." Een tweede adres van SASSEN, strekkende om in aanmerking te komen voor een rechterlijke betrekking in Oost- of West-Indië of wel voor het ambt van zaakgelastigde in Venezuela, werd eveneens afgewezen. De stemming van de gewezen P.G. zal er daarom tegen het einde van het jaar of het begin van 1872 niet veel beter op geworden zijn.

Het jaar 1872 zette in met een bijzonder heftige polemiek in de Curaçaose pers en vooral SASSEN ging daarbij te keer als een Don Quijote tegen windmolens. Verbazend is daarbij wat in de veel gesmade koloniale tijd in de pers werd getolereerd. De Gouverneur werd openlijk beschuldigd van 'valsheid in authentiek geschrift' en wegens 'onregmatige daad'. Uit de correspondentie van de Gouverneur met de Minister van Koloniën blijkt, hoezeer WAGNER vreesde, dat het aanzien van het hoogste ambt in de kolonie zou verminderen door deze aantijgingen. De vele gewonden van de bloedige vrijdag bedolven bovendien het Gouvernement met requesten om schadevergoeding en vele dezer requesten waren door SASSEN eigenhandig geschreven. Daarvan dachtte de Gouverneur niets dan nadeel en teleurstelling. Ook de komende zitting van de Koloniale Raad waarin natuurlijk de wanordelijke gebeurtenissen van de afgelopen maanden en speciaal de bloedige vrijdag onderwerp van discussies zouden uitmaken, werd door WAGNER met zorg tegemoet gezien.⁶²

Er gebeurde aanvankelijk echter niets en om de situatie nog meer te ontspannen kregen land- en zeemacht, die sedert het voorgevallene op 24 november binnen de forten of aan boord gehouden waren, wederom verlof om uit te gaan en te passagieren. Geruchten, dat SASSEN was vermoord, die nog al wat onrust op straat veroorzaakten, bleken niet waar te zijn. Andere geruchten als zou men straatjongens betaald hebben om 'Viva Willem Sassen' te roepen, bleken eveneens ongegrond te zijn. Wel lag er enige waarheid in het gerucht, dat leden van de Koloniale Raad waren lastig gevallen. Bij onderzoek bleek, dat twee joodse leden op straat door enige 'lieden van de koeleur' op nog al forse wijze waren aangesproken, doch dit was, omdat zij ervan verdacht waren de Gouverneur de strenge maatregelen van 24 november te hebben aangeraden en de bevolking bij de nieuwe Procureur-Generaal RAMAER, toen pas aangekomen, in een slecht daglicht te hebben gesteld.⁶³

WAGNER bleef echter op zijn hoede en de troepen bleven met scherp gewapend. Dat hij de volle steun genoot van de Nederlandse regering blijkt wel uit een schrijven van de Minister van Koloniën: "dat het den Koning blijkens kabinetsrescript van den 13en dezes nr. 32 heeft behaagd, U door mijne tusschenkomst Zr.Mts. tevredenheid te betuigen over de vastberadenheid en het beleid door U aan de dag gelegd in den geheelen loop van het incident Sassen." De Gouverneur werd gemachtigd deze koninklijke goedkeuring van zijn beleid ter kennis van de bevolking te brengen. Op

deze wijze hoopte men kennelijk de geruchten tot zwijgen te brengen als zou SASSEN de steun hebben van de Nederlandse regering.⁶⁴ Ook het antwoord op een request, enige maanden te voren door een zekere GIJSBERT D. DE WINDT en een aantal medeondertekenaars aan de Koning gericht, inhoudende het verzoek om SASSEN "als vergoeding voor het ongelijk" dat hem zou zijn aangedaan, opnieuw in een betrekking te plaatsen, moet de ogen van SASSEN's volgelingen hebben geopend en hen niet in het onzekere hebben gelaten waar de Nederlandse regering stond. De Heer SASSEN, had de Minister daarbij geantwoord, had doorslaande bewijzen geleverd, dat hij "volkomen ongeschikt was voor de gewigtige betrekking te Curaçao welke hem was toevertrouwd en het had Z.M. behaagd zich met deze zienswijze te vereenigen."⁶⁵ Zelfs in de verslagen van *De Onpartijdige* betreffende de zittingen van de Tweede Kamer waarin de ongeregelde zaken op Curaçao werden besproken, komt deze houding van de regering in het Moederland duidelijk uit. De Minister van Koloniën deelde echter niet het gevoel van de Kamer, "dat de Gouverneur van Curaçao tegenover den voormaligen Procureur-Generaal van gebrek aan veerkracht zou getuigen."⁶⁶

WILLEM SASSEN liet niet na dit antwoord van de Minister te hekelen. Dit antwoord komt, schreef hij "uit den mond van den bevoegden (!) beoordeelaar Herman Wagner en van een handvol geheime rapporteurs en briefschrijvers van hetzelfde allooi. Een brevet van ongeschiktheid mij door den Minister uitgereikt door wezens die niet alleen ongeschikt, maar buitendien onbekwaam zijn, is het schoonste certificaat van geschiktheid dat mij immer heeft kunnen gegeven worden."⁶⁷

In de eerste week van 1872 arriveerde op Curaçao de nieuwe Procureur-Generaal Mr. RAMAER. Hij werd in een zitting van de Koloniale Raad van 12 januari geïnstalleerd en daar de voorzitter van het Hof van Justitie, Mr. D. C. PRINCE, ernstig ziek was – hij stierf eind januari – rustte deze taak op het oudste lid van het Hof, Jhr. Mr. D. M. RAMMELMAN ELSEVIER, volgens WAGNER "een onbesproken en onberispelijk mensch," maar van een "zwak onzelfstandig en vreesachtig karakter."

Doch in RAMAER vond de Gouverneur de man die de situatie aandurfde. De nieuwe P.G. liet er geen gras over groeien. Tegen het einde van de maand januari werd SASSEN gedaagd, teneinde over verscheidene incidenten, beginnende met het gebeurde in de Club 'De Gezelligheid' – zijn rede aldaar in september – gehoord

te worden. SASSEN nam de handschoen op. In *De Onpartijdige* had hij kort te voren geschreven: "Sasser et resasser les malhonnêtes gens . . . c'est une mission, que la Providence m'a donnée pour débarrasser cette chère colonie et ses braves habitants des méchants des traîtres et des assassins. Mon nom Sassen l'indique. *Ik blijf* in de kolonie tot dat ik die zending volbracht zal hebben, en vrees noch kogels noch vergif." ⁶⁸

Zo naderde de laatste fase in dit drama: SASSEN's dagvaarding voor het Hof, de vrijspraak van het ten laste gelegde en de pogingen van de Gouverneur om de voormalige P.G. van het eiland en uit de kolonie te verwijderen, pogingen die op een mislukking uitliepen.

Op 30 januari 1872 ving ter openbare terechtzitting voor het Hof van Justitie op Curaçao het correctioneel geding aan tegen Mr. SASSEN. Hij werd beschuldigd van het volgende:

1. aanranding, boosaardig en openbaar, van de waardigheid en het gezag van 's Konings vertegenwoordiger in de Kolonie en belediging van die ambtenaar
2. belediging van een magistraatspersoon der administratieve macht [de Advocaat-Generaal KOENTZE is hier bedoeld], in de waarneming van zijn bediening door woorden, strekkende om zijn eer en kiesheid aan te randen
3. opruiing der menigte, door aanspraken in het openbaar gehouden, om misdrijf te begaan, welke opruiing zonder gevolg is gebleven.

Daar niemand tot het aanhangig maken van dit strafgeding een klacht had ingediend, had het Openbaar Ministerie ambtshalve het initiatief tot vervolging genomen. Dit was in overeenstemming met de artikelen 19 en 21 van het Wetboek van Strafvordering. Het was een detail dat door een zestigtal ingezetenen van het eiland over het hoofd was gezien, toen zij een request indienden om de Gouverneur te verzoeken de "klagte door ZHEG ingediend" in te trekken. Dit request werd de Gouverneur door een commissie van drie personen – de Curaçaoënaars P. F. G. CURIEL, G. PALM en D. CORSEN – overhandigd na de zitting van het Hof van 30 januari en bevatte daarmede nog een tweede verzoek, ingeval aan het eerste niet kon worden voldaan, namelijk om bepaalde rechters uit te nodigen "zich van de kennismaking der zaak te verschonen" of wel hen uit hun betrekking te ontslaan, omdat het publiek van mening was "dat de onbezoldigde leden van het Hof van Justitie in de aanhangige zaak van Mr. Sassen Jz. . . . de vereischte onafhankelijkheid en onpartijdigheid" niet bezaten en zij geen vertrouwen inboezemden.⁶⁹

De nieuwe Procureur-Generaal adviseerde de Gouverneur ten sterkste aan geen van beide verzoeken te voldoen. Dit advies grondde hij o.a. op art. 297 van bovengenoemd Wetboek en art. 160 2de lid van het Curaçosea

Regerings Reglement, doch ook op minder wettelijke redenen. Hij wees er op, dat dit adres een nieuw bewijs was van de slechte geest in de kolonie, die sedert het ontslag van SASSEN een groot deel van de bevolking had geïnfecteerd, een geest van verzet tegen elke autoriteit en van ingenomenheid met wie zich tegen het gezag verzette. Naar zijn mening moesten er van uit Nederland ten spoedigste maatregelen getroffen worden die het mogelijk zouden maken om SASSEN voor goed uit de kolonie te verwijderen.

Natuurlijk gevoelde de Gouverneur veel voor dat laatste. Allerlei geruchten circuleerden weer. Steeds was SASSEN, wanneer hij zich op straat vertoonde, vergezeld van een joelende en opgewonden menigte, die ieder ogenblik tot daden van geweld kon overslaan. Reeds eerder had zulk een menigte voor SASSEN's woning een voorstelling gegeven van zijn arrestatie en opbrenging naar de gevangenis. Weliswaar had SASSEN daarover zijn ontevredenheid betuigd, maar zijn greep op de massa was er niet minder door geworden. De Curaçaose volksaard kennende, vreesde de Gouverneur, dat deze niet lang in toom zou kunnen worden gehouden, zelfs niet door SASSEN. Een ander gerucht wilde, dat SASSEN verradelijk zou zijn vermoord – dit was niet het eerste van die aard, zoals wij hiervoor reeds melden – en bracht het leven van iemand die hem kort te voren nog bezocht had in groot gevaar, daar het volk deze persoon voor de moordenaar hield. Weer een ander gerucht hield in dat SASSEN met de mail zeer gunstige berichten uit Nederland had ontvangen en dat hij door de Koning tot Gouverneur van Curaçao zou zijn benoemd. Een paar oplopen die echter niet veel te betekenen hadden, waren hiervan het gevolg.

De rechtszittingen die 30 januari begonnen, waren wel de bewogenste – en misschien ook wel de onstuimigste – in de geschiedenis van het Curaçaose Hof. Niet alleen ging SASSEN daarbij op hoogst onbetamelijke wijze tegen verscheidene leden van het Hof te keer – RAMAER schreef de Gouverneur, dat hij deze leden bij "herhaling heeft door het slijk gesleept en beledigd" – doch de voorzitter RAMMELMAN ELSEVIER bleek niet bij machte SASSEN's philippica's te stuiten en demonstreerde wel openlijk zijn onmacht tegenover de oratorische talenten van de gewezen P.G. Hij bepaalde zich er slechts toe SASSEN een paar maal tot de orde te roepen, doch deze stoorde zich daar in het minst niet aan en voegde de Voorzitter zelfs eenmaal toe: "Mijnheer, interrompeer mij toch niet zoo telkens, ik ben vrij in mijne verdediging!"

De zitting duurde drie dagen en SASSEN verloor wel enige ronden doch hij slaagde er in de tweede zitting op een bepaald moment te doen verdagen, waarna die verdaagde zitting werd uitgesteld tengevolge van een door SASSEN ingezonden geneeskundig certificaat van dokter LANSBERG, een uitstel dat volgens de Gouverneur en de Procureur-Generaal slechts ten doel had de zaak te traineren. Elke zitting werd telkens door een menigte mensen bijgewoond, vooral vertegenwoordigers van het lagere volk. Of-

schoon er grote opgewondenheid onder het volk heerste, vielen er nog geen incidenten voor.

Doch kleine ongeregelde heden bewezen de spanningen die heersten. Op 23 januari werd een marechaussee op wacht onverhoeds door een aantal lieden aangevallen, zodat hij de vlucht moest nemen. Andere aanvallen volgden. Twee militairen moesten zelfs in het hospitaal worden opgenomen. Een waarschuwing gericht aan de bevolking en gepubliceerd in *De Curaçaosche Courant* van 3 februari bewijst de ernst van die overvallen. Minder handtastelijk doch niet minder symptomatisch waren de schotschriften, gedurende de nacht op allerlei particuliere woningen aangeplakt, die voornamelijk ten doel hadden de gekleurde bevolking op te ruien tegen de Joodse ingezetenen.

Wat er eigenlijk gedaan zou moeten worden, was WAGNER natuurlijk reeds lang duidelijk: SASSEN moest het eiland verlaten.⁷⁰ Doch toen hij daarover de Minister schreef, was diens antwoord een teleurstelling. Zonder wijziging van het Regerings Reglement was een dergelijke uitzetting niet te realiseren en de Minister betwijfelde of een wijziging van genoemd Reglement bij de wetgevende macht in Nederland wel een gunstig onthaal zou vinden.⁷¹

Het rechtsgeding tegen SASSEN vond 13 februari voortgang. Hij gedroeg zich die dag rustig, doch de dag daarop, nadat de P.G. conclusie had genomen tot veroordeling tot een gevangenisstraf van tweeëneenhalf jaar en 100 gulden boete, kreeg hij het weer te kwaad en liet hij zijn drift de vrije teugel.

De uitspraak van het Hof werd bepaald op 21 februari. Met tenietdoening van de eis van de Procureur-Generaal werd SASSEN vrijgesproken van het eerste punt van de aanklacht, terwijl hij voor de beide andere punten werd veroordeeld tot boeten ten bedrage van 125 gulden totaal.

Zowel de Gouverneur als de P.G. verheelden hun teleurstelling niet. RAMAER die zich al spoedig na zijn aankomst door SASSEN zowel in zijn kantoor als per brief minder heus behandeld zag, karakteriseerde SASSEN's houding niet alleen als verregaand onkies en brutaal, doch wees er de Gouverneur op, dat zich door toedoen van de voormalige P.G. een partij aan het vormen was van "een niet onaanzienlijk getal ingezetenen, bijna zonder uitzondering kleurlingen en, gelijk hij [SASSEN] leden der Roomsche-Katholieke kerk, wier heimelijke, aan kleur en godsdienst ontleende wrok . . . hij op deze wijze voortdurend blijft aanwakkeren om zichzelf in hunnen aanhang een steun en zoo mogelijk wraak te verschaffen over de beweerdte hem aangedane mishandeling."

Omdat daardoor de publieke geest hand over hand zou worden gedemoraliseerd, leek het hem noodzakelijk – te meer “nu het Hof op Curaçao Mr. Sassen’s agitatie met vrijspraak had beloond” – SASSEN zonder verwijl het verblijf op Curaçao te ontzeggen en omdat zulks niet zou gaan zonder verandering van het Regerings Reglement desnoods de wetgevende macht in Nederland in te schakelen. Andere repressieve maatregelen zouden, voorspelde RAMAER, niet baten. Zelfs een strafvervolging was hem veeleer welkom dan gevreesd. Immers, deze bewerkte een zeer plausibele reden tot agitatie en de gelegenheid ambtenaren der administratieve of rechterlijke macht in het publiek door het slijk te halen.⁷²

RAMAER stelde daarenboven de Gouverneur in kennis van een tweetal brieven aan hem gericht met zinnen als: “Indien het U al aan praktikale kennis en ervaring ontbreekt en Uw handen blijken verkeerd te staan ...” en “... dan zal ik mij niet alleen tot het Hof wenden, maar U buitendien aan de Hoge Regering signaleeren als volstrekt ongeschikt en onwaardig om de hoge betrekking te vervullen die men aan uwe jeugdige en onervaren handen heeft toevertrouwd.”⁷³

Begrijpelijk dat RAMAER zich verplicht had gevoeld SASSEN de deur te wijzen, onbegrijpelijk echter wat SASSEN toch bezielde mag hebben zulk een toon aan te slaan. RAMAER bezat echter niet het geduld en de lijdelijkheid van de Curaçaose rechters, ook was hij uit een ander hout gesneden dan KOENTZE. Met klem bleef hij er op aandringen middelen te zoeken die tot SASSEN’s verwijdering zouden kunnen leiden. Bovendien wist hij WAGNER over te halen de Minister van Koloniën te verzoeken een tweede oorlogsschip naar Willemstad te zenden, althans zolang voor de Kolonie te bestemmen als SASSEN daar zou verblijven. En tenslotte schreef RAMAER de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad in Nederland, teneinde diens gevoelen inzake de behandeling van de zaak SASSEN door het Curaçaose Hof te vernemen.⁷⁴

Ambtelijke molens draaien langzaam. Het duurde maanden, eer RAMAER antwoord ontving. Wanneer het volumineuze antwoord eindelijk in de Kolonie aankomt, blijkt dit voor de Gouverneur en de Procureur-Generaal hoogst teleurstellend. Immers, de Hoge Raad aanvaardde in strijd met RAMAER’s gevoelen, verzachtende omstandigheden, wees op verscheidene fouten in de gehele procedure, doch concludeerde eveneens tot geldboete bij een beschuldiging en vrijspraak en ontslag van rechtsvervolging bij andere aanklachten. In de zeven of acht maanden die waren verlopen eer dit antwoord op Curaçao arriveerde, was

daar weer heel wat voorgevallen en had het niet aan spanningen ontbroken.

In de eerste plaats treffen wij weer aan legio aantal ingezonden stukken door SASSEN, zijn vrienden of vijanden in *De Onpartijdige* en de *Civilisadó* gepubliceerd. Hun lectuur is interessant, doch opent geen nieuwe gezichtspunten in het conflict. Interessanter is, dat SASSEN van tactiek veranderde. Zou hij hebben ingezien, dat ondanks de milde vonnissen en de vrijspraak van het Hof, de serenades en toejuichingen van de massa, zijn positie zodanig was, dat hij er niets door kon bereiken? Het is waar, dat zijn geschrijf in de plaatselijke bladen voortging, doch daarnaast probeerde hij nu op andere wijze de Gouverneur en de door hem gehate ambtenaren dwars te zitten. Een stroom van requesten werd op de gouvernementsinstanties losgelaten, zelfs de Koning werd nu in het conflict betrokken door een request dat 640 ingezetenen van de Kolonie ondertekenden en Z.M. was toegezonden nog vóór het Hof de reeds vermelde uitspraak gedaan had, d.w.z. in de afkoelingsperiode tussen de laatste zitting van het Hof en de uitspraak van 13 februari. Ook hier als in het request van een zestigtal ingezetenen hiervoor vermeld, werd opnieuw wantrouwen uitgesproken tegen de onbezoldigde leden van het Hof en Z.M. verzocht deze en de plaatsvervangende leden te ontslaan. Toen het toch zeer milde vonnis bekend werd, waren deze 640 ondertekenaars verre van voldaan en lieten in *De Onpartijdige* een scherp protest horen.⁷⁵

Hoewel de Koning in krasse bewoordingen zijn ongenoegen uitte over dit tot hem gerichte request en zulks de Gouverneur natuurlijk alleen maar welkom kon zijn, beklagde deze zich toch bij de Minister van Koloniën over de weinig daadwerkelijke steun, die hij vanuit het Moederland mocht ontvangen. Hij wenste versterking van het garnizoen en het stationeren van een tweede oorlogsschip. "De toestand der Kolonie," schreef WAGNER in april 1872, "is zoolang de Heer Sassen hier verblijft niet buiten gevaar en gaat den onvermijdelijken ondergang tegemoet. De demoralisatie der bevolking neemt hand over hand toe, omdat men ziet dat niets afdoende gedaan en den Heer Sassen vrij spel gelaten wordt. Hij gaat steeds voort met beleedigende stukken, die niet geregte schijnen vervolgbaar te zijn, in de nieuwsbladen te plaatsen." ⁷⁶ Daar inmiddels tussen SASSEN en de redacteur van *De Onpartijdige* meningsverschil was ontstaan, vindt men in deze maanden zijn artikelen in de *Civilisadó*. "Helaas," merkte RAMAER op naar aanleiding van SASSEN's heftig geschrijf – de P.G. kwalificeerde het als schaamteloos – "valt het niet onder het bereik der voor deze Kolonie in de tegenwoordige omstandigheden veel te vrijgevege strafwet." ⁷⁷

Maar wij merkten op, dat SASSEN's tactiek was veranderd. Vanaf maart of april 1872 werden de gouvernementsinstanties overstroomd met requesten, alle nagenoeg van dezelfde inhoud, geschreven door dezelfde persoon – volgens de Gouverneur was dit SASSEN – "ter erlanging van gronden voor geëmancipeerden." Weer deden geruchten de ronde – volgens de Gouverneur was SASSEN er de verspreider van – ditmaal hielden ze in, dat bepaalde gouvernementsgronden eigenlijk eigendom waren van de geëmancipeerde slaven en dat het gouvernement zich deze gronden alsmede een deel van de tegemoetkomingsgelden voor de emancipatie en bestemd voor de vrijgemaakte slaven, had toegeëigend. "Gelukt deze poging," schreef WAGNER, "dan is het lot van de planters en buiten-

bewoners zeer te beklagen. Nu reeds weigert de neger vrij algemeen allen arbeid; blijven zij daarin volharden, dan is de gehele ondergang van den landbouw en de veeteelt niet ver meer af." ⁷⁸ Voor de zoveelste maal drong hij aan op maatregelen die tot SASSEN's verwijdering zouden kunnen leiden, doch de antwoorden van de Minister luiden hierop ontkennend.

Ook RAMAER zag met stijgende ongerustheid de adressenstroom toemen, daar hij bij afwijzing – die natuurlijk zeker was – alleen maar meer onrust verwachtte. Beide mannen waren het er over eens, dat het troepencontingent versterkt moest worden, doch evengoed als de Gouverneur wist RAMAER, dat hun stem in Nederland die van een roepende in de woestijn was. Een verandering van Minister – in juli nam BOSSE ontslag en werd opgevolgd door de bekende FRANSSEN VAN DER PUTTE – bracht geen verandering in dezelfde slappe politiek voor de West. WAGNER kreeg mooie brieven, werd later, na afloop van het Sassen-incident benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, doch er arriveerden geen soldaten op Curaçao en evenmin een tweede oorlogsschip. Zelfs een oorlogsschip dat van Suriname naar Nederland stroomde, deed Curaçao ondanks het verzoek van de Gouverneur, niet aan.

Aldus gingen de weken en maanden vol latente en openlijke spanningen voorbij, tot, langzamerhand, de bevolking van Curaçao ging inzien, dat SASSEN's manier om rechtsherstel te provoceren, niet de juiste was. Of misschien was het simpel een kwestie van verzadiging. Per slot van rekening kan men ook van opstootjes genoeg krijgen. De greep van SASSEN op de massa, die hij meer dan twee jaar had gehad, ging verslappen. Het zijn eerst de wat beter gesitueerden, die hem de rug toekeren. Wij vermeldden reeds het meningsverschil met de heer CHUMACEIRO van *De Onpartijdige*. Dit blad constateerde met zekere verlichting, dat SASSEN's verzoek tot vervolging van Advocaat-Generaal KOENTZE en Districts-Commissaris MULLER wegens het met geweld binnendringen van zijn woning op bloedige vrijdag niet ontvankelijk werd verklaard, zodat aldus een einde werd gemaakt aan een zaak die, zoals *De Onpartijdige* het uitdrukt "eene spanning in het leven heeft geroepen, die, dank God, thans aan het afnemen is." Zeker waren er nog spanningen doch het bleek niet nodig de staat van beleg af te kondigen en de kijk op de situatie zowel van de Gouverneur als van zijn Procureur-Generaal bleek wat al te pessimistisch geweest te zijn. Het 'Viva Sassen' of 'Viva Willem' nam in de loop van dit jaar in duidelijke mate af.

Ook de verschijning van een nieuw weekblad met de trotse titel *De Onafhankelijke* welks redacteur CONQUET een groot vriend van SASSEN was, veranderde weinig aan het feit, dat SASSEN een verloren slag leverde. De vele ingezonden stukken die de kolommen van *De Onafhankelijke* vullen werpen geen nieuw licht op de kwestie en vervelen op den duur, dankzij allerlei persoonlijke

aanvallen op lieden die weinig of niets met de zaak SASSEN te maken hadden, doch alleen doelwit van SASSEN's toorn werden, omdat zij er openlijk voor uit kwamen niet aan zijn zijde te staan. Het blad heeft slechts kort bestaan.

Ook de feestdagen aan het einde van het jaar 1872 verliepen ondanks de bange voorgevoelens van de Gouverneur, rustig. De aandacht van de bevolking wendde zich van SASSEN af. Hij zal zich zeker bewust geweest zijn van de verandering die om hem plaats vond. Op Curaçao was voor hem geen plaats meer. 7 mei 1873 scheepte hij zich met zijn gezin in naar Nederland. Zijn vertrek verliep vrijwel onopgemerkt, al had hij dit in de *Civilisadó* aangekondigd. Wel hebben de Gouverneur en de Procureur-Generaal nog enige tijd de vrees gekoesterd, dat hij zou terugkeren en bij de Nederlandse regering geïnformeerd of zulk een terugkeer verhinderd kon worden – dit bleek met wettige middelen echter niet mogelijk – maar deze vrees werd niet bewaarheid.

Een kleine pleister op de bittere wonde van miskenning en frustratie is misschien geweest de toekenning van een medaille door de Venezolaanse regering. Deze medaille in de Orde van het Borstbeeld van de Libertador werd hem – vanzelfsprekend – niet toegekend voor de vele troebelen door hem veroorzaakt, doch voor een rechtskundig advies door hem op verzoek van de Venezolaanse handelsagent op Curaçao uitgebracht en waarvoor hij geen betaling had willen aanvaarden. Daar een opleving der spanningen werd gevreesd wanneer aan zijn verzoek om toestemming tot het aanvaarden van dit buitenlandse ordeteken niet zou worden voldaan, adviseerde de Minister van Koloniën hem de gevraagde toestemming te verlenen, wat dan ook bij K.B. van 31 januari 1873 geschiedde. Het moet voor de vertrekkende SASSEN een zij het schrale troost geweest zijn, dat zijn diensten, door eigen land niet gewenst, in ieder geval door een vreemde mogendheid werden gewaardeerd. Kleinzielig was echter dat, ofschoon hem op advies van FRANSSEN VAN DER PUTTE het aanvaarden van genoemde medaille werd toegestaan, deze vergunning zich niet uitstreckte over het dragen van genoemd ordeteken.⁷⁹

In Nederland nam hij nog deel aan een verkiezingsstrijd in het toenmalige district Nijmegen als kandidaat van de Liberalen, doch werd niet gekozen. Deze verkiezingsstrijd gaf aanleiding tot een variatie op de samenspraak van Raphaël en Lucifer in Vondel's Lucifer. Wegens moeilijkheden in zijn huwelijk zou hij zich daarop niet meer thuis gevoeld hebben in Nederland; met één van zijn dochters vestigde hij zich te Brussel. 29 december 1877, 60 jaar oud, is hij in een psychiatrische inrichting te Evere bij Brussel overleden.⁸⁰

PAPACHI SASSEN noemde de Curaçaose bevolking hem lange jaren.

Honderden portretten van hem werden gretig gekocht door de gekleurde en zwarte bewoners van het eiland die, zoals zij zeiden, hun kinderen en kleinkinderen de blanke man wilden tonen die zich aan een zwarte gelijk stelde en voor de rechten van de neger opkwam.

Wij geloven, dat SASSEN daarmee te veel eer is gegeven. Hij heeft gestreden tegen de Gouverneur en tegen die ambtenaren die door hem verdacht werden als bewerkers van zijn ongeluk. Doch hij vocht voor zichzelf, voor eigen eer- en rechtsherstel. Zijn verbond met de lagere volksklasse was een monsterverbond, geen gemeenschappelijke belangen bonden hen, alleen een gemene vijand. Misschien zelfs mogen wij van opzettelijke misleiding spreken, wanneer hij de arme kunukuneger het bezit van een eigen stukje grond voorspiegelt. Hij heeft niets gedaan voor de Curaçaoënaar en hem alleen maar gebruikt als een middel tot agitatie.

Zo is ons oordeel over Mr. WILLEM SASSEN Jz. niet gunstig. Natuurlijk eist een strijd voor eer- en rechtsherstel waardering. Maar SASSEN voerde deze door zijn gebrek aan zelfbeheersing op een niet te vergoelijken wijze. Dit gebrek aan beheersing heeft SASSEN op den duur alleen maar kwaad gedaan. Reeds in 1871 weigerden de leden der Schoolcommissie met hem samen te werken. Ook de Bisschop en de overige R. K. geestelijkheid, in het begin vol begrip aan zijn zijde, joeg hij door zijn onbeheerstheid en tomeloze felheid tegen zich in het harnas. Hij is het tragisch voorbeeld van een hoogst begaafd man wiens intelligentie echter wordt uitgeschakeld door een orkaan van gevoelens. Menselijker en in de aanvang sympathieker dan de koele WAGNER, moet hij, juist door zijn karakterfouten, tegen deze het onderspit delven. Hij was geen Don Quijote; evenmin een Eduard Douwes Dekker die het leed van de wereld op zijn schouders wilde nemen. SASSEN streed voor SASSEN. Dit plaatst hem op een niveau een man van zijn talenten onwaardig. Het is zijn tragisch lot geweest dit nooit te hebben ingezien.

AANTEKENINGEN

De gegevens voor dit opstel putten wij zo goed als uitsluitend uit het *Gouvernements Archief* te Willemstad, Curaçao (hieronder aangegeven als *A. G. Archief Gouvernement*), en uit de lokale pers, voornamelijk *De Curaçao-sche Courant* (aangegeven als *C.C.*) en *De Onpartijdige* (aangegeven als *Onp.*).

1. K. H. CORPORAAL, *De Internationaal-rechterlijke betrekkingen tusschen Nederland en Venezuela 1816-1920*; Leiden 1920, p. 212.
2. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 15 nov. 1870; deze brief was gericht aan DE ROUVILLE doch werd ontvangen door WAGNER.
3. Voor GUZMÁN BLANCO's reacties zie de uitgebreide Venezolaanse literatuur; zie ook mijn art. in *Oost en West*, okt. 1957: Van een diktator die Curaçao wilde kopen.
4. Zoals wij hopelijk duidelijk maakten werd GUZMÁN BLANCO zelf niet uitgezet; hij verliet Curaçao heimelijk voor DE ROUVILLE tot zijn uitzetting kon overgaan.
5. C.C. 5 febr. 1870.
6. A.G. protest is gedateerd 6 febr. 1870.
7. A.G. Geheim Kabinet 29 jan. 1870.
8. A.G. idem.
9. A.G. Geh. Kab. 18 febr. 1870.
10. A.G. idem.
11. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 30 mei 1870; DE ROUVILLE heeft het over 'onwettige aanmatigingen' van de heer ROLANDUS.
12. A.G. Geh. Kab. 30 mei 1870.
13. DE ROUVILLE heeft na ontvangst van het uitzettingsbevel zeker veertien dagen gewacht.
14. C.C. 5 nov. 1870.
15. Min. DE WAAL moet bijzonder lange tenen gehad hebben, of wij staan volkomen buiten de sfeer van ambtelijke gevoeligheden. Voor zover wij uit de briefwisseling tussen DE WAAL en DE ROUVILLE konden nagaan, is er niets in te vinden, dat de grenzen van betamelijkheid en eerbied overschreed.
16. *Onp.* 3 nov. 1870.
17. *Onp.* 10 nov. 1870.
18. Pamflet met titel: *Zeet geliefde Ingezetenen der Kolonie Curaçao*.
19. *Onp.* 17 nov. 1870.
20. C.C. 22 april 1871.
21. Sint Maarten was toen belangrijker dan Aruba, Bonaire eveneens.
22. *Onp.* 22 dec. 1870; ook de Bonaireanen waren zeer ingenomen geweest met het bestuur van WAGNER, getuige een adres ondertekend door een aantal prominente ingezetenen van het eiland.
23. A.G. Corr. St. Maarten met Curaçao, 8 april 1869.

24. A.G. Geh. Kab. 20 dec. 1870; ook in vorige brieven gedateerd 5, 7 en 20 dec. (de laatste niet Geh. Kab.) vermeldde WAGNER deze gevoelens voor DE ROUVILLE. Wat betreft de aspiraties van Mr. SASSEN om Gouverneur te worden, hieromtrent konden wij alleen maar de vermelding van geruchten vaststellen. Dr. J. HARTOG in *Curaçao* Dl. 2, maakt zich wel wat erg gemakkelijk van de zaak SASSEN af: "De affaire Sassen is in een algemene geschiedenis van te gering belang om haar in details te beschrijven" p. 738.
25. De Gouverneur kreeg deze titel eerst met ingang van 1 aug. 1926.
26. A.G. Corr. P.G. aan Gouv. 5 dec. 1870.
27. A.G. idem 7 dec. 1870; zie over de *Virginus*: CORPORAAL, Op. cit.
28. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 9 maart 1861; de redenen tot dit verzoek zijn ons niet gebleken.
29. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 21 april 1871.
30. A.G. Geh. Kab. 21 april 1871.
31. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 21 april 1871.
32. A.G. idem.
33. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 25 mei 1871, zeer geheim.
34. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 21 juni 1871, zeer geheim.
35. A.G. Notulen Kol. Raad, vergadering van 29 juni 1871; zie ook C.C. 8 juli 1871.
36. A.G. Geh. Kab. 7 juli 1871.
37. A.G. idem.
38. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 14 aug. 1871.
39. A.G. Gouv. aan Adv. Generaal 19 sept. 1871; aan Kol. Raad 20 sept. 1871.
40. *Onp.* 5 okt. 1871.
41. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 22 sept. 1871.
42. SASSEN beschouwde zich toen nog niet 'voormalig'.
43. Wij volgden hier de lezing van WAGNER die ons objectief toeleek; zie A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 6 okt. 1871.
44. Deze aanklacht bevindt zich in het archief v/h Hof op Curaçao; zij werd in kopie naar Nederland gezonden; A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 6 okt. 1871.
45. Wij volgden hier de lezing van een anonieme brochure, aanwezig in het A.G. getiteld *De Gebeurtenissen op Curaçao* gedateerd 19 april 1871, gericht tot de Tweede Kamer, ondertekend met 315 handtekeningen.
46. A.G. zie bovengenoemde brochure.
47. *Onp.* 15 nov. 1871; de bevolking telde ruim 20.000 zielen.
48. *Onp.* 26 okt. 1871.
49. *Onp.* 2 nov. 1871.
50. *Onp.* 26 okt. 1871.
51. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 14 nov. 1871.
52. *Onp.* 16 nov. 1871.
53. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 14 nov. 1871; dit schrijven zal door WAGNER niet voor 6 of 7 dec. ontvangen zijn, vermoedelijk nog wel later.
54. *Onp.* 23 nov. 1871.

55. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 21 nov. 1871, geheim.
56. A.G. idem.
57. *Onp.* 30 nov. 1871.
58. A.G. Gouv. aan Commandant 25 nov. 1871, geheim.
59. A.G. Gouv. aan Kol. Ontvanger 25 nov. 1871, geheim.
60. A.G. bekendmaking no. 588, 27 nov. 1871.
61. Ingezonden stukken in *De Onpartijdige* en de *Civilisadó* schijnen WAGNER tot deze mening te hebben gebracht.
62. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. Geheim Kab. 22 dec. 1871.
63. Zie bovengenoemde brochure no. 45 van deze aantekeningen.
64. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 29 jan. 1872.
65. Genoemd request, aanwezig in A.G. is niet gedateerd; antwoord Min. v. Kol. aan Gouv. 10 jan. 1872.
66. *Onp.* 6 jan. 1872.
67. *Onp.* 6 jan. 1872.
68. *Onp.* 13 jan. 1872.
69. Zie bovengenoemde brochure no. 45 van deze aantekeningen.
70. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 6 febr. 1872.
71. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 29 april 1872.
72. A.G. Corr. P.G. aan Gouv. 1 maart 1872.
73. A.G. id. 23 jan. 1872.
74. A.G. P.G. aan de Hoge Raad 23 febr. 1872; P.G. van de Hoge Raad was Mr. F. F. KARSEBOOM.
75. Zie bovengenoemde brochure.
76. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 29 april 1872.
77. A.G. RAMAER aan Gouv. 1 mei 1872 en aan Min. v. Kol. 29 april 1872.
78. *De Onafhankelijke* 19 dec. 1872.
79. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 8 febr. 1873; K.B. van 31 jan. 1873; de Ned. zaakgelastigde in Caracas schreef hierover aan de Gouv. 16 dec. 1872.
80. De gegevens in deze alinea werden mij verstrekt door Prof. Dr. F. L. R. SASSEN, kleinzoon van Mr. W. SASSEN Jz.

J. THOLENAAR - VAN RAALTE

DE INTEGRATIE VAN WESTINDISCHE
IMMIGRANTEN IN GROOT-BRITANNIË
EN IN NEDERLAND

In verband met het beperkte absorptievermogen van het dichtbevolkte Groot-Brittannië, heeft haar regering in augustus 1965 een nieuwe beperkende immigratiewet uitgevaardigd – in aansluiting aan soortgelijke maatregelen in 1962 – om de immigrantenstroom uit de Gemenebestlanden in te dammen. Volgens de inhoud van het desbetreffende Witboek van de Britse regering *Immigration from the Commonwealth* kan per jaar een quotum van totaal 8.500 immigranten met hun vrouwen en kinderen beneden de leeftijd van 16 jaar (of andere afhankelijke gezinsleden) uit alle Gemenebestlanden tezamen voor toelating in Groot-Brittannië in aanmerking komen. Voorwaarde voor de toelating is, dat zij hetzij speciale bevoegdheden of kundigheden bezitten (categorie B), hetzij een specifieke betrekking als geschoold of ongeschoold werknemer komen bezetten (categorie A).

Tussen 1955 en 1 juli 1962, dus vóór de inwerkingtreding van de eerste immigratiewet voor Gemenebestburgers, zo blijkt uit het bovenstaande Witboek, immigrerden in Groot-Brittannië in totaal circa een half miljoen mensen uit het Caraïbisch Gebied, Azië, Oost- en West-Afrika en het Middellandse Zeegebied. Maar de immigratiewet van 1962 had niet het verwachte effect, de immigratie uit die gebieden drastisch af te remmen. Tussen januari 1963 en juni 1965 immigrerden in Groot-Brittannië 188.000 Gemenebestburgers, van wie circa 20% (38.000) uit Canada, Australië en Nieuw-Zeeland, en circa 80% (150.000) uit andere Gemenebestlanden met een overwegend gekleurde bevolking.

Het mislukken van de opzet om de groeiende immigrantenstroom tot geringere proporties terug te brengen, was te wijten aan een wijziging, in casu in de samenstelling der immigrantengroepen. Zo overtreffen bijvoorbeeld sedert 1958 de vrouwen en kinderen in aantal de mannelijke immigranten uit West-Indië, hetgeen erop wijst, dat de meerderheid der Westindiërs voorlopig

niet aan terugkeer naar hun geboorteland denkt (WOOD, 1960, p. 10). Het aantal Gemenebest-immigranten blééf toenemen, wat tenslotte leidde tot de uitvaardiging van de Commonwealth Immigrants Act van augustus 1965.

Het is begrijpelijk, dat de integratie in het Britse socio-economische en culturele leven van dergelijke aantallen immigranten, met niet alleen van het Britse maar ook onderling totaal verschillende levenspatronen, een overstelpend aantal problemen medebrengt. Een indruk van de aard van die problemen krijgt men uit de in het genoemde Witboek voorgestelde maatregelen vanwege de regering en de lokale autoriteiten, die ten doel hebben:

- 1e. sociale spanningen te voorkomen;
- 2e. discriminerende voorwaarden in aanvragen om arbeidskrachten door werkgevers te bestrijden;
- 3e. ongewenste concentraties van vestiging tegen te gaan;
- 4e. bestaande educatieve maatstaven op de scholen te handhaven;
- 5e. medisch onderzoek en behandeling van binnenkomende immigranten te bevorderen.

De eerste vier aspecten van het Britse integratiebeleid ten aanzien van de immigranten willen wij in dit artikel nader bezien.

Vergelijking van de situatie van de grootste Westindische immigrantengroep in Groot-Brittannië, de Jamaicanen, met die van de Surinaamse immigranten in Nederland, brengt een aantal interessante verschillen aan het licht. Van de vermelde in totaal 500.000 recente Gemenebest-immigranten in Groot-Brittannië – gerekend vanaf 1955 – is meer dan de helft, namelijk 300.000, uit de voormalige Brits-Westindische gebieden afkomstig. En van die 300.000 Westindiërs wonen er in Londen ruim 135.000, van wie circa de helft Jamaicanen (volgens de volkstelling van 1963) (PATTERSON, 1963, p. 43, 420). Schatten wij het aantal Jamaicanen in Groot-Brittannië op 150.000, dan blijkt, dat dit bijna 8.7 procent van het aantal inwoners van Jamaica (1963: ca. 1.725.000) bedraagt (*Jamaica*, 1962). Het aantal Surinamers in Nederland bedroeg einde december 1965: circa 11.600 personen, van wie 6.450 personen te Amsterdam waren gevestigd. Dit betekent dat ruim 3,5 procent van de bevolking van Suriname (1965: ca. 330.000) in Nederland woont.¹ De vergelijking van deze twee

¹ Gegevens: Kabinet van de Gevolmachtigde Minister van Suriname in Nederland.

groepen Westindiërs, de Jamaicaanse en de Surinaamse, voornamelijk Creoolse immigranten, heeft betrekking op de in de lagere beroepsgroepen arbeidende immigrantenbevolking. De ethnische verschillen binnen de twee bedoelde groepen zullen wij buiten beschouwing laten.

De Surinamers in Nederland en de Jamaicanen in Engeland moeten in vele opzichten aan overeenkomstige migratiemoeilijkheden het hoofd bieden. Beide groepen worden tot aanpassing en hersocialisatie genoopt, met andere woorden tot het aanleren van nieuwe gedragspatronen, normen en waarden, iets wat zij met hun in hun geboorteland verworven kennis van het overzeese voormalige moederland niet hadden verwacht. Maar de bijzondere vormen van deze aanpassing in de beide Europese industrielanden lopen nogal uiteen. Patronen van sociale mobiliteit, statusverschuivingen, klassenormen, woongewoonten, en dergelijke, liggen in Nederland en Groot-Brittannië niet gelijk, en de immigratieproblemen vertonen dienovereenkomstige verschillen.

Daarnaast zijn ook de motieven voor migratie bij Jamaicanen en Surinamers niet geheel gelijk. Al is het uiteindelijke doel dan ook bij beide groepen: verbetering van levensomstandigheden in economisch en maatschappelijk opzicht, de middelen tot het bereiken van dat doel zijn niet bij beide groepen dezelfde. Deze middelen zijn sterk georiënteerd op in de koloniale periode ontwikkelde statusaspiraties.

De Jamaicanen, een arm maar vitaal migrantenvolk, trekken vanouds voor werkgelegenheid naar de andere Caraïbische gebieden en vooral naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika (de 'Golden Door'), om met harde arbeid de achtergebleven gezinsleden financieel te steunen (EGGINTON, 1957, p. 30, 49; PATTERSON, 1963, p. 13 e.v.). Met economische middelen kan het gezin een middenklasse-status handhaven of bereiken.

De Surinamers, anderzijds, die niet zoals de Jamaicanen met nijpende armoede worden geconfronteerd, hebben traditioneel een groot ontzag voor door studie verworven kennis als middel tot statusverhoging. Hieruit laat zich verklaren, dat vele Surinamers zichzelf en anderen ervan weten te overtuigen, dat zij niet alleen naar Europa gaan om arbeid en daarmee economische verbetering te zoeken, maar daarnaast een bepaalde studie voor ogen hebben. En velen lukt het, dit plan metterdaad te volvoeren (THOLENAAR-VAN RAALTE, 1963, p. 19 e.v.; BAYER, 1965, p. 23, 24).

Misschien geeft dit accentverschil in de sociale, respectievelijk economische motieven van de twee groepen Westindische migranten ons de sleutel tot een gedeeltelijke verklaring van het feit, dat de Surinamers wèl en de Jamaicanen géén eigen formele politieke en recreatieve verenigingen in het nieuwe land van vestiging hebben gesticht (PATTERSON, 1963, p. 13 e.v.). De in het verleden in crisissituaties opgerichte Jamaicaanse verenigingen hadden altijd een kortstondig leven. Tevens echter dienen wij in aanmerking te nemen de áánwezigheid in Suriname en de áfwezigheid op Jamaica van traditionele modellen voor dit soort verenigingen. En tenslotte bestaat er in Groot-Brittannië – in navolging van het Engelse cultuurpatroon – een grotere sociale distantie dan in Nederland tussen de klasse van Westindische intellectuelen, waaruit leiders voor eigen verenigingen moeten voortkomen, en de meestal uit de middenklasse afkomstige, maar in het Europese industrieland tot de lagere klassen gedaalde immigranten.

Hoe vindt de integratie van deze Jamaicaanse immigranten dan plaats in Groot-Brittannië, waar dus buiten de officiële gezagsorganen en sociale instellingen geen Westindische immigrantenverenigingen bestaan, zoals in Nederland het geval is, om als kanalen te dienen voor communicatie met, en voorlichting te geven over de nieuwe omringende maatschappij? Ten behoeve van de integratie in de absorberende Britse samenleving wordt gebruik gemaakt van instituties zoals de zogenaamde, door de Westindiërs zelve gestichte 'harmony-clubs' en 'interracial social clubs' (GLASS, 1960, p. 202-207). De bedoelde clubs hebben niet alleen ten doel: de bestrijding van vooroordeel en discriminatie en de vermindering van spanning tussen autochtonen en immigranten door hen nader tot elkaar te brengen; maar zij dienen tevens om de vorming van formele immigrantenverenigingen te ontmoedigen.¹ Hoewel Groot-Brittannië gaarne de ethnische kleurschakeringen binnen zijn grenzen zou handhaven, dwingt toch het spookbeeld van de ethnische segmentering zijn regering tot een integratiebeleid, dat assimilatie van de immigranten tot gevolg moet hebben. Ethnische segmentering van de Britse samenleving zou betekenen, dat elke ethnische groep afzonderlijk zou zijn gestratificeerd in verscheidene sociale klassen met eigen normen en eigen levensstijl.

De Jamaicaanse immigrant wil niets liever dan volkomen Brits zijn en als zodanig worden beschouwd. Hij kent ook inderdaad

¹ Mededeling van JOHN FRASER, Deputy Secretary, National Committee for Commonwealth Immigrants, London, april 1966.

geen andere taal dan het Engels en geen andere cultuur dan een Engels-georiënteerde sub-cultuur. Hij vindt het overbodig en onjuist, dat zijn kinderen die alleen Engels kennen, in immigrantenklasjes worden geplaatst tezamen met Indische, Pakistaanse, Westafrikaanse en andere immigrantenkinderen die thuis geen Engels hebben geleerd. Wij zullen echter nog aantonen dat de Jamaicaanse immigrant uit de lagere klasse bepaalde cultuurtrekken, die op het terrein van zijn religie liggen, onder ontmoedigende omstandigheden handhaaft.

Hoewel dus de Britse regering vastbesloten is om tot een bevredigende integratie van haar gekleurde minderheden te komen, en de autoriteiten de mouwen opstropen om de onlangs onwettig verklaarde discriminatie definitief te gaan begraven, blijkt het mogelijk te zijn bepaalde vormen daarvan via achterwegen toch toe te passen. Een werkgever moet niet proberen om tot de officiële arbeidsbeurzen, die onder het Ministerie van Arbeid ressorteren, een aanvraag te richten voor uitsluitend blank personeel, want daarvan wordt geen nota genomen. Gekleurde werknemers worden niet in een aparte categorie gerubriceerd (GLASS, 1960, p. 87-90). Maar er bestaan honderden particuliere 'employment agencies', die wel aan bepaalde voorschriften van het Ministerie van Arbeid moeten voldoen, maar die overigens op commerciële basis zelfstandig opereren. In Marchmont Street, Holborn, Londen, is een particulier arbeidsbemiddelingsbureau gevestigd voor typisten en secretaressen, waar geen gekleurd personeel staat ingeschreven, omdat 'zij niet efficiënt genoeg werken,' en omdat 'werkgevers bang zijn voor moeilijkheden met het overige personeel'. In Tavistock Place, in dezelfde Londense wijk, heeft een bemiddelingsbureau voor huishoudelijk personeel ook geen aanvragen voor gekleurden, hoewel deze juist in die sector werkzaam zijn.

Discriminatie, dat wil zeggen differentiële behandeling van bepaalde immigrantengroepen, behoeft echter niet op rigide vooroordeel tegenover gekleurden te wijzen. Zij kan wijzen op een soort voorzichtige afzijdigheid, die de Brit zich tegenover vreemdelingen voorbehoudt, want als zodanig beschouwt hij de gekleurde immigranten uit de Gemenebestlanden (PATTERSON, 1963, p. 23, 24). Zo wordt wel eens gezegd dat pensionhoudsters beginnen te 'discrimineren' tussen de verschillende gekleurde groepen in die zin, dat zij liever Pakistani dan Westindiërs huisvesten, omdat de eersten een zo volkomen van het hunne afwijkend cultu-

reel patroon handhaven, dat zij van deze immigranten geen inbreuk op hun 'privacy' vrezen.¹

Dat echt kleurvooordeel wel degelijk in Groot-Brittannië bestaat, wordt intussen door maar weinig Britse sociologen ontkend. Vooroordeel duidt op een irrationele attitude van verwerping, die gebaseerd is op stereotypen. Het kan wijzen op een rigide persoonlijkheidstrek, of op aangeleerde antipathie. Discriminatie en vooroordeel gaan vaak samen, maar noodzakelijk is dit niet (BANTON, 1959, p. 30). Voor zover door particuliere bedrijven in Groot-Brittannië ten aanzien van gekleurden wordt gediscrimineerd, is er sprake van de voorgewende of echte verwachting dat hun cliënten of hun werknemers er de voorkeur aan geven niet met deze immigranten in nauw contact te komen. Die cliënten en werknemers komen vooral uit de Britse middenklassen.

In de hogere klassen in Groot-Brittannië bestaat kleurvooordeel niet of nauwelijks. Voldoet de immigrant aan het gestelde exclusiviteitscriterium, bijvoorbeeld is hij uitzonderlijk intellectueel of aesthetisch begaafd, of financieel zeer vermogend, dan zal hij eerder tot deze kringen dan tot die van de middenklassen toegang verkrijgen.

De middenklassen zijn voor de immigrant het moeilijkst toegankelijk. Dit is zowel in Groot-Brittannië als in Nederland het geval. Het blijkt, dat kleurvooordeel nauw verweven is met klassebewustzijn en angst voor verlies van status. De Jamaicaanse nieuwkomer die, in zijn eigen land volgens Engelse middenklasse-normen opgevoed, te spoedig meent te zijn aanvaard stoot vaak pijnlijk zijn neus. Het onderscheiden van de in Groot-Brittannië gebruikelijke sociale grenzen en het ontwikkelen van een adequaat verdedigingsmechanisme, maken deel uit van de individuele aanpassing en hersocialisatie van de immigrant.

In de lagere klassen in Groot-Brittannië treedt vooroordeel jegens immigranten uit de Gemenebestlanden eigenlijk alleen op als weerspiegeling van de economische situatie en dit wel het duidelijkst bij een economische recessie. Zowel de aantallen immigranten als hun economisch gedrag kunnen aanleiding worden tot spanningen. De immigrant komt allereerst naar Groot-Brittannië om zoveel geld te verdienen als mogelijk is. Hij wil gaarne overwerken om zijn weekloon te verhogen. In stukwerkbedrijven vindt men geen nieuwkomers: zij moeten zich eerst aan het snelle

¹ Mededeling van BERYL SCOTT, Ass. Representative The British Council, Amsterdam, juli 1966.

Europese arbeidstempo leren aanpassen. Om het laatste houden maats en medearbeiders hen voor lui; het eerste kweekt afgunst, want de autochtone Brit, die liefst niet overwerkt, ziet toch zijn maat en vooral zijn ondergeschikte ongaarne met meer loon naar huis gaan dan hijzelf. Bovendien kost het de immigrant weinig moeite, daarheen te trekken waar hij het meest kan verdienen. Zijn Britse collega's zijn gebonden aan hun huis en aan de fabriek waarin zij al vele jaren werken. De immigrant pakt zijn koffertje en verhuist van de levensmiddelenindustrie naar de schoenindustrie en vice versa. Van de plaatsingsmogelijkheden wordt hij door verwanten en landgenoten op de hoogte gesteld. De arbeidssituatie van de Jamaicaanse fabrieksarbeider in Engeland verschilt niet essentiëel van die van zijn Surinaamse collega in Nederland (BAYER, 1965; THOLENAAR-VAN RAALTE, 1963, p. 36-39).

Door de bedrijfsleiding van grote concerns en overheidsbedrijven in Groot-Brittannië wordt de economische bijdrage van de gekleurde immigranten in de lagere beroepsgroepen als onontbeerlijk beschouwd. Zonder hen zou onder andere de London Transport niet goed kunnen blijven functioneren, daar zij het onaanzienlijke werk verrichten dat de autochtone Britten afwijzen: vier procent van het totale arbeidsleger (eind december 1965: 74.000 man) bestaat uit gekleurde werknemers. In 1959 bedroeg hun aantal 4.000 (GLASS, 1960, p. 68). Sedert 1955 werkt de onderneming met gekleurd personeel en het succes hiervan is bekend. Dit door het Londense publiek zeer gewaardeerde, voornamelijk Westindische personeel wordt echter door de onderneming streng geselecteerd en schriftelijk getest, onder andere op geschiktheid om met publiek om te gaan.¹

De gedachte dat kleur en lagere klasse aan elkaar gebonden zijn, vormt een ernstig gevaar voor de toekomstige werkgelegenheid van de zogenaamde 'tweede generatie', de in Groot-Brittannië geboren kinderen van de gekleurde immigranten (PATTERSON, 1963, p. 23-24). Zal men deze Britten, die de steun missen van de gedachte aan teruggaan naar hun land van oorsprong, de plaatsen geven waarvoor zij geschikt zijn?

De economische situatie der immigranten kan moeilijk worden losgemaakt van het probleem van de woongegelegenheid, dat de Britse regering grote zorgen baart. Aan de woonsituatie der gekleurde minderheden zijn meerdere onderzoeken gewijd. Van de Westindiërs in Londen is twee-vijfde deel in de beide voorste-

¹ Mededeling van C. GOMM, London Transport Executive, april 1966.

den Brixton en North Kensington geconcentreerd. Daar worden gehele straten met vervallen huizen door Westindiërs bewoond, huizen die eigenlijk al voor afbraak bestemd waren. Het zijn slecht onderhouden, uitgewoonde, ongeriefelijke Victoriaanse huizen die door een blanke of door een gekleurde eigenaar tegen veel te hoge prijzen worden onderverhuurd aan teveel gezinnen per perceel. Deze overbezetting leidt tot ongewenste toestanden en houdt grote gevaren in voor de gezondheid van de bewoners en voor de volksgezondheid (GLASS, 1960, p. 37-39).

Tengevolge van het in Engeland nog steeds heersende woningtekort is het moeilijk aan de onbehoorlijke praktijken van sommige makelaars en eigenaars (vaak zelf gekleurden) een einde te maken. In Engeland bestaat geen woningdistributiesysteem zoals in Nederland, en bovendien is in Engeland het bewoonde huis meestal eigendom van de bewoner. Menig gezin van gekleurde immigranten weet niettemin deze wijken van concentratie te verlaten, want drie-vijfde deel der Westindiërs woont buiten de genoemde voorsteden Brixton en North Kensington, onder andere in de omringende voorsteden Stockwell, Camberwell of Tooting, respectievelijk in Shepherds Bush of Willesden. Maar deze mensen moeten dan voor een huis een zo hoge koopprijs betalen, dat men een gedeelte ervan gaat onderverhuren om de hypotheek te kunnen aflossen. Dit leidt tot verwaarlozing en ergernis van de burens. Deze verhuizen en hun achtergelaten huis daalt in waarde. De nieuwe middenklasse-koper is niet bereid de verlangde prijs te betalen als hij weet, dat in het huis ernaast een Jamaicaans arbeidersgezin woont. Als de makelaar deze omstandigheid verzwijgt, acht de koper zich bedrogen. En het Westindische gezin voelt zich geïsoleerd; men mist het dagelijkse contact met vrienden en verwanten. Daarom aarzelen velen om de concentraties te verlaten (RUCK, 1960, p. 99-100).

Naast de in het voorgaande behandelde aspecten van het immigrantenvraagstuk in Groot-Brittannië en Nederland verdienen zeker ook aandacht de vormen van reactie op de situatie, waarin de immigranten door de migratie zijn komen te verkeren. Deze vormen van reactie kunnen zich onder andere manifesteren in verschillende vormen van protest tegen de ontvangende maatschappij.

In het geval van de Jamaicaanse Londenaars uit de lagere klasse vinden wij als vorm van reactie, naast individuele agressiviteit, onder andere een georganiseerde passiviteit, die al vóór

emigratie uit Jamaica bij de immigranten bekend is als vorm van protest tegen armoede en frustratie, en die ook in de nieuwe onzekere situatie toepassing vindt. De Jamaicanen in Londen bezitten voor emotionele beleving binnen hun groep alleen hun seclarische religieuze congregaties. De congregaties van de Jamaicanen uit de lagere klassen zijn voor het merendeel uit de Verenigde Staten van Amerika geïmporteerde Pinksterbewegingen, waarvan de diensten Evangelisch zijn, maar met onmiskenbare cultustrekken (GLASS, 1960, p. 203). Zij worden geleid door een prediker. Als plaats van samenkomst, de 'gospel hall' – er zijn circa acht gospel halls in Londen – dienen bijvoorbeeld twee ontruimde kamers in een sousterrain van één der vervallen Victoriaanse huizen. 'Church of God' staat er te lezen op een verregend houten bord aan de ingang van het tuinhek van een verwaarloosd huis in Effra Road, Brixton. De congregatie is gezeten op bruine caféstoelen. Er wordt zowel in de Zondagsschool als in de daarop aansluitende Zondagsdienst veel gezongen, met gitaarbegeleiding, uit een gezangboek. De preek handelt over een stuk Bijbeltekst, door de prediker uitgelegd in een vraag-en-antwoord ritme en verlevendigd door nu en dan een forse stemverheffing. De congregatie neemt actief deel met uitroepen als 'yes, God,' 'no, God,' 'wonderful Jesus,' met in de handen klappen, ceremonieel wenen en hui-veren.

De religieuze beleving is het terrein waarop de Jamaicaanse immigranten uit de lagere klassen de Engelse cultuur afwijzen: de sfeer van de Engelse kerkdiensten vinden zij te koud. Aangezien een groot deel dezer Jamaicanen zeer religieus is, dienen die eigen congregaties vele doelen tegelijk. Naast handhaving van sobere zeden in een nieuwe wereld vol verleidingen, bevordering van de interne integratie en vervulling van een recreatieve functie, geven zij uitdrukking aan een passief protest tegen de ontvangende maatschappij.

Bij de vergelijkbare groep Surinamers in Nederland manifesteert zich de reactie op hun maatschappelijke situatie in een heel andere vorm van protest. Bij deze groep en hun leiders is eerder sprake van georganiseerde strijdvaardigheid, rationeel gericht op wijzigingen in het Statuut voor het Koninkrijk van 1954. In de laatste jaren zijn door desintegratie, respectievelijk hergroepering van enkele vrijwillige verenigingen, de scherpste kanten er wat afgesleten bij de jongeren uit de intellectuelen- en middenklasse, die de activiteiten moeten leiden. Deze ontwikkeling is het gevolg van gebrek aan opvolgers van topleiders, toename van de

Surinaamse immigrantenbevolking tot circa 12.000 personen, en meer contact tussen gematigde groepen en militante jongeren. Maar de opvatting dat Nederland een schuld aan Suriname te verrekenen heeft – waarvan de meeste Nederlanders zich niet bewust zijn – vormt nog steeds een centraal thema in het nationalistische standpunt. Met behulp van deze vereffeningsdoctrine heeft menige immigrant zich in de eerste moeilijke periode van hersocialisatie in Nederland van vele gevoelens van teleurstelling weten te bevrijden.

Wat voor een aantal Surinaamse immigranten uit de lagere klassen de politieke bijeenkomst is, waar zij zich affectief bij betrokken voelen, is voor vele Jamaicaanse Londenaren de religieuze congregatie. Beide organisatievormen zijn te beschouwen als vormen van protest tegen de Nederlandse, respectievelijk de Britse samenleving en tegelijk als vormen van escapisme in een onzekere situatie: zij zijn een index voor de marginaliteit van de betrokken groepen immigranten.

Het in de aanvang genoemde Witboek van de Britse regering van augustus 1965 eindigt met een beroep op het Britse volk om eraan mede te werken, dat het proces van absorptie van de immigranten uit de Gemenebestlanden in de Britse samenleving zonder frictie en met wederzijds begrip en tolerantie wordt bespoedigd.

Er is onlangs een Act of Conciliation, een soort bemiddelingswet, tot stand gekomen die reeds in werking is getreden. Wie discriminerende praktijken ten aanzien van immigranten toepast in openbare gelegenheden, bij verhuur van woonruimte of verkoop van huizen, bij tewerkstelling en in verwante situaties, handelt onwettig en kan voor de rechter worden gedaagd. Er wordt geen straf opgelegd, maar de beklaagde moet zich zien te rechtvaardigen en de rechter verzoekt hem zijn houding te herzien. Van publiciteit, verlies van goede naam en het odium de wet ongehoorzaam te zijn, wordt een preventief effect verwacht.¹ De Britten staan bekend als een wet-eerbiedigend volk, dus is die verwachting niet ongegrond. De vraag is alleen: zal de benadeelde of namens hem een getuige, inderdaad een klacht indienen? De goede naam van Groot-Brittannië is gemoeid met het succes van zijn regering, om de traditie van klasse- en kleurvooordeel bij een deel van zijn bevolking radicaal te doorbreken, desnoods door middel van wetgeving.

¹ Mededeling van ROBIN H. WARD, socioloog, Universiteit van Manchester, september 1966.

Tijdens een conferentie georganiseerd door The Institute of Race Relations (London) en The Royal Anthropological Institute (London), en gehouden te Londen van 20 april tot en met 22 april 1966, kwamen onder andere de problemen ter sprake van de concentratie van immigrantengezinnen in bepaalde wijken van de Engelse industriesteden en de daaruit voortvloeiende concentratie van immigrantenkinderen op de scholen in die wijken. Voor de Engelse industriële maatschappij is een grotere mate van integratie van haar gekleurde en blanke minderheden noodzakelijk, maar wat is wenselijker voor de immigrant: volledige assimilatie, of accommodatie aan een segment van die maatschappij? Assimilatie betekent dat de migrant een zo volledig mogelijke identificatie met, en verinnerlijking van de in de nieuwe maatschappij algemeen geldende normen bereikt. Accommodatie aan een segment van die nieuwe maatschappij echter wil zeggen, dat hij zich voor zijn – meestal economische – doeleinden voor zover nodig aanpast aan normen, die gangbaar zijn in het segment van de nieuwe samenleving waarin hij die doelen denkt te kunnen verwezenlijken (bijvoorbeeld de fabriek).

In dit verband was de aandacht van de Britse sociologen op de conferentie vooral gericht op de situatie van de thans opgroeiende tweede-generatie immigranten. Voor de immigrantenkinderen behoren de beste onderwijskrachten beschikbaar te zijn, maar juist op de scholen in die vervallen wijken worden de minder goede en onbevoegde leerkrachten, onder wie veel personeelwisseling voorkomt, aangesteld. Men was van mening, dat er – naast een adequaat huisvestingsbeleid van de lokale overheden – speciale voorzieningen moeten komen voor immigrantenkinderen op school, opdat zij dezelfde kansen als Engelse kinderen zullen hebben bij het verlaten van de school. De opleiding van speciale onderwijskrachten dient een geëigende training in attituden tegenover immigranten te omvatten. Een voorbeeld van een dergelijke training biedt een opleidingsinstituut voor maatschappelijk werkers in Medina Road, Noord-Londen. De cursisten zijn verplicht, de door de 'warden' georganiseerde 'social evenings' in gezelschap van gekleurde medecursisten door te brengen. Dat een deel der Engelse cursisten zich hieraan hardnekkig tracht te onttrekken, toont de wenselijkheid aan van een training in bovenbedoelde zin.¹

Al deze aanbevelingen worden in het Witboek van de Britse re-

¹ Mededeling van MARIA TH. RENNER, psychologe, Universiteit van Bonn, april 1966.

gering tot uitdrukking gebracht. De huidige situatie van de Surinaamse immigranten in Nederland vereist dergelijke ingrijpende maatregelen van overheidswege niet. In Amsterdam bestaat wel bij alleenstaande en gehuwde Surinaamse kamerbewoners de tendens, in 'Oost' huisvesting te zoeken, maar dichte concentraties van immigrantengezinnen konden, dankzij het woningdistributiebeleid van de Nederlandse Gemeenten, niet ontstaan. Daarmede wordt Nederland een reeks van zorgwekkende consequenties bespaard, waarmede men in Groot-Brittannië nog wel enige tijd zal worstelen.

SUMMARY

The problems resulting from the influx and integration in Great Britain of large numbers of recent immigrants from Commonwealth countries with predominantly coloured populations, have induced the British Government to enact the Commonwealth Immigrants Act of August 1965. In a White Paper the terms of admission into Great Britain are laid down and action by local authorities is recommended to further a satisfactory integration of the Commonwealth immigrants in British society.

Four aspects of Great Britain's integration policy are being discussed in the present paper: the prevention of social tensions; the refusal of Employment Exchanges to accept applications for labour by employers who attach discriminatory conditions; the prevention of undesirable concentrations of coloured immigrants in certain areas; and the maintenance of high standards of education at all schools. In relation to these aspects the social situation of a specific group of West Indian immigrants in London, the lower-class Jamaicans, has been compared with a similar immigrant group in The Netherlands, the lower-class Surinamese. A striking difference between these two groups of immigrants is the presence of political and recreative voluntary associations among the Surinamese, whereas these are absent among the Jamaicans. The latter, however, have founded their own religious congregations. Both the political and recreative associations of the Surinamese and the religious congregations of the Jamaicans are expressions of the immigrants' protest against the host society.

Special attention is being paid by British sociologists and authorities to the situation and opportunities of immigrant children, the so-called 'second generation'. Through legislation, like e.g. the Act of Conciliation, Great Britain aims at achieving a satisfactory integration of its Commonwealth immigrants.

LITERATUUR

- BANTON, MICHAEL: *The Coloured Quarter. Negro immigrants in an English city*. London, 1955.
- BANTON, MICHAEL: *White and Coloured. The behaviour of British people towards coloured immigrants*. London, 1959.
- BAYER, A. E.: *Surinaamse Arbeiders in Nederland*. Assen, 1965.
- DOORN, J. A. A. VAN: *De Proletarische Achterhoede*. Meppel, 1954.
- DOORN, J. A. A. VAN: Wijk en Stad: reële Integratiekaders? In *Prae-adviezen voor het Congres over Sociale Samenhangen in Nieuwe Stads wijken* van het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk. Amsterdam, 1955.
- EGGINTON, JOYCE: *They seek a Living*. London, 1957.
- EISENSTADT, S. N.: *The Absorption of Immigrants*. London, 1954.
- ELLEMERS, J. E.: Aanpassing van Immigranten. In *Het Sociale Leven in al zijn Facetten*. Deel II. *Sleutel tot de moderne maatschappelijke problematiek*. Assen, 1958.
- GLASS, RUTH: *Newcomers. The West Indians in London*. London, 1960.
- GRIFFITH, J. A. G. & HENDERSON, JUDITH & USBORNE, MARGARET & WOOD, DONALD: *Coloured Immigrants in Britain*. Oxford University Press, 1960.
- HOFSTEDÉ, B. P.: 'De Gaande Man', *gronden van de emigratiebeslissing*. 's-Gravenhage, 1958.
- HOLLANDER, A. N. J. DEN: *Het Andere Volk*. Rede. Leiden, 1946.
- HOLLANDER, A. N. J. DEN: 'Cultuurconflict' als sociologisch begrip en als verschijnsel. In *Sociologisch Jaarboek 8*, 1957.
- Immigration from the Commonwealth (White Paper)*, presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty, August 1965, London, Her Majesty's Stationary Office, Cmnd. 2739.
- Jamaica: The Making of a Nation*. Pamphlet prepared for the British Information Service. London, April 1962.
- JEPHCOTT, PEARL: *A Troubled Area. Notes on Notting Hill*. London, 1964.
- KRUIJER, G. J.: *Suriname en zijn Buurlanden. Lichtplekken in het oerwoud van Guyana*. Meppel, 1951.
- KRUIJER, G.: Urbanisme in Suriname. In *Tijdschr. Koninkl. Nederl. Aardr. Genootschap* 68, 1951.
- LAMMING, GEORGE: *The Pleasures of Exile*. London, 1960.
- LIER, R. A. J. VAN: *Samenleving in een Grensgebied*. 's-Gravenhage, 1949.
- LIER, R. A. J. VAN: *Ontwikkeling en Karakter van de West-Indische Maatschappij*. Rede. Leiden, 1950.

- LIER, R. A. J. VAN: Cultuurconflict in de heterogene samenleving. In *Sociologisch Jaarboek* 8, 1957.
- LITTLE, K. L.: *Negroes in Britain. A study of racial relations in English society*. London, 1947.
- LITTLE, KENNETH: *Race and Society*. UNESCO pamphlet. Paris, 1952.
- PATTERSON, SHEILA: *Dark Strangers. A sociological study of the absorption of a recent West Indian migrant group in Brixton, South London*. London, 1963.
- RICHMOND, A. H.: *Colour Prejudice in Britain. A study of West Indian workers in Liverpool 1941-1951*. London, 1954.
- RUCK, S. K. (ed.): *The West Indian comes to England*. A report prepared for the Trustees of the London Parochial Charities by the Family Welfare Association. London, 1960.
- SIMPSON, G. E.: Jamaican Revivalist Cults. In *Social and Economic Studies* 5, 1956.
- THOLENAAR-VAN RAALTE, J.: *Migratie en Integratie van Surinamers in Nederland*. Amsterdam, 1963 (onuitgegeven).
- WILLIAMS, ERIC: *The Negro in the Caribbean*. Washington D.C., 1942.

J. S. VAN WEERDEN

MARTEN DOUWES TEENSTRA
IN SURINAME, 1828-1834

EEN GRONINGER PIONIER IN DE WEST

In 1937 verscheen van de hand van E. F. VERKADE - CARTIER VAN DISSEL een uitgebreide studie over *De mogelijkheid van landbouwkolonisatie voor blanken in Suriname*, waarin wordt gesproken van tenminste zeven georganiseerde pogingen om tot een blijvende vestiging van Westeuropese groepen in Suriname te komen, doch telkens waren er omstandigheden, die ze na kortere of langere tijd hebben doen mislukken.

De belangrijkste van deze pogingen is wel geweest de vestiging van een vrij grote groep Nederlanders in 1845 en de eerste jaren daarna. Er waren enkele gunstige omstandigheden, die een goed resultaat konden doen verwachten. In de eerste plaats zou de kolonisatie geschieden op 's Lands kosten, met een voldoende aantal kolonisten, in totaal 370. Bovendien waren alle gezinnen, op één na, Ned. Hervormd, wat door de homogeniteit in godsdienstige opvattingen een voordeel werd geacht; het slagen der gereformeerde kolonisatie na 1834 in Noord-Amerika leverde hiervoor het bewijs. Doch tegenover deze voordelen stonden verschillende nadelen. In de eerste plaats had de leiding, bestaande uit drie predikanten, in 't geheel geen tropenervaring, waardoor een grondige voorbereiding achterwege bleef. Bovendien kreeg men door de haast, waarmee te werk was gegaan, een verkeerde groepssamenstelling, want het percentage werkelijk geschikte kolonisten bleek te klein te zijn. Noch de leeftijdsopbouw, noch de beroepssamenstelling was gunstig. Van de 370 kolonisten waren er 28 boven 45 jaar en slechts 54 mannen en 43 vrouwen waren tussen 18 en 35 jaar. Meer dan de helft was minderjarig, 40% daarvan beneden 12 jaar en 13 kinderen waren beneden één jaar. Dat was een ongunstige samenstelling, die tot grote sterfte moest leiden, toen verkeerde en ongezonde terreinen als woon- en werkplaats werden gekozen. De kolonisatie als geheel werd dan ook een grote mislukking, al hebben enkele families door verandering van woon-

plaats het later tot een zekere mate van welstand kunnen brengen. Hiertoe behoren b.v. de TAMMINGA's of TAMMENGGA's, een bakkersfamilie uit Vierhuizen, die zich in 1848 bij de kolonie voegde en dus de allermoeilijkste jaren niet heeft meegemaakt. Nog thans leven in en om Paramaribo verscheidene nazaten van deze familie. In hoeverre hun welslagen ds. H. UDEN MASMAN Jr. te Groningen aanleiding gegeven heeft tot het uitgeven van een brochure ter aanbeveling van emigratie (in 1875 bij de Erven B. van der Kamp onder het pseudoniem AMERINUS SENIOR uitgegeven) is niet uit te maken. Hebben er banden bestaan met Suriname en met Vierhuizen? De schrijver van de brochure woonde te Groningen, doch van 1867-1881 was ook een H. UDEN MASMAN Jr. predikant te Vierhuizen en in 1821 was als predikant te Paramaribo werkzaam H. UDEN MASMAN, de beschrijver van de grote brand van 1821.

Het is merkwaardig, dat noch in de brochure van ds. UDEN MASMAN, noch in de dissertatie VERKADE-CARTIER VAN DISSEL, de naam van MARTEN DOUWES TEENSTRA wordt vermeld en toch is deze het geweest, die 10 jaren vóór de kolonisatiepoging van 1845 in twee lijvige boekdelen een beschrijving van Suriname, land en volk, heeft gegeven, die hun bij de bestudering der Surinaamse aangelegenheid van groot voordeel had kunnen zijn. Elk aspect van de ontwikkeling van dit merkwaardige land wordt door hem onder de loupe genomen en de auteur, die zelf 6 jaren lang zich met de opbouw van de kolonie had beziggehouden, vermeldt een groot aantal bijzonderheden, waarmede in toekomstige kolonisatieplannen rekening zou kunnen en moeten worden gehouden. Zelf had de schrijver elders in de wereld, in de polders van Noord-Groningen, in Zuid-Afrika, op Java, reeds ervaringen opgedaan, die hem voor zijn arbeid in Suriname van veel nut zouden zijn. Een korte beschrijving van zijn levensloop moge aan het verhaal van zijn verblijf in Suriname voorafgaan.

MARTEN DOUWES TEENSTRA, in 1795 op het Ruigezand aan de Reitdiepsoevers geboren, stamde uit een vooraanstaande Groninger boerenfamilie; zijn vader en grootvader hadden een halve eeuw lang op het gebied van de landbouw pionierswerk verricht en wanneer de voortekenen niet bedrogen, zou deze arbeid in het derde geslacht door MARTEN DOUWES, oudste zoon en kleinzoon, worden voortgezet. In de, in 1810 binnengedijkte, doch door de tijdsomstandigheden nog onverkavelde Noordpolder aan de Gro-

ninger Waddenkust werd een grondgebied van rond 100 ha aangekocht, om daarop een landbouwbedrijf te stichten. Dit gebeurde nog in de hausseperiode van de ná-Napoleontische jaren, toen voor de boerderijen topprijzen werden betaald. Doordat MARTEN DOUWES het gehele nog woest liggende gebied moest egaliseren en verkavelen, sloten moest graven, gebouwen moest optrekken, was een besteding van een voor die tijd aanzienlijk kapitaal, meer dan 100.000 gulden, noodzakelijk. Deze financiering zou weinig moeilijkheden meebrengen, wanneer de reeds enige tientallen jaren aanhoudende bloeitijd van de landbouw zou blijven voortduren. In 1818 echter, juist toen TEENSTRA de inrichting van zijn bedrijf voltooid had, brak een landbouwcrisis uit, die verscheidene jaren zou aanhouden. De prijzen van de produkten daalden schrikwekkend, tal van boeren konden zich op hun bedrijf niet handhaven en ook voor TEENSTRA werd de toestand langzamerhand kritiek. Gedurende enkele jaren kon hij zich nog staande houden; op zijn bedrijf rustten echter zware schulden en om het voor zijn gezin te redden, of om in ieder geval voor zich en de zijnen een meerbelovende toekomst te scheppen, nam hij tot radicale middelen zijn toevlucht. Met steun van invloedrijke personen – zelfs koning WILLEM I verleende hem zijn medewerking – ondernam hij een reis naar Oost-Indië, om in die verre gewesten te onderzoeken, in hoeverre de vaderlandse landbouw op de koloniale ware toe te passen. Een gedwongen verblijf aan de Kaap wegens ziekte, enige maanden lang, gaf hem gelegenheid, land, volk en economie van dat land, nog maar enige jaren een Engelse kolonie geworden, te leren kennen en zijn bevindingen in uitvoerige reisbrieven (een gedeelte ervan is in 1943 in Zuid-Afrika als inleiding op de Jan van Riebeeckfeesten in Kaapstad nog eens opnieuw uitgegeven), goed gedocumenteerd aan het nageslacht over te leveren. Zijn Indische reis werd overigens een mislukking; zoals bekend door tegenwerking van hen die op dat ogenblik het bestuur van de Oostindische koloniën in handen hadden en als felle tegenstanders van het afgetreden bestuur, dat MARTEN DOUWES protegeerde, konden worden beschouwd. Onverrichterzake en armer dan ooit kon hij in 1826 naar het vaderland terugkeren, waar hij zich genoodzaakt zag zijn boerderij 'Arion' in de Noordpolder, tot dat ogenblik door zijn vrouw met hulp van haar broer beheerd, voor een appel en een ei over te laten aan de houder van de eerste hypotheek. Enige maanden lang werd toen het ontvangerschap der gemeente Baflo door hem waargenomen, doch het hieraan verbonden inkomen was te gering, om daarvan een gezin te onder-

houden. Gelukkig kwam er een gunstige verandering, toen hij door het Nederlandse gouvernement als landbouwkundige naar Suriname werd gezonden. Gedurende een periode van bijna 6 jaren spande hij alle krachten in om tot verheffing van de landbouw, de veeteelt en de bosbouw in die kolonie te komen. Daarin moest dringend verbetering komen, want langzaam aan verslechterde daar de economische toestand en deze drie samen, landbouw, bosbouw en veeteelt, vormden de basis van de welvaart van Suriname. Bewonderenswaardig veel werk heeft TEENSTRA daar verzet, daarvan getuigen ook de geschriften, die hij over de economie, de gebeurtenissen en toestanden van land en volk van deze kolonie heeft doen verschijnen, die voor ons een rijke bron van inlichtingen zijn.

Na vier jaar veranderde hij van betrekking; van landbouwkundig ambtenaar werd hij inspecteur van bruggen, straten, wegen en waterwerken te Paramaribo en omgeving, waar hij in zijn nieuwe werkkring voor de bloei der plantages in gunstige zin werkzaam zou kunnen zijn. Eigenlijk sloot deze werkkring op passende wijze aan bij zijn arbeid der eerste vier jaren; goede afwatering, goede wegen, enz., waren immers een levensbelang voor de plantages. Hun bloei was voor een belangrijk deel daarvan afhankelijk. Gedurende twee jaren nog, tot 1834, heeft hij dit ambt vervuld; toen is hij naar Nederland teruggekeerd. Was het heimwee naar het oude land, waar vrouw en kinderen waren achtergebleven, dat hem drong tot de terugkeer? Of waren verschil van opvatting, onenigheid met zijn superieuren, zoals soms beweerd wordt, de redenen die hem zijn ontslag deden nemen? TEENSTRA immers stond bekend als een ijverig en bekwaam, maar zeer eigengereid man, al te licht geneigd tot scherpe kritiek.

Ten tijde van TEENSTRA's komst in Suriname was de economische toestand niet gunstig.

Het aantal plantages, in 1791 nog 591 in getal op een totale bevolking van 58120 zielen (ruim 2000 blanke Christenen, 1300 Portugese en Duitse Joden, de rest grotendeels negerslaven), bedroeg in 1832 nog slechts 451, daaronder begrepen de 81 in bewerking zijnde houtgronden, zodat er in feite nog slechts 370 over waren. TEENSTRA klaagde, dat van jaar tot jaar plantages werden verlaten, in de laatste 16 jaar zelfs meer dan 80, en nieuwe kwamen er niet bij. Suiker, koffie en katoen vormden op resp. 108, 170 en 65 ondernemingen de hoofdproducten; cacao, indigo en bananen – de laatste op de zgn. 'kostgronden' – werden op resp. 11, 5 en 22 plantages verbouwd. Ook op de andere plantages werden deze gewassen – vooral de bananen, want deze behoorden tot het hoofdvoedsel – in grotere of kleinere

hoeveelheden aangeplant. Ter nadere adstructie moge nog dienen, dat van de 108 suikerplantages er 70 waren, waarvan de molens door waterkracht gedreven werden; 30 werkten met stoom en 8 met veekracht.

Dat het aantal plantages nog voortdurend, zelfs in toenemende mate, verminderde, baarde de Regering zorgen. De geringe opbrengsten maakten het moeilijk, geschikte directeuren of administrateurs te vinden. Ze werden dikwijls gekozen uit de blank-officiëren, jonge mensen, die waren aangesteld als slavenopzichter, en als zodanig een verantwoordelijke betrekking hadden. Hun beloning was laag, hun huisvesting vaak meer dan sober, doch het uitzicht, eens het beheer over een plantage in handen te krijgen, deed hen over vele bezwaren heen stappen.

Enkele bijzonderheden over het leven van zulk een blank-officier zijn tot ons gekomen in een bewaard gebleven briefwisseling uit het begin der vorige eeuw. Ten tijde van TEENSTRA's verblijf in Suriname was een oud-Groninger, R. L. WYCHGEL administrateur en directeur van de plantage Waterland. De belangstelling van Groningerland voor Suriname dagtekende niet van de laatste tijd. Stad en Lande hadden immers reeds in 1621 voor een bedrag van 836.975 gulden deelgenomen in het aandelenkapitaal der Westindische Compagnie en van de 18 bewindhebbers, werden er twee door Groningen en Ommelanden aangewezen. En zo was dan in 1802 WYCHGEL als blank-officier en schrijver naar Suriname geëmigreerd. Hij heeft dus de moeilijke jaren die de kolonie doormaakte, toen het moederland door Frankrijk overheerst werd, mee doorleefd. Hij had het geluk de eerste maanden door te kunnen brengen in het gezin van de heer WILKENS, 'Raad van Policie, Boekhouder der curatee en onbeheerde Boedels, Eijgenaam van drie Plantages en administrateur van verscheiden anderen.' Evenals WYCHGEL, die bepaald nog erg jong moet zijn geweest – dit blijkt uit een correspondentie met zijn drie voogden R. L. WYCHGEL, med. doct. te Leermens, B. F. CLEVERINGA en U. H. RINGELS – zal deze tot een voor-aanstaande Groninger familie hebben behoord.

De duurte en schaarste aan goederen wegens de oorlog bracht mee, dat men zich in vele dingen moest behelpen. Een lakense rok kostte 80 à 90 gld., een paar laarzen 50, een halve ton aardappelen 25 en Hollands linnen was bijna niet te bekomen. De betaling geschiedde overal met noodgeld, gestempelde kaarten. Dat WYCHGEL bij WILKENS in de schuld geraakte, behoeft dus geen verwondering te verwekken, vooral, wanneer men bedenkt dat hij als blank-officier in 1804 op de plantage Kleynslust boven vrije kost slechts 200 gld. verdiende. Met zijn directeur, de heer WINDHORST, een oud-Amsterdammer, stond hij op goede voet. Als wederdienst voor de goede behandeling gevoelde hij zich verplicht deze een aantal zaden van planten te schenken, die in de kolonie schaars waren of er zelfs in 't geheel niet voorkwamen. Hij verzocht daarom zijn voogden in Nederland, via Oost-Friesland, een aantal zaden te zenden, n.l. zaden van "Roode en Witte Biet, Snijpieterceeley, wortel d°, Radijs, Rammenas, Comcommer, Aughurgies, Rood en Witte Claver, geel en Swart mosterd, Comijn, Anijs nagelen, Amandelen, Castanjes, makken en wilden, zaad van morelle Kersen, Bloemzaden, verscheidenen soorten Slaazaad, Kool-

zaad in soorten, aprikoos, Perzik en pruimzaden, moeszaad, Hennipzaad, Wortel d°, Knolzaad van het rode Soort, Groen Erften, Grauwe d°, Capucijn d°, dop d°, Peultjes, Slaboontjes 't Kleinste soort, Crombekken, Grote Snijbonen, walse d°, van elk maar een Klein Monstertje, gepakt in Een dubbelt Peperhyusje, waarbij de naam van 't zaat." In ruil daarvoor was WINDHORST ten zeerste genegen, "alle Soorten van Zaden der Schoone Vruchten dezes Landes over te zenden." Dat onze WYCHGEL tevens verzocht in een kistje een 'Paar goede Groninger Koeken' over te zenden, om die 'Present te doen' aan de dames van de heer WILKENS, van wie hij na zijn aankomst in de kolonie zoveel vriendschap ondervonden had, getuigt van zijn goede wil. Of het resultaat van deze zending aan zijn verwachting beantwoord zal hebben, zowel wat de zaderijen als de Groninger koeken betreft, is een vraag die moeilijk kan worden beantwoord, omdat de uitslag van het verzoek niet bekend geworden is.

Dit alles geeft duidelijk blijk van de primitieve omstandigheden waarin ook de blanke bevolking van Suriname nog leefde, tegelijk echter ook van de pogingen, die zowel hier te lande als in de kolonie werden ondernomen, om daarin verbetering te brengen. Dat de Napoleontische oorlogen hier vertragend werkten, behoeft geen nadere toelichting, de communicatie tussen moederland en kolonie was immers zeer slecht. Ook is het duidelijk, dat na de bevrijding van het Franse juk de aandacht der Regering reeds spoedig viel op de vervallen staat der kolonie, waar het aantal plantages zienderogen verminderde. Het lag voor de hand, dat getracht moest worden te komen tot een economische en geestelijke verheffing van land en bevolking. In dit licht zal men de uitzending van MARTEN DOUWES TEENSTRA als landbouwkundige naar Suriname moeten zien. Het belang van de blanke bevolking, in 't bijzonder dat van de planters, stond hierbij op de voorgrond; dat van het gekleurde gedeelte, zoals de negerslaven – de grote meerderheid – bleef nog op de verre achtergrond.

Na een voorlopig onderzoek te hebben ingesteld naar de staat van de landbouw en de algemene toestand van de plantages in de kolonie kwam TEENSTRA tot de overtuiging, dat aan de onderlinge samenwerking der planters wel het een en ander ontbrak; dat ze ook gemeenschappelijke belangen hadden, werd te weinig ingezien. Hij trachtte daarom te komen tot oprichting van een vereniging, waarin hun problemen zouden kunnen worden besproken en studieobjecten ter hand zouden kunnen worden genomen ter verbetering van de Surinaamse landbouw. Dit alles opgevat in de breedste zin, dus de belangen van de veeteelt, de bosbouw en de tuinbouw mede inbegrepen. Door het houden van lezingen, het doen van onderzoekingen en het nemen van proeven, zouden de

leden tot beter en dieper inzicht gebracht kunnen worden, hoe door samenwerking de bloei hunner ondernemingen zou kunnen worden bevorderd. TEENSTRA wist zich de instemming en medewerking te verzekeren van een aantal vooraanstaande personen, zelfs van de allerhoogst geplaatsten en riep toen op 22 mei 1829 in de Loge Concordia te Paramaribo een zestiental belangstellenden bijeen, om tot oprichting van een dergelijke vereniging te komen. Een voorlopig bestuur was spoedig benoemd. Behalve TEENSTRA namen hierin zitting: Mr. E. L. Baron VAN HEECKEREN, H. KLINT, H. H. DIEPERINK en mr. C. Ph. VLIET. Als naam werd gekozen, 'Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap' met als zinspreuk 'Prodesse Conamur' – 'wij trachten nuttig te zijn.' Deze laatste spreuk zal wel door MARTEN DOUWES zijn bedacht, want deze heeft zijn gehele leven lang een grote voorliefde gehad voor karakteristieke citaten en zinvolle spreuken. Op 19 juni werden aan de vereniging haar 'Wetten' aangeboden, waarna 't Reglement werd vastgesteld. Als beschermheer der jonge vereniging, waarvan het ledental langzamerhand groter werd, trad op de Gouverneur-Generaal der Nederlandse Westindische Bezittingen. Dit was toen P. R. CANTZLAAR, die echter reeds in 1831 stierf; zijn opvolger werd de juist afgetreden voorzitter van het Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap Mr. E. L. Baron VAN HEECKEREN. Ook op zijn medewerking en steun mocht worden gerekend.

Het honorair lidmaatschap werd aangeboden aan een aantal vooraanstaande Surinamers, alsmede aan enige Nederlanders, w.o. A. P. R. C. Baron VAN DER BORCH VAN VERWOLDE en A. C. W. STARING, beiden te Lochem, de hoogleraren Th. VAN SWINDEREN en H. C. VAN HALL te Groningen, GEERT REINDERS, lid van de Provinciale Staten van Groningen, G. P. C. Baron VAN HEECKEREN te Zutphen. In de keuze van deze personen is de invloed van TEENSTRA duidelijk te bespeuren. GEERT REINDERS b.v., landbouwer op Groot Zeewijk in de Noordpolder, kleinzoon en naamgenoot van de bestrijder der veepest, was in zijn jonge jaren volontair bij TEENSTRA's vader op het Ruigezand geweest en uitgegroeid tot een der voormannen van de Nederlandse landbouw, medestichter van de Groninger Maatschappij van Landbouw. Op hogere leeftijd, tot aan zijn dood toe, was hij lid van de Tweede Kamer voor het district Zuidhorn.

Het streven van het 'Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap' blijkt reeds uit de vraagpunten, die op de vergaderingen aan de orde werden gesteld. Enkele daarvan mogen worden genoemd:

1. hoe te komen tot verbetering en veredeling der veesoorten;

2. hoe te komen tot concentratie van plantages en hun werkrachten;
3. hoe de landhuishoudkunde in de kolonie op de beste wijze te beoefenen;
4. hoe scheikundige proeven het beste kunnen worden aangemoedigd;
5. hoe te komen tot een verantwoorde tabakscultuur;
6. hoe tot invoering van een nieuwe en betere katoensoort te komen;
7. hoe de cochenilleteelt te bevorderen;
8. hoe tot een betere afwatering te komen.

In de besprekingen van deze punten, het aantal waarvan gemakkelijk vermeerderd zou kunnen worden, heeft TEENSTRA een belangrijk aandeel gehad. Wel straalt in zijn ideeën een zeker optimisme door, en een enkele maal is zijn oordeel misschien ook te veel gebaseerd op de toestand, zoals hij die in zijn geboortestreek in Noord-Groningen had aangetroffen. Toen hij op 16 november 1829 voor de leden van het Genootschap een verhandeling hield over de natuurlijke gesteldheid van de kust der kolonie Suriname, de oorzaken van derzelver afspoeling, in vergelijking met die van sommige kwelderlanden in Noord-Nederland, met aanwijzing der middelen om deze afspoeling ook hier – gelijk in de Nederlanden – tegen te gaan, wilde hij eenzelfde systeem volgen als in het Groninger waddengebied, omgevormd naar de mogelijkheden in de kolonie. Uit de wal zeewaarts wilde hij enige 'keppelhoofden' met takkenbossen of fascinen in de modderbank leggen, welke rijswerken in het bosrijke Suriname niet zeer kostbaar zouden zijn; van hun goede werking waren immers in de Nederlanden vele voorbeelden voorhanden. Ook wees hij op het nut van de aanleg van dijken en dammen, sluizen en molenwerken, om moerassen in het binnenland te herscheppen in vruchtbare landschappen. De woeste zwampgronden zouden dan in onuitputbare teellanden veranderd worden.

TEENSTRA beperkte zich in zijn voorlichting niet slechts tot de landbouw in engere zin, ook de veeteelt, waarvan hij de beoefening in Suriname erg achterlijk vond, had zijn volle aandacht en hij wees op een aantal middelen, die zouden kunnen worden aangewend om tot een verbetering en veredeling van het veebestand te komen. Hij wees erop dat de voedingswaarde van vlees, melk en zuivelproducten veel hoger was dan die van gezouten vis, die voor $\frac{7}{8}$ gedeelte van de bevolking boven die van vers vlees werd gesteld. Hij stelde bijv. voor de negers geregeld vers vlees te verstrekken ter verbetering van de gezondheid en de werkkraft. Een goede rassenkeuze van het rundvee vond hij noodzakelijk en import van 'schoone welgebouwde stieren' beval hij ten zeerste aan, 'omdat de kuikalveren [koekalveren] veelal meer naar de vader aarden dan naar de moeder.' Aan de directeuren der plantages wenste hij boven het vrije gebruik van vlees en melkproducten, een aandeel in de winst te geven, omdat dit de veeteelt eerder tot een winstgevend bedrijf zou maken. Daar hooiwinning niet nodig was in verband met het altijd groen zijn der savannen, al leverden deze dikwijls slecht en minderwaardig gras, wilde hij alle krachten inspannen deze door begreppeling, bevoeiing, bemesting, de verwijdering van onkruid, biezten en kreupelhout zo voordelig mogelijk te exploiteren.

Meer onderwerpen werden behandeld, ook verschillende andere leden verleenden hun medewerking. Veel succes had het Genootschap met het uitschrijven van prijsvragen en het aanmoedigen van landbouwkundige proeven, ter verbetering bijv. van de tabaksbouw of de teelt van katoen. Europese graszaden werden ingevoerd om te onderzoeken of het grasbestand niet aanzienlijk verbeterd kon worden. Er kwamen zelfs plannen tot aanleg van een plantentuin in de naaste omgeving van Paramaribo. Voor een goede beantwoording der prijsvragen of een welslagen der proeven werden prijzen beschikbaar gesteld, bestaande uit een aantal gouden ducaten.

In 1830, toen de politieke onrust van West-Europa zich ook in de Nederlanden ging openbaren, werd door de Regering de noodzaak gevoeld te onderzoeken in hoeverre er bij een te verwachten tekort aan scheepshout de mogelijkheid bestond hierin te voorzien uit de rijkdom der Surinaamse bossen. De Gouverneur-Generaal van Suriname ontving de uitnodiging, hiernaar ten spoedigste een onderzoek in te stellen. Op 6 april 1831 werd daartoe gecommiteerd de Raad-Commissaris voor 's Rijks Domein H. KLINT, bestuurlid van het Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap, met toevoeging van TEENSTRA als deskundige. Het was bekend, dat deze reeds in 1828 op uitnodiging van Generaal VAN DEN BOSCH, de latere G.G. van Oost-Indië, een uitgebreid onderzoek naar de rijkdom aan houtsoorten had ingesteld. Het resultaat van dit onderzoek was, dat TEENSTRA een lijst van 132 houtsoorten kon samenstellen, met vermelding van hun eigenschappen, gebruikswaarde en een groot aantal bijzonderheden meer.

In 1830 was hij in de gelegenheid aan Prof. dr. Th. VAN SWINDEREN hoogleraar natuurkunde te Groningen in een lange brief een verslag te zenden van zijn onderzoekingen naar de houtrijkdom van Suriname. Een gedeelte van dit verslag, met een omschrijving van de meeste bekende edele en onedele houtsoorten, heester- en rankgewassen in Suriname werd overgenomen in het zesde deel van de *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen*. Dit gebeurde door Prof. H. C. VAN HALL, de opvolger van Prof. dr. J. A. Uilkens, hoogleraar in de landhuishoudkunde te Groningen. Deze had de beschrijving van de houtsoorten, waarvan TEENSTRA onder tusschen ook monsters in natura aan het Museum voor Natuurlijke Historie te Groningen had toegezonden, van VAN SWINDEREN ten gebruike ontvangen. De houtmonsters zijn helaas niet meer aanwezig, want alles is bij de academiebrand van 1905 verloren gegaan. De gehele kostbare museuminventaris, die de gehele bovenverdieping van het academiegebouw besloeg, werd toen een prooi der vlammen.

TEENSTRA heeft in de zes jaren van zijn verblijf in Suriname zeer verdienstelijk werk verricht. Tweemaal, in 1828/29 en in 1833/34, heeft hij een reis naar de Westindische eilanden ondernomen. In 1834 vertrok hij weer naar het vaderland, waar hij zich te Ulrum in het door zijn schoonmoeder gebouwde huis, door hem 'Noord-Indië' gedoopt, vestigde. Zijn vrouw en kinderen hadden dit huis reeds eerder betrokken. Na een kort intermezzo als directeur van de pas door enige Hollandse heren ingedijkte polder van Eierland op Texel – kort, want reeds heel spoedig kreeg hij om zakelijke redenen ongenoegen met zijn lastgevers, waarop hij zich uit deze werkkring terugtrok – verhuisde hij opnieuw naar Ulrum, waar hij tot aan zijn dood in 1864 als zaakwaarnemer en publicist werkzaam is gebleven. Het 'schrijven' zat hem in het bloed.

Ook toen de Surinaamse periode reeds een tijdlang achter hem lag, heeft hij in zijn geschriften aandacht aan de kolonie geschonken. Een herinnering van geheel andere aard, niet in verband staande met zijn werkkring, heeft hij ons nagelaten in de beschrijving van de grote brand van Paramaribo, die in de nacht van 3 op 4 september 1832 een groot gedeelte der stad in de as legde. In dit bij J. J. ENGELBRECHT te Paramaribo verschenen geschriftje, op algemene wens der kolonisten door hem samengesteld, worden niet alleen bijzonderheden omtrent de brand medegedeeld, doch ook in een breedvoerig verslag van het tegen de aanstichters gevoerde proces, de uitgesproken vonnissen en de executie daarvan mededeling gedaan. Evenals de door ds H. UDEN MASMAN beschreven brand van 1821 was ook deze door negerslagen gesticht. In dit geschriftje van TEENSTRA krijgt men een duidelijk inzicht in de maatschappelijke verhoudingen, die men in het eerste kwart der 19e eeuw in de kolonie aantrof: een kleine groep zeer 'zakelijke' blanken tegenover een grote groep zwarten, aan wie nog bijna elke beschaving ontbrak. Ofschoon TEENSTRA in de regel zijn sterke afkeuring uitsprak over de slavernij en zijn deernis met het lot der negerslaven – dit komt duidelijk naar voren in zijn Indische reisbrieven, als hij de slavenhandel in Zuid-Afrika beschrijft – treft men dit oordeel in dit in hoofdzaken voor de kolonisten bestemde geschriftje niet aan. Uit de wijze, waarop hij de afstraffing der brandstichters beschreven heeft, komen de onhoudbare maatschappelijke verhoudingen echter zo duidelijk naar voren, dat men tussen de regels de noodzaak kon lezen aan deze mensonterende toestanden een einde te maken. In latere jaren heeft hij hierover in meer kritische geest geschreven. Het zou echter nog tot 1863 duren, eer de slavernij in onze koloniën werd afgeschaft.

Het verblijf van MARTEN DOUWES TEENSTRA in de West heeft niet meer dan zes jaren geduurd. Voor hem waren het jaren van onafgebroken arbeid in het belang van deze kolonie, vooral op het gebied van de landbouw en de waterstaat, zodat hij met recht tot de pioniers van de opbouw van Suriname mag worden gerekend.

BIBLIOGRAFIE

UDEN MASMAN, H., predikant te Paramaribo, 1821. *Preek gehouden 28 januari 1821 naar aanleiding van de grote brand te Paramaribo van 21/22 Januari 1821*. In hetzelfde jaar in druk verschenen bij Leeneman van der Kroe te Amsterdam.

TEENSTRA, M. D., 1ste deel 1828, 2e deel 1ste stuk 1829, 2e stuk 1830. *De vruchten mijner werkzaamheden, gedurende mijne reize, over de Kaap de Goede Hoop, naar Java, en terug, over St. Helena, naar de Nederlanden*. Uitg. H. Eekhoff Hzn, Groningen. – Omvang resp. 431, 505 en 262 blz. Het 3e stuk bevat een alphabet. lijst van intekenaren op het uit 15 brieven bestaande werk. Het op Zuid-Afrika betrekking hebbende gedeelte is in 1943 te Kaapstad opnieuw uitgegeven.

TEENSTRA, M. D., *Verslag wegens de meest bekende edele en onedele houtsoorten, heester- en rankgewassen, in de kolonie Suriname*. Overgedrukt uit de *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen*, Deel VI no. 1. – In een toegevoegde noot (door Prof. H. C. van Hall), staat: "De hier volgende inleiding is een gedeelte van eenen brief, door den Heer Teenstra uit Paramaribo, onder dagteekening van de 15 Augustus 1830, geschreven aan den Hoogleraar Th. van Swinderen te Groningen, aan wiens goedheid wij de mededeling van dit stuk te danken hebben." Eigenhandig vermeldt Teenstra daarna nog op dezelfde bladzijde: "Dit verslag heb ik vermeerderd en verbeterd geplaatst in *De Landbouw in de Kolonie Suriname* 1ste deel, IV afdeeling blz. 233, bij H. Eekhoff Hzn te Groningen." Het verslag telt 70 bladzijden.

BARON VAN HEECKEREN, MR. E. L., 1832. *Verslag van den staat van het Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap onder de zinspreuk: Prodesse Conamur*, voorgedragen door Mr. E. L. Baron van Heeckeren, President van hetzelfde Genootschap; in de algemeene vergadering, gehouden op Maandag den een-en-twintigsten November achttien honderd een en dertig. Waarachter gevoegd is het Reglement voor het planters-pensioen en onderstand-fonds, opgericht door het Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap voornoemd. Uitg. J. J. Engelbrecht, Paramaribo. – In mijn exemplaar ontbreekt het Reglement, vermoedelijk omdat het oude reglement weinig belangstelling trok en vervangen zou worden door een nieuw. Aantal bladzijden der rede: 32. In de rede worden alle tot nog toe behandelde onderwerpen en gedane voorstellen genoemd.

TEENSTRA, M. D., 1833. *Bijzonderheden betreffende den brand te Paramaribo, in den nacht van den 3den op den 4den September 1832*, benevens verdere pogingen op verschillende tijden en plaatsen tot brandstichting, gevolgd van den afloop der criminele procedure tegen de daarin betrokkenen, aangeklaagden en gedetineerden; alsmede derzelver sententie, gewezen bij het gerechtshof te Suriname, en den afloop der executie van hetzelfde vonnis. Uitg. J. J. Engelbrecht, Paramaribo. – 56 blz. Met naamlijst der intekenaren (VII blz.).

TEENSTRA, M. D., 1835. *De landbouw in de kolonie Suriname, voorafgegaan door eene geschied- en natuurkundige beschouwing dier kolonie*. Uitg. H. Eekhoff Hzn, Groningen. – 2 delen resp. 431 + 484 blz. Voorin lijsten van intekenaren (159 en 50) o.a. vele directeuren van plantages.

TEENSTRA, M. D., 1836/37. *De Nederlandsche West-Indische eilanden in derzelver tegenwoordigen toestand*. Uitg. C. G. Sulpke, Amsterdam. – 2 stukken. Eerste stuk 351 blz., met op het titelblad een in kleuren uitgevoerd gezicht op het eiland St. Eustatius, van J. H. Gebhard. Het handelt over Curaçao en onderhorige eilanden. Het tweede stuk bevat de geschiedenis van Curaçao en de beschrijving der eilanden Bonaire, Aruba, alsmede in de tweede afdeling St. Martin, St. Eustatius en Saba.

TEENSTRA, M. D., 1842. *De Negerslaven in Suriname*. – Medegedeeld door K. ter Laan. Groninger Encyclopaedie II, blz. 777.

TEENSTRA, M. D., 1846. *De hedendaagse Slavernijkwestie in Nederland*. – Medegedeeld door K. ter Laan. Groninger Encyclopaedie II, blz. 778.

AMERINUS SENIOR, 1875. *Emigratie van Nederlanders naar onze overzeesche bezittingen, meer bepaald naar Suriname*. Brochure, Uitg. Erven B. van der Kamp, Groningen. – Zoals blijkt uit een mededeling vóór in het boekje was de schrijver H. UDEN MASMAN JR, vermoedelijk van 1855 tot 1877 Hervormd Predikant te Groningen.

VERKADE-CARTIER VAN DISSEL, E. F., 1937. *De mogelijkheid van landbouwkolonisatie voor blanken in Suriname*. Diss. Amsterdam, Uitg. H. J. Paris, Amsterdam.

VAN WEERDEN, J. S., 1963. *De Indische Reis van Marten Douwes Teenstra. 1824-1826*. Uitg. De Hogelandster, Leens. – Bevat in 64 blz., behalve een uittreksel uit het reisverhaal 1828/30, een schets van het leven van deze schrijver, grotendeels geput uit door hemzelf opgeschreven herinneringen.

G. J. KRUIJER

GUYANA IN GUIANA?

Toen British Guiana in 1966 onafhankelijk werd, eigende de jonge staat zich de naam toe van een gebied dat veel groter is dan de vroegere Britse kolonie. Guyana is immers de naam van al het land dat door de Orinoco, de Río Negro en de Amazone wordt omvat. In het Engels wordt de naam van dit grote gebied met een *i* gespeld (Guiana), zodat de Guyanezen – toen zij hun land Guyana noemden – niet voor verwarring behoeften te vrezen.

Maar in Nederland, waar de naam van het grotere gebied tegenwoordig met een *i-grec* wordt geschreven, kunnen wel misverstanden ontstaan als de naam van het nieuwe land ongewijzigd wordt overgenomen. Toch lijkt dit laatste aanbevelenswaardig. Door buitenlandse geografische termen voor Nederlands gebruik te wijzigen maken wij de kans op verwarring alleen maar groter. Ook de Verenigde Naties zien graag dat wij zo veel mogelijk de lokale schrijfwijze volgen. Wij nemen dus de nieuwe landsnaam, Guyana, ongewijzigd over en duiden ook de andere delen van het grotere gebied zo veel mogelijk met de lokale namen aan. Suriname levert geen enkele moeilijkheid op, maar het oostelijke buurland van Suriname wel. Dit is, zoals bekend, een departement van Frankrijk dat officieel Guyane heet en in het Frans ook wel '(la) Guyane française' wordt genoemd, om het te onderscheiden van o.a. Guyane hollandaise. Volgen wij ook hier de 'local name policy,' dan moeten wij het land Guyane noemen. Maar omdat dit woord slechts één letter verschilt van Guyana lijkt het gewenst af en toe, ter verduidelijking, van 'het Franse Guyane' te spreken. Dan zijn er nog de meer perifere delen van het grote gebied, welke geen staatkundige of bestuurlijke eenheden vormen. Het meest oostelijke deel wordt door de Brazilianen *Gúiana brasileira* ¹ genoemd, terwijl de Venezolanen hun deel Guyana Venezolana ²

noemen. In het Spaans vindt men ook wel de naam Guayana, die echter bij voorkeur als Guyana gespeld schijnt te worden.

Zowel in het Portugees als in het Spaans bedoelt men te zeggen: het Braziliaanse, respectievelijk Venezolaanse deel van een groter geheel, dat respectievelijk als Guiana en als Guyana wordt geschreven. Het is met betrekking tot het hele gebied niet goed mogelijk de 'local name policy' te volgen, want het grotere geheel heeft een naam die op vier verschillende manieren wordt geschreven: Guyana (Sp.), Guiana (Eng.), Guyana (Ned.), Guyane (Fr.) en Guiana (Port.). Ik stel voor de oudhollandse schrijfwijze (Guiana) aan te houden, teneinde verwarring met de naam van het land Guyana zo veel mogelijk te voorkomen.

Ik heb mij met deze zaak beziggehouden toen ik mijn boek *Suriname en zijn buurlanden* ten behoeve van de vierde druk moest herzien. Lang heb ik geaarzeld alvorens Guyana (voor het grotere geheel) in Guiana te veranderen, want – vroeg ik mij af – is het wel gerechtvaardigd een ingeburgerde schrijfwijze te wijzigen als het slechts een klein voordeel oplevert? Braziliaans Guyana' 'Venezolaans Guyana' 'de Guyana's' leveren immers geen enkel probleem op. Alleen de enkelvoudsvorm, die niet zo vaak wordt gebruikt, kan tot verwarring leiden, b.v. 'het oerwoud van Guyana,' 'een weg door heel Guyana aanleggen.' Men zou die moeilijkheid kunnen omzeilen door de enkelvoudsvorm te vermijden en b.v. 'het oerwoud van de Guyana's' te schrijven. In de spreektaal zal men zich in ieder geval met zulke constructies moeten behelpen, daar Guiana en Guyana op dezelfde wijze worden uitgesproken. Daartegenover kan echter worden gesteld dat men bij de term 'de Guyana's' dikwijls alleen aan Suriname, Guyana en Guyane denkt. Ik heb daarom de knoop maar doorgehakt: in de nieuwe druk van mijn boek³ wordt het grotere gebied met Guiana aangeduid, hetgeen impliceert dat ik – mocht dit voorkomen – Braziliaans Guiana en Venezolaans Guiana zal schrijven.

Ik sprak zoëven van de oudhollandse schrijfwijze Guiana, maar hierbij moet wel worden bedacht dat die schrijfwijze niet zo heel erg oud is. In de 12de jaargang van *De West-Indische Gids* schreef JOH. F. SNELLEMAN nog in 1930 Fransch Guiana en Zuid-Britsch-Guiana. Ook anderen schreven in die tijd nog Britsch Guiana. L. C. VAN PANHUYS die in 1924 in een recensie⁴ de naam Guiana behandelde spelde die naam overwegend met een i en slechts enkele keren met een y. Het *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* was kennelijk iets moderner dan *De West-Indische Gids*, want, voor zover ik kon nagaan, werd in het *TKNAG* in 1904 voor het laatst Guiana geschreven.

Door de samenstellers van de *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* (1914-1917) werd Guiana kennelijk als voorkeursspelling beschouwd. Het grote geheel en de afzonderlijke landen worden in dit werk behandeld onder het trefwoord 'Guiana, Guyana of Guayana.' Onder dit hoofd wordt steeds Guiana, Frans Guiana, Britsch Guiana etc. geschreven. In zijn in 1888 verschenen *Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerary en Berbice* schrijft NETSCHER steeds Guiana. Maar een gedeeltelijke vertaling van A. KAPPLER's, in het Duits geschreven boek *Holländisch-Guiana* verscheen, in 1883, onder de titel *Nederlandsch-Guyana*.

Ook bij het bekijken van oude kaarten krijgt men de indruk dat het in de tweede helft van de negentiende eeuw meer en meer gebruikelijk werd Guyana te schrijven. Op oudere kaarten treft men termen als 'Guiana,' 'Fransch Guiana,' 'Britsch Guiana' etc. aan en van oude geschriften kan hetzelfde gezegd worden. Bij voorbeeld HARTSINCK's *Beschrijving van Guiana of de Wilde Kust in Zuid-America* (1770) en de Nederlandse vertaling, van 1644, van RALEIGH's bekende reisverslag. Toch was er geen eenvormigheid. Op een kaart uit 1785 is sprake van de kust van Guayana en een kaart van Is. TIRION is een 'Kaart van geheel Guajana.'

De Fransen hebben, naar uit kaarten blijkt, ook niet steeds Guyane met een i-grec geschreven. Ik trof Franse kaarten aan met 'Guiane Française' en 'Guiane Hollandaise.' Op een Franse kaart uit 1656 wordt het noordelijke deel van het hier besproken gebied tussen de Orinoco en de Amazone Caribana genoemd, en draagt het dieper in het binnenland gelegen, in die tijd nog niet verkende, gebied de naam Guiana.

En de Engelsen, die reeds lang Guiana schrijven, hebben – naar mij uit een kaart met Engelse tekst bleek – ook wel 'French Guyana' en 'British Guyana' geschreven.

¹ *Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira*, vol. XII, p. 873.

² *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana* (Espasa-Calpe), trefwoord Guyana ó Guayana.

³ De nieuwe, sterk gewijzigde, druk verschijnt onder een nieuwe titel: *Suriname en zijn burens: landen in ontwikkeling* (Meppel, 1968).

⁴ Bespreking van Rev. JAMES WILLIAMS' artikel: The name 'Guiana,' *W.I.G.* 6, 1924, p. 82-91.

BOEKBESPREKING

Conflict and Solidarity in a Guianese Plantation, door CHANDRA JAYAWARDENA. London School of Economics Monogr. on Soc. Anthr. 25, The Athlone Press, London, 1963, 159 blz., bibliogr., index (25/-).

Deze monografie van CHANDRA JAYAWARDENA handelt over de sociale structuur van twee Guyanese suikerplantages, Blairmont, West Coast Berbice (2.564 inwoners) en Port Mourant, Corentyne, Berbice (9.272 inwoners).

De auteur verzamelde zijn gegevens tussen augustus 1956 en juli 1958. Het centrale thema is de analyse van de egalitaire normen van de plantagearbeiders en het daaruit voortvloeiende sociale conflict in de twee plantage-gemeenschappen, die gevormd worden door afstammelingen van gecontracteerde Indische koelies. De plantagearbeiders worden in de bredere Guyanese maatschappij geclassificeerd als een zeer lage statusgroep.

De twee voornaamste gewassen van Guyana (het voormalige Brits-Guyana) zijn suiker en rijst: rijst wordt verbouwd door de boerenbevolking, suiker door de plantage-bezittende ondernemingen. Blairmont en Port Mourant behoren tot één onderneming, onder een Europese (Britse) directie. De auteur heeft zijn studie-eenheid, d.i. de suikerplantage als constituerende eenheid van de Guyanese maatschappij, afgebakend in termen van de suikerplantage, de lagere klasse en de Indische gemeenschap.

Onder het contractstelsel van vóór 1917 waren de koelies volledig in de macht van de directie. Aanpassing van verscheidene Indische cultuurtrekken aan het sociale stelsel van de plantage was noodzakelijk: het kastestelsel raakte in verval, het huwelijkspatroon werd neo-locaal. Integratie in de bredere Guyanese maatschappij gaf twee typen van culturele verandering: 'creolisering' en wijziging in de traditionele gebruiken.

De lokale gemeenschap is te beschouwen als een hiërarchie van drie statusgroepen, met de arbeiders onderaan, die weerspiegeld wordt in verschillen in gedragswijze. De basis van de sociale stratificatie is de beroepsstructuur. De beroepsrollen zijn respectievelijk die van supervisie, administratie en arbeid. De formele structuur van de arbeidsrelaties beklemtoont de onafhankelijkheid van elke arbeider, de informele structuur echter handhaaft de groepscohesie. Het organiserend principe daarvan is de gelijkheid van sociale status en prestige onder alle arbeiders, dat uitgedrukt wordt in het begrip 'mati,' d.i. vriend, maat, kameraad.

De auteur behandelt het algemene patroon van conflict in het sociale

systeem van de plantage en de persoonlijke conflicten in verband daarmee. Sterke solidariteit, die gebaseerd is op belangen-identificatie, vergemakkelijkt stakingsacties.

De egalitaire normen van 'mati' kan men een ideologie noemen. Inbreuk op die normen noemt men 'eye-pass', d.i. iemands waardigheid en prestige neerhalen. De conflicten, die daaruit voortvloeien tussen personen met vergelijkbaar prestige, worden ten aanschouwe van het publiek uitgevochten met geconventionaliseerd schelden en vechten. Interventie is op zichzelf een 'eye-pass'; arbitrerende mag alleen een hoge autoriteit zoals de magistraat of de directeur.

De sociale beheersing van 'eye-pass'-overtredingen kan werken onder twee aspecten: als socialisatie en als dwang. Collectieve sancties worden uitgeoefend bijvoorbeeld door boycotten van iemands ceremoniën, zoals begrafenis-ceremoniën; dit is een strenge straf. Maar het effect van die sancties is beperkt. Persoonlijke conflicten gaan meestal voor berechting naar de districtsrechtbank.

De auteur onderzoekt de relatie tussen de conflicten en de rechtbanken. Het recht dient als instrument in de omzetting van twisten binnen de lokale gemeenschap in overtredingen tegen de normen van de bredere maatschappij. De analyse van de kwantitatieve data van rechtszaken omvat vergelijking van de twee plantages met de twee Indische dorpen Bush Lot, West Coast Berbice, en Bush Lot, Corentyne. De voornaamste verschillen liggen in de verhouding tussen strafzaken en civiele processen: door de plantage-bewoners worden overwegend strafzaken aanhangig gemaakt, door de dorpsbewoners overwegend civiele zaken.

In zijn conclusie wijst JAYAWARDENA op de recente trend tot dynamische benadering van sociaal conflict en verandering als onvermijdelijke en essentiële aspecten van het sociale proces. Deze benadering legt niet de nadruk op de anomische, maar op de integratieve functie van het conflict: het kan bijdragen tot handhaving van het sociale systeem. De analyse van 'eye-pass'-conflicten toont het nut van deze kijk op conflict. 'Eye-pass'-twisten helpen de egalitaire sociale normen handhaven, die op de doelmatigste wijze de belangen van de plantage-arbeiders verzekeren.

JAYAWARDENA geeft in zijn studie een diepgaande analyse van de veelvuldig optredende conflictsituaties in het sociale systeem van de twee Guyanese plantages. Hij illustreert deze met negen voorbeelden van prestige-conflicten en vier voorbeelden van sociale beheersing met openbare veroordeling van 'eye-pass.'

De theoretische postulaten van JAYAWARDENA leveren geen nieuwe gezichtspunten op; men kan er weinig bezwaren tegen aanvoeren als men de conflict-theorie van GLUCKMAN aanvaardt.¹

Iets anders is, dat men bij het lezen van deze studie de indruk krijgt, dat de auteur de twee plantages als te statisch en te geïsoleerd afschildert.

¹ MAX GLUCKMAN bedient zich in *Custom and Conflict in Africa* (Oxford, 1955, 173 blz.) van de twee sleutelbegrippen 'conflict' en 'cohesie' om aan te tonen, dat een geïnstitutionaliseerde, dit is een sociaal aanvaarde vorm van conflict een positieve functie kan vervullen – onder andere ten behoeve van handhaving van de integratie van de groep of van de bredere maatschappij.

Wat mijns inziens aan de beschrijving ontbreekt, is de ongetwijfeld bestaande osmose tussen de plantage-gemeenschappen en de wijdere maatschappij, met name door verwantschapsbetrekkingen met de dorpsgemeenschappen. De auteur zegt weliswaar aan het slot van zijn analyse, dat de sociale systemen die hij vergelijkt, die van de plantages en de dorpen, 'ideaal'-typen voorstellen, terwijl de feitelijke gemeenschappen 'gemengde' typen zijn. Deze opmerking zou beter in het voorwoord hebben gepast.

De mogelijkheden tot sociale mobiliteit binnen de plantage-gemeenschap zijn zeer beperkt. Dit betekent, dat voor ambitieuze personen, die de plantage verlaten, nieuwe land- en fabrieksarbeiders moeten worden aangetrokken. Welke invloed oefent het door hen medegebrachte normen- en waardenstelsel uit op de plantage-bewoners en hoe passen de nieuwelingen zich aan de bestaande egalitaire normen aan? Hierover vernemen wij niets.

JAYAWARDENA zegt verder, dat conflicten in de religieuze verenigingen van respectievelijk Hindoes en Moslims tot uitdrukking worden gebracht in theologische controversen en sectenvorming. Evenmin geven huwelijks-twisten aanleiding tot een duel in het openbaar: het zijn geen ruzies over inbreuk op egalitaire normen met 'eye-pass'-connotaties. Met betrekking tot huwelijks-twisten is deze mededeling onbevredigend, aangezien de landarbeiders trachten hun dochters in een hogere statusgroep, die van de geschoolde fabrieksarbeiders, uit te huwelijken.

Tenslotte wil ik nog iets opmerken over JAYAWARDENA's nadruk op de functies van 'eye-pass'-conflicten. De functies, aldus de auteur, moeten in elke analyse van sociaal conflict tegen de dysfuncties worden afgewogen. De laatste acht hij in het heden niet zo belangrijk. Maar hij geeft toe, dat de egalitaire normen de groei beletten van een effectief leiderschap en van vrijwillige, zelfregulerende verenigingen, waardoor aan de behoeften van de moderne maatschappij kan worden tegemoetgekomen. Deze dysfuncties zijn dus reeds thans van betekenis en hadden in deze studie meer aandacht verdiend.

Niettegenstaande dit is JAYAWARDENA's studie een uitstekend anthropologisch werk, dat ons inzicht verschaft in de socio-economische verhoudingen binnen de Indische gemeenschappen op de Guyanese plantages.

J. THOLENAAR-VAN RAALTE

Disappointed Guests: Essays by African, Asian and West Indian Students, Edited by HENRI TAJFEL and JOHN L. DAWSON. Published for the Institute of Race Relations by Oxford University Press. London 1965, 158 blz. (gebonden 25/-, geplastificeerd 15/-).

In 1963 werd door het Institute of Race Relations een wedstrijd uitgeschreven, waaraan kon worden deelgenomen door Afrikaanse, Aziatische en Westindische studenten in Groot-Brittannië: een wedstrijd in het schrijven van een essay over de houding van de schrijver tegenover het rassenvraagstuk. Er werden 73 inzendingen ontvangen. Tien hiervan zijn thans in boekvorm gepubliceerd, tezamen met een beschouwing door de

beide redacteuren die is gebaseerd op inhoudsanalyse van alle ontvangen essays. Het spreekt welhaast vanzelf dat op deze wijze een zeer interessant boek is ontstaan.

De wedstrijd droeg nochtans een enigszins dubbelzinnig karakter. Het is duidelijk dat het Institute of Race Relations de bedoeling had door middel van de wedstrijd meer inzicht in het rassenvraagstuk te verwerven. De samenstelling van de jury – een psycholoog, een ethnoloog, een historicus en een socioloog, alsmede een vijfde persoon van wie de functie niet wordt vermeld – wijst ook in die richting. Bij de beoordeling van de essays werden evenwel toegepast 'fairly general criteria of originality, intrinsic interest, liveliness and readability,' literaire criteria dus. Voorzover uit het boek blijkt werd aan de deelnemers niet duidelijk meegedeeld of het om een literaire dan wel een wetenschappelijke wedstrijd ging. De kwestie is niet van belang ontbloot, ook voor de beoordeling van het boek (of althans van de beschouwing der redacteuren), omdat de literaire schrijfwijze uiteraard een geheel andere is dan de wetenschappelijke. Ook zullen aan de wedstrijd, indien deze als een literaire competitie werd opgevat, geheel andere studenten hebben meegedaan dan aan een wetenschappelijke competitie.

In hoeverre TAJFEL en DAWSON bij hun inhoudsanalyse hiermee rekening hebben gehouden valt niet na te gaan. Zij zijn zich, uiteraard, volkomen bewust geweest van de beperkte waarde van hun materiaal, in die zin dat de deelnemers aan de wedstrijd in geen enkel opzicht een willekeurige steekproef uit welke populatie dan ook vormden. De essays, aldus TAJFEL en DAWSON, kunnen slechts worden opgevat als een informele getuigenis.

Bij de deelnemers aan de wedstrijd waren 43 Afrikanen, 18 Aziaten en 12 West-Indiërs. De verdeling naar geografische herkomst van de tien schrijvers der gepubliceerde essays is geheel anders: 3 Afrikanen, 3 Aziaten en 4 West-Indiërs. Dit is waarschijnlijk een uitvloeisel van het feit, dat de essays naar literaire criteria werden geselecteerd. Het heeft ten gevolge dat de lezers een minder veelzijdig beeld te zien krijgen – er van uitgaande dat de achtergrondomstandigheden der schrijvers hun beschouwingen beïnvloedden – dan in het totale materiaal aanwezig is. Zo is in de essays van de vier West-Indiërs (een Jamaicaan en drie Trinidadianen) de beschrijving van de achtergrond van waaruit zij de problemen in Groot-Brittannië benaderden tot op zekere hoogte identiek. Anderzijds is b.v. Oost-Afrika onder de gepubliceerde essays in het geheel niet vertegenwoordigd, hoewel negen Oostafrikanen aan de wedstrijd deelnamen en de situatie in Oost-Afrika juist een interessante achtergrond voor een behandeling van rassenvraagstukken vormt.

Die achtergrond in het land van herkomst vormt namelijk een wezenlijk onderdeel in alle essays. In de aankondiging van de wedstrijd werd het onderwerp als volgt omschreven: "The essay should be on the general subject of the writer's attitudes towards the colour problem before he came to this country and the changes in these attitudes, if any, that may have occurred as a result of having spent some time in Britain." Bij het eerste deel van deze omschrijving dachten de redacteuren aanvankelijk, naar zij meedelen, aan ervaringen met en houdingen ten opzichte van Europeanen – bv. zendelingen, koloniale bestuurders – in de landen van herkomst van de deelnemers. In feite worden in dit onderdeel van de essays veelal vooroordelen behandeld die binnen de samenleving en in de landen van herkomst

heersen, doch die niet op Europeanen betrekking hebben. Deze vooroordelen betreffen hetzij huidskleur, hetzij ethnische groeperingen, sociale klassen of taalgroeperingen. Huidskleur is natuurlijk van grote sociale betekenis in West-Indië, maar ook bv. in de Soedan.

Van de meeste gepubliceerde essays vormt de beschrijving van de situatie in het land van herkomst het meest interessante deel. Zo beginnen met name de West-Indiërs allen hun essay met een indringende behandeling van de betekenis van kleurschakeringen in de Westindische samenleving. De reactie van sommige West-Indiërs op de rasvooroordelen in Groot-Britannië wordt sterk door deze achtergrond bepaald; zij zijn geschokt dat de Britten alle kleurschakeringen negeren en 'coloured' op één hoop vegen. Duidelijk is dit bijvoorbeeld in het gepubliceerde essay van PATRICIA MADOO uit Trinidad. TAJFEL en DAWSON generaliseren deze houding wellicht iets te veel in hun epiloog. Vooral West-Indiërs die zelf niet lichtgekleurd zijn zullen de "transition from light skinned to coloured" (MADOO) in het geheel niet kennen. Daarentegen is voor vele West-Indiërs evenals voor studenten uit de andere landen waaruit vele arbeiders-immigranten in Groot-Britannië wonen (te weten India en Pakistan) een ander punt van groot belang: zij willen niet graag verward worden met hun minder ontwikkelde landgenoten. Dit motief komt o.a. voor in de essays van ELLIOTT BASTIEN uit Trinidad en SYED ALI BAQUER uit India.

Het is wellicht niet verwonderlijk dat de beschrijving van de omstandigheden in het land van herkomst over het algemeen het meest lezenswaardige deel van elk essay is. Dit is het aspect waarvan de auteurs het meeste weten. De rasvooroordelen in Groot-Britannië hebben zij weliswaar ook rechtstreeks ervaren, maar als slachtoffers, en dus psychologisch gezien niet in de meest gunstige positie om er een goed inzicht in te verkrijgen. De behandeling in de meeste essays van deze rasvooroordelen is veroordelend zonder dat er veel inzicht in de sociaal-psychologische achtergronden van deze vooroordelen uit blijkt. Dit valt uiteraard de schrijvers in genen dele kwalijk te nemen, en met de veroordeling kan van harte worden ingestemd.

De waarde van de essays ligt ten dele in het feit, dat het voor een blanke moeilijk is om zich voor te stellen hoe een kleurling rassendiscriminatie ervaart; de essays maken het de blanke lezer beter mogelijk zich dit in te denken. Omgekeerd is het, zoals hierboven reeds werd geïmpliceerd, evenzeer moeilijk voor een kleurling om zich in te leven in de gedachtengang van de min of meer bevooroordeelde blanke. Des te belangwekkender zijn de beschouwingen van de deelnemers aan wie dit gelukt is: de winnaar van de wedstrijd MERVYN MORRIS uit Jamaica, de Indiase socioloog SYED ALI BAQUER en vooral SILLATY K. DABO uit Sierra Leone.

Rassendiscriminatie is, helaas, een verschijnsel waar men in ieder land ter wereld wel op één of andere wijze, direct of indirect, mee te maken heeft. Het is dan ook te hopen dat dit boek niet alleen in Groot-Britannië maar ook in andere landen, met name ook in de landen met een gekleurde bevolking, door velen gelezen wordt. Het Institute of Race Relations dient gecompimenteerd te worden met het initiatief dat tot dit boek heeft geleid.

H. TER HEIDE

The Pirates' Priest. The life of Père Labat in the West Indies 1693-1705, door EVERILD YOUNG, F. R. G. S. en KJELD HELWEG-LARSEN. Jarrtolds, London, 1965, 200 blz. (25/-).

Het is een algemeen aanvaarde gewoonte boeken een titel te geven welke wel de aandacht trekt maar die nauwelijks betrekking heeft op de inhoud. Ook hier is dit het geval. *The Pirates' Priest* roept visioenen op van een afgedwaalde of weggejaagde geestelijke die zijn toevlucht heeft gezocht in het ruwe gezelschap van zeerovers – een figuur die alle oprechte gelovigen met afschuw vervult, omdat hij de mis leest voordat de piraten met hun moordpartijen beginnen, of omdat hij de biecht hoort van een aanvoerder die het gevoel heeft dat hij het al te erg heeft gemaakt. Dergelijke gedachten echter doen onrecht aan de hoofdpersoon van dit boek, Père LABAT, die, al was zijn leven vol kleur, bepaald een respectabel en voor zijn tijd een zachtmoedig mens is geweest.

LABAT vertrok in 1692 uit Parijs naar Martinique. Hij maakte zich al spoedig onmisbaar zowel bij de Dominicaner missionarissen, die er een armoedig bestaan leidden, als bij de burgerlijke autoriteiten. Vooral zijn belangstelling voor forten en andere verdedigingswerken bleek zeer nuttig te zijn, en het is waarschijnlijk mede aan hem te danken geweest, dat het de Engelsen in 1702 niet gelukte Guadeloupe en Martinique te veroveren.

Hij was een goed opmerker en daarbij een ijverig man, hetgeen blijkt uit zijn *Nouveau Voyage aux Isles de l'Amerique*, een werk in zes dikke delen dat hij schreef na terugkeer in Frankrijk en dat in 1724 te Parijs verscheen. Aan de hand van deze memoires hebben EVERILD YOUNG en KJELD HELWEG-LARSEN een boeiend verhaal geschreven, ook al komen de in de titel beloofde piraten pas halfverwege het boek aan bod; het zijn dan niet eens piraten maar 'privateers', kapers, min of meer degelijke lieden die slechts geselecteerde schepen van een bepaalde nationaliteit (in dit geval Engelsen en Spanjaarden) aanvielen, daartoe gemachtigd door het bezit van een door de overheid uitgereikte kaperbrief. Dat LABAT met dergelijke zeelieden in aanraking kwam, spreekt vanzelf; dat hij voor zijn reizen gebruik maakte van hun schepen, is evenmin verwonderlijk. De specifieke moeilijkheden van deze manier van reizen moest hij maar op de koop toe nemen, zoals de keer dat hij van Martinique naar Guadeloupe voer – normaal een reis van één dag – via Aves Eiland, St. Thomas, Isle of Crabs en Barbuda, omdat, nadat men door een storm uit de koers was geslagen er zich zoveel gunstige kansen voordeden om vijandelijke schepen buit te maken, dat de kapitein er geen enkele voorbij wenste te laten gaan. LABAT maakte zich hierover niet boos; de activiteiten van de kaperkapiteins waren in zijn ogen niet verwerpelijk, en hij maakte uitgebreid gebruik van de geboden gelegenheid om op hem nog onbekende eilanden de flora en fauna te bestuderen en te beschrijven.

The Pirates' Priest is een zeer leesbaar boek. Er zitten enkele slordigheden in, zoals de opmerking op p. 149 dat generaal CODRINGTON (de stichter van Codrington College op Barbados) zijn opvoeding in Parijs genoot, hetgeen Londen moet zijn. Ook hebben de schrijvers ten onrechte vermeld dat de Sabanen op de bodem van een krater wonen (p. 146). Verder zou men er bezwaar tegen kunnen hebben dat in dit boek meer de nadruk wordt gelegd op LABAT's verdiensten als militair ingenieur dan op zijn werk als ziele-

herder en zijn activiteiten als natuurhistoricus. Tenslotte mist men in dit boek een register en een modern kaartje van de Antillen. Dat de op de Bahama's wonende auteurs, die vele van deze eilanden uit eigen aanschouwing blijken te kennen, dit kaartje hebben vergeten, is echter te begrijpen; toch zou het interessant zijn te weten waar bijvoorbeeld het eiland Boriquen ligt (kennelijk niet Puerto Rico maar een eiland in de buurt ervan) dat door LABAT geschikt werd geacht voor een volksplanting dan St. Martin of St. Barts (p. 193).

The Pirates' Priest is een goedgeschreven boek dat een interessant beeld geeft van West-Indië aan het einde van de 17de eeuw, maar bovenal van Père LABAT, de sympathieke en soms slimme priester, die, toen op een keer zijn schip door de Spanjaarden werd overvallen, onmiddellijk een kruis van de Inquisitie – waarvan hij zelf niet meer wist hoe hij er aan gekomen was – omhing, waardoor hij plotseling met het grootste respect door de vijand werd behandeld.

L. J. VAN DER STEEN

Willem 't Hart, 1750–1830. Een Zijper zeevaarder in de nadagen der Republiek, door P. DEKKER. Europese Bibliotheek N.V., Zaltbommel, 1966, 115 blz., 1 afb. in en 26 buiten de tekst op 24 platen, kaartje (f 14.90).

In deze tijd, waarin men binnen één dag nadat men uit Nederland is vertrokken en na een comfortabele reis op Curaçao kan aankomen, doet het vreemd aan de belevenissen te lezen van commandeur WILLEM 'T HART, die met zijn schip de 'Noord Holland' er soms maanden over deed om een dergelijke afstand af te leggen.

WILLEM 'T HART, die in 1750 te Zijpe werd geboren, begon zijn carrière als Groenlandvaarder; op 25-jarige leeftijd was hij reeds commandeur van een walvisfluit. De walvisvaart leverde in deze tijd echter steeds minder op, en toen zijn rederij in 1776 met deze vaart ophield, trad 'T HART in dienst van de rederij CLAAS TAAN te Zaandam, die hem in 1779 belastte met het bevel over de 'Noord Holland,' een nieuw schip, bestemd voor de gevaarlijke maar zeer winstgevende handel met West-Indië. Met grote nauwkeurigheid beschrijft P. DEKKER (een Noordhollandse amateur-historicus) de avonturen van deze commandeur, die ondanks de voortdurende oorlogen in Europa en de daardoor altijd aanwezige kans om opgebracht te worden door oorlogsschepen of door kapers, het aandurfde om steeds maar weer naar Amerika over te steken.

Ondanks de uitvoerige historische documentatie, welke de schrijver zeer veel tijd moet hebben gekost, laat het verhaal van de voorspoedige loopbaan van WILLEM 'T HART zich lezen als een roman. Wij lezen over lange reizen onder moeilijke omstandigheden, bij zware stormen en ontmoetingen met de vijand; ook over schijnverkoop van schepen: een handigheid van de reders die hun schepen op deze wijze onder neutrale vlag konden laten varen. Het einde van de 'Noord Holland' kwam, toen het schip, na een vals bericht over vrede, in 1803 uit Curaçao vertrok en in handen viel van een Engelse kaper, die het opbracht naar Liverpool. Het geluk waardoor de 'Noord Holland' in 1781 aan een dergelijk lot was ontkomen, liet WILLEM

'T HART deze keer in de steek. Het schip werd verkocht en voer nog zes jaar als de 'Anne Jane' onder Engelse vlag.

P. DEKKER heeft met dit boekje een belangrijke bijdrage geleverd tot de vermeerdering van onze kennis van de Nederlandse handelsvaart in een periode waaraan tot nu toe betrekkelijk weinig aandacht is besteed. Een uitvoerige lijst van de geraadpleegde bronnen (voor het merendeel archiefstukken) en een naamregister besluiten dit door de uitgever uitstekend verzorgde boek.

L. J. v. D. STEEN

Muziek, zang en dans van de Karaïben in Suriname, door ROBERT JANKI KIBAN, Stichting Ethnologische Kring Suriname N.V., Varekamp & Co., Paramaribo, 1966, 26 blz. (Sf 1,25).

Enige jaren geleden is een ethnomusicologisch onderzoek van de Karaïbische muziek ondernomen door de auteur van het hier besproken boekje en Mr. J. KUNST. Hierbij bestond het aandeel van de heer KIBAN (die zelf Karibisch Indiaan is) in het maken van bandopnamen van Karaïbische zang, ten dele in authentieke omstandigheden bij feesten of plechtigheden in de dorpen, en verder in het vaststellen en vertalen van de teksten van de opgenomen liederen en in het verzamelen van zoveel mogelijk inlichtingen over de liederen zelf en de omstandigheden waarin zij worden gezongen. KUNST had de verdere musicologische bestudering van de muziekopnamen op zich genomen, maar door zijn ziekte en overlijden heeft hij dit plan niet meer kunnen uitvoeren. Terecht heeft men er nu toe besloten het reeds door KIBAN geschreven rapport toch te publiceren.

Deze voorgeschiedenis heeft in KIBAN's werk sporen achtergelaten. De lezer ontmoet toelichtingen bij details die niet voor hem – maar wel voor de beluisteraar van de bandopnamen! – van belang zijn, en hij zal enige moeite hebben met de zeer losse organisatie van de gegevens en ook met de huiselijke en wat omslachtige stijl waarin het boekje geschreven is. Het zou jammer zijn wanneer deze uiterlijke onvolmaaktheden het feit zouden maskeren dat hier belangrijke en betrouwbare informatie gegeven wordt over een weinig bekend onderwerp.

In de tekst kunnen vier gedeelten onderscheiden worden.

Pag. 3-8. Een inleiding, o.a. over de levensomstandigheden van de Karaïben en over de bouw van de muziekinstrumenten.

Pag. 8-14. Een bespreking van verschillende soorten van muziek. Naast tal van interessante details verdient hier vooral de aandacht de fundamentele driedeling in de Karaïbische muziek (de kinderliedjes buiten beschouwing gelaten): 1. de 'neutrale' muziek met de trom (*samboera*) als begeleidingsinstrument, waarbij de mannen de leiding hebben; 2. de met begrafenis en rouw verbonden muziek met de rammelaar (*karawasi*) als begeleidingsinstrument, waarbij de vrouwen voorgaan; 3. de muziek met de rammelaar (*maraka*) van de piaimannen, die ook buiten de eigenlijke sjamanistische seances een rol speelt en bij de rouw om een piaiman waarschijnlijk de vrouwelijke karawasi-liederen vervangt. Enkele ingevoegde passages over maat en melodie (p. 11-12) had men natuurlijk graag door het musicologisch onderzoek getoetst gezien.

Pag. 14-16. Bijzonderheden over de wijze waarop gedanst wordt bij de verschillende soorten van muziek.

Pag. 16-26. De tekst van bijna 30 liederen met vertaling en toelichting; alle drie genoemde genres zijn vertegenwoordigd. Gezongen wordt o.a. over de terugkeer van gestorvenen uit het oosten (p. 17, 18) en over het werk van de piaiman en zijn zelfverwijt na het falen van een behandeling (p. 18, 19, 23, 24); er zijn kennelijk oude teksten bij evenzeer als moderne (p. 21, over de Nickerieboot).

Omdat KIBAN's boekje betrouwbare gegevens bevat die voor het overgrote deel niet elders te vinden zijn, verdient het de belangstelling van de lezers van dit tijdschrift en hoort het in wetenschappelijke bibliotheken thuis. Wat de geluidsopnamen betreft hoop ik ten eerste dat die nog eens voor het bestemde doel gebruikt zullen worden. Zonder over musicologische kennis en vaardigheid te beschikken deel ik het vermoeden van de auteur dat de Karaïben over een flinke schat van soms vrij gecompliceerde melodieën beschikken. Onder de specimina van de heer KIBAN bevinden zich enkele opnamen die althans voor ondeskundige oren bepaald indrukwekkend klinken.

B. J. HOFF

Wat doen we in Suriname?, door HAN HANSEN en GABRIEL DE WAGT. Paul Brand, Hilversum – Antwerpen en Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1966, 176 blz. (f 8,50).

Dit boek van de Volkskrant-verslaggever HANSEN en de Radio- en TV-reporter DE WAGT, die beiden Suriname bezochten, had wel een goed boek kunnen worden. De schrijvers blijken in staat in een gemakkelijk leesbare taal en in kort bestek veel informatie te verstrekken die over het algemeen wel juist is. Interessant is ook dat zij op een tot discussie provocerende wijze over Suriname's onafhankelijkheid schrijven. Maar helaas wordt het boek ontsierd door oppervlakkige opmerkingen (veelal van andere journalisten en ingezonden-stukken-schrijvers) over sociale verschijnselen (zoals het gezinsleven) en vooral door de huidige Surinaamse minister-president in een kwaad daglicht te stellen.

Op een vlotte toon wordt het een en ander verteld over Suriname en zijn bewoners, over Suriname's buurlanden en zelfs over de Nederlandse Antillen. Er wordt aandacht besteed aan Suriname's geschiedenis, geografie, economie en ontwikkelingsprojecten, aan de diverse bevolkingsgroepen en sociale spanningen, aan zending, missie en onderwijs, aan de grenskwesties en nog meer onderwerpen. Betrekkelijk veel plaats wordt ingeruimd voor de kwestie van Suriname's onafhankelijkheid, waarbij opvattingen van Surinaamse en Nederlandse politici worden weergegeven en zelf een standpunt wordt ingenomen.

Het is duidelijk dat al deze onderwerpen onmogelijk in zo weinig bladzijden op een verantwoorde wijze zelfs maar kunnen worden aangestipt, maar de poging om wat meer bekendheid te geven aan dit land, dat – het blijkt ook uit dit boek – op een energieke wijze aan zijn ontwikkeling werkt, is stellig te waarderen.

Minder gelukkig is de wijze waarop de hoofdpersoon van dit boek, de heer J. A. PENGEL, ten tonele wordt gevoerd. Telkens duikt hij op en steeds

trachten de schrijvers hem ongunstig voor te stellen met vernuftig gekozen citaten uit bladen die niet uitmunten in goede verslaggeving over Suriname en over de regeringspartij. Een duidelijk beeld van het beleid van deze politicus verkrijgt men niet. Lange tijd blijft in het duister waarom de heer PENGEL op deze weinig elegante wijze wordt behandeld, maar op de laatste bladzijden wordt dit onthuld. HANSEN blijkt zich te hebben geërgerd aan uitspraken van PENGEL die de indruk vestigen dat Nederland Suriname de soevereiniteit onthoudt "waarom het volk klaarblijkelijk via de mond van Pengel schreeuwt" (p. 166). Toegegeven wordt dat PENGEL ook wel uitspraken van een andere strekking heeft gedaan, maar die worden als 'slimheden' terzijde geschoven (nota bene: terwijl de uitspraken over spoedige onafhankelijkheid eveneens als slimmigheden, jegens nationalistische Surinamers, worden gebrandmerkt!). HANSEN redeneert als volgt: de heer PENGELS optreden als politicus bevalt mij niet en bovendien zou Suriname mijn land, Nederland, wel eens in een militair conflict met Guyana (over de grenskwestie) kunnen betrekken. Daarom moet Nederland Suriname zo spoedig mogelijk politiek onafhankelijk maken, maar wel bij de economische opbouw blijven helpen. DE WAGT is ook bevreesd dat Nederland zijn vingers aan de Surinaamse pap brandt (zoals hij het uitdrukt), ziet niet in dat Nederland door zijn aanwezigheid moeilijkheden tussen Creoolse en Hindostaanse Surinamers zou kunnen voorkomen en wenst eveneens – in het belang van Nederland – dat het 'Statuut' wordt opgeheven. Kortom: politiek gesproken valt er voor 'ons' in Suriname niets te doen.

G. J. KRUIJER

Bos-Niermeyer Atlas der gehele Aarde, verzorgd door
F. J. ORMELING, J. B. Wolters, Groningen, 1967, 172
bladen en los register (f 26,90).

Er is alle reden om uitgever Wolters en bewerker F. J. ORMELING, hoogleraar in de economische aardrijkskunde, van harte geluk te wensen met het verschijnen van de nieuwe druk van de Bosatlas. Deze vijf-en-veertigste uitgave (in negentig jaar!) is weer een aanzienlijke verbetering vergeleken met de vorige, hetgeen heel veel arbeid moet hebben gevergd. Steden groeiden uit hun kaartsymbool en nieuw opgekomen plaatsen en streken moesten worden ingetekend. In tal van gebieden veranderde het landschap: door het ontstaan van stuwweren, de bouw van bruggen, het graven van tunnels en kanalen, enz. Spoor- en autowegen werden langer of vertakten zich en erten werden ontdekt. Actuele onderwerpen, zoals apartheid, vroegen om kartografische uitbeelding, nieuwe landen ontstonden en plaatsen veranderden van naam. Ook de kartografische weergave werd in velerlei opzichten verbeterd.

Aan West-Indië zijn drie bladen gewijd. Er is een overzichtskaart van het Caribische gebied, dat enkele streken, die men op sociologische gronden tot dit deel van Amerika zou kunnen rekenen (het zuiden der Verenigde Staten en Noordoost-Brazilië), niet omvat. De kaart is getiteld 'Midden-Amerika' en bestrijkt een gebied dat zich uitstrekt tot, in het noorden, Havana, in het westen, Brits Honduras, in het zuiden, de zuidgrens van Guyana en, in het oosten, het grootste deel van het Franse

Guyane. Er is een kaart van Suriname en er zijn zes kleine kaartjes van de Nederlandse Antillen. Voorts bevat de atlas een kaart van Paramaribo, één van Willemstad en twee thematische kaarten van Noord-Suriname. De eerste van de thematische kaarten geeft de plantengroei en het grondgebruik aan en de tweede bevat informatie over mijnbouw, verkeer en bevolking.

Terwijl de bewerker het niet meer nodig achtte het vroeger met Nederland verbonden Indonesië gedetailleerd te behandelen, genieten de thans nog tot het Nederlandse Koninkrijk behorende landen in de West wel een voorkeursbehandeling. Maar het relatief belangrijker worden van de West komt slechts in geringe mate in de omvang van het kaartmateriaal tot uiting. Evenals in de uitgaven van vóór Wereldoorlog II beslaat de kaart van Suriname slechts een half blad en voor de zes Nederlandse Antillen tezamen is nog steeds niet meer dan een kwart blad ter beschikking. Toegegeven: Saba b.v. is maar een heel klein eilandje, maar met een halve centimeter in het vierkant komt dit deel van het Koninkrijk er wel erg bekaaid af. Op een kaart van iets groter formaat zou althans voor de verschillende dorpen van Saba plaats zijn geweest. Het eiland Schiermonnikoog is, op dezelfde schaal, bij de Nederlandse Antillen afgebeeld om te laten zien hoe klein deze eilanden in de Caribische Zee zijn. Maar op de kaart van Noord-Nederland is voor Schiermonnikoog tweemaal zo veel plaats ingeruimd. En voor Suriname, dat viermaal zo groot als Nederland is, was minder papier beschikbaar dan voor de provincie Drente. Toch is enige vooruitgang geboekt: de thematische kaarten van Noord-Suriname werden door de heer ORMELING aan de 44ste druk toegevoegd.

De stiefmoederlijke behandeling van de West is in overeenstemming met ORMELING's didaktische strategie. Hij heeft de kaarten in de atlas naar schaal gerangschikt: van betrekkelijk grote detailkaarten van stukjes Nederland tot relatief kleine kaarten van de halfronden, achterin. Deze methodische lijn, schrijft ORMELING, "leidt van groot naar klein, m.a.w. van de grootschalige vertrouwde omgeving naar de kleinschalige onbekende verten." Het 'Koninkrijk in de verte' verschijnt pas op blz. 132 aan de kim en dan nog betrekkelijk grootschalig, moet eerlijkheidshalve worden gezegd. Hier wordt dus een poging gedaan de atlaslezer met de verre volken in de West wat meer vertrouwd te maken, een te loven poging die echter op iets grotere schaal had kunnen worden gedaan.

Laat ik thans enige wensen kenbaar maken, die voor een groot deel binnen het bestaande kader zijn te verwezenlijken. Ik zal voorstellen een aantal landschapselementen toe te voegen, maar ik besef terdege dat het niet mogelijk zal zijn aan al deze wensen tegemoet te komen. Zeer terecht waakt ORMELING tegen overlading: hoe leger een kaart, des te pregnanter het beeld.

Op de overzichtskaart van Suriname is de grens met Guyana terecht langs de linkeroever van de Corantijn getekend, doch het is niet juist dat de oostgrens van Suriname langs de rechteroever van de Marowijne loopt. Met het oog op deze oostgrens pleit ik voor het intekenen van het Portaleiland, daar de grens tussen dit eiland en het Stoelmanseiland op een andere plaats in de rivier loopt dan ten noorden van het eerstgenoemde en ten zuiden van het laatstgenoemde eiland. Voorts moge ik erop wijzen dat de westgrens van Suriname op de bladen 132 en 133 de Boven-Corantijn

(eigenlijk New River, Nieuwe Rivier) volgt en op blad 137 (Zuid-Amerika) langs de Coeroeni is getrokken. Dit laatste is wat de Guyanezen gaarne zien. Ook het met Frankrijk betwiste gebied is in het ene geval binnen de grenzen van Suriname opgenomen en in het andere gevalerbuiten gelaten*.¹

Wat de rivieren betreft: de Branco (op blad 136) zou misschien beter Rio Branco genoemd kunnen worden en in Guyana (op de kaart van Midden-Amerika) is nog wel plaats voor de Pomeroon. Het vermelden van deze rivier is nuttig, omdat Pomeroon destijds een aparte kolonie was, die misschien bij de lessen in de koloniale geschiedenis ter sprake komt. Verder is het gewenst de Rupununi, een zijrivier van de Essequibo, in te tekenen opdat de lezers weten waar ongeveer de Rupununisavanne (met zijn omvangrijke veeteelt) zich bevindt. In het Franse Guyane zou (zeker op blad 136) voor de Approuage, een grote rivier in het oostelijke deel van het land, plaats kunnen worden gevonden. Op kaart 137 (Zuid-Amerika, staatkundig) zou ook de naam van de grensrivier tussen Guyane en Brazilië kunnen worden vermeld. Op de fysisch-geografische kaart van dit werelddeel staat deze rivier wel vermeld, als Oiapoque, doch ik maak de samensteller van de atlas erop attent dat op een recente Franse kaart de naam van deze rivier als Oyapock wordt geschreven.

Op de grote kaart van Suriname ontbreekt de naam van het grote Brokopondostuwmeer, dat officieel het Prof. Dr. Ir. W. J. van Blommesteinmeer heet, afgekort: Van Blommesteinmeer (deze naam komt wel voor op de kleinere kaarten). In de kaarten op blad 132 is ongeveer de maximale omvang van dit stuwmeer getekend; voorlopig ziet het er niet naar uit dat die bereikt zal worden.* Wat de grote vallen in de Marowijne-rivier betreft: deze heten naar ik meen tegenwoordig Apoemo-Barimoffvallen en niet langer Pedrosoengoevallen.

Langs de kust, van de Orinocodelta tot voorbij de Oyapock, zijn op kaart 136 tekenjes aangebracht die niet in een legenda worden toegelicht. Het is te hopen dat de lezers begrijpen dat daarmee moerassen worden aangeduid.

Ik heb de indruk dat het Pacaraimagebergte (op een Guyanese kaart: Pakaraima Mountains) kleiner is dan het op blad 133 schijnt te zijn en wat het Toemoekhoemakgebergte betreft: dit wordt op blad 136 veel groter voorgesteld dan op de bladen 132 en 133. In zijn voorwoord zegt ORMELING dat voor de namen van gebergten Nederlandse naamsvormen worden gebruikt, doch één der grensgebergten van Suriname, het Acaraigebte, wordt in de atlas op zijn Spaans of Portugees geschreven: Sa. Acarai.

Wat de plaatsnamen betreft heb ik, uitgaande van de huidige schaal der kaarten, ten aanzien van Guyana en Guyane weinig wensen. Alleen lijkt het me wel nodig dat in een volgende druk het Frans Guyanese Kourou wordt opgenomen, aangezien daar een groot centrum voor ruimtevaart wordt gesticht. Op de kaart van Suriname zou behalve de plaats Onverwacht (volgens de atlas ten onrechte distriktshoofdplaats) ook Onverdacht moeten worden ingetekend, aangezien daar bauxiet wordt gedolven. Op kaart B op blad 132 wordt de indruk gevestigd dat de bauxietontginning te Onverwacht plaatsvindt.

Wat de keuze der plaatsnamen betreft verdient het aanbeveling voor

¹ Alle opmerkingen in deze recensie die van een sterretje zijn voorzien zijn afkomstig van Dr. J. H. WESTERMANN.

een volgende druk terzake overleg te plegen met Surinaamse instanties. Voorbeelden: in plaats van Galibi zou wellicht Christiaankondre en eventueel ook Langamankondre, moeten worden opgenomen. En Paloemeu aan de monding van de Paloemurivier, in plaats van Pepejoe. Ook Joden-savanna zou moeten worden opgenomen.*

Het lijkt goed om in een volgende druk de nomenclatuur van de kaart van het Centraal Bureau Luchtkaartering (1966, schaal 1 : 50.000) te volgen. Dan zouden de volgende spellingen gelden: Afobaka, Bakhuysgebergte, Franssen Herderschee Piek, Jan Bassi Gado, Poesoegroenoe, Tapanahony en Torarica.*

Ook ten aanzien van de Bosnegerdorpen zijn er enige verlangens. Er wordt op de kaart van heel Suriname een onderscheid gemaakt tussen gewone nederzettingen van Bosnegers (ook wel Boslandkreolen genoemd) en nederzettingen waar een granman is gevestigd. Volgens H. U. E. THODEN VAN VELZEN die kortgeleden een studie over de Bosnegers publiceerde (*Politieke beheersing in de Djuka Maatschappij*, gestencilde dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 1966), zijn de volgende dorpen zetels van granmans: Langatabiki, Dritabiki, Boniville (aan de Franse kant van de Lawa, tegenover Cottica), Asidonopo en Posoegroenoe. De Bosatlas noemt echter als granmandorpen: Cottica, Drietabbetje, Asidon-hoppo en Posoegroenoe. Er zijn ook andere Bosnegerdorpen op de atlas te vinden, maar de nieuwe nederzettingen van Bosnegers (o.a. bij Klaaskreek en Brownsweg), die in verband met de vorming van het Van Blommesteinmeer moesten verhuizen, zijn niet ingetekend.

Wat het verkeer betreft zou ik erop willen wijzen dat Guyana niet alleen een spoorlijn in de kustvlakte heeft, maar ook een in het binnenland. Volgens blad 133 is er slechts een autoweg tussen Nieuw-Nickerie en Moengo, doch in feite is er een wegverbinding van de Pomeroon tot Cayenne, al kan men niet overal met de auto over de rivier.

De bevolking van het Franse Guyane wordt als 30.000 opgegeven, doch deze schijnt thans 40.000 groot te zijn.

De omvang van het cultuurland van Suriname wordt, lijkt me, op thematische kaart A nogal royaal opgegeven. Zo kan van het cultuurland aan de rechteroever van de Nickerierivier bepaald niet worden gezegd dat dit zo'n groot aaneengesloten stuk is als de kaart aangeeft. Hetzelfde is het geval bij het gebied tussen de Surinamerivier en de Commewijne.

Op de kaart van Paramaribo zijn de stadsuitbreidingen van de laatste jaren nauwelijks opgenomen. Ik miste op dit kaartje de naam van het Oranjeplein, een belangrijk plein dat omgeven is door verschillende regeringsgebouwen, o.a. het Gouverneurspaleis.

Op blad 137 is met cirkels de omvang van het goederenverkeer in de zeehavens van Zuid-Amerika aangegeven. Georgetown en Paramaribo kregen een heel klein cirkeltje, maar Suriname heeft twee grotere cirkels extra: één bij de Marowijne en één bij de Surinamerivier. Vermoedelijk wordt hiermee de bauxietexport aangeduid (via de Suriname en de Cottica, en niet via de Marowijne!), maar voor vele kaartlezers zal dit niet duidelijk zijn; zij zullen zich afvragen waarom er drie cirkels bij één haven staan. In Guyana ontbreken ten onrechte zulke bauxietcirkels. De belangrijke bauxietafzettingen in het Adampada-Kabalebogebied zijn niet op de kaart van Suriname aangegeven. Weliswaar heeft hier nog geen ontginning

plaatsgevonden, maar elders op de kaart zijn wel onontgonnen bauxietlagen aangegeven.

De kaartjes van de Nederlandse Antillen bevatten, hoe klein ze ook zijn (schaal 1 : 600.000), heel wat informatie. Het is echter jammer dat geen gebruik is gemaakt van de nieuwe Topografische kaart 1963, schaal 1 : 25.000.* Wat Aruba betreft: de berg Arikok is twaalf meter hoger dan de kaart vermeldt en het z.g. badstrand bij Bushiribana is sterk overdreven aangegeven.* Op Curaçao komen de Ronde Klip 1 m, de Tafelberg Santa Barbara 2 m en de Sint Christoffelberg 3 m tekort.* Bij de zoëven genoemde Tafelberg behoort de lichtere kleur voor heuvel onder de 200 m, in plaats van de groene tint die voor het lage deel van het eiland is gebruikt.*

De badstranden bij Sta. Cruz baai, St.-Martabaai, St.-Michielsbaai en Piscaderabaai zijn overdreven groot getekend. St.-Martabaai heeft rondom de binnenbaai geen badstrand; alleen een zeer klein gedeelte aan de kust. Dit laatste geldt ook voor Piscaderabaai: de binnenbaai is groten-deels slikkig en heeft een mangrovevegetatie.*

De volgende namen zijn op de kaarten van Curaçao en van Willemstad op een andere wijze gespeld: Spaanse Water, Punt Canon, Lagoen Jan Thiel, Busca baai, Mari Pompun, Ceritu, Ceru Saliñ' Abao, Ceru Pretu 138, Cer'i Domi 86 en Fort Nassau 72.*

Bonaire heeft geen 130.000 doch slechts ruim 7.000 inwoners en ook hier zijn de badstranden, althans die bij Slagbaai, Goto en Lac, zeer overdreven getekend. Bij het Gotomeer is geen badstrand. Het noordelijk deel van Lac wordt ingenomen door slik en mangrovevegetatie.* Wat de spelling betreft wordt voorgesteld: Rincón, Montaña en Lagún. Het is misschien wel aardig om niet alleen de namen van de luchthavens van Curaçao en Aruba maar ook die van Bonaire, Flamingo Luchthaven, te vermelden.

Ten aanzien van de kleinste drie der Nederlandse Antillen, de Bovenwindse Eilanden, heb ik ook een aantal wensen. In de eerste plaats de grenslijn op Sint-Maarten: deze ontbreekt in het gebied ten westen van de Simsonbaai-lagoen. Het zuidelijk deel van dit eiland is niet het Nederlandse maar het Nederlands-Antilliaanse deel. Sentry Hill is niet 344 maar 341 meter hoog en het ware duidelijker geweest Grande Case te schrijven in plaats van Gde Case.* De naam van de Little Bay (of Kleine Baai) waar een hotel ligt zou kunnen worden toegevoegd. Ook hier weer is al te royaal omgegaan met de gele verf voor de stranden.

Bij de hoogste berg van Sint-Eustatius staan de woorden 'Quillkrater' en 'Mazinga'. Het lijkt mij meer in overeenstemming met het spraakgebruik de beide woorden te vervangen door The Quill of Quillvulkaan. Strikt genomen heet alleen de krater van deze vulkaan Kuil of Quill, maar gewoonlijk wordt de hele berg 'The Quill' of 'De Quill' genoemd. De vulkaan is 600 m en niet 602 m hoog.* In het zuidwesten van Sint-Eustatius zou zich volgens de atlas een Oranjebaai bevinden, doch de baaien in dat deel van het eiland heten de Gallows Bay en de Kay Bay. Noordelijker bevindt zich de Oranjestad Baai.

Misschien zou de naam van Saba's hoogste top, The Mountain, nog kunnen worden vermeld. Deze is 870 en niet 887 meter.*

Tenslotte nog enkele aantekeningen bij de kaart van Midden-Amerika.

Allereerst bij Brits Honduras. ORMELING schrijft in zijn voorwoord dat dit land onder de naam Belize het voorportaal der onafhankelijkheid betrad, doch dit is, dacht ik, niet juist. Er bestonden, medio 1966 wel plannen om die naams- en statusverandering in 1968 te realiseren, maar of het er van zal komen staat nog niet vast.

De naam van de gedeeltelijk opgegraven Maya-stad ten oosten van Mérida in Yucatán moet als Chichén Itzá worden geschreven en niet als Chichen Itza.

Virginische eilanden is geen fraai Nederlands. Volgens Van Dale betekent Virginisch: van, uit Virginië. Deze eilanden heten de Virgin Islands, of als men aan een Nederlandse naam de voorkeur geeft: de Maagdeneilanden.

Barbados heeft ondertussen zijn onafhankelijkheid verworven. Hier kan dus (Br.) komen te vervallen. Ook in andere gevallen is de aanduiding Br. wat uit de tijd. Waarom werden de Grenadines, een groep kleine eilanden, evenals Trinidad en Tobago kapitaal-vet gedrukt in plaats van onderkast-cursief (zoals St. Vincent e.a.)? *

Ik stel voor Puerto Rico in plaats van Pto. Rico te schrijven, opdat wij van de foute schrijfwijze Porto Rico afkomen.

Het lijkt mij verder onjuist en ook overbodig om achter de namen van de Nederlandse Antillen (N) te plaatsen. Doet men dit, dan moet men consequent zijn en ook Suriname van dit merkteken voorzien. Terecht is dit niet gedaan: Suriname en de Nederlandse Antillen behoren, staatsrechtelijk gesproken, niet meer tot Nederland. Het is ook overbodig de eilanden van een N te voorzien, daar de bijzondere band met Nederland duidelijk genoeg blijkt; ze zijn in een rood kader geplaatst dat verwijst naar speciale kaartjes.

Zo kan men al speurende van eiland tot eiland, van land tot land, langs rivieren, langs bergen en langs dalen wel het een en ander vinden dat men anders zou willen. Maar uit de betrekkelijk geringe oogst aan werkelijke of vermeende feiten blijkt hoe zorgvuldig de kaarten zijn samengesteld.

Als bewijs van waardering bied ik de heer ORMELING, die met het verzorgen van deze voortreffelijke schoolatlas zo'n waardevol werk verricht, deze notities over de West aan, voor de voorbereiding van de volgende druk.

G. J. KRUIJER

J. H. WESTERMANN

OM HET VOORTBESTAAN VAN DE FLAMINGO'S VAN ZUID-BONAIRE

1957-1968 *

"..... Flamingos are, at the least, remarkable, at best sublimely beautiful, and at all times strange, rather remote beings inhabiting a world only they can inhabit with enjoyment. They live on the ... growth in the foul water of the alkaline lakes and they are the only large animal that does so in numbers. ... Yet they always manage to be clean and beautiful in their pink and crimson dress. They lay their eggs and rear their young in appalling heat and glare, in surroundings fatal to any ordinary animal and inimical to even the most determined and well-equipped human investigator. They move about on their ordinary affairs for reasons at present beyond our knowledge, but possibly connected with variation in their food supply. Suddenly they appear in their ... thousands, delight us for a while, and then are gone again ..."

LESLIE BROWN
The Mystery of the Flamingos
(London 1959)

ALGEMENE SITUATIE

De (Zuid)-Bonaireaanse broedkolonie van de Westindische Flamingo (*Phoenicopterus ruber ruber*) is één der weinige overgebleven kolonies in het Caribische gebied. In het midden van de 19de eeuw was het aantal exemplaren minimaal 95.000, verspreid over enkele tientallen broedplaatsen. Thans zijn er naar schatting nog maar ongeveer 24.000 in drie kolonies, waarvan 14.000 op de Bahamas (Great Inagua), 5.000 in Yucatán (México) en 5.000 op

* Dit artikel is een bewerking en uitbreiding van de tekst van het gestencilde rapport dat de NATUURWETENSCHAPPELIJKE STUDIEKRING VOOR SURINAME EN DE NEDERLANDSE ANTILLEN, Utrecht, op het verzoek dd. 25 oktober 1966 van het Hoofd van het Kabinet van de Vice-Minister-President, heeft samengesteld ter voorlichting van de leden van de Eerste en Tweede Kamer der Staten Generaal: *Om het voortbestaan van de flamingo's van Zuid-Bonaire, 1957-1967* (januari 1967, 37 blz. + 4 platen).

Bonaire. Deze situatie rechtvaardigt voldoende de pogingen om de bestaande populaties te behouden voor de toekomst.

De kolonie op Great Inagua is – dank zij de bemoeiingen van de National Audubon Society, New York, en de Bahamas National Trust – geheel beschermd. In 1966 heeft laatstgenoemde Trust meer dan de helft van het eiland gepacht van de 'Crown', ten behoeve van de instelling van een 287 vierkante mijlen groot nationaal park voor de bescherming van de flamingo's en andere zeldzame vogelsoorten, waaronder de Bahama-papegaai. Het nieuwe nationale park zal uitsluitend een 'wildlife refuge' zijn, zonder faciliteiten voor toerisme (*Audubon Magazine*).

Hoewel de Yucatán-populatie (Río Lagartos kolonie) bescherming geniet van de eigenaren van het terrein en van de National Audubon Society, voorzover mogelijk, is de toestand er naar het schijnt niet helemaal bevredigend, bij gebrek aan een officiële beschermingspolitiek.

De flamingo's van Bonaire zijn reeds bekend sedert 1681, toen WILLIAM DAMPIER het eiland bezocht. Sedert het einde van de 19de eeuw hebben verschillende ornithologen en andere belangstellenden verhandelingen aan deze vogels gewijd. Het meest belangrijk zijn de volgende publicaties:

ALFONS GABRIEL, *Tschogogo. Aus dem Leben der Flamingos*. Stuttgart, 1938, 56 blz., 23 platen.

A. E. H. SWAEN, De Flamingo's van Bonaire. *Ardea* 32, 1943, blz. 163–179, 1 pl.

R. P. ALLEN, *The Flamingos: their life history and survival*. National Audubon Society, New York, 1956, 258 blz., 16 pl.

K. H. VOOUS, The Birds of Aruba, Curaçao and Bonaire. *Studies Fauna Curaçao* 7, 1957, 260 blz., 13 pl.

J. ROTH, *The Flamingos on Bonaire (Netherlands Antilles). Habitat, diet and reproduction of Phoenicopterus ruber ruber*. Uitgaven Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen, Utrecht, 41, 1965, 151 blz., 20 pl.

L. D. GERHARTS & K. H. VOOUS, Natural catastrophes in the flamingo colony of Bonaire, Netherlands Antilles. *Ardea* 56, 1968, blz. 188–192.

In ROTH's recente monografie zijn op fraaie wijze het milieu en de biologie der flamingo's beschreven, zowel in en om het Pekelmeer in het zuiden als in het Gotomeer en Slagbaai in het noordwestelijk gedeelte van het eiland. De broedplaats in het Gotomeer is van veel geringere betekenis dan die van het Pekelmeer.

Foto J. Rooth, cliché welwillend ter beschikking gesteld door Bureau Voorlichting Kab. Vice-Min.-Pres.

Een aardige beschrijving van de hand van I. KRISTENSEN over het 'Onderzoek in het Flamingo-meer van Bonaire' verscheen in *De Levende Natuur* 1965, blz. 184-189.

De flamingo's van Bonaire, in het algemeen gesproken die van de Nederlandse Antillen, genieten wettelijke bescherming sedert 1934, volgens het Besluit van den 30sten Augustus 1934, tot aanvulling van het besluit van den 28sten September 1931 (P.B. no 59), ter uitvoering van artikel 12 der Verordening van den 20sten Juli 1926 (P.B. no 60), tot bescherming van diersoorten, nuttig voor land- en ooftbouw of die langzamerhand uitsterven en op welker voortbestaan prijs wordt gesteld (P.B. 1934, no 58). In dit Besluit is de flamingo opgenomen onder de thans niet meer geldende soortnaam '*Phoenicopterus roseus*'.

Dank zij de wettelijke bescherming en de over het algemeen tolerante houding der Bonaireaanse bevolking zijn de flamingo's tot nu toe een sieraad voor het eiland geweest. Langdurige verstoring door menselijke invloed heeft echter plaatsgevonden in 1943 als gevolg van onverantwoordelijk laag over de kolonie vliegen door vliegtuigen; het duurde tot 1950 alvorens de vogels opnieuw begonnen te broeden. Sedertdien is een verbod uitgevaardigd voor vliegtuigen om lager dan 6000 voet boven de broedplaats te vliegen; dit verbod geldt in feite voor het gehele eiland, met uitzondering van een gebied met een straal van 3 zee-mijl rondom het vliegveld (Aeronautical Information Publication Netherlands Antilles 1954 e.v. jaren).

Door het ontbreken van bewaking werd de Pekelmeer-kolonie ook enkele malen verstoord door te dicht naderende toeristen, echter met minder desastreus effect dan dat hierboven genoemd. Volledige bewaking werd voor de eerste keer ingesteld in september 1966 door toedoen van de heer L. D. GERHARTS, Bonaire.

Hoewel bij herhaling is gepleit voor het tot natuurreservaat verklaren van het broed- en fourageerareaal in en om het Pekelmeer, Zuid-Bonaire, is daarvan nimmer iets gekomen (zie o.m. J. H. WESTERMANN, *Nature Preservation in the Caribbean*, Publications Foundation for Scientific Research in Surinam and the Netherlands Antilles, Utrecht, 9, 1953).

ONTWIKKELINGEN IN DE PERIODE
SEPTEMBER 1957-EIND 1963:
ZUID-BONAIRE NATUURRESERVAAT OF
ZOUTWINNINGSGEBIED?

Op 26 september 1957 richtte het bestuurscollege van het Eilandgebied Bonaire zich tot de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Suriname – Nederlandse Antillen (WOSUNA), Amsterdam, met het verzoek een onderzoek te doen instellen naar de biologie van de Bonaireaanse flamingo, met het doel maatregelen te nemen voor het onbedreigd voortbestaan van deze vogels. Dit was een reden voor Dr J. H. WESTERMANN, bestuurslid van WOSUNA en van de Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen, om begin 1958 een bezoek aan Bonaire te brengen, tezamen met Dr J. S. ZANEVELD, directeur van het Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut (CARMABI) te Curaçao. De bevindingen van het bezoek werden vastgelegd in WESTERMANN's memorandum *Observations on the Flamingos of Bonaire in April 1958, and proposals for further research* (31 mei 1958).

Verdere uitwerking der onderzoekplannen leidde op 26 maart 1959 tot een kostengarantieverklaring door WOSUNA en op 26 juni 1959 tot een besluit van de Studiekring om de bioloog Drs J. ROTH opdracht te verlenen in Bonaire een veldonderzoek van ongeveer 12 maanden te verrichten. Bij besluit van 12 juni 1959 verleende de Nederlands-Antilliaanse Regering aan de Studiekring een subsidie voor het onderzoek gedurende 1959, en op 29 oktober 1960 een tweede subsidie, mede voor de publicatie der resultaten.

ROTH en zijn echtgenote H. ROTH-REIJS arriveerden op 28 augustus 1959 op Bonaire en verlieten het eiland op 3 augustus 1960. Het in die periode uitgevoerde veldonderzoek vormde de basis voor de in december 1965 in druk verschenen verhandeling *The Flamingos on Bonaire*. Reeds eerder (juni 1962) kwam een gestencild Nederlands rapport gereed. Bij de uitwerking der gegevens verkreeg ROTH, stafid van het Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud (RIVON), veel medewerking van de zijde van dit instituut.

Kort na ROTH's vertrek uit Bonaire werd het eiland bezocht door de Amerikaanse flamingokenners ROBERT P. ALLEN (augustus 1960) en ALEXANDER SPRUNT IV (oktober 1960). Laatstgenoemde, als 'research director' verbonden aan de National Audubon Society (sedert juli 1960 als opvolger van ALLEN), be-

schreef zijn bevindingen in het *Report on flamingo situation in the Netherlands Antilles* en gaf verschillende aanbevelingen voor betere bescherming.

De algemene oecologische omstandigheden werden door ROTH gunstig bevonden. Weliswaar mislukken soms de broedsels door hevige regenval en overstroming van het nestareaal – de flamingo's broeden overigens doorgaans buiten de regentijd – maar zulke catastrofes zijn ook van andere flamingobroedplaatsen in West-Indië, Afrika en Azië bekend; voor het voortbestaan van de populatie is gemiddeld één geslaagde broedperiode in drie jaren voldoende. Als voornaamste bedreiging geldt de verstoring door mensen uit de lucht (vliegtuigen) en te land (te dicht naderende fotograferende en filmende toeristen, die de op de nesten zittende vogels verjagen).

Over de veiligstelling van de broedplaats werd vele malen gecorrespondeerd tussen Studiekring en bestuurscollege van Bonaire. In 1960 kwamen in de briefwisseling vooral de bouw van een 'rondweg' in Zuid-Bonaire, een potentieel gevaar voor de broedkolonie, en de bewaking door politiepatrouilles aan de orde. Van de zijde van de National Audubon Society, New York, werd op 15 december 1960 aan Dr Ir P. C. HENRIQUEZ (Technisch Economische Raad der Nederlandse Antillen) en op 10 september 1962 aan de gezaghebber van Bonaire een aanbod gedaan om met een jaarlijks bedrag van \$ 1.000 bij te dragen in de bescherming door bewakers, en voorts om behulpzaam te zijn bij de supervisie en het algemene beheer van de kolonie. Ook werd voorgesteld om de op 18 juli 1962 opgerichte Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen, Curaçao, haar zorgen te doen uitstrekken over het flamingo-areaal, naar analogie van de zorgen van de Bahamas National Trust voor de kolonie op Great Inagua.

In dit verband moge voorts vermeld worden een artikel in het *Algemeen Handelsblad* van 7 augustus 1961 (Vogelvlucht over Caraïbisch gebied II) waarin het Tweede Kamer-lid Mr Dr C. BERKHOUWER over de onvergetelijke flamingokolonie van Zuid-Bonaire schrijft: "Hier ligt de mogelijkheid voor een natuurreservaat dat zijns gelijke in de wereld niet zou hebben".

De ontwikkeling leidde echter in een andere richting. Op Bonaire is reeds jaren onvoldoende werkgelegenheid. Derhalve werd gezocht naar middelen om daarin verbetering te brengen. Als één der mogelijkheden werd gezien een zeezoutwinning op moderne wijze in Zuid-Bonaire. Er bevinden zich in dat gedeelte van het

eiland drie complexen zoutpannen, van noord naar zuid de Blauwe, Witte en Oranje Pannen; hiervan werden de laatste tijd alleen nog maar de Witte Pannen incidenteel in primitief handbedrijf geëxploiteerd. Belangstelling voor een moderne exploitatie op grote schaal bleek te bestaan bij de International Salt Company, Clarks Summit, Pennsylvania,* om de volgende redenen: zonrijk en droog klimaat; vlak gebied in het Zuiden; gemakkelijke bereikbaarheid voor schepen zonder dat dure havenbouw nodig is; voldoende en goede lokale werkkrachten; fiscale en andere faciliteiten van de zijde van de overheid.

Een en ander was aanleiding voor het Bestuurscollege van Bonaire zich via de Regering der Nederlandse Antillen te wenden tot het Kabinet van de Vice-Minister-President, 's-Gravenhage, welks taak omvat de behartiging van de belangen van de Overzeese Rijksdelen. Het Kabinet gaf daarop, 25 september 1962, opdracht aan het Centraal Instituut voor Industrieontwikkeling (CIVI) te 's-Gravenhage, een advies uit te brengen over de vraag of een zeezoutwinning in Zuid-Bonaire levensvatbaarheid zou kunnen hebben wanneer de winning op grotere en moderne schaal ter hand wordt genomen.

CIVI heeft zich op bekwame en voortvarende wijze van deze taak gekwet. Een uitvoerige literatuurstudie werd gemaakt en bezoeken werden gebracht aan zeezoutwinningen in de Rhône-delta (Camargue) en op Great Inagua (Bahama's); ook Bonaire werd bezocht.

Reeds spoedig na de verlening van de hierboven genoemde opdracht kwam, op 11 oktober 1962, en opnieuw op 28 mei 1963, contact tot stand tussen enerzijds bestuursleden van de Studiekring en anderzijds Dr Ir H. KOOPMANS en Ir J. BONTENBAL van CIVI, teneinde te beraadslagen over de belangen voor wetenschap en toerisme van de flamingobroedkolonie in en bij het Pekelmeer naast die van de zeezoutwinning. Het eerdergenoemde gestencilde flamingorapport van Drs J. ROTH, met kaarten en grafieken, werd ter beschikking van CIVI gesteld.

Ook het bestuur van de Stichting Nationale Parken Nederlandse

* De International Salt Company werd in 1901 opgericht en behoort thans tot de grootste zoutindustrieën ter wereld. De maatschappij heeft vier zoutmijnen en drie verdampingsinstallaties in de staten New York, Ohio, Michigan en Louisiana. – Enige jaren geleden kwam de behoefte naar voren ook zeezout te winnen. Na bezoeken aan onder meer Spanje en Cuba viel het oog op Bonaire. In januari 1963 werd zakelijk contact opgenomen met S. E. L. Maduro & Sons, Curaçao.

Antillen, Curaçao, heeft vele malen beraadslaagd over het behoud van de flamingo's. In de bijeenkomst van juli 1963 werd een speciale flamingocommissie benoemd, bestaande uit de heren L. A. ABRAHAM, Mr G. DUTRY VAN HAEFTEN en Dr I. KRISTENSEN. Laatstgenoemde bracht in een uitvoerig artikel in de *Amigoe di Curaçao* van 30 augustus 1963, onder de titel 'Wat zoekt een flamingo op Bonaire', het probleem in de publieke aandacht.

Het civi-rapport, getiteld *Winning van Zeezout op Bonaire, een studie van de levensvatbaarheid*, kwam in augustus 1963 gereed. Daarin werd geconcludeerd dat de exploitatie op grote schaal van zeezout in Zuid-Bonaire verantwoord lijkt, en dat het 'break-even point' van de jaarproductie ongeveer 150.000 ton zout zou zijn in een winningsareaal van 1500 hectare. De vaste investeringskosten werden geraamd op Nf 5.500.000 voor deze 'minimum' productie van 100 ton per hectare per jaar, en op Nf 9.280.000 voor een 'maximum' jaarproductie van 500.000 ton, d.i. 200 ton per hectare per jaar van een areaal van 2500 hectare.

In een afzonderlijke paragraaf in het civi-rapport over 'De rose flamingo's op Bonaire' werd gesteld dat de aanleg van een modern bedrijf de levenskansen voor deze vogels zou vergroten omdat de voedselomstandigheden, in een veel groter voedingsareaal, beter zouden worden dan thans het geval is, terwijl overstromingskansen in het broedgebied door waterniveaubeheersing in het Pekelmeer nihil zouden zijn. In figuur III van het rapport is een schema van aanleg der zoutwinningswerken gegeven waarbij het Pekelmeer en een geprojecteerd 'Flamingo Reservaat' buiten de afdamming zijn gelaten.

Het voor het voortbestaan der flamingo's betrekkelijk gunstige civi-project – onderdelen waarvan overigens wel door de Studiekring werden bekritiseerd – werd doorkruist door stappen van de International Salt Company (I. S. Co.) bij het Bestuurscollege van Bonaire ter verkrijging van het gehele gebied van Zuid-Bonaire, waarbij ook het Pekelmeer en zijn directe omgeving in de aanleg van zoutpannen zouden worden betrokken (augustus 1963).

I. S. Co. nam aanvankelijk het civi-rapport als basis voor een zoutproject, maar gaf daarna opdracht aan Frederick Snare Co., New York, om een 'feasibility study' te maken. Laatstgenoemde instantie berekende dat een veel hoger bedrag dan door civi geschat, namelijk \$ 6.500.000, geïnvesteerd zou moeten worden om een productie van 500.000 ton zout te verkrijgen. Dit bracht

I. S. Co. ertoe overheidshulp te vragen voor de constructie, waarbij inbegrepen de bouw van een pier voor verscheping. De Antilliaanse Regering besloot daarop de Nederlandse Regering te verzoeken de benodigde steun te verlenen.

Niettegenstaande de hoge territoriale eisen toonde I. S. Co., mede op aandringen van het Bestuurscollege van Bonaire, bereidheid de flamingobroedplaats te ontzien; de maatschappij verzocht derhalve om een voorstel over de aard en minimumgrootte van een intact te laten broedareaal.

Een en ander was aanleiding voor de Studiekring zich, nog in augustus 1963, te wenden tot de National Audubon Society, de American Conservation Association en de International Council for Bird Preservation, alsmede laatstgenoemde's Pan-American Section, met het verzoek hun invloed aan te wenden bij alle direct-belanghebbenden om maatregelen te treffen voor het voortbestaan van de flamingo's. De gevraagde hulp werd prompt gegeven in de vorm van verzoeken gericht aan de gezaghebber van Bonaire en de I. S. Co. De National Audubon Society stelde haar 'research director' ALEXANDER SPRUNT IV beschikbaar voor een bezoek aan Bonaire, in augustus 1963; de kosten van dit bezoek werden gelijkelijk gedragen door de Society en de Studiekring. Ook CARL A. CARLOZZI, 'Caribbean research associate of University of Michigan's School of Natural Resources (Department of Conservation)', en werkzaam voor de American Conservation Association, New York, begaf zich in augustus naar Bonaire.

Het bestuur van de Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen, bij al deze acties ingeschakeld, besprak in september en oktober 1963 een overigens vaag plan voor een reservaat van ca 1200 hectare in het meest zuidelijke gedeelte van Zuid-Bonaire, welks kosten grotendeels gedragen zouden worden door de American Conservation Association. Na een tussen de Stichting en het Bonaireaans Bestuurscollege gewisselde correspondentie besloot echter het Stichtingsbestuur, in zijn vergadering van 17 februari 1964, af te zien van het verder propageren van een reservaat, hangende de zoutwinningsplannen.

De bevindingen opgedaan tijdens het hierboven genoemde bezoek van ALEXANDER SPRUNT werden door hem vastgelegd in een *Report on trip to Curaçao and Bonaire, August 19-24, 1963* (gedateerd 27 augustus). Het rapport bevat een beschrijving van de algemene situatie ten aanzien van de zoutpanplannen van I. S. Co. en de medewerking der autoriteiten. Hij adviseerde tot het opnemen van direct contact tussen de National Audubon Society

en I. S. Co. op hoog niveau. Dit contact vond plaats ten kantore van de Society, New York, op 8 oktober 1963; erbij aanwezig waren namens I. S. Co. MORTIMER B. FULLER Jr, Executive Vice President, JOHN L. RYON Jr, Vice President Production en de ornitholoog PETER R. MOTT, schoonzoon van M. B. FULLER en adviseur in ornithologische zaken. Bij de besprekingen bleek dat een "engineering survey to determine the feasibility of this operation" in de komende maanden zou plaatsvinden. Aan de Society werd door I. S. Co. verzocht inlichtingen te verschaffen over de factoren, nodig voor het voortbestaan van de flamingo's; tevens werd de verzekering gegeven "that everything possible would be done to safeguard these requirements while developing the production facilities".

Namens de National Audubon Society zond SPRUNT – na ruggespraak met ROTH – op 9 december 1963 aan JOHN L. RYON het gevraagde *Report to the International Salt Company concerning the West Indian Flamingo on Bonaire, Netherlands Antilles*. Aan de hand van een schetskaartje werden in het rapport omschreven de wenselijke "area which *should* remain in its natural state" en de minimale "area which *must* remain in its natural state".

In de tussentijd was belangstelling voor de bedreigde flamingo's gewekt bij The World Wildlife Fund, Morges, Zwitserland. Dit resulteerde in het door het bestuur van het Fund, in december 1963, accepteren, voor het zogenaamde Green Book, van WWF Project No 102: Flamingo National Park, South Bonaire, Netherlands Antilles. Gezien de hieronder besproken verdere ontwikkeling werd het project in 1967 weer afgevoerd.

ONTWIKKELINGEN IN DE PERIODE BEGIN 1964–MEI 1966: ZOUTWINNINGSGEBIED

De in de bijeenkomst van 8 oktober 1963, New York, genoemde 'feasibility survey' uitgevoerd begin 1964, wees uit, dat de zoutproductie vermoedelijk veel hoger zou kunnen zijn dan door CIVI was berekend. Dit was voor de International Salt Company aanleiding tot het nemen van een positieve beslissing inzake het ter hand nemen van exploitatie door een nieuw opgerichte dochtermaatschappij, genaamd Antilles International Salt Company N.V. (A. I. S. Co.).

Daarop werd het Eilandsbesluit van het Eilandgebied Bonaire

d.d. 8 april 1964 no 3 uitgevaardigd, "tot verlening van het recht van erfpacht voor de tijd van 60 jaren, ingaande bij de overschrijvind van de akte van verlening in de daartoe bestemde openbare registers, aan de Antilles International Salt Company N.V., op een perceel grond ter grootte van 3587 ha, gelegen in het tweede district van Bonaire, zoals dit perceel is omschreven in de meetbrief van 6 november 1963, no 57, tegen een canon die gedurende de eerste drie jaar f. 1,— per jaar en daarna f. 2.726,12 per maand zal bedragen." Bij Landsbesluit van de 13de mei 1964 no 7, opgenomen in het Publicatieblad 1964 no 74, werd het genoemde Eilandsbesluit goedgekeurd.

Behalve over het bovenbedoelde perceel kreeg, door koop, de A. I. S. Co. de beschikking over de oude zoutpannen en het gedeelte van het Pekelmeer, die in handen waren van de Zoutmaatschappij Bonaire (firma Martijn).

Op 23 juni 1964 werd de overeenkomst getekend die de A. I. S. Co. het recht gaf tot exploitatie binnen het in erfpacht verkregen terrein. De maatschappij werd verplicht binnen het jaar met de werkzaamheden te beginnen, maar deze verplichting werd later, hangende de medefinanciering door de Nederlandse Regering, opgeschort.

De volgende dag bezocht een groot gezelschap van autoriteiten en zakenlieden – waaronder de ministers C. D. KROON, E. O. PETRONIA en L. R. BEAUJON, de gezaghebber E. J. MORKOS, het statenlid L. A. ABRAHAM, de heer S. MADURO van S. E. L. Maduro & Sons en de heren EDWARD FULLER en DAVID J. CONROY van I. S. Co. – de toekomstige zoutwinningsterreinen. De bij die gelegenheid gehouden redevoeringen werden in de *Beurs- en Nieuwsberichten* van 25 juni onder de titel 'Bonaire beste terrein ter wereld voor zoutwinning' uitvoerig verslagen. Hoewel herhaaldelijk de naam flamingo-eiland in de reportage voorkomt, blijkt geen enkel woord te zijn gewijd aan de door het nieuwe bedrijf zo zeer bedreigde vogels zelf. Wel werd gewezen op de toekomstige arbeidsinzet van 250 werkers bij de constructie en later 100 à 120 man in het producerende bedrijf, op de toeneming van het scheepvaartverkeer, de grotere werkgelegenheid bij overheid en particulieren, betere hotelbezetting en verdere industrialisering, vooral door chemische bedrijven. Bij een investering van in totaal NAf. 13 miljoen zou aan lonen voor Bonaireaanse werknemers van A. I. S. Co. jaarlijks ongeveer NAf. 500.000 worden uitbetaald. In het speciale nummer *Amigoe di Bonaire* van 14 augustus 1965 werd dit nog eens uitvoerig naar voren gebracht

in een artikel met de veelzeggende titel 'Zout is voor Bonaire wat Lago voor Aruba en Shell voor Curaçao is'.

De mogelijkheid voor het opbouwen van chemische industrieën met onder meer de grondstof zout en in het algemeen een industriële ontwikkeling van Bonaire zoals thans op Aruba aan de gang is, werd onderstreept door het bericht in de te 's-Gravenhage verschijnende *Antilliaanse Nieuwsbrief* (28 mei 1965) over een bezoek aan het eiland van vertegenwoordigers van de Japanse Shin-Et-SU Chemical Industry Co. Speciaal het zuidelijke gedeelte had de grote belangstelling van de Japanse delegatie, met het oog op zoutafname van A. I. S. Co. voor de fabricage van plastic artikelen.

De tekening van de overeenkomst op 23 juni 1964, waarmee A. I. S. Co. het recht kreeg op zoutwinning in Zuid-Bonaire, zonder dat daarbij iets was vastgelegd over het sparen van de flamingobroedplaats, was reden voor de Studiekring zich opnieuw te wenden tot de National Audubon Society en voorts wijde internationale belangstelling voor het probleem te vragen in een op 8 juli 1964 aan natuurbeschermingsinstanties in Zwitserland, Frankrijk, Engeland, U.S.A., Bahama's en Venezuela gezonden nota getiteld *Preservation of Flamingo Breeding Colony on Bonaire, Netherlands Antilles*. In de nota werd gewezen op het belang van de zoutwinning én dat van de flamingo's; aangedrongen werd op steun voor de eis om de concessiegrenzen en de methode en tijd van de zoutpanconstructie zo vast te stellen en te kiezen dat de broedkolonie zo weinig mogelijk gestoord zou worden. De nota had tot gevolg dat verschillende organisaties (National Audubon Society; Florida Audubon Society; World Wildlife Fund U.S.A.; International Council for Bird Preservation, London, Washington; Dr L. Hoffmann, International Wildfowl Research Bureau, Camargue) zich wendden tot het bestuurscollege van Bonaire en/of I. S. Co.

Reeds eerder, op 3 juli 1964, had de Studiekring zich met een brief gericht tot genoemd bestuurscollege, met het dringend verzoek een dusdanige regeling in de concessievoorwaarden op te nemen inzake begrenzing van winningsareaal en de wijze en het tijdstip van constructie der verdampingspannen, dat er een redelijke kans zou bestaan dat de flamingokolonie niet voorgoed het eiland zou verlaten. Het bestuurscollege beantwoordde deze brief op 27 juli, stellende dat steeds de grootst mogelijke aandacht aan het onderwerp werd besteed.

Gezien het grote belang van de zaak werd door het Algemeen Nederlands Persbureau (A.N.P.) een bericht op 20 juli 1964 naar de Nederlandse Antillen geseind. In Nederland werd dit bericht door enkele couranten opgenomen.

Op 9 september 1964 besprak ALEXANDER SPRUNT, in Clarks Summit, de verdere ontwikkeling met de directie van I. S. Co. Het bleek dat bijna het gehele Zuid-Bonaireaanse areaal zou worden benut voor de zoutwinning; slechts zeer kleine wijzigingen werden in het plan aangebracht op aandringen van SPRUNT, maar door hemzelf als onvoldoende beschouwd. Wel was de maatschappij bereid hem ter plaatse adviezen te laten geven als met de constructie zou worden begonnen, opdat in het schema van werkzaamheden zo nodig veranderingen zouden kunnen worden aangebracht terwille van de vogels. Overigens had I. S. Co. ten tijde van de bespreking nog geen definitieve beslissing genomen over het al dan niet ter hand nemen van de exploitatie.

In SPRUNT's *Report on visit to International Salt Company regarding Bonaire flamingos* (17 september 1964) is de 'proposed development' uitstekend samengevat:

When this development was first proposed and after a visit to Bonaire and Curaçao, the writer sent to the International Salt Company a report detailing the portions of Southern Bonaire deemed necessary to the flamingos and asking that these areas be excluded from the development (9 Dec. 1963). This unfortunately proved to be impossible if the company was to operate successfully. Practically the entire southern end of Bonaire will be involved in the proposed development. Only the eastern coastline with a portion of the land behind it will not be altered somewhat.

A series of evaporating reservoirs will be constructed using the present Pekelmeer as the first in the series. Sea water will be allowed to flow into Pekelmeer at its southern end through a much enlarged canal located in the same place as the present small canal at the Red Pans (Oranje Pan). The level of Pekelmeer will be stabilized at sea level. At present, Pekelmeer is slightly below sea level. This will result in a new shoreline, especially at the southern end of the lake. The major part of the shoreline to the east and north of Pekelmeer will be a low dike. This dike will separate the water of Pekelmeer from those of the fourth set of evaporating reservoirs. At the southeast end of Pekelmeer there is no dike contemplated and a natural shoreline will be maintained. Due to the slightly higher level in the lake this new shoreline will be somewhat different from the present one.

At the suggestion of the writer, several changes in the location of dikes were made. This increased the amount of natural, non-diked, shore which would be available to the flamingos for nesting sites. This change in the design of certain of the dikes decreased somewhat the area of one of the evaporating reservoirs but increased markedly the amount of natural

shore. At least two known nesting sites of the flamingos are located in this excluded area.

The shoreline at the southend of Pekelmeer will provide the necessary habitat requirements for flamingo breeding as we presently understand them. There will be an area of very shallow water which will allow the birds to build nests either in or out of the water as they prefer. They will have ready access to sea water for drinking as the Pekelmeer should then be about sea water salinity and the 'eyes' where they now drink will not be altered. They will also have water of high salinity available in the evaporating pan quite near their possible nesting site which should produce food for the young birds.

The actual crystallizing pans, around which most of the work of a solar salt development centers, will be located to the north, near the Blue Pans. This is several miles away from the flamingos. Very little activity would be carried on in the areas near the present nesting sites after the initial construction is completed.

These developments are not actually destroying any segment of the present environment found on southern Bonaire. They will, however, stabilize and compartmentalize the environments which presently exist. Whether the flamingos can or will adapt to the changed conditions will remain to be seen. *If* they do adapt and *if* they do breed in the areas that remain suitable, conditions could be even more favorable than in the past. Under the new conditions the birds would be protected from both drought and flooding, both of which have in the past been detrimental to them. They would also have a larger area in which to feed. The evaporating pans will increase the area of south Bonaire which is under water considerably.

The Salt Company is quite concerned about the construction of the dikes disrupting the nesting of the flamingos. They would like to begin construction with the dike which is closest to the present nesting site. They have agreed to have a representative of the Audubon Society, probably the writer, be on hand when they set a date for the initiation of construction. They would then begin operations in such a location as to prevent or minimize damage to the nesting birds until such time when the young birds are able to fend for themselves. They have further stated that if it appeared that, later in the construction period, activities would disrupt nesting that such segments of the work would be put off until such a time when the birds would not be disturbed.

The International Salt Company is interested in the flamingos and very much hopes that they will be able to live under the changed conditions. They have shown this interest in several ways already. Their willingness to deal with representatives of the National Audubon Society has been outstanding. They understand the problems involved and stand ready to do what they can to try to prevent disturbance. It has proved absolutely impractical from their standpoint to allow much of southern Bonaire to remain in its natural state. In order to do this they would have to add a great deal to the expense involved, not only the cost of replanning the entire project but also to their continuing operating costs. This they are not prepared to do. They have moved dikes and excluded certain areas at the suggestion of the writer. They have also expressed their willingness to cooperate fully with the agencies concerned in providing protection of

the colonies from the general public if the birds adapt to the changed conditions. I feel that they have gone about as far as could be expected in attempting to fit both their operation and the flamingos into the rather restricted area of southern Bonaire.

No one can say at this point whether the measures planned will in fact be sufficient to protect this colony of flamingos. It is unfortunate that the area of southern Bonaire is not larger but nothing can be done about that. Flamingos have shown in recent years a capacity to adapt to new situations a bit more readily than was believed some years ago. Conditions favorable to the birds will be maintained in the planned development. We can only hope that they will respond in kind and continue to raise their young here.

With economic conditions as they are in the world today, it would appear likely that Bonaire will be developed as a salt producing area, if not by International Salt, then by a similar Company. I believe that we are fortunate that International Salt has taken as sympathetic an attitude as they have. Others might not take as cooperative a position.

De Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen, welker secretariaat in juli 1964 van Dr I. KRISTENSEN was overgegaan naar Dr F. CREUTZBERG (de aftredende en naar Nederland terugkerende KRISTENSEN gaf in zijn *Eerste verslag over de werkzaamheden van de Stichting* juli 1964, nog een overzicht van de flamingosituatie) besloot in de bestuursvergadering van 3 augustus 1964 dat verdere actie ten aanzien van het bestuurscollege van Bonaire weinig zin meer had nu I. S. Co. het gehele gebied in erfpacht had gekregen en daarmee de verantwoordelijkheid voor de flamingo's op zich had genomen. In de brief van 10 september 1964 van I. S. Co. aan de Stichting, geschreven naar aanleiding van de bijeenkomst met SPRUNT, werd het eerste directe contact gelegd tussen de beide instanties. I. S. Co. schreef: "We believe steps can be taken during the planning, construction and operational stages of the solar salt facilities which will protect the flamingo colony on Bonaire and conceivably even improve their lot." In dit verband wordt voorts gewezen op het memorandum van de voorzitter van de Stichting, Mr G. DUTRY VAN HAEFTEN, getiteld *De flamingo's van Bonaire. Enkele feiten, conclusies en vraagpunten* (5 oktober 1965).

In september 1964 werd voor de eerste maal direct contact gezocht door de Studiekring met I. S. Co. Schriftelijk werd op 5 oktober bevestigd dat I. S. Co. "is very sincerely interested in preserving the flamingo colony at this location."

De International Salt Company droeg in 1965 de technische veldopname op aan de Société Industrielle et Commerciale des Salins du Midi, Parijs. Franse technici deden vervolgens opme-

tingen in Zuid-Bonaire gedurende ongeveer het derde kwartaal van dat jaar. Door bemiddeling van Dr LUCAS HOFFMANN, Station Biologique de La Tour du Valat, Le Sambuc (Bouche du Rhône), werd er in september 1965 bij de Société op aangedrongen de plannen zo te ontwerpen dat de flamingokolonie behouden zou blijven. Aanvankelijk leidde dit contact slechts tot een weinig belovende briefwisseling.

In 1965 werd het duidelijk dat de exploitatie van Zuid-Bonaire door A. I. S. Co. afhankelijk zou zijn van financiële steun door de Nederlands-Antilliaanse Regering, die zich daarvoor had gewend tot de Nederlandse Regering. Het Kabinet van de Vice-Minister-President vroeg daarop, thans voor de nieuwe maar nog voorlopige plannen van de Société des Salins du Midi, advies aan het Centraal Instituut voor Industrieontwikkeling.

De financiële inschakeling der Nederlandse Regering was voor de Studiekring reden zich in een schrijven d.d. 20 oktober 1965 te richten tot de Vice-Minister-President, Mr B. W. BIESHEUVEL, met het verzoek een gesprek met hem te mogen hebben over te nemen maatregelen ter bescherming der flamingo's.* Kort daarna in 's-Gravenhage, hadden Prof Dr K. H. VOOUS en Dr J. H. WESTERMANN een gesprek met Dr E. JONCKHEER, Minister-President der Nederlandse Antillen, op 16 november 1965. Dr JONCKHEER deelde later, per brief van 14 december, mede dat hem bij besprekingen met I. S. Co was gebleken, dat deze volkomen bereid was de plannen van te voren met de ornithologen te bekijken, alsmede gedurende de bouw voorzichtigheid te betrachten.

Een zakelijk overzicht met betrekking tot het behoud van flamingo's in het algemeen en die van Bonaire in het bijzonder, verscheen van de hand van VOOUS in een artikel in de *Amigoe di Curaçao* van 23 november 1965: Bonaire: zoutwinning en flamingo's. Een exposé van de flamingo-problemen'.

Op 24 november 1965 richtte I. S. Co. zich tot ALEXANDER SPRUNT met het dringend verzoek de flamingobeschermingsgroep in Ne-

* Hare Majesteit KONINGIN JULIANA, Z.K.H. PRINS BERNHARD en Minister BIESHEUVEL bezochten op 30 september 1965 Bonaire. PRINS BERNHARD, mede in zijn functie van president van het World Wildlife Fund, en Minister BIESHEUVEL toonden daarbij grote belangstelling voor het flamingoprobleem. L. D. GERHARTS had gelegenheid dit probleem met Mr BIESHEUVEL te bespreken.

derland gerust te stellen wat betreft I. S. Co.'s intenties, zulks naar aanleiding van het uit Nederland ontvangen (overigens onjuiste) bericht "that great pressure is being put on the Government to preserve the flamingos at all costs, even perhaps at the expense of constructing the salt facility". I. S. Co. voegde daaraan toe: "We feel we are reaching the final stages of our negotiations and so prompt action to reassure these people on this flamingo matter is critical."

Vermoedelijk werden de woorden 'great pressure' gebezigd in verband met het verzoekschrift aan de Vice-Minister-President van 20 oktober 1965. Deze brief leidde overigens, op 7 december 1965, tot een gesprek met Minister BIESHEUVEL. Daaraan namen deel Ir C. H. J. MALIEPAARD (Directie Faunabeheer), Drs A. JONKERS en Drs J. STEVENS (Kabinet), Mr A. E. VAN BRAAM HOUCKGEEST (Thesaurie van H. M. de Koningin), Prof. Dr K. H. VOOUS en Dr J. H. WESTERMANN. De Minister, erkennende het belang van de flamingo's naast dat van de zoutindustrie, zegde toe dat aan ornithologen-faunabeschermers de gelegenheid zou worden gegeven om op een vroeg tijdstip inspraak te hebben in het constructieproject van de Société des Salins du Midi, teneinde hen in staat te stellen eventuele voorstellen tot wijzigingen te doen ten gunste van de flamingo's. Ook meende de Minister dat een toezicht ter plaatse tijdens de constructie, door met een bepaalde opdracht beklede ornithologen, wenselijk was; de daarmee gemoeide gelden zouden beschikbaar gesteld kunnen worden uit de voor technische hulp aan de Nederlandse Antillen bestemde fondsen van het Kabinet. De Minister verzocht bovendien aan de faunabeschermers aandrang uit te oefenen op de Regering van de Nederlandse Antillen en het bestuurscollege van Bonaire om te streven naar een redelijk compromis.

De bijeenkomst bij de Vice-Minister-President werd spoedig gevolgd door een bespreking in hotel Kasteel Oud-Wassenaar, op 16 december 1965, onder voorzitterschap van Drs J. W. DE POUS, voorzitter van de Sociaal Economische Raad (SER). Daarbij waren voorts aanwezig Drs P. G. RIDDER (secretaris SER), Drs A. JONKERS (Kabinet), de heren JOHN L. RYON en DAVID J. CONROY (I. S. Co.), alsmede Drs J. ROTH, Prof. Dr. K. H. VOOUS en Dr J. H. WESTERMANN (Studiekring).

Deze in prettige sfeer verlopen bespreking – waarin het zo wenselijke persoonlijke contact tot stand kwam tussen I. S. Co.-vertegenwoordigers en de Nederlandse faunabeschermers – werd vastgelegd in het door SER gemaakte rapport, toegezonden met

Het *Pekelmeer* van Zuid-Bonaire, gezien naar het noorden van de Willemstoren. In het midden, onder de horizon, liggen de broedterreinen van de flamingo's (foto J. H. WESTERMANN, 1958).

Een groepje Bonaireaanse *flamingo's*, in vol bedrijf (foto J. Rooth, 1960).

schrijven van 4 februari 1966. Er werd in de vergadering uitvoerige aandacht besteed aan de verwachte nadelige invloed van het zoutwinningsproject op het voortbestaan van de broedplaats der flamingo's; het behoud van de broedplaats werd uit natuurwetenschappelijk en toeristisch oogpunt gewenst geacht. Bijzondere voorzorgen zouden moeten worden genomen teneinde te verhouden dat de flamingo's het eiland zullen verlaten. De I. S. Co.-vertegenwoordigers toonden zich, als tevoren, bereid mee te werken aan het nemen van zulke voorzorgen. De ter vergadering getoonde voorlopige, door de Société des Salins du Midi gemaakte constructieplannen bleken evenwel nog geen rekening te hebben gehouden met de flamingo's; kleine door de heren RYON en CONROY voorgestelde wijzigingen werden door de faunabeschermers onvoldoende geacht.

De volgende afspraken werden gemaakt:

1. I.S.Co. heeft toegezegd bij het vestigen van een zoutwinningsbedrijf op Bonaire zoveel mogelijk rekening te willen houden met de belangen voortvloeiend uit de aanwezigheid van een broedplaats van rode flamingo's op haar winningsgebied. Zij is bereid gevonden het geraamde investeringsbedrag ad \$6.319.000 te verhogen met een bedrag van \$100.000 voor extra voorzieningen ten behoeve van deze flamingo's.
2. I.S.Co. zal zo spoedig mogelijk de definitieve, door de Société des Salins du Midi opgestelde, plannen voor de constructie van het winningsbedrijf overleggen aan een werkgroep ter bescherming van de flamingo's, bestaande uit de heren ROTH, VOUS en WESTERMANN (contactadres 's-Gravenhage). Deze werkgroep zal contact houden met ALEXANDER SPRUNT van de National Audubon Society.
3. De werkgroep zal op basis van het I.S.Co.-project op zo kort mogelijke termijn haar visie mededelen vanuit het gezichtspunt van de belangen van de flamingo's; desgewenst zal zij met tegenvoorstellen komen. Zo nodig zal een lid van de werkgroep de situatie ter plaatse opnemen en met vertegenwoordigers van I.S.Co. bespreken.
4. Wordt overeenstemming tussen I.S.Co. en de werkgroep bereikt, dan zal een lid van de werkgroep worden gemachtigd t.z.t. bij de constructiewerkzaamheden toezicht uit te oefenen en de I.S.Co. van advies te dienen.
5. Wordt geen overeenstemming bereikt, dan zal de regering van de Nederlandse Antillen beslissen welke belangen het zwaarst wegen. In verband hiermede zal de werkgroep haar advies aan de regering van de Nederlandse Antillen uitbrengen (met copie aan de Vice-Minister-President).
6. De kosten van de werkgroep komen ten laste van het Kabinet van de Vice-Minister-President.
7. Wanneer de combinatie van het zoutproject en het behoud van de broedplaats van de flamingo's mocht slagen, zal hieraan, met name ook in natuurwetenschappelijke kringen, publiciteit worden gegeven.

De beslissing om de werkgroep in Nederland inspraak te geven

in het zoutpanproject van A. I. S. Co. deed het bestuur van de Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen, in zijn op Bonaire gehouden vergadering van 9 februari 1966, besluiten zich min of meer terug te trekken wat betreft de flamingo-actie en die voorlopig over te laten aan de Nederlandse groep.

De belangstelling voor de flamingo's, door de acties van de Studiekring in Nederland gewekt, kwam in het Nederlandse parlement tot uiting. De Vice-Minister-President gaf in de 30ste vergadering van de Tweede Kamer op 8 februari 1966, bij de behandeling van hoofdstuk IV van de Rijksbegroting voor 1966 (Kabinet van de Vice-Minister-President), de volgende uiteenzetting over de zoutwinningsplannen van Bonaire:

Mijnheer de Voorzitter! Misschien heeft het enige zin dat ik over verschillende projecten die ik heb genoemd, nog enkele mededelingen doe, teneinde de Kamer zo volledig mogelijk te informeren. In de allereerste plaats kan ik de Kamer mededelen, dat de onderhandelingen over de vestiging van een zee-zoutwinningsbedrijf op Bonaire tot een goed einde zijn gebracht. Wij hebben dezer dagen bericht ontvangen, dat de Board of Directors of the International Salt Company zich akkoord heeft verklaard met het rapport inzake de onderhandelingen die zijn gevoerd tussen een delegatie van deze maatschappij en een Nederlandse delegatie, onder leiding van Drs De Pous, die dit werk voor Nederland op voortreffelijke wijze heeft gedaan. Ook in dit project zullen wij financieel worden betrokken; de Nederlandse Regering is daartoe bereid. Het is voor Bonaire een heel belangrijk project. Wij verwachten, dat bij de aanleg van de zoutpannen in de komende drie jaren zo'n drie à vierhonderd mensen te werk kunnen worden gesteld, zulks op een eiland waar de werkloosheid zeer ernstig is. De uitvoering van het project zal ook een verruiming van de werkgelegenheid betekenen met rond 80 tot 120 arbeidsplaatsen, wanneer het bedrijf eenmaal functioneert. Daarbij komen dan nog de baten, die een dergelijk bedrijf nu eenmaal voor zo'n gemeenschap met zich brengt. Bij het bepalen van de aard van de financiële steun van de Nederlandse Regering is onderscheid gemaakt tussen werken van infrastructurele aard en projecten die rendabel kunnen worden geacht. Tot de eerste categorie wordt bijvoorbeeld gerekend de aanleg van een steiger die nodig is voor de afvoer van het gewonnen produkt. Daarvoor is bestemd het zojuist genoemde bedrag van 1,25 mln. Het restant van de benodigde gelden, ongeveer 5 mln, zal worden verstrekt op de voet van de wet van 23 april 1964, namelijk op grond van de daarin voorziene financiering van rendabele projecten. In verband met deze financieringsfaciliteiten is bedongen dat een redelijke preferentie wordt gegeven aan Nederlandse ondernemingen voor de levering van installaties en dergelijke voor het zoutwinningsbedrijf.

Aangezien de broedplaatsen van de beroemde flamingokolonies zich op Bonaire bevinden, mijnheer de voorzitter, net in het gebied waar de maatschappij haar bedrijf zal gaan uitoefenen, is ook dit punt in de

onderhandelingen betrokken geweest. Bijzondere voorzieningen worden getroffen om te voorkomen, dat deze kolonies Bonaire zullen verlaten. Met de op het gebied van de bescherming van de fauna werkzame internationale instituten is afgesproken, dat deze in een zo vroeg mogelijk stadium van de aanleg van de zoutpannen zullen worden ingeschakeld om hun mening kenbaar te maken. Ingeval van een geschil tussen de instituten en de International Salt Company zal de regering van de Nederlandse Antillen beslissen welke belangen moeten voorgaan. Het komt mij voor, dat in de opzet, welke thans is gekozen, met de combinatie van het zoutproject en het behoud van de broedplaats van de flamingo's een verantwoorde oplossing is gevonden. Nogmaals wil ik ook in deze Kamer getuigen van mijn erkentelijkheid voor het werk, dat onze onderhandelaar, Drs De Pous, op dit terrein heeft verricht.

De behandeling van genoemde begroting in de Eerste Kamer, in de 32ste vergadering op 27 april 1966, was voor Prof. Dr. J. W. VAN HULST aanleiding zich als volgt tot de Kamer te richten:

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nu nog een enkel woord wijden aan de International Salt Company, die zich zal bezighouden met de zoutwinning op Bonaire. Ik wil daarvan slechts één facet onder Uw aandacht brengen, namelijk de flamingokolonie die nog steeds op Bonaire is. Het is de enige kolonie van de rode flamingo's in het zuid-Caraïbische gebied en ik meen dat deze kolonie door een zoutwinningsindustrie bijzonder groot gevaar loopt. Er is in dat opzicht bij mij grote zorg en niet alleen bij mij, maar eigenlijk bij iedereen die belangstelling heeft voor natuurreservaten. Ik meen, dat dit punt ook de aandacht heeft gekregen op internationaal gebied van de natuurbeschermers. Het aantal rode flamingo's op de gehele wereld zal de 30.000 niet halen. Bonaire heeft er hiervan ruim 5.000. Er zijn ook kolonies op de Bahama-eilanden en op Yucatán, maar ook deze gaan achteruit. Bonaire heeft de flamingokolonie waarschijnlijk al sinds 1681.

Ik heb niet de indruk gekregen dat het de International Salt Company ernst is om te strijden voor het behoud van de flamingo's. Een harmonisch samengaan van flamingokolonies en zoutwinning is een uiterst zeldzaam verschijnsel op deze wereld. Misschien is Camargue, een natuurreservaat in Zuid-Frankrijk, wel het enige gebied ter wereld waar dit onder bepaalde voorwaarden mogelijk is gebleken. De flamingo's hebben hier echter een uitwijkmogelijkheid om in de Rhône-delta te gaan broeden, waar zij niet door de zoutwinning worden gehinderd. Ook deze kolonie gaat echter achteruit. De aanleg van de dammen en de daarmee verbonden werkzaamheden in het gehele Pekelmeergebied van Bonaire zullen misschien niet de voedselzoekende flamingogroepen verstoren, doch de broedkolonie zal alleen al door de drukke werkzaamheden en zeker wanneer de dammen dwars door de bestaande kolonie worden aangelegd, onvermijdelijk verloren gaan. Een verplaatsing van de kolonie naar een plek op geringe afstand zou een biologisch wonder betekenen, dat zich in de wereldgeschiedenis der flamingo's tot op dit ogenblik nog niet heeft voorgedaan.

Op het voortbestaan van de huidige flamingokolonie ten tijde van de constructiewerkzaamheden en de beoogde veranderingen van het water-niveau kan niet worden gerekend. De flamingo's zullen slechts in het

Pekelmeer gaan broeden, wanneer hun aanwezigheid daar in geen enkel opzicht door de mens wordt verstoord. Ik weet wel, dat de flamingo een moeilijke vogel is: hij heeft doorlopend grote aanpassingsmoeilijkheden. Zijn samengaan met een geautomatiseerd zoutwinningsbedrijf is vrijwel ondenkbaar. Ik weet, dat op Bonaire de enige kolonie van rode flamingo's ter wereld is, waar deze vogels nog rustig door de mens geobserveerd kunnen worden. De bijzonderheden over de flamingo's die ik hier heb vermeld, zijn door mij ontleend aan de studies van prof. Voous, die als vogelkenner een internationale naam heeft. Wellicht kan de Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen in samenwerking met de landsregering pogen om de flamingokolonie op Bonaire voor ondergang te behoeden.

Mijnheer de Voorzitter! Misschien kan ook deze Minister nog iets ertoe bijdragen om dit natuurreservaat te behouden. Ik weet zeer goed, dat de Antillen ook in dit opzicht zelfstandig zijn en dat het een interne zaak betreft. Wellicht is het echter mogelijk, dat Nederland in dit opzicht een bepaalde ongerustheid uitsprekt. Het is mij bekend, dat de International Salt Company in artikel 2 van het verdrag een bedrag van 100.000 dollar beschikbaar wil stellen voor extra voorzieningen ten behoeve van deze flamingo's. Gelet echter op de adviezen van de geleerden die bevoegd zijn over deze kwestie te oordelen, zie ik deze zaak met zeer veel zorg tegemoet. Ik hoop, dat de Minister deze zorg deelt en dat hij ook zijn bijdrage wil leveren om dit natuurreservaat te behouden.

Minister BIESHEUVEL diende Prof. VAN HULST, in dezelfde vergadering, als volgt van repliek:

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Van Hulst heeft zijn twijfels, die hij zeer duidelijk tot uitdrukking heeft gebracht, of het wel mogelijk is, de flamingokolonie nog in stand te houden, wanneer de International Salt Company te zijner tijd daar het zoutbedrijf zal hebben gevestigd. Ook deze onderhandelingen met de International Salt Company zijn namens de beide regeringen gevoerd door de heer De Pous, die naar mijn oordeel – ik heb het aan de overzijde gezegd, maar zou het hier nog weleens willen zeggen – deze onderhandelingen op zeer bekwame wijze tot een goed einde heeft weten te brengen. Ik kan uiteraard de geachte afgevaardigde het geloof niet schenken dat deze kolonie zich zal handhaven. De geachte afgevaardigde wil van mij horen, dat ik ook bezorgd ben, zo heeft hij gezegd. Ik wil toch pogen iets van de bezorgdheid van de geachte afgevaardigde – ik waardeer het zeer, dat hij hier een goed woord heeft gesproken voor deze zeldzame kolonie, die ik ook al een paar keer heb mogen bewonderen – weg te nemen, door te zeggen, dat bij de keiharde, zakelijke onderhandelingen – dat gebeurt keihard, zakelijk; immers, zo zijn Amerikanen en zo is de heer De Pous – toch in ruime mate ook aandacht is geschonken aan de flamingokolonie. Wat is nu afgesproken met de International Salt Company? Deze maatschappij zal ervoor zorgen dat de belangen van de kolonies zullen worden ontzien. Voor voorzieningen in verband met de bescherming van deze vogels heeft de International Salt Company een bedrag van 100.000 dollar uitgetrokken. De heer Van Hulst heeft er reeds op gewezen. Ook is er een werkgroep in het leven geroepen, die zal worden ingeschakeld door de International

Salt Company bij het uitvoeren van de plannen en ook bij de aanleg van de zoutpannen, noodzakelijk voor deze industrie. De werkgroep bestaat uit namen die de geachte afgevaardigde toch ook wel enige geruststelling zouden kunnen verschaffen: de heren Westerman, prof. Voous, door de geachte afgevaardigde ook genoemd en geciteerd, en Rooth. Als er geen overeenstemming wordt bereikt tussen deze werkgroep en de International Salt Company, dan zal de Antilliaanse regering zelf de knoop moeten doorhakken, een beslissing moeten nemen. Op het ogenblik zijn er zelfs al, naar ik meen – ik weet het niet helemaal zeker – bepaalde constructieplannen van deze maatschappij aan de werkgroep voorgelegd. Wel weet ik dat zeer binnenkort een lid van de werkgroep naar Bonaire zal vertrekken om daar ter plaatse de reeds aangevangen werkzaamheden van de International Salt Company zelf ook in ogenschouw te nemen om eventueel tijdig voorstellen te doen voor wijziging. Laten wij er het allerbeste van hopen. Wij kunnen ook hier weer zeggen dat het een interne Antilliaanse aangelegenheid is, maar de Antilliaanse regering weet ook zeer goed, dat er van Nederland uit en ook bij de Nederlandse Regering de grootst mogelijke belangstelling bestaat voor de pogingen om deze kolonie te behouden. Daartegenover staat natuurlijk, maar dat alternatief heeft de geachte afgevaardigde toch ook niet genoemd, dat wij het akkoord niet hadden gesloten. Voor een eiland als Bonaire, waar armoede en grote werkloosheid heersen, is het van ontzaglijke betekenis dat de International Salt Company zich daar kan vestigen. Dat is voor het welzijn van deze mensen daar van enorme betekenis, en ook voor de pogingen om de kolonie in stand te houden. Het is te waarderen dat de International Salt Company een open oog heeft voor de wensen, die er in Nederland op dit punt bestonden.

Door het Tweede Kamerlid, Jhr Mr M. VAN DER GOES VAN NATERS, werd persoonlijk geïntervenieerd bij de Vice-Minister-President ten gunste van de flamingo's (22 april 1966).

Voor de tweede maal, thans in een radiovoordracht van 1 maart 1966 voor Radiorubriek Suriname en de Nederlandse Antillen (*Natuurbescherming in de Nederlandse Antillen*), deed professor VOOUS een beroep op de publieke opinie om de flamingobeschermingsbelangen mede af te wegen bij de bestemming van Zuid-Bonaire.

Intussen was, na overleg met het Kabinet van de Vice Minister-President, een ontwerp gereedgekomen voor een overeenkomst tussen de Minister van Financiën en Welvaartszorg, namens de rechtspersoon de Nederlandse Antillen, en de Antilles International Salt Company N.V., gevestigd op Bonaire (maart 1966). In dit twaalf artikelen omvattende ontwerp luiden de artikelen 1 en 2 als volgt:

Artikel 1

Antilles Salt verbindt zich om in het door haar op het perceel grond, groot drieduizend vijfhonderd zevenentachtig hectare (3587 ha), gelegen in het tweede district van Bonaire, nader omschreven in meetbrief de dato zes november negentienhonderd drieënzestig, nummer 57, op te zetten zoutwinningsbedrijf, een bedrag van rond \$ 5.719.000, te investeren.

Artikel 2

Antilles Salt verbindt zich:

1. a. om bij het vestigen van het zoutwinningsbedrijf bedoeld in artikel 1, zoveel mogelijk rekening te houden met de belangen, voortvloeiende uit de aanwezigheid van een broedplaats van rode flamingo's op haar winningsgebied. Zij zal daartoe, indien nodig, een bedrag van \$ 100.000 beschikbaar stellen voor extra voorzieningen ten behoeve van deze flamingo's.

b. om zo spoedig mogelijk de definitieve, door de Société Industrielle et Commerciale des Salins du Midi (S.I.C.S.M.) opgestelde plannen voor de constructie van het zoutwinningsbedrijf over te leggen aan een werkgroep ter bescherming van de flamingo's, bestaande uit de heren J. Rooth, K. H. Voous en J. H. Westermann. De werkgroep zal contact houden met Alexander Sprunt van de National Audubon Society.

2. Wordt overeenstemming tussen Antilles Salt en de werkgroep bereikt, dan zal een lid van de werkgroep worden gemachtigd t.z.t. bij de constructiewerkzaamheden toezicht uit te oefenen en Antilles Salt van advies te dienen.

3. Wordt geen overeenstemming bereikt, dan zal aan het Land de beslissing worden gelaten.

De ondertekening door beide partijen van dit contract vastgelegd in een niet in de publicatiebladen verschenen landsbesluit – vond plaats op 14 april 1966 in een oud gebouwtje bij de Blauwe Pan. Daarbij waren o.a. aanwezig minister E. O. PETRONIA (Financiën en Welvaartszorg), N. CHUMACEIRO (zakelijk directeur A. I. S. Co.), M. B. FULLER Jr (executive vice president I. S. Co.), E. J. MOR-KOS (gezaghebber Bonaire) en L. A. ABRAHAM (statenlid Bonaire). Uit terzake gedane mededelingen blijkt dat volgens het contract het 'Land' de kosten draagt van de aanleg van een verladingspier met toebehoren, op te leveren uiterlijk 25 maanden nadat A. I. S. Co. haar werkzaamheden heeft aangevangen, alsmede van de bouw van een elektrische centrale of uitbouw van de bestaande centrale, opdat A. I. S. Co. uiterlijk 9 en daarna 23 maanden na de aanvang der werkzaamheden over voldoende elektrische stroom zal beschikken (art. 3, 4 en 5). Het 'Land' zal voor het ontwerpen en inrichten der zoutpannen maximaal \$ 1.250.000 ten koste leggen, waartegenover een 25-jarige restitutieregeling en een zoutproductieroyalty werden vastgesteld (art. 6 en 7). A. I. S.

Co. zal bij het betrekken van installaties een redelijke preferentie geven aan Antilliaanse en Nederlandse bedrijven (art. 10).

Geschat werd voorts dat na een viertal jaren 400.000 kubieke meter ruw industriezout per jaar geproduceerd zal worden, eventueel te benutten voor plaatselijke verwerking. Tijdens de constructieperiode (zoutpannen, fabrieksbedrijf en huizen) zullen ongeveer 200 mensen werk vinden. Daarna zal er een permanente bezetting zijn van 60 lokale mensen, en seizoenarbeid bij het oogsten en verschepen van zout voor nog weer 60 mensen.

Overeenkomstig artikel 2b van het contract zond, met schrijven van 31 maart 1966, A. I. S. Co. een gedeelte van de tekst, kaarten en profielen van de 'definitieve' plannen van de Société Industrielle et Commerciale des Salins du Midi, betrekking hebbende op de 'condenser area', en daarna in april, op verzoek van de flamingowerkgroep, aanvullende gegevens. Op 26 april zond deze werkgroep een uitvoerig schrijven aan A. I. S. Co. dat – in het kort – constateerde dat in genoemde plannen "no attempt whatsoever appears to have been made to create conditions which may lead to a satisfactory co-existence of the saltworks and the birds." Als tegenvoorstel werd gesuggereerd dat een relatief klein gebied in het uiterste zuiden, omvattende het huidige broedgebied, geheel buiten het zoutpanareaal zou worden gehouden en dat dit ten spoedigste door de ornithologen ROTH en SPRUNT, tezamen met technici van Salins du Midi, ter plaatse zou moeten worden vastgelegd.

SPRUNT's brief van 5 mei 1966 aan J. L. RYON, geschreven naar aanleiding van het Salins du Midi project, bevatte soortgelijke bezwaren als de brief van de werkgroep: "From the documents at hand it would seem to me extremely doubtful if the flamingos will be able to breed under the changed conditions on the south end of the Pekelmeer. The layout of "Dikes-Condensers Area" ...does not allow any of the area, presently used by the birds for breeding, to remain natural."

Als antwoord kwam een uitnodiging van A. I. S. Co. (2 en 10 mei 1966) om in Clarks Summit, Pennsylvania, een bespreking te hebben teneinde te komen tot "the establishment of a mutual understanding for the protection of the flamingos." Na overleg met het Kabinet van de Vice-Minister-President werd besloten dat de voltallige werkgroep (ROTH, VOOUS en WESTERMANN) de bijeenkomst op 23 en 24 mei in het hoofdkantoor van de I. S. Co. zou bijwonen. De financiering van de reis werd geheel verzorgd

door het Kabinet in het kader van de technische hulpverlening aan de Nederlandse Antillen.

ONTWIKKELINGEN IN DE PERIODE
MEI 1966 – EINDE 1967:
COMPROMIS OVER EEN 'FLAMINGO SANCTUARY'
(1 schetskaart)

Aan de besprekingen van 23 en 24 mei 1966 te Clarks Summit (hoofdkantoor I. S. Co.) werd voor A. I. S. Co. deelgenomen door JOHN L. RYON, Jr, H. W. DEWITTIE en LAURENCE J. THEILGARD (incidenteel door EDWARD L. FULLER en DAVID J. CONROY), voor de aannemersfirma Caribbean Associates door C. S. CANALS en W. SIHLER, voor Société Industrielle et Commerciale des Salins du Midi door JEAN CLAIN en HENRI MUCHART, voor National Audubon Society door ALEXANDER SPRUNT IV en voor de Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen door J. ROTH, K. H. VOOUS en J. H. WESTERMANN (flamingowerkgroep).

De onderhandelingen verliepen op prettige wijze. Na een uiteenzetting van de standpunten en een aftasting van de verschillende mogelijkheden werd in principe besloten dat een min of meer rechthoekig, omdijkt gebied van ruim 50 hectare zou worden uitgespaard in de 'Condenser Area' als 'breeding sanctuary', en dat op 2 en 3 juni de heren THEILGARD, CLAIN, MUCHART, ROTH en SPRUNT ter plaatse in Bonaire de precieze grenzen daarvan zouden bepalen. Salins du Midi nam op zich om ongeveer 1 juli aan A. I. S. Co. de uiteindelijke tekeningen en een globale kostenberekening te doen toekomen. Omstreeks 8 juli zou het voorstel worden voorgelegd aan de flamingowerkgroep en niet later dan 14 juli zou deze aan A. I. S. Co. laten weten of akkoord zou kunnen worden gegaan met het plan. Daarna zou een 'final agreement for the protection of the flamingo' worden gesloten tussen A. I. S. Co. en de werkgroep.

De mede-inspraak van de National Audubon Society en de welkome steun van Dr S. DILLON RIPLEY, president van The International Council for Bird Preservation en secretaris van de Smithsonian Institution, Washington D.C. (schrijven d.d. 24 mei aan JOHN L. RYON), alsmede een telegram van 23 mei van de president van The World Wildlife Fund (PRINS BERNHARD) aan

de Secretary of the Interior, Washington D.C. (STEWART L. U-DALL), hebben bijgedragen tot het bereiken van deze voorlopige overeenkomst, gekenschetst door de National Audubon Society als "a biologically minimum but economically maximum compromise".

ROOTH en SPRUNT reisden na de Clarks Summit bijeenkomst naar Bonaire; ook deze reizen werden gefinancierd door het Kabinet van de Vice-Minister-President. Na een inspectie ter plaatse van het broedterrein op 2 juni door SPRUNT, ROOTH, J. CLAIN, H. MUCHART, B. DE SAUBELIN en L. J. THEILGARD, werd op 3 juni, in medeaanwezigheid van C. S. CANALS, een gezamenlijk rapport opgesteld, dat in de algemene conclusies niet en in details slechts weinig bleek af te wijken van het in Clarks Summit gemaakte plan.

Overeenkomstig het afgesproken tijdschema zond A. I. S. Co. op 6 juli 1966 aan de werkgroep een "Proposal for a Flamingo Sanctuary on the Bonaire Saltworks to The Foundation for Scientific Research in Surinam and the Netherlands Antilles by Antilles International Salt Company, N.V." (met kaart en profielen), welks inhoud hieronder in extenso wordt weergegeven.

Proposal for a Flamingo Sanctuary on the Bonaire Saltworks [zie Fig. 3]

Scope

Consistent with the recommendations of Dr J. H. Westermann, Dr K. H. Voous, and Mr J. Rooth of the Scientific Research Foundation, Antilles International Salt Company proposes to create a sanctuary in the vicinity of the Pekelmeer for the protection of the flamingos. The sanctuary will be created around the main present nesting areas as was staked out and surveyed in June, 1966. Its boundaries may be generally defined on the west, north and east by a new dike referred to as the 'flamingo dike', starting at picket 1 and ending at picket 29. Its south boundary is a section of Blue dike starting at picket 86 and ending at picket 101.

Design

The dikes creating the boundaries of the sanctuary will have a contour as indicated by types 13, 14 and 15, as they are shown in A.I.S. Dwg # 7-6102-005-0023 (S.I.C. Dwg # 20-24N). These dikes will have 1/4 slopes to permit crossing by the birds. A.I.S. Dwg # 7-6102-242-0004, Rev. 2, (S.I.C. Dwg # 8-24N) shows the approximate boundaries, pump location, inflow gate location and the security gate. The pump will be driven by either a diesel engine or an electric motor. If an electric motor is used, it will receive power from a diesel-electric generating station located at the main road along the west side of the island. The inflow gate will be near picket 101. The security gate will be constructed of chain link type fence or equal and is intended to prohibit ingress or egress by the general public who might otherwise disturb the flamingos.

Schedule of work

The intent is to schedule work on the sanctuary to avoid unnecessary molestation of the birds. The north, east and west boundary dikes will be created first and during a non-nesting period. The remaining south boundary dike will not be constructed until late in the project when the completion of other facilities will permit adequate control of level and salinity within the sanctuary.

Acceptance

This proposal is accepted by Antilles International Salt Company and The Foundation for Scientific Research in Surinam and the Netherlands Antilles when officers of both organizations have signed in the presence of witnesses hereunder. This will constitute an agreement which, when fully executed, releases the parties hereto from any further obligation for the flamingos on the island of Bonaire.

De flamingowerkgroep ondertekende en retourneerde de Proposal op 15 juli 1966 en liet aan A. I. S. Co. het volgende weten ten aanzien van de paragraaf 'Acceptance':

The last sentence to the effect that our agreement, when fully executed, "releases the parties hereto from any further obligation for the flamingos on the island of Bonaire" may have been inserted for purely juridical reasons. I trust, however, that your Company, just like my Foundation, will continue taking an active interest in the flamingos. Thanks to your highly valued cooperation there is now a real chance that the flamingos will continue breeding in Southern Bonaire, perhaps after a short period of absence. You have rightly used the words 'flamingo sanctuary' in the proposal. This sanctuary will be one of the few in the world which owes its survival to an agreement between, on the one side, nature preservationists and, on the other hand, an industrial enterprise, an event which will be mentioned particularly in the press. Therefore, it would appear a matter of course that your Company will continue their care for the birds in various ways, e.g. adequate control of the water level and salinity in the sanctuary; protecting the birds against disturbance from the general public and people employed by the saltworks.

We propose to give the sanctuary a more or less official status with a Board, and perhaps an Advisory Committee, on which should be represented your Company, our Foundation, the National Audubon Society, the Government of Bonaire and the Netherlands Antilles National Parks Foundation. The Board and Committee would be required to advise on the management of the sanctuary and to make regulations pertaining to, for instance, the accessibility of the sanctuary by scientific workers, and facilities for tourists to watch the birds from a distance (observation tower). Thus the sanctuary will play a role in the tourist development of Bonaire.

Tot voldoening van de werkgroep schreef JOHN L. RYON daarop, 20 juli 1966:

You need have no concern about our continued interest in the preservation of the flamingos on Bonaire after the sanctuary has been com-

pleted. We realize that our attention will have to be directed towards the various factors involved in the flamingo effort. Your idea to establish an Advisory Committee I think is excellent and we will be only too happy to be represented on this committee.

Het tot stand komen van het compromis werd door de werkgroep ter kennis gebracht van de verschillende bij de regeling betrokken autoriteiten. Korte berichten werden gepubliceerd in de *Antilliaanse Nieuwsbrief* ('s-Gravenhage), in *Panda Nieuws* (Wereld Natuur Fonds Nederland) en *The President's Letter* (International Council for Bird Preservation, London). Dagbladberichten verschenen o.m. in het *Algemeen Handelsblad*, *Amigoe di Curaçao* en *Beurs- en Nieuwsberichten*. *Trefpunt* (orgaan van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Den Haag, februari 1967) nam het bericht over de Flamingo's op Bonaire van *The President's Letter* I.C.B.P. over, terwijl *Tussen de Rails* (Nederlandse Spoorwegen) van november 1967 het artikeltje 'Zout & Flamingo's' weer aan *Trefpunt* ontleende. Het tijdschrift *Het Vogeljaar* heeft in 1967 het aprilnummer gewijd aan flamingo's en daarin een verslag gepubliceerd getiteld: 'Flamingo's krijgen een kans op Bonaire' (J. H. WESTERMANN & KO ZWEERES).

Bekendheid werd verder gegeven aan Bonaire en de flamingo's in het Nederlandse zondagmorgen Vara-radioprogramma 'Weer of geen weer' van BERT GARTHOFF, waarin op 18 december 1966 J. ROTH de gehele geschiedenis in een vraaggesprek op voor ieder begrijpelijke manier verhaalde.

Op verzoek van het Hoofd van het Kabinet van de Vice-Minister-President werd, ter voorlichting van onder meer de leden van de Eerste en Tweede Kamer van de Staten Generaal, door J. H. WESTERMANN een rapport samengesteld getiteld *Om het voortbestaan van de flamingo's van Zuid-Bonaire, 1957-1967* (Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen, Utrecht, stenciluitgave, januari 1967). Van verschillende zijden ontving de Studiekring instemmende reacties, waarvan genoemd mogen worden die van de Directeur-Generaal voor het Midden- en Kleinbedrijf en Toerisme van het (Nederlandse) Ministerie van Economische Zaken (juni 1967).

Ook in het Nederlandse parlement kwam na het totstandkomen van de overeenkomst het flamingoprobleem weer ter sprake. In de *Nota naar aanleiding van het eindverslag van de commissie van rapporteurs voor zaken rakende Suriname en de Nederlandse Antillen omtrent het ontwerp van wet tot vaststelling van hoofdstuk IV (Kabinet van de Vice-Minister-President) der rijksbegroting voor*

het dienstjaar 1967 (ingezonden 8 maart 1967) schreef Vice-Minister-President B. W. BIESHEUVEL als volgt:

De ondergetekende wil hier gaarne zijn tevredenheid uitspreken over de op het gebied van de bescherming van flamingokolonies op Bonaire bereikte resultaten.

Dank zij de inspanningen van de z.g. 'flamingobeschermingscommissie' – bestaande uit de heren Prof. Dr. K. H. Voous, Dr. J. H. Westermann en Drs. J. Rooth –, de medewerking van de Antilliaanse autoriteiten en van de Antilles Salt Company is een bevredigende overeenkomst bereikt, die het voortbestaan van de kolonies waarborgt.

Een woord van erkentelijkheid voor het door deze commissie verrichte werk is hier, naar het oordeel van de ondergetekende, op zijn plaats.

Ook de steun, die de heren Alexander Sprunt van de National Audubon Society, Jhr. Mr. M. van der Goes van Naters en Prof. Dr. J. W. van Hulst aan de arbeid van deze commissie hebben verleend, wordt hier met dankbaarheid vermeld.

In de vergadering van 14 maart 1967 van de Eerste Kamer merkte Prof. Dr. J. W. VAN HULST naar aanleiding daarvan op:

Verleden jaar heb ik nogal uitvoerig over de flamingokolonie op Bonaire gesproken in nogal kritische zin. De Minister heeft mij toen toegewenst, dat ik het geloof zou krijgen in zijn maatregelen. Nu weet ik wel, dat het misschien niet juist is, het geloof te krijgen als je de zaken eerst hebt gezien, maar ik ben toch de Minister bijzonder dankbaar voor wat hij in samenwerking met ornithologen, met de Amerikaanse maatschappij en met de Antilliaanse regering heeft gedaan om de flamingokolonies te behouden. Ook voor de recreatie is dit een uitermate belangrijk punt. De Minister mag hiervoor, bij wijze van uitzondering, niet de dank van mijn fractie aanvaarden, ook niet die van mijzelf, maar in dit geval in de eerste plaats de dank van de flamingo's, die rustig verder kunnen broeden.

Minister BIESHEUVEL repliceerde daarop dat hij er met voldoening kennis van genomen had "dat de geachte afgevaardigde, de heer Van Hulst, dit jaar niet alleen kon spreken namens zijn fractie, maar ook namens de 'rood getinte flamingo's'. Voor het behoud van de kolonie hebben wij een oplossing kunnen vinden".

In het *Voorlopig Verslag* (Nr. 5), vastgesteld 6 juni 1967, terzake van de *Machtiging tot verlening van financiële medewerking aan het vijfjarenplan Nederlandse Antillen voor de jaren 1967 tot en met 1971 (tweede fase meerjarenplan)* werd door leden van de Vaste Commissie uit de Tweede Kamer voor de betrekkingen met Suriname en de Nederlandse Antillen geïnformeerd naar de financiering van het flamingoreservaat op Zuid-Bonaire en opgemerkt dat bijzondere prijs wordt gesteld op instandhouding van althans

een voldoende grote kern van het huidige broedgebied. De Vice-Minister-President J. A. BAKKER gaf daarop in zijn *Memorie van Antwoord*, Nr. 6, ingezonden 20 oktober 1967, de volgende inlichting:

Bij schrijven van 13 april 1967, nr. 19040, werd o.a. aan de voorzitter van de Vaste Commissie voor de betrekkingen met Suriname en de Nederlandse Antillen uit de Tweede Kamer een aantal exemplaren van het rapport "Om het voortbestaan van de flamingo's van Zuid-Bonaire 1957-1967" (uitgave januari 1967) aangeboden. De samensteller was Dr J. H. Westermann van de Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen. Op blz. 26 van dit rapport werd melding gemaakt van de beschikbaarstelling door de International Salt Company van een bedrag groot \$ 100.000 ten behoeve van voorzieningen in verband met de bescherming van deze vogels. In het kader van het Nederlandse hulpprogramma van technische samenwerking met Suriname en de Nederlandse Antillen werd kort geleden drs J. Rooth, bioloog, ter beschikking gesteld van de regering van de Nederlandse Antillen in verband met de aanvang van de constructie van de zoutpannen in de omgeving van de flamingo-broedkolonie. Tot op heden zijn geen berichten ontvangen die wijzen op een verstoring van het bestaan van deze flamingo's.

Het is uit het bovenstaande duidelijk dat in het Nederlandse parlement de toekomst van de flamingo's optimistisch bekeken is. Vooralsnog is niet te voorspellen of het bereikte compromis ook voor de flamingo's aanvaardbaar is.

DE BROEDRESULTATEN IN DE LAATSTE VIJF JAREN IN DE NOG GEHEEL NATUURLIJKE OMGEVING

Begin 1963 was er een redelijk goed broedseizoen met tenminste 1500 geslaagde broedsels. De seizoenen 1963-1964, 1964-1965 en 1965-1966 waren echter gehele of gedeeltelijke mislukkingen.

Het staat niet vast welke de (hoofd)oorzaak was van het mislukken in begin 1964. In januari 1964 werden op de broedplaats ongeveer 8000 vogels gezien; in februari en begin maart verminderte het aantal echter sterk, zij het geleidelijk. Mogelijk was het door verstoring door landmeters die in die tijd opmetingen deden voor het zoutproject, maar zeker is dit niet. Dr I. KRISTENSEN schreef op 11 april 1964 hierover dat hij geneigd was deze landmeters verantwoordelijk te stellen, maar dat andere invloeden, zoals voedselgebrek, een rol kunnen hebben gespeeld, vooral omdat de uittocht niet plotseling geschiedde maar vele weken aanhield. In ieder geval gingen ongeveer 1500 legsels verloren.

Hevige regens in de volgende broedtijd, begin 1965, deden vele broedsels mislukken, al zijn er toch verscheidene honderden jongen opgegroeid. Eind 1965 en begin 1966 was er weer een flinke broedactiviteit, met 3000 vogels op de broedplaats, maar in februari 1966 bleken vele nesten met eieren verlaten en slechts ongeveer 250 jongen werden grootgebracht. Autosporen tot dicht bij de nesten gaven de waarschijnlijke verklaring voor het groten-deels verdwijnen der kolonie.

Een merkwaardige broedactiviteit werd kort na medio 1966 geconstateerd, mogelijk in verband met de uitzonderlijk natte maanden juni en juli, en de vele regendagen in augustus. Op 23 augustus 1966 ontving de Stichting tot Internationale Natuur-bescherming, Amsterdam, van L. D. GERHARTS een telegram luidende o.m.: "grote groep flamingo's is aan broeden geslagen, twee kleinere groepen maken nesten terwijl ook onbemande nieuwe nesten aanwezig zijn." Op verzoek van GERHARTS zegde de Stichting gelden toe voor de bewaking, nadat van de zijde van de lokale manager van A. I. S. Co., L. J. THEILGARD, bevestiging was verkregen dat de constructiewerkzaamheden voorlopig niet zouden beginnen. Met medewerking van laatstgenoemde en de gezaghebber van Bonaire, E. J. MORKOS, werd door GERHARTS de gepensioneerde boswachter JAN EISDEN tot bewaker aangesteld (als bijzonder agent van politie), voor extra politie patrouille langs de toegangswegen gezorgd, werd een bord aangebracht met een verbod in het Nederlands en Engels om het terrein te betreden en een circulaire (in het Nederlands, Engels en Spaans) uitgereikt aan toeristen in de hotels, waarin hun medewerking werd gevraagd de flamingo's niet te storen.

Aanvankelijk verliep het broeden gunstig. Medio oktober leek het L. D. GERHARTS – van wie vrijwel alle volgende flamingo-gegevens afkomstig zijn – dat het aantal broedende vogels groter was dan in september; er werden ook jonge vogels geobserveerd. Begin november leek het totaal nog weer groter. Hevige regenval op 10 en 11 november bracht het water in en om het Pekelmeer echter op zo hoog peil dat op 14 november de – van het zuiden gezien – linkerkolonie door overstroming geheel bleek te zijn verdwenen en de middelste voor de helft; slechts het rechter broedterrein was intact, met broedende vogels. GERHARTS schatte het aantal behouden nesten op 200 à 300 en het aantal jonge vogels op ruim 200; verscheidene honderden recente eieren, en ook vele van het vorige broedseizoen, werden aangespoeld langs de kust van het Pekelmeer aangetroffen. Deze catastrofe werd verergerd

door de enkele dagen doorstaande westelijke wind, die het zeewater aan de kust bij het Pekelmeer opstuwde en daardoor het dalen van het Pekelmeerpeil tijdelijk belemmerde.

Na medio november zakte het waterpeil. Maar door de zware regenval op 6, 7 en 9 december en de het zeewater opstuwende en afvloeiing van het Pekelmeerwater belemmerende zuidelijke wind op 6 december vond opnieuw overstroming der nesten plaats. Sedertdien kwam de broedstrook weer grotendeels droog te liggen. Op 8 januari 1967 was het aantal vogels ongeveer 1500; er waren nestmakende en broedende vogels en jongen van verschillende leeftijden.

In de maanden januari en februari 1967 ging het nestenmaken, broeden en jongen verzorgen gewoon door. Begin maart was het peil van het Pekelmeer aanzienlijk gedaald. De ongeveer 4000 vogels waren in groepen verspreid, waaronder enige honderden juveniele exemplaren; meer dan honderd flamingo's werden broedend gezien en een groot aantal was bezig aan de nestbouw. Van 24 tot en met 27 maart (Goede Vrijdag en Paasdagen) werd door GERHARTS een tweede wachter aangesteld, met het oog op de verwachte toeristenbelangstelling; op last van de gezaghebber MORKOS werd opnieuw een circulaire (in het Nederlands, Papiament, Spaans en Engels) verspreid onder toeristen op het vliegveld en in de hotels; daarin werd gevraagd de vogels niet te verschrikken en te verjagen. Geen verstoring vond plaats.

Harde regen op 6 mei bracht slechts aan weinige nesten schade toe. In april en volgende maanden van 1967 bleef het broedseizoen voortduren. Van de enkele duizenden vogels waren er enkele honderden juveniel, in verschillende leeftijdsklassen; en steeds maar werden honderden broedende, eierleggende en nestbouwende volwassen dieren waargenomen, in afzonderlijke maar dicht bij elkaar liggende territoria. In augustus 1967 was aldus het broedseizoen een vol jaar onafgebroken aan de gang, in tegenstelling tot vroegere jaren toen dit niet meer dan enkele maanden in beslag nam. Ondanks de overstromingen in november en december 1966, waarbij grote verliezen aan eieren en jonge vogels werden geleden, bleken in deze 12-maandse periode vele jongen groot geworden te zijn, een resultaat dat ongetwijfeld voor een belangrijk deel te danken is aan de bewaking.

Toen in augustus 1967 de zoutmaatschappij de constructie van de zoutpannen actief ter hand leek te gaan nemen, werd besloten de bewaking per 19 augustus op te heffen. Deze heeft aldus geduurd van 26 augustus 1966 tot en met 19 augustus 1967. De kos-

ten daarvan (NAf 3.712,00) zijn afwisselend gedragen door de Stichting tot Internationale Natuurbescherming (met een bijdrage van NAf 1972,10), de Handel Mij Kralendijk en de Handel Mij Bonaire van L. D. GERHARTS (tezamen NAf 300) en de National Audubon Society, New York (NAf 1439,90).

Het broedseizoen heeft zich overigens na augustus 1967 voortgezet. Zware regen begin oktober bracht weinig schade. Begin november werden achter de Oranje Pan 150 bezette nesten geteld en enkele tientallen juveniele vogels. Op 26 november regende het zeer hard (bijna 62 mm) en werden de genoemde nesten overstroomd en verlaten. Het zeer lange broedseizoen (augustus 1966 – november 1967) kwam daarmee ten einde, want er werden geen nieuwe nesten gemaakt; een zevental groepen hebben in de afgelopen maanden gebroed. (Zie ook: L. D. GERHARTS & K. H. VOOS, *Ardea*, 56, 1968.)

DE UITVOERING VAN DE CONSTRUCTIEWERKZAAMHEDEN IN HET ZOUTWINNINGSGEBIED, 1967-1968

Op 12 december 1966 sloot A. I. S. Co. de inschrijving voor het maken van de 'condensers' dijken, totaal 26 kilometer lang. Geschat werd dat daarvoor 300.000 truckdumps grondmateriaal, dat is ca. 1.500.000 kubieke meter, zou moeten worden aangevoerd van diverse plaatsen, o.a. van midden-Bonaire. De dijken zouden moeten worden gebouwd op een fundatie van koraalbrokken, te verkrijgen door afgravingen langs de gehele kust van Zuid-Bonaire en van de koraalvlakten tussen Willemstoren en Soerebon. Geschrokken van de wateroverlast in de afgelopen weken bleken in januari 1967 de geïnteresseerde aannemers onverwacht hoge kostenramingen te hebben gemaakt, hetgeen A. I. S. Co. er toe bracht geen gunning te doen en in plaats daarvan te proberen in eigen beheer het constructiewerk uit te voeren met vrijwel geheel ter plaatse te winnen grond- en steenmateriaal. Door A. I. S. Co. en de Société des Salins du Midi werd aldus gedurende de daarop volgende vijf maanden in het terrein ten oosten van Blauwe Pan geëxperimenteerd; verscheidene proefdijken werden met succes gebouwd. Daarna werd het werk, hangende besprekingen met aannemers, stopgezet. Onderhandelingen in september 1967 met een Venezolaanse bouwer leidden tot niets, waarna met de Amerikaanse firma Zinke-Smith Inc., Florida, en de Nederlands-Antilliaanse vennootschap onder firma Harsam,

Curaçao, in oktober een uitvoeringscontract werd gesloten. De werkzaamheden begonnen begin december, nadat de genoemde firma's op 4 december een contract hadden gesloten met de onderaannemer Bonaire Contractors Transport Company N.V. (Bocotrac) en nadat het zware materiaal uit de U.S.A. was gearriveerd. Een miljoen kubieke meter koraal, kalksteen, klei en zand werden totaal gebruikt voor de tezamen 26 km lange zoutpandijken. Het werk kwam naar verwachting tegen eind 1968 grotendeels gereed; het totaal 2000 hectare grote zoutpanareaal, zal van medio 1970 af, volgens berekening, jaarlijks 500.000 ton zout leveren en een 70-tal Bonaireanen zullen vast werk vinden bij de zoutindustrie. Van de zoutpanoppervlakte worden ongeveer 1800 hectare in beslag genomen door indampingspannen ('condenser areas'), waarin het zoutgehalte van het pekelwater uiteindelijk 25% zal zijn, en 180 hectare door kristallisatiepannen. De sluizen van het doorpompsysteem werden gebouwd door Van der Kwast Construction Company, Curaçao. Het electrotechnisch bedrijf A. T. H. Janse N.V., Amsterdam, heeft opdracht gekregen een dieselectrische centrale op Bonaire te bouwen, mede ten behoeve van de zoutwinning.

Het bleek nodig, in verband met het beginnen van de werkzaamheden in het broedgebied, dat J. ROTH (RIVON, Zeist) zich 9 januari 1968 opnieuw naar Bonaire begaf ten einde er op toe te zien dat de constructie van de dijken rondom de 'flamingo sanctuary' volgens de afspraken zou geschieden. Hij verbleef van 11 januari tot 5 februari 1968 in Bonaire.

Op 13 januari werd, na verkregen toestemming van ROTH, met de constructie van de 1 meter hoge dijken van het reservaat begonnen, waarbij van de bouwers veel begrip en medewerking werd verkregen, en eveneens ornithologische belangstelling. Besloten werd de gehele omdijking van het reservaat in januari en februari uit te voeren, nu van broedactiviteiten niet bleek. De indruk van ROTH was opnieuw dat het uit te sparen reservaat voldoende groot is en ook voldoende variatie in niveau en bodemsamenstelling heeft om een goed broedterrein te zijn.

De flamingo's van het Pekelmeer hebben zich weinig of niets aangetrokken van de bouwactiviteiten, het trucktransport en zelfs het met dynamiet opblazen van dijkbouw materiaal in het noorden. Zelfs het verplaatsen van de drukte naar het zuiden bleek voor de ongeveer 600 vogels in het meer weinig storend.

Op een verzoek van de Bonaire Flying Club, ingediend bij het Bestuurscollege, om de vliegrestricties wat te verminderen, werd

door Rooth afwijzend geadviseerd (27 januari 1968) gezien de daardoor te verwachten verstoring van de flamingo's.

NABESCHOUWING

Tussen 1957 en 1968 is er een levendige uitwisseling van gedachten geweest over het voortbestaan van de Bonaireaanse flamingo. Vele honderden brieven werden gewisseld tussen Amsterdam, 's-Gravenhage, Utrecht, Zeist, Morges (Zwitserland), Parijs, Montpellier, La Tour du Valat, Londen, New York, Washington D.C., Clarks Summit (Pennsylvania), Tavernier (Florida), Puerto Rico, Curaçao, Bonaire en Caracas (Venezuela), en tientallen besprekingen gevoerd, alles met het doel deze vogels voor Bonaire en de wereld te behouden.

Er is een compromis bereikt en er is een 55 hectare groot, min of meer natuurlijk 'flamingo sanctuary' uitgespaard temidden van uitgestrekte 'man-made condenser areas' van een groot modern zoutwinningsbedrijf. Er zal directe en indirecte werkgelegenheid komen voor enkele honderden Bonaireanen. Mogelijk zal zelfs de zoutproductie leiden tot locale chemische industrieën en zal ook Bonaire zijn intrede doen in de rij der geïndustrialiseerde landen, terwille van de technische en economische vooruitgang.

Maar het onvergelijklijk mooie en wijde lagune- en kustlandschap van Zuid-Bonaire, geomorfologisch, geobiologisch, hydrobiologisch, floristisch en faunistisch van hoge wetenschappelijke waarde, ging voorgoed verloren. Het is veranderd in door dijken gescheiden zoutwaterbekkens en, in het noorden, industrie- en verscheppingsterreinen.

Gehoopt wordt dat de nieuwe zoutpannen uit voedselbiologisch oogpunt aan de behoefte van de flamingo's tegemoet zullen komen. Erkend wordt dat er door de technische beheersing van het waterpeil in het uitgespaarde broedareaal geen verwoestende overstroming van de nesten meer hoeft plaats te vinden. Maar onzeker is voorlopig of het nieuwe, kunstmatige milieu voor deze qua biotoop zo gespecialiseerde vogels aanvaardbaar zal zijn. Als de flamingo's na de voltooiing van de constructiewerkzaamheden weer gaan broeden (in november 1968 was dat nog niet het geval), zal er niet tevergeefs gestreden zijn voor de rechten van deze vogels en zal de Antilles International Salt Company niet tevergeefs iets van de economische productie hebben prijsgegeven terwille van het behouden broedareaal.

Hoe dit alles zij, voor de mensheid en voor de wetenschap is hier in Bonaire een natuurgebied verdwenen dat als 'nationaal park' een kostbaar bezit had kunnen zijn.

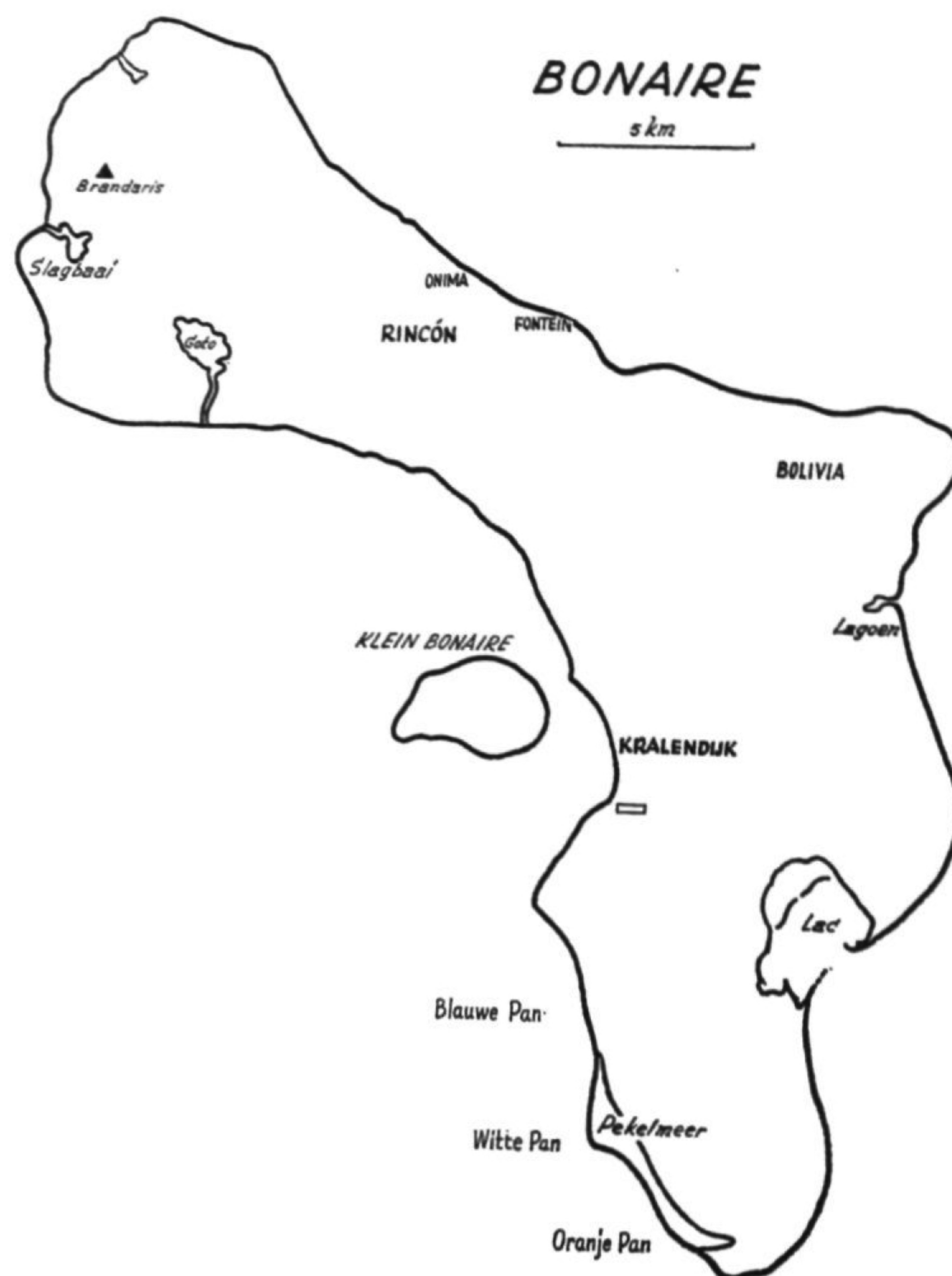

Fig. 1. Schetskaartje van *Bonaire*, N.A., met in het zuiden het Pekelmeer met de Blauwe, Witte en Oranje Pan: het terrein van de flamingo's en de Antilles International Salt Company (tekeningen van P. WAGENAAR HUMMELINCK).

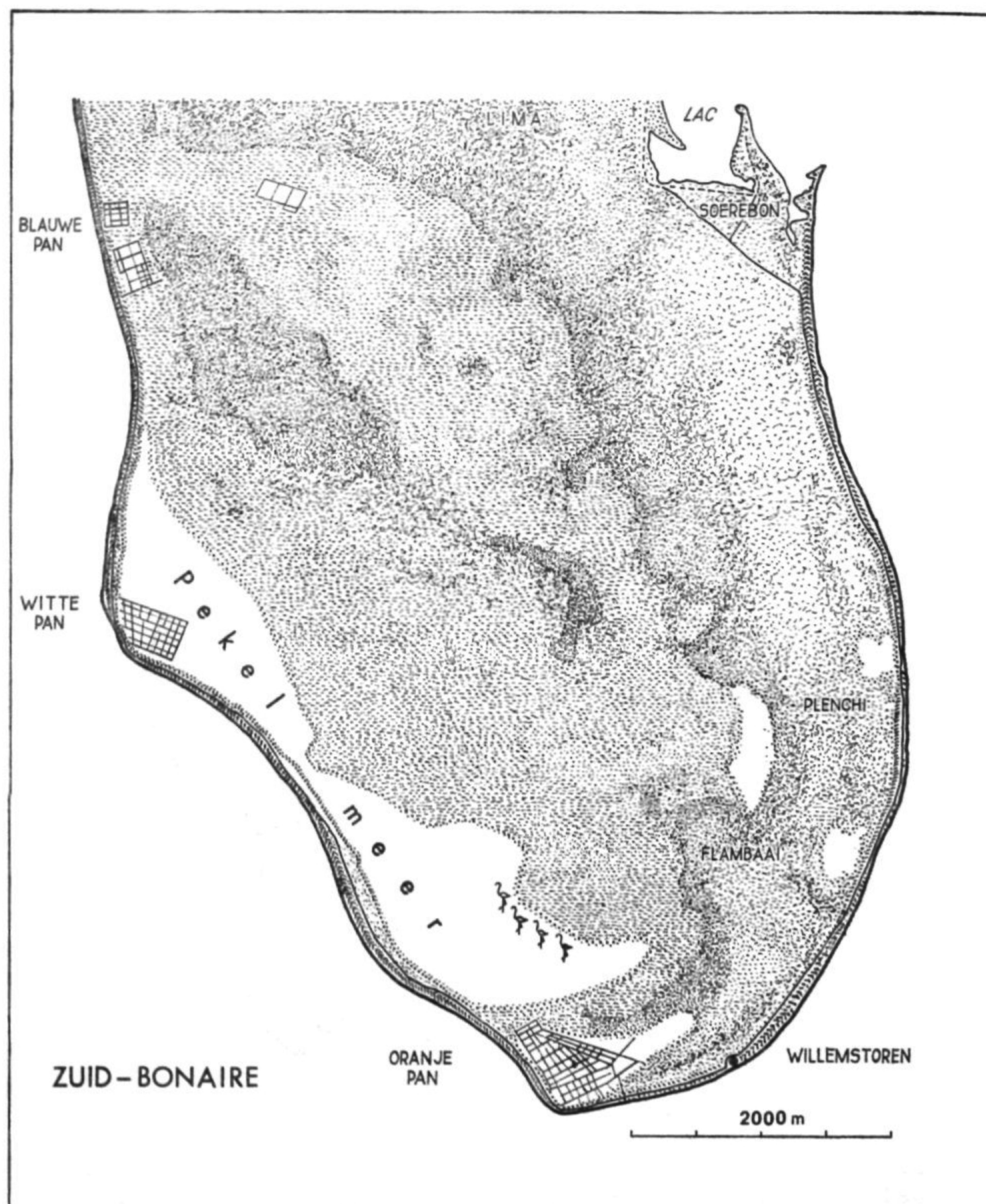

Fig. 2. Schetskaartje van *Zuid-Bonaire*, in de toestand van vóór 1968. Na hevige regens traden het Pekelmeer en de kleinere zoutmeren ver buiten de op deze kaart aangegeven oevers en kwamen grote stukken van dit vlakke kalksteenterrein onder water te staan. De zoutpannen zijn ingetekend en ook de situatie van de broedplaatsen is aangeduid. Langs de kust ligt een wal van koraalpuin waarover, of waarlangs, een autoweg van Kralendijk langs de zoutpannen naar de Willemstoren en Soerebon is aangelegd.

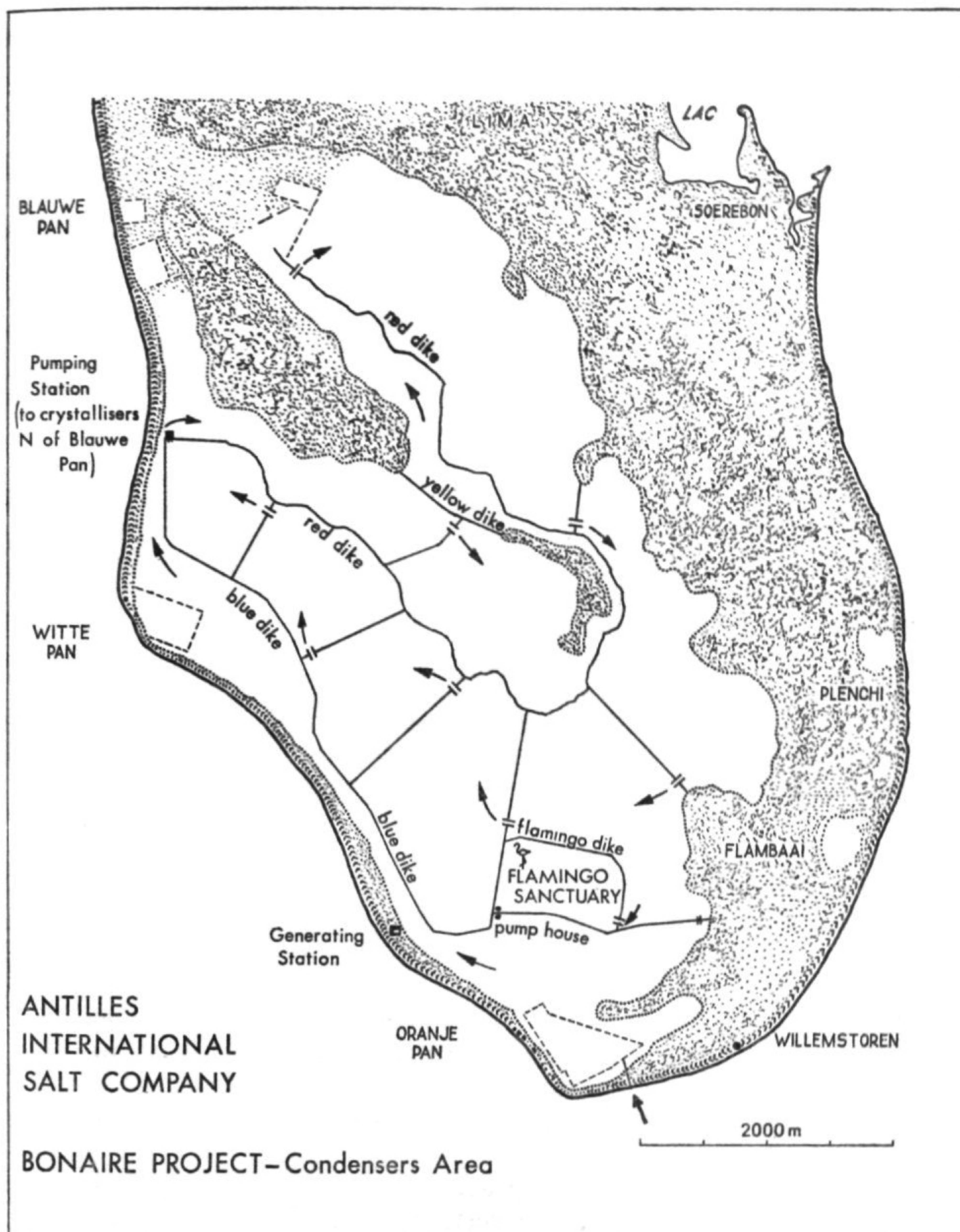

Fig. 3. Schetskaartje van *Zuid-Bonaire*, zoals het volgens de plannen van de Antilles International Salt Company in 1968 ongeveer is geworden. Meer dan de helft van het landoppervlak wordt ingenomen door zoutwaterbassins, waarin – tussen vele kilometers dijk – het water volgens een dubbel-lusvormig traject (door de pijlen aangegeven) van zuid naar noord stroomt en daarbij steeds meer indampst. Het waterpeil van het uitgespaarde Flamingo-reservaat (ongeveer 55 ha) zal zoveel mogelijk onder contrôle worden gehouden. De autoweg over de puinwal langs de kust is niet getekend. – Later is besloten dat de inlaat ten Oosten van de Willemstoren zou worden gemaakt.

HET AFAKA-SCHRIFT

EEN NADERE BESCHOUWING

De belangstelling voor het Afaka-schrift breidt zich langzaam maar gestadig uit.¹ De prestatie was dan ook uitzonderlijk: een ongeletterd en naar onze maatstaven onontwikkeld man slaagde er in, een schriftstelsel van 56 syllabe-tekens te ontwerpen waarin hij niet alleen concrete mededelingen deed, maar ook meer abstracte zaken in Djoeka-taal kon optekenen. Bovendien was de inhoud van zijn geschriften bijzonder interessant – even belangwekkend als de persoon van AFAKA zoals die in zijn werk tot ons kwam.

In dit artikel geven wij achtereenvolgens:
een bibliografie van het Afaka-schrift;
een korte beschrijving van de ons bekende teksten;
enkele opmerkingen over hun geschiedenis, met een stellig onvolledige opsomming van de personen die het schrift nog kennen en soms gebruiken;
een kritische bespreking van de gepubliceerde 'sleutels', waardoor wij trachten te komen tot een definitieve lijst van tekens;
een overzicht van de verklaringen over het ontstaan van het schrift, waarbij extra aandacht wordt gegeven aan die van AFAKA zelf, en aan RATELBAND's veronderstelling dat het uit het Vaischrift voortgekomen zou zijn;
enige aantekeningen over de volgorde en het ontstaan der tekens.

Aan het slot volgen dan nog enkele aanvullingen en verbeteringen op onze transcriptie en vertaling van het 'Pateri Morosi Boekoe' in de *Nieuwe West-Indische Gids* van 1963 (II).

¹ Van deze belangstelling gaven o.a. blijk de hoogleraren I. J. GELB (Chicago), D. DIRINGER (Cambridge), A. KLINGENHEBEN (Hamburg), J. FRIEDRICH (Berlijn), en J. A. F. WILS (Nijmegen), alsmede dr. D. DALBY (Londen).

BIBLIOGRAFIE ¹

- (1) F. MORSSINK C.SsR: Eerste reis naar de Tapanahoni. *De Volksmissionaris* (tijdschrift van de Paters Redemptoristen) 40, 1918-1919, p. 91-96, 122-128, 141-144, 155-158.
- (2) F. MORSSINK C.SsR: Bezoek aan den zwarten koning der wouden. *De Volksmissionaris* 41, 1919-1920, p. 312-320, 346-352.
- (3) C. BONNE: Het Boschnegerschrift van Afaka. *West-Indische Gids* 2, 1920, p. 391-396, 3 afb.
- (4) F. MORSSINK C.SsR: *Silvae-Nigritiana* III, 1931-1933: Djoeka's of Aucaners. - Onuitgegeven aantekeningen uit het archief van de R.K. Missie te Paramaribo (Fotocopie in het Inst. v. Algemene Taalkunde, Nijmegen).
- (5) MORTON C. KAHN: *Djuka. The Bush Negroes of Dutch Guiana*. New York, 1931 (p. 205-207), 2 afb.
- (6) K. RATELBAND: Een Boschnegerschrift van Westafrikaanschen oorsprong. *W.I. Gids* 26, 1944, p. 193-208, 3 afb.
- (7) J. W. GONGGRYP: De geschiedenis van het Djoekaschrift van Afaka. *Opbouw (Kerstnummer)* Paramaribo, 1958, p. 24-29, 2 afb.
- (8) J. W. GONGGRYP: The evolution of a Djuka-script in Surinam. *N.W.I. Gids* 40, 1960, p. 63-72, 5 afb.
- (9) J. W. GONGGRYP & C. DUBELAAR: Pater Morssink en Afaka. *Opbouw (Kerstnummer)* 1960, p. 24-34, 4 afb.
- (10) R. SWEET: Aucaners weren beschaving af. *De Ploeg* (Orgaan van de Brutusclub), Paramaribo, juni 1961, p. 6-10, 27-30, 1 afb.
- (11) J. W. GONGGRYP & C. DUBELAAR: De geschriften van Afaka in zijn Djoeka-schrift. *N.W.I. Gids* 42, 1963, p. 213-254, 21 afb.

TEKSTEN

Ons zijn slechts de volgende teksten in het Afaka-schrift bekend:

1. Vier regels uit een boekje van ABENA (een zwager van AFAKA), welke BONNE in zijn artikel (3) afdrukte.
2. Vijf regels, door de toenmalige gouvernementsambtenaar aan de Marowijne, G. DE BIES, verkregen, welke werden gepubliceerd in het werk van KAHN (5).
3. Een schoolschriftje van Pater MORSSINK, berustend in het archief van de R.K. Missie te Paramaribo. Hierin zijn o.a. overgenomen gedeelten uit verschillende boekjes van AFAKA en ABENA, welke door ons werden gepubliceerd en van een transcriptie en vertaling voorzien (11). Uit de bronvermeldingen van Pater MORSSINK blijkt (11, p. 219, 231, 233, 235, 245 en 247) dat er veel meer materiaal is geweest.

¹ Voor het verwijzen naar deze titels worden in dit artikel de tussen haakjes geplaatste nummers gebruikt.

Transcriptie: feida fosi dei foe seibi moeng ne na sigisitenti na neigi jari die masipasi kai. Vertaling: vrijdag, eerste dag van de zevende maand [dus vrijdag 1 juli] was het negenenzestig jaar dat emancipatie ... [riep? viel?]. De afschaffing van de slavernij vond plaats in 1863; 69 jaar daarbij wordt 1932. Inderdaad viel 1 juli 1932 op een vrijdag. Hoewel deze regels dus in 1932 zijn geschreven zegt dit niets over de rest van de

tekst, aangezien verschillend schrijfmateriaal en verschillend handschrift schijnen te wijzen op meer dan één schrijver van het Alofaisi-boekje, en de voorafgaande bladzijden een oudere indruk maken.

e) Twee gebeden, waarvan het eerste enige overeenkomst vertoont met het gebed van AFAKA in GONGGRYP & DUBELAAR (II, p. 249).

f) Een niet geheel duidelijke opsomming van de hoeveelheden voedsel welke werden gebruikt bij een maaltijd ter gelegenheid van het feit dat Kapitein PANKOEKOE twee jaar dood was. Misschien hebben wij hier slechts de halve tekst omdat de tegenoverstaande pagina verloren is gegaan. (Meestal lopen de regels over de breedte van twee bladzijden door). Kapitein PANKOEKOE van Clementi was nog in leven toen Pater MORSSINK zijn tweede reis naar de Tapanahoni maakte, in november 1918 (2, p. 317: "den ernstig zieken kapitein Pankoeke van Clementi").

g) Nog een tekst welke een datering geeft:

𐀀 𐀁𐀂𐀃𐀄𐀅𐀆𐀇𐀈𐀉𐀊𐀋𐀌𐀍𐀎𐀏𐀐𐀑𐀒𐀓𐀔𐀕𐀖𐀗𐀘𐀙𐀚𐀛𐀜𐀝𐀞𐀟𐀠𐀡𐀢𐀣𐀤𐀥𐀦𐀧𐀨𐀩𐀪𐀫𐀬𐀭𐀮𐀯𐀰𐀱𐀲𐀳𐀴𐀵𐀶𐀷𐀸𐀹𐀺𐀻𐀼𐀽𐀾𐀿𐁀𐁁𐁂𐁃𐁄𐁅𐁆𐁇𐁈𐁉𐁊𐁋𐁌𐁍𐁎𐁏𐁐𐁑𐁒𐁓𐁔𐁕𐁖𐁗𐁘𐁙𐁚𐁛𐁜𐁝𐁞𐁟𐁠𐁡𐁢𐁣𐁤𐁥𐁦𐁧𐁨𐁩𐁪𐁫𐁬𐁭𐁮𐁯𐁰𐁱𐁲𐁳𐁴𐁵𐁶𐁷𐁸𐁹𐁺𐁻𐁼𐁽𐁾𐁿𐂀𐂁𐂂𐂃𐂄𐂅𐂆𐂇𐂈𐂉𐂊𐂋𐂌𐂍𐂎𐂏𐂐𐂑𐂒𐂓𐂔𐂕𐂖𐂗𐂘𐂙𐂚𐂛𐂜𐂝𐂞𐂟𐂠𐂡𐂢𐂣𐂤𐂥𐂦𐂧𐂨𐂩𐂪𐂫𐂬𐂭𐂮𐂯𐂰𐂱𐂲𐂳𐂴𐂵𐂶𐂷𐂸𐂹𐂺𐂻𐂼𐂽𐂾𐂿𐃀𐃁𐃂𐃃𐃄𐃅𐃆𐃇𐃈𐃉𐃊𐃋𐃌𐃍𐃎𐃏𐃐𐃑𐃒𐃓𐃔𐃕𐃖𐃗𐃘𐃙𐃚𐃛𐃜𐃝𐃞𐃟𐃠𐃡𐃢𐃣𐃤𐃥𐃦𐃧𐃨𐃩𐃪𐃫𐃬𐃭𐃮𐃯𐃰𐃱𐃲𐃳𐃴𐃵𐃶𐃷𐃸𐃹𐃺𐃻𐃼𐃽𐃾𐃿𐄀𐄁𐄂𐄃𐄄𐄅𐄆𐄇𐄈𐄉𐄊𐄋𐄌𐄍𐄎𐄏𐄐𐄑𐄒𐄓𐄔𐄕𐄖𐄗𐄘𐄙𐄚𐄛𐄜𐄝𐄞𐄟𐄠𐄡𐄢𐄣𐄤𐄥𐄦𐄧𐄨𐄩𐄪𐄫𐄬𐄭𐄮𐄯𐄰𐄱𐄲𐄳𐄴𐄵𐄶𐄷𐄸𐄹𐄺𐄻𐄼𐄽𐄾𐄿𐅀𐅁𐅂𐅃𐅄𐅅𐅆𐅇𐅈𐅉𐅊𐅋𐅌𐅍𐅎𐅏𐅐𐅑𐅒𐅓𐅔𐅕𐅖𐅗𐅘𐅙𐅚𐅛𐅜𐅝𐅞𐅟𐅠𐅡𐅢𐅣𐅤𐅥𐅦𐅧𐅨𐅩𐅪𐅫𐅬𐅭𐅮𐅯𐅰𐅱𐅲𐅳𐅴𐅵𐅶𐅷𐅸𐅹𐅺𐅻𐅼𐅽𐅾𐅿𐆀𐆁𐆂𐆃𐆄𐆅𐆆𐆇𐆈𐆉𐆊𐆋𐆌𐆍𐆎𐆏𐆐𐆑𐆒𐆓𐆔𐆕𐆖𐆗𐆘𐆙𐆚𐆛𐆜𐆝𐆞𐆟𐆠𐆡𐆢𐆣𐆤𐆥𐆦𐆧𐆨𐆩𐆪𐆫𐆬𐆭𐆮𐆯𐆰𐆱𐆲𐆳𐆴𐆵𐆶𐆷𐆸𐆹𐆺𐆻𐆼𐆽𐆾𐆿𐇀𐇁𐇂𐇃𐇄𐇅𐇆𐇇𐇈𐇉𐇊𐇋𐇌𐇍𐇎𐇏𐇐𐇑𐇒𐇓𐇔𐇕𐇖𐇗𐇘𐇙𐇚𐇛𐇜𐇝𐇞𐇟𐇠𐇡𐇢𐇣𐇤𐇥𐇦𐇧𐇨𐇩𐇪𐇫𐇬𐇭𐇮𐇯𐇰𐇱𐇲𐇳𐇴𐇵𐇶𐇷𐇸𐇹𐇺𐇻𐇼𐇽𐇾𐇿𐈀𐈁𐈂𐈃𐈄𐈅𐈆𐈇𐈈𐈉𐈊𐈋𐈌𐈍𐈎𐈏𐈐𐈑𐈒𐈓𐈔𐈕𐈖𐈗𐈘𐈙𐈚𐈛𐈜𐈝𐈞𐈟𐈠𐈡𐈢𐈣𐈤𐈥𐈦𐈧𐈨𐈩𐈪𐈫𐈬𐈭𐈮𐈯𐈰𐈱𐈲𐈳𐈴𐈵𐈶𐈷𐈸𐈹𐈺𐈻𐈼𐈽𐈾𐈿𐉀𐉁𐉂𐉃𐉄𐉅𐉆𐉇𐉈𐉉𐉊𐉋𐉌𐉍𐉎𐉏𐉐𐉑𐉒𐉓𐉔𐉕𐉖𐉗𐉘𐉙𐉚𐉛𐉜𐉝𐉞𐉟𐉠𐉡𐉢𐉣𐉤𐉥𐉦𐉧𐉨𐉩𐉪𐉫𐉬𐉭𐉮𐉯𐉰𐉱𐉲𐉳𐉴𐉵𐉶𐉷𐉸𐉹𐉺𐉻𐉼𐉽𐉾𐉿𐊀𐊁𐊂𐊃𐊄𐊅𐊆𐊇𐊈𐊉𐊊𐊋𐊌𐊍𐊎𐊏𐊐𐊑𐊒𐊓𐊔𐊕𐊖𐊗𐊘𐊙𐊚𐊛𐊜𐊝𐊞𐊟𐊠𐊡𐊢𐊣𐊤𐊥𐊦𐊧𐊨𐊩𐊪𐊫𐊬𐊭𐊮𐊯𐊰𐊱𐊲𐊳𐊴𐊵𐊶𐊷𐊸𐊹𐊺𐊻𐊼𐊽𐊾𐊿𐋀𐋁𐋂𐋃𐋄𐋅𐋆𐋇𐋈𐋉𐋊𐋋𐋌𐋍𐋎𐋏𐋐𐋑𐋒𐋓𐋔𐋕𐋖𐋗𐋘𐋙𐋚𐋛𐋜𐋝𐋞𐋟𐋠𐋡𐋢𐋣𐋤𐋥𐋦𐋧𐋨𐋩𐋪𐋫𐋬𐋭𐋮𐋯𐋰𐋱𐋲𐋳𐋴𐋵𐋶𐋷𐋸𐋹𐋺𐋻𐋼𐋽𐋾𐋿𐌀𐌁𐌂𐌃𐌄𐌅𐌆𐌇𐌈𐌉𐌊𐌋𐌌𐌍𐌎𐌏𐌐𐌑𐌒𐌓𐌔𐌕𐌖𐌗𐌘𐌙𐌚𐌛𐌜𐌝𐌞𐌟𐌠𐌡𐌢𐌣𐌤𐌥𐌦𐌧𐌨𐌩𐌪𐌫𐌬𐌭𐌮𐌯𐌰𐌱𐌲𐌳𐌴𐌵𐌶𐌷𐌸𐌹𐌺𐌻𐌼𐌽𐌾𐌿𐍀𐍁𐍂𐍃𐍄𐍅𐍆𐍇𐍈𐍉𐍊𐍋𐍌𐍍𐍎𐍏𐍐𐍑𐍒𐍓𐍔𐍕𐍖𐍗𐍘𐍙𐍚𐍛𐍜𐍝𐍞𐍟𐍠𐍡𐍢𐍣𐍤𐍥𐍦𐍧𐍨𐍩𐍪𐍫𐍬𐍭𐍮𐍯𐍰𐍱𐍲𐍳𐍴𐍵𐍶𐍷𐍸𐍹𐍺𐍻𐍼𐍽𐍾𐍿𐎀𐎁𐎂𐎃𐎄𐎅𐎆𐎇𐎈𐎉𐎊𐎋𐎌𐎍𐎎𐎏𐎐𐎑𐎒𐎓𐎔𐎕𐎖𐎗𐎘𐎙𐎚𐎛𐎜𐎝𐎞𐎟𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱𐎲𐎳𐎴𐎵𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺𐎻𐎼𐎽𐎾𐎿𐏀𐏁𐏂𐏃𐏄𐏅𐏆𐏇𐏈𐏉𐏊𐏋𐏌𐏍𐏎𐏏𐏐𐏑𐏒𐏓𐏔𐏕𐏖𐏗𐏘𐏙𐏚𐏛𐏜𐏝𐏞𐏟𐏠𐏡𐏢𐏣𐏤𐏥𐏦𐏧𐏨𐏩𐏪𐏫𐏬𐏭𐏮𐏯𐏰𐏱𐏲𐏳𐏴𐏵𐏶𐏷𐏸𐏹𐏺𐏻𐏼𐏽𐏾𐏿𐐀𐐁𐐂𐐃𐐄𐐅𐐆𐐇𐐈𐐉𐐊𐐋𐐌𐐍𐐎𐐏𐐐𐐑𐐒𐐓𐐔𐐕𐐖𐐗𐐘𐐙𐐚𐐛𐐜𐐝𐐞𐐟𐐠𐐡𐐢𐐣𐐤𐐥𐐦𐐧𐐨𐐩𐐪𐐫𐐬𐐭𐐮𐐯𐐰𐐱𐐲𐐳𐐴𐐵𐐶𐐷𐐸𐐹𐐺𐐻𐐼𐐽𐐾𐐿𐑀𐑁𐑂𐑃𐑄𐑅𐑆𐑇𐑈𐑉𐑊𐑋𐑌𐑍𐑎𐑏𐑐𐑑𐑒𐑓𐑔𐑕𐑖𐑗𐑘𐑙𐑚𐑛𐑜𐑝𐑞𐑟𐑠𐑡𐑢𐑣𐑤𐑥𐑦𐑧𐑨𐑩𐑪𐑫𐑬𐑭𐑮𐑯𐑰𐑱𐑲𐑳𐑴𐑵𐑶𐑷𐑸𐑹𐑺𐑻𐑼𐑽𐑾𐑿𐒀𐒁𐒂𐒃𐒄𐒅𐒆𐒇𐒈𐒉𐒊𐒋𐒌𐒍𐒎𐒏𐒐𐒑𐒒𐒓𐒔𐒕𐒖𐒗𐒘𐒙𐒚𐒛𐒜𐒝𐒞𐒟𐒠𐒡𐒢𐒣𐒤𐒥𐒦𐒧𐒨𐒩𐒪𐒫𐒬𐒭𐒮𐒯𐒰𐒱𐒲𐒳𐒴𐒵𐒶𐒷𐒸𐒹𐒺𐒻𐒼𐒽𐒾𐒿𐓀𐓁𐓂𐓃𐓄𐓅𐓆𐓇𐓈𐓉𐓊𐓋𐓌𐓍𐓎𐓏𐓐𐓑𐓒𐓓𐓔𐓕𐓖𐓗𐓘𐓙𐓚𐓛𐓜𐓝𐓞𐓟𐓠𐓡𐓢𐓣𐓤𐓥𐓦𐓧𐓨𐓩𐓪𐓫𐓬𐓭𐓮𐓯𐓰𐓱𐓲𐓳𐓴𐓵𐓶𐓷𐓸𐓹𐓺𐓻𐓼𐓽𐓾𐓿𐔀𐔁𐔂𐔃𐔄𐔅𐔆𐔇𐔈𐔉𐔊𐔋𐔌𐔍𐔎𐔏𐔐𐔑𐔒𐔓𐔔𐔕𐔖𐔗𐔘𐔙𐔚𐔛𐔜𐔝𐔞𐔟𐔠𐔡𐔢𐔣𐔤𐔥𐔦𐔧𐔨𐔩𐔪𐔫𐔬𐔭𐔮𐔯𐔰𐔱𐔲𐔳𐔴𐔵𐔶𐔷𐔸𐔹𐔺𐔻𐔼𐔽𐔾𐔿𐕀𐕁𐕂𐕃𐕄𐕅𐕆𐕇𐕈𐕉𐕊𐕋𐕌𐕍𐕎𐕏𐕐𐕑𐕒𐕓𐕔𐕕𐕖𐕗𐕘𐕙𐕚𐕛𐕜𐕝𐕞𐕟𐕠𐕡𐕢𐕣𐕤𐕥𐕦𐕧𐕨𐕩𐕪𐕫𐕬𐕭𐕮𐕯𐕰𐕱𐕲𐕳𐕴𐕵𐕶𐕷𐕸𐕹𐕺𐕻𐕼𐕽𐕾𐕿𐖀𐖁𐖂𐖃𐖄𐖅𐖆𐖇𐖈𐖉𐖊𐖋𐖌𐖍𐖎𐖏𐖐𐖑𐖒𐖓𐖔𐖕𐖖𐖗𐖘𐖙𐖚𐖛𐖜𐖝𐖞𐖟𐖠𐖡𐖢𐖣𐖤𐖥𐖦𐖧𐖨𐖩𐖪𐖫𐖬𐖭𐖮𐖯𐖰𐖱𐖲𐖳𐖴𐖵𐖶𐖷𐖸𐖹𐖺𐖻𐖼𐖽𐖾𐖿𐗀𐗁𐗂𐗃𐗄𐗅𐗆𐗇𐗈𐗉𐗊𐗋𐗌𐗍𐗎𐗏𐗐𐗑𐗒𐗓𐗔𐗕𐗖𐗗𐗘𐗙𐗚𐗛𐗜𐗝𐗞𐗟𐗠𐗡𐗢𐗣𐗤𐗥𐗦𐗧𐗨𐗩𐗪𐗫𐗬𐗭𐗮𐗯𐗰𐗱𐗲𐗳𐗴𐗵𐗶𐗷𐗸𐗹𐗺𐗻𐗼𐗽𐗾𐗿𐘀𐘁𐘂𐘃𐘄𐘅𐘆𐘇𐘈𐘉𐘊𐘋𐘌𐘍𐘎𐘏𐘐𐘑𐘒𐘓𐘔𐘕𐘖𐘗𐘘𐘙𐘚𐘛𐘜𐘝𐘞𐘟𐘠𐘡𐘢𐘣𐘤𐘥𐘦𐘧𐘨𐘩𐘪𐘫𐘬𐘭𐘮𐘯𐘰𐘱𐘲𐘳𐘴𐘵𐘶𐘷𐘸𐘹𐘺𐘻𐘼𐘽𐘾𐘿𐙀𐙁𐙂𐙃𐙄𐙅𐙆𐙇𐙈𐙉𐙊𐙋𐙌𐙍𐙎𐙏𐙐𐙑𐙒𐙓𐙔𐙕𐙖𐙗𐙘𐙙𐙚𐙛𐙜𐙝𐙞𐙟𐙠𐙡𐙢𐙣𐙤𐙥𐙦𐙧𐙨𐙩𐙪𐙫𐙬𐙭𐙮𐙯𐙰𐙱𐙲𐙳𐙴𐙵𐙶𐙷𐙸𐙹𐙺𐙻𐙼𐙽𐙾𐙿𐚀𐚁𐚂𐚃𐚄𐚅𐚆𐚇𐚈𐚉𐚊𐚋𐚌𐚍𐚎𐚏𐚐𐚑𐚒𐚓𐚔𐚕𐚖𐚗𐚘𐚙𐚚𐚛𐚜𐚝𐚞𐚟𐚠𐚡𐚢𐚣𐚤𐚥𐚦𐚧𐚨𐚩𐚪𐚫𐚬𐚭𐚮𐚯𐚰𐚱𐚲𐚳𐚴𐚵𐚶𐚷𐚸𐚹𐚺𐚻𐚼𐚽𐚾𐚿𐛀𐛁𐛂𐛃𐛄𐛅𐛆𐛇𐛈𐛉𐛊𐛋𐛌𐛍𐛎𐛏𐛐𐛑𐛒𐛓𐛔𐛕𐛖𐛗𐛘𐛙𐛚𐛛𐛜𐛝𐛞𐛟𐛠𐛡𐛢𐛣𐛤𐛥𐛦𐛧𐛨𐛩𐛪𐛫𐛬𐛭𐛮𐛯𐛰𐛱𐛲𐛳𐛴𐛵𐛶𐛷𐛸𐛹𐛺𐛻𐛼𐛽𐛾𐛿𐜀𐜁𐜂𐜃𐜄𐜅𐜆𐜇𐜈𐜉𐜊𐜋𐜌𐜍𐜎𐜏𐜐𐜑𐜒𐜓𐜔𐜕𐜖𐜗𐜘𐜙𐜚𐜛𐜜𐜝𐜞𐜟𐜠𐜡𐜢𐜣𐜤𐜥𐜦𐜧𐜨𐜩𐜪𐜫𐜬𐜭𐜮𐜯𐜰𐜱𐜲𐜳𐜴𐜵𐜶𐜷𐜸𐜹𐜺𐜻𐜼𐜽𐜾𐜿𐝀𐝁𐝂𐝃𐝄𐝅𐝆𐝇𐝈𐝉𐝊𐝋𐝌𐝍𐝎𐝏𐝐𐝑𐝒𐝓𐝔𐝕𐝖𐝗𐝘𐝙𐝚𐝛𐝜𐝝𐝞𐝟𐝠𐝡𐝢𐝣𐝤𐝥𐝦𐝧𐝨𐝩𐝪𐝫𐝬𐝭𐝮𐝯𐝰𐝱𐝲𐝳𐝴𐝵𐝶𐝷𐝸𐝹𐝺𐝻𐝼𐝽𐝾𐝿𐞀𐞁𐞂𐞃𐞄𐞅𐞆𐞇𐞈𐞉𐞊𐞋𐞌𐞍𐞎𐞏𐞐𐞑𐞒𐞓𐞔𐞕𐞖𐞗𐞘𐞙𐞚𐞛𐞜𐞝𐞞𐞟𐞠𐞡𐞢𐞣𐞤𐞥𐞦𐞧𐞨𐞩𐞪𐞫𐞬𐞭𐞮𐞯𐞰𐞱𐞲𐞳𐞴𐞵𐞶𐞷𐞸𐞹𐞺𐞻𐞼𐞽𐞾𐞿𐟀𐟁𐟂𐟃𐟄𐟅𐟆𐟇𐟈𐟉𐟊𐟋𐟌𐟍𐟎𐟏𐟐𐟑𐟒𐟓𐟔𐟕𐟖𐟗𐟘𐟙𐟚𐟛𐟜𐟝𐟞𐟟𐟠𐟡𐟢𐟣𐟤𐟥𐟦𐟧𐟨𐟩𐟪𐟫𐟬𐟭𐟮𐟯𐟰𐟱𐟲𐟳𐟴𐟵𐟶𐟷𐟸𐟹𐟺𐟻𐟼𐟽𐟾𐟿𐠀𐠁𐠂𐠃𐠄𐠅𐠆𐠇𐠈𐠉𐠊𐠋𐠌𐠍𐠎𐠏𐠐𐠑𐠒𐠓𐠔𐠕𐠖𐠗𐠘𐠙𐠚𐠛𐠜𐠝𐠞𐠟𐠠𐠡𐠢𐠣𐠤𐠥𐠦𐠧𐠨𐠩𐠪𐠫𐠬𐠭𐠮𐠯𐠰𐠱𐠲𐠳𐠴𐠵𐠶𐠷𐠸𐠹𐠺𐠻𐠼𐠽𐠾𐠿𐡀𐡁𐡂𐡃𐡄𐡅𐡆𐡇𐡈𐡉𐡊𐡋𐡌𐡍𐡎𐡏𐡐𐡑𐡒𐡓𐡔𐡕𐡖𐡗𐡘𐡙𐡚𐡛𐡜𐡝𐡞𐡟𐡠𐡡𐡢𐡣𐡤𐡥𐡦𐡧𐡨𐡩𐡪𐡫𐡬𐡭𐡮𐡯𐡰𐡱𐡲𐡳𐡴𐡵𐡶𐡷𐡸𐡹𐡺𐡻𐡼𐡽𐡾𐡿𐢀𐢁𐢂𐢃𐢄𐢅𐢆𐢇𐢈𐢉𐢊𐢋𐢌𐢍𐢎𐢏𐢐𐢑𐢒𐢓𐢔𐢕𐢖𐢗𐢘𐢙𐢚𐢛𐢜𐢝𐢞𐢟𐢠𐢡𐢢𐢣𐢤𐢥𐢦𐢧𐢨𐢩𐢪𐢫𐢬𐢭𐢮𐢯𐢰𐢱𐢲𐢳𐢴𐢵𐢶𐢷𐢸𐢹𐢺𐢻𐢼𐢽𐢾𐢿𐣀𐣁𐣂𐣃𐣄𐣅𐣆𐣇𐣈𐣉𐣊𐣋𐣌𐣍𐣎𐣏𐣐𐣑𐣒𐣓𐣔𐣕𐣖𐣗𐣘𐣙𐣚𐣛𐣜𐣝𐣞𐣟𐣠𐣡𐣢𐣣𐣤𐣥𐣦𐣧𐣨𐣩𐣪𐣫𐣬𐣭𐣮𐣯𐣰𐣱𐣲𐣳𐣴𐣵𐣶𐣷𐣸𐣹𐣺𐣻𐣼𐣽𐣾𐣿𐤀𐤁𐤂𐤃𐤄𐤅𐤆𐤇𐤈𐤉𐤊𐤋𐤌𐤍𐤎𐤏𐤐𐤑𐤒𐤓𐤔𐤕𐤖𐤗𐤘𐤙𐤚𐤛𐤜𐤝𐤞𐤟𐤠𐤡𐤢𐤣𐤤𐤥𐤦𐤧𐤨𐤩𐤪𐤫𐤬𐤭𐤮𐤯𐤰𐤱𐤲𐤳𐤴𐤵𐤶𐤷𐤸𐤹𐤺𐤻𐤼𐤽𐤾𐤿𐥀𐥁𐥂𐥃𐥄𐥅𐥆𐥇𐥈𐥉𐥊𐥋𐥌𐥍𐥎𐥏𐥐𐥑𐥒𐥓𐥔𐥕𐥖𐥗𐥘𐥙𐥚𐥛𐥜𐥝𐥞𐥟𐥠𐥡𐥢𐥣𐥤𐥥𐥦𐥧𐥨𐥩𐥪𐥫𐥬𐥭𐥮𐥯𐥰𐥱𐥲𐥳𐥴𐥵𐥶𐥷𐥸𐥹𐥺𐥻𐥼𐥽𐥾𐥿𐦀𐦁𐦂𐦃𐦄𐦅𐦆𐦇𐦈𐦉𐦊𐦋𐦌𐦍𐦎𐦏𐦐𐦑𐦒𐦓𐦔𐦕𐦖𐦗𐦘𐦙𐦚𐦛𐦜𐦝𐦞𐦟𐦠𐦡𐦢𐦣𐦤𐦥𐦦𐦧𐦨𐦩𐦪𐦫𐦬𐦭𐦮𐦯𐦰𐦱𐦲𐦳𐦴𐦵𐦶𐦷𐦸𐦹𐦺𐦻𐦼𐦽𐦾𐦿𐧀𐧁𐧂𐧃𐧄𐧅𐧆𐧇𐧈𐧉𐧊𐧋𐧌𐧍𐧎𐧏𐧐𐧑𐧒𐧓𐧔𐧕𐧖𐧗𐧘𐧙𐧚𐧛𐧜𐧝𐧞𐧟𐧠𐧡𐧢𐧣𐧤𐧥𐧦𐧧𐧨𐧩𐧪𐧫𐧬𐧭𐧮𐧯𐧰𐧱𐧲𐧳𐧴𐧵𐧶𐧷𐧸𐧹𐧺𐧻𐧼𐧽𐧾𐧿𐨀𐨁𐨂𐨃𐨄𐨅𐨆𐨇𐨈𐨉𐨊𐨋𐨌𐨍𐨎𐨏𐨐𐨑𐨒𐨓𐨔𐨕𐨖𐨗𐨘𐨙𐨚𐨛𐨜𐨝𐨞𐨟𐨠𐨡𐨢𐨣𐨤𐨥𐨦𐨧𐨨𐨩𐨪𐨫𐨬𐨭𐨮𐨯𐨰𐨱𐨲𐨳𐨴𐨵𐨶𐨷𐨹𐨺𐨸𐨻𐨼𐨽𐨾𐨿𐩀𐩁𐩂𐩃𐩄𐩅𐩆𐩇𐩈𐩉𐩊𐩋𐩌𐩍𐩎𐩏𐩐𐩑𐩒𐩓𐩔𐩕𐩖𐩗𐩘𐩙𐩚𐩛𐩜𐩝𐩞𐩟𐩠𐩡𐩢𐩣𐩤𐩥𐩦𐩧𐩨𐩩𐩪𐩫𐩬𐩭𐩮𐩯𐩰𐩱𐩲𐩳𐩴𐩵𐩶𐩷𐩸𐩹𐩺𐩻𐩼𐩽𐩾𐩿𐪀𐪁𐪂𐪃𐪄𐪅𐪆𐪇𐪈𐪉𐪊𐪋𐪌𐪍𐪎𐪏𐪐𐪑𐪒𐪓𐪔𐪕𐪖𐪗𐪘𐪙𐪚𐪛𐪜𐪝𐪞𐪟𐪠𐪡𐪢𐪣𐪤𐪥𐪦𐪧𐪨𐪩𐪪𐪫𐪬𐪭𐪮𐪯𐪰𐪱𐪲𐪳𐪴𐪵𐪶𐪷𐪸𐪹𐪺𐪻𐪼𐪽𐪾𐪿𐫀𐫁𐫂𐫃𐫄𐫅𐫆𐫇𐫈𐫉𐫊𐫋𐫌𐫍𐫎𐫏𐫐𐫑𐫒𐫓𐫔𐫕𐫖𐫗𐫘𐫙𐫚𐫛𐫜𐫝𐫞𐫟𐫠𐫡𐫢𐫣𐫤𐫦𐫥𐫧𐫨𐫩𐫪𐫫𐫬𐫭𐫮𐫯𐫰𐫱𐫲𐫳𐫴𐫵𐫶𐫷𐫸𐫹𐫺𐫻𐫼𐫽𐫾𐫿𐬀𐬁𐬂𐬃𐬄𐬅𐬆𐬇𐬈𐬉𐬊𐬋𐬌𐬍𐬎𐬏𐬐𐬑𐬒𐬓𐬔𐬕𐬖𐬗𐬘𐬙𐬚𐬛𐬜𐬝𐬞𐬟𐬠𐬡𐬢𐬣𐬤𐬥𐬦𐬧𐬨𐬩𐬪𐬫𐬬𐬭𐬮𐬯𐬰𐬱𐬲𐬳𐬴𐬵𐬶𐬷𐬸𐬹𐬺𐬻𐬼𐬽𐬾𐬿𐭀𐭁𐭂𐭃𐭄𐭅𐭆𐭇𐭈𐭉𐭊𐭋𐭌𐭍𐭎𐭏𐭐𐭑𐭒𐭓𐭔𐭕𐭖𐭗𐭘𐭙𐭚𐭛𐭜𐭝𐭞𐭟𐭠𐭡𐭢𐭣𐭤𐭥𐭦𐭧𐭨𐭩𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭰𐭱𐭲𐭳𐭴𐭵𐭶𐭷𐭸𐭹𐭺𐭻𐭼𐭽𐭾𐭿𐮀𐮁𐮂𐮃𐮄𐮅𐮆𐮇𐮈𐮉𐮊𐮋𐮌𐮍𐮎𐮏𐮐𐮑𐮒𐮓𐮔𐮕𐮖

6. Een boekje eveneens geschreven in het bekende schoolschriftje, zoals er waarschijnlijk door Pater MORSSINK aan de Boekoe-man ter beschikking gesteld werden, met het etiket 'Drukkerij v/h R.K. Jongensweeshuis, Tilburg' (II, p. 216). Dit werd ons geschonken door KLEMENS KANAPÉ van Sajé, waarschijnlijk een zoon van een halfzuster van ABENA. Het bevat aanmerkelijk minder tekst dan het Alofaisi-boekje. Er staan ook enige kerklieders in.
7. Een boekje dat, volgens drs. H. EERSEL (Paramaribo), in het bezit is van Kapitein KAGO van Malobi (Tapanahoni). Hierin heeft hij in Afaka-schrift o.a. recepten van kruidenbaden opgetekend. Ook zou KAGO in dit schrift corresponderen met zijn stiefzoon TAJA, die in de stad werkt. Tot nu toe is het ons niet gelukt van deze tekst iets onder ogen te krijgen.
8. Enige bladzijden welke dezelfde KAGO geschreven heeft op verzoek van Zuster N. VOORHOEVE, tijdens zijn verpleging in het hospitaal op Stoelmanseiland. Deze pagina's Djoeka-schrift werden gezonden aan dr. J. VOORHOEVE (Leiden).
9. Een lijst van de Afaka-tekenen gelijk aan die van MORSSINK welke in het hoofdstuk over 'De Sleutel' is afgedrukt – welke ons werd gegeven door de Aucaner DINDOE, die wij op de Tapanahoni ontmoetten.
10. Een briefje dat Kapitein ALOFAISI in 1959 schreef:

𐄂 𐄃 𐄄 𐄅 𐄆 𐄇 𐄈 𐄉 𐄊 𐄋 𐄌 𐄍 𐄎 𐄏 𐄐 𐄑 𐄒 𐄓 𐄔 𐄕 𐄖 𐄗 𐄘 𐄙 𐄚 𐄛 𐄜 𐄝 𐄞 𐄟 𐄠 𐄡 𐄢 𐄣 𐄤 𐄥 𐄦 𐄧 𐄨 𐄩 𐄪 𐄫 𐄬 𐄭 𐄮 𐄯 𐄰 𐄱 𐄲 𐄳 𐄴 𐄵 𐄶 𐄷 𐄸 𐄹 𐄺 𐄻 𐄼 𐄽 𐄾 𐄿 𐅀 𐅁 𐅂 𐅃 𐅄 𐅅 𐅆 𐅇 𐅈 𐅉 𐅊 𐅋 𐅌 𐅍 𐅎 𐅏 𐅐 𐅑 𐅒 𐅓 𐅔 𐅕 𐅖 𐅗 𐅘 𐅙 𐅚 𐅛 𐅜 𐅝 𐅞 𐅟 𐅠 𐅡 𐅢 𐅣 𐅤 𐅥 𐅦 𐅧 𐅨 𐅩 𐅪 𐅫 𐅬 𐅭 𐅮 𐅯 𐅰 𐅱 𐅲 𐅳 𐅴 𐅵 𐅶 𐅷 𐅸 𐅹 𐅺 𐅻 𐅼 𐅽 𐅾 𐅿 𐆀 𐆁 𐆂 𐆃 𐆄 𐆅 𐆆 𐆇 𐆈 𐆉 𐆊 𐆋 𐆌 𐆍 𐆎 𐆏 𐆐 𐆑 𐆒 𐆓 𐆔 𐆕 𐆖 𐆗 𐆘 𐆙 𐆚 𐆛 𐆜 𐆝 𐆞 𐆟 𐆠 𐆡 𐆢 𐆣 𐆤 𐆥 𐆦 𐆧 𐆨 𐆩 𐆪 𐆫 𐆬 𐆭 𐆮 𐆯 𐆰 𐆱 𐆲 𐆳 𐆴 𐆵 𐆶 𐆷 𐆸 𐆹 𐆺 𐆻 𐆼 𐆽 𐆾 𐆿 𐇀 𐇁 𐇂 𐇃 𐇄 𐇅 𐇆 𐇇 𐇈 𐇉 𐇊 𐇋 𐇌 𐇍 𐇎 𐇏 𐇐 𐇑 𐇒 𐇓 𐇔 𐇕 𐇖 𐇗 𐇘 𐇙 𐇚 𐇛 𐇜 𐇝 𐇞 𐇟 𐇠 𐇡 𐇢 𐇣 𐇤 𐇥 𐇦 𐇧 𐇨 𐇩 𐇪 𐇫 𐇬 𐇭 𐇮 𐇯 𐇰 𐇱 𐇲 𐇳 𐇴 𐇵 𐇶 𐇷 𐇸 𐇹 𐇺 𐇻 𐇼 𐇽 𐇾 𐇿 𐈀 𐈁 𐈂 𐈃 𐈄 𐈅 𐈆 𐈇 𐈈 𐈉 𐈊 𐈋 𐈌 𐈍 𐈎 𐈏 𐈐 𐈑 𐈒 𐈓 𐈔 𐈕 𐈖 𐈗 𐈘 𐈙 𐈚 𐈛 𐈜 𐈝 𐈞 𐈟 𐈠 𐈡 𐈢 𐈣 𐈤 𐈥 𐈦 𐈧 𐈨 𐈩 𐈪 𐈫 𐈬 𐈭 𐈮 𐈯 𐈰 𐈱 𐈲 𐈳 𐈴 𐈵 𐈶 𐈷 𐈸 𐈹 𐈺 𐈻 𐈼 𐈽 𐈾 𐈿 𐉀 𐉁 𐉂 𐉃 𐉄 𐉅 𐉆 𐉇 𐉈 𐉉 𐉊 𐉋 𐉌 𐉍 𐉎 𐉏 𐉐 𐉑 𐉒 𐉓 𐉔 𐉕 𐉖 𐉗 𐉘 𐉙 𐉚 𐉛 𐉜 𐉝 𐉞 𐉟 𐉠 𐉡 𐉢 𐉣 𐉤 𐉥 𐉦 𐉧 𐉨 𐉩 𐉪 𐉫 𐉬 𐉭 𐉮 𐉯 𐉰 𐉱 𐉲 𐉳 𐉴 𐉵 𐉶 𐉷 𐉸 𐉹 𐉺 𐉻 𐉼 𐉽 𐉾 𐉿 𐊀 𐊁 𐊂 𐊃 𐊄 𐊅 𐊆 𐊇 𐊈 𐊉 𐊊 𐊋 𐊌 𐊍 𐊎 𐊏 𐊐 𐊑 𐊒 𐊓 𐊔 𐊕 𐊖 𐊗 𐊘 𐊙 𐊚 𐊛 𐊜 𐊝 𐊞 𐊟 𐊠 𐊡 𐊢 𐊣 𐊤 𐊥 𐊦 𐊧 𐊨 𐊩 𐊪 𐊫 𐊬 𐊭 𐊮 𐊯 𐊰 𐊱 𐊲 𐊳 𐊴 𐊵 𐊶 𐊷 𐊸 𐊹 𐊺 𐊻 𐊼 𐊽 𐊾 𐊿 𐋀 𐋁 𐋂 𐋃 𐋄 𐋅 𐋆 𐋇 𐋈 𐋉 𐋊 𐋋 𐋌 𐋍 𐋎 𐋏 𐋐 𐋑 𐋒 𐋓 𐋔 𐋕 𐋖 𐋗 𐋘 𐋙 𐋚 𐋛 𐋜 𐋝 𐋞 𐋟 𐋠 𐋡 𐋢 𐋣 𐋤 𐋥 𐋦 𐋧 𐋨 𐋩 𐋪 𐋫 𐋬 𐋭 𐋮 𐋯 𐋰 𐋱 𐋲 𐋳 𐋴 𐋵 𐋶 𐋷 𐋸 𐋹 𐋺 𐋻 𐋼 𐋽 𐋾 𐋿 𐌀 𐌁 𐌂 𐌃 𐌄 𐌅 𐌆 𐌇 𐌈 𐌉 𐌊 𐌋 𐌌 𐌍 𐌎 𐌏 𐌐 𐌑 𐌒 𐌓 𐌔 𐌕 𐌖 𐌗 𐌘 𐌙 𐌚 𐌛 𐌜 𐌝 𐌞 𐌟 𐌠 𐌡 𐌢 𐌣 𐌤 𐌥 𐌦 𐌧 𐌨 𐌩 𐌪 𐌫 𐌬 𐌭 𐌮 𐌯 𐌰 𐌱 𐌲 𐌳 𐌴 𐌵 𐌶 𐌷 𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌽 𐌾 𐌿 𐍀 𐍁 𐍂 𐍃 𐍄 𐍅 𐍆 𐍇 𐍈 𐍉 𐍊 𐍋 𐍌 𐍍 𐍎 𐍏 𐍐 𐍑 𐍒 𐍓 𐍔 𐍕 𐍖 𐍗 𐍘 𐍙 𐍚 𐍛 𐍜 𐍝 𐍞 𐍟 𐍠 𐍡 𐍢 𐍣 𐍤 𐍥 𐍦 𐍧 𐍨 𐍩 𐍪 𐍫 𐍬 𐍭 𐍮 𐍯 𐍰 𐍱 𐍲 𐍳 𐍴 𐍵 𐍶 𐍷 𐍸 𐍹 𐍺 𐍻 𐍼 𐍽 𐍾 𐍿 𐎀 𐎁 𐎂 𐎃 𐎄 𐎅 𐎆 𐎇 𐎈 𐎉 𐎊 𐎋 𐎌 𐎍 𐎎 𐎏 𐎐 𐎑 𐎒 𐎓 𐎔 𐎕 𐎖 𐎗 𐎘 𐎙 𐎚 𐎛 𐎜 𐎝 𐎞 𐎟 𐎠 𐎡 𐎢 𐎣 𐎤 𐎥 𐎦 𐎧 𐎨 𐎩 𐎪 𐎫 𐎬 𐎭 𐎮 𐎯 𐎰 𐎱 𐎲 𐎳 𐎴 𐎵 𐎶 𐎷 𐎸 𐎹 𐎺 𐎻 𐎼 𐎽 𐎾 𐎿 𐏀 𐏁 𐏂 𐏃 𐏄 𐏅 𐏆 𐏇 𐏈 𐏉 𐏊 𐏋 𐏌 𐏍 𐏎 𐏏 𐏐 𐏑 𐏒 𐏓 𐏔 𐏕 𐏖 𐏗 𐏘 𐏙 𐏚 𐏛 𐏜 𐏝 𐏞 𐏟 𐏠 𐏡 𐏢 𐏣 𐏤 𐏥 𐏦 𐏧 𐏨 𐏩 𐏪 𐏫 𐏬 𐏭 𐏮 𐏯 𐏰 𐏱 𐏲 𐏳 𐏴 𐏵 𐏶 𐏷 𐏸 𐏹 𐏺 𐏻 𐏼 𐏽 𐏾 𐏿 𐐀 𐐁 𐐂 𐐃 𐐄 𐐅 𐐆 𐐇 𐐈 𐐉 𐐊 𐐋 𐐌 𐐍 𐐎 𐐏 𐐐 𐐑 𐐒 𐐓 𐐔 𐐕 𐐖 𐐗 𐐘 𐐙 𐐚 𐐛 𐐜 𐐝 𐐞 𐐟 𐐠 𐐡 𐐢 𐐣 𐐤 𐐥 𐐦 𐐧 𐐨 𐐩 𐐪 𐐫 𐐬 𐐭 𐐮 𐐯 𐐰 𐐱 𐐲 𐐳 𐐴 𐐵 𐐶 𐐷 𐐸 𐐹 𐐺 𐐻 𐐼 𐐽 𐐾 𐐿 𐑀 𐑁 𐑂 𐑃 𐑄 𐑅 𐑆 𐑇 𐑈 𐑉 𐑊 𐑋 𐑌 𐑍 𐑎 𐑏 𐑐 𐑑 𐑒 𐑓 𐑔 𐑕 𐑖 𐑗 𐑘 𐑙 𐑚 𐑛 𐑜 𐑝 𐑞 𐑟 𐑠 𐑡 𐑢 𐑣 𐑤 𐑥 𐑦 𐑧 𐑨 𐑩 𐑪 𐑫 𐑬 𐑭 𐑮 𐑯 𐑰 𐑱 𐑲 𐑳 𐑴 𐑵 𐑶 𐑷 𐑸 𐑹 𐑺 𐑻 𐑼 𐑽 𐑾 𐑿 𐒀 𐒁 𐒂 𐒃 𐒄 𐒅 𐒆 𐒇 𐒈 𐒉 𐒊 𐒋 𐒌 𐒍 𐒎 𐒏 𐒐 𐒑 𐒒 𐒓 𐒔 𐒕 𐒖 𐒗 𐒘 𐒙 𐒚 𐒛 𐒜 𐒝 𐒞 𐒟 𐒠 𐒡 𐒢 𐒣 𐒤 𐒥 𐒦 𐒧 𐒨 𐒩 𐒪 𐒫 𐒬 𐒭 𐒮 𐒯 𐒰 𐒱 𐒲 𐒳 𐒴 𐒵 𐒶 𐒷 𐒸 𐒹 𐒺 𐒻 𐒼 𐒽 𐒾 𐒿 𐓀 𐓁 𐓂 𐓃 𐓄 𐓅 𐓆 𐓇 𐓈 𐓉 𐓊 𐓋 𐓌 𐓍 𐓎 𐓏 𐓐 𐓑 𐓒 𐓓 𐓔 𐓕 𐓖 𐓗 𐓘 𐓙 𐓚 𐓛 𐓜 𐓝 𐓞 𐓟 𐓠 𐓡 𐓢 𐓣 𐓤 𐓥 𐓦 𐓧 𐓨 𐓩 𐓪 𐓫 𐓬 𐓭 𐓮 𐓯 𐓰 𐓱 𐓲 𐓳 𐓴 𐓵 𐓶 𐓷 𐓸 𐓹 𐓺 𐓻 𐓼 𐓽 𐓾 𐓿 𐔀 𐔁 𐔂 𐔃 𐔄 𐔅 𐔆 𐔇 𐔈 𐔉 𐔊 𐔋 𐔌 𐔍 𐔎 𐔏 𐔐 𐔑 𐔒 𐔓 𐔔 𐔕 𐔖 𐔗 𐔘 𐔙 𐔚 𐔛 𐔜 𐔝 𐔞 𐔟 𐔠 𐔡 𐔢 𐔣 𐔤 𐔥 𐔦 𐔧 𐔨 𐔩 𐔪 𐔫 𐔬 𐔭 𐔮 𐔯 𐔰 𐔱 𐔲 𐔳 𐔴 𐔵 𐔶 𐔷 𐔸 𐔹 𐔺 𐔻 𐔼 𐔽 𐔾 𐔿 𐕀 𐕁 𐕂 𐕃 𐕄 𐕅 𐕆 𐕇 𐕈 𐕉 𐕊 𐕋 𐕌 𐕍 𐕎 𐕏 𐕐 𐕑 𐕒 𐕓 𐕔 𐕕 𐕖 𐕗 𐕘 𐕙 𐕚 𐕛 𐕜 𐕝 𐕞 𐕟 𐕠 𐕡 𐕢 𐕣 𐕤 𐕥 𐕦 𐕧 𐕨 𐕩 𐕪 𐕫 𐕬 𐕭 𐕮 𐕯 𐕰 𐕱 𐕲 𐕳 𐕴 𐕵 𐕶 𐕷 𐕸 𐕹 𐕺 𐕻 𐕼 𐕽 𐕾 𐕿 𐖀 𐖁 𐖂 𐖃 𐖄 𐖅 𐖆 𐖇 𐖈 𐖉 𐖊 𐖋 𐖌 𐖍 𐖎 𐖏 𐖐 𐖑 𐖒 𐖓 𐖔 𐖕 𐖖 𐖗 𐖘 𐖙 𐖚 𐖛 𐖜 𐖝 𐖞 𐖟 𐖠 𐖡 𐖢 𐖣 𐖤 𐖥 𐖦 𐖧 𐖨 𐖩 𐖪 𐖫 𐖬 𐖭 𐖮 𐖯 𐖰 𐖱 𐖲 𐖳 𐖴 𐖵 𐖶 𐖷 𐖸 𐖹 𐖺 𐖻 𐖼 𐖽 𐖾 𐖿 𐗀 𐗁 𐗂 𐗃 𐗄 𐗅 𐗆 𐗇 𐗈 𐗉 𐗊 𐗋 𐗌 𐗍 𐗎 𐗏 𐗐 𐗑 𐗒 𐗓 𐗔 𐗕 𐗖 𐗗 𐗘 𐗙 𐗚 𐗛 𐗜 𐗝 𐗞 𐗟 𐗠 𐗡 𐗢 𐗣 𐗤 𐗥 𐗦 𐗧 𐗨 𐗩 𐗪 𐗫 𐗬 𐗭 𐗮 𐗯 𐗰 𐗱 𐗲 𐗳 𐗴 𐗵 𐗶 𐗷 𐗸 𐗹 𐗺 𐗻 𐗼 𐗽 𐗾 𐗿 𐘀 𐘁 𐘂 𐘃 𐘄 𐘅 𐘆 𐘇 𐘈 𐘉 𐘊 𐘋 𐘌 𐘍 𐘎 𐘏 𐘐 𐘑 𐘒 𐘓 𐘔 𐘕 𐘖 𐘗 𐘘 𐘙 𐘚 𐘛 𐘜 𐘝 𐘞 𐘟 𐘠 𐘡 𐘢 𐘣 𐘤 𐘥 𐘦 𐘧 𐘨 𐘩 𐘪 𐘫 𐘬 𐘭 𐘮 𐘯 𐘰 𐘱 𐘲 𐘳 𐘴 𐘵 𐘶 𐘷 𐘸 𐘹 𐘺 𐘻 𐘼 𐘽 𐘾 𐘿 𐙀 𐙁 𐙂 𐙃 𐙄 𐙅 𐙆 𐙇 𐙈 𐙉 𐙊 𐙋 𐙌 𐙍 𐙎 𐙏 𐙐 𐙑 𐙒 𐙓 𐙔 𐙕 𐙖 𐙗 𐙘 𐙙 𐙚 𐙛 𐙜 𐙝 𐙞 𐙟 𐙠 𐙡 𐙢 𐙣 𐙤 𐙥 𐙦 𐙧 𐙨 𐙩 𐙪 𐙫 𐙬 𐙭 𐙮 𐙯 𐙰 𐙱 𐙲 𐙳 𐙴 𐙵 𐙶 𐙷 𐙸 𐙹 𐙺 𐙻 𐙼 𐙽 𐙾 𐙿 𐚀 𐚁 𐚂 𐚃 𐚄 𐚅 𐚆 𐚇 𐚈 𐚉 𐚊 𐚋 𐚌 𐚍 𐚎 𐚏 𐚐 𐚑 𐚒 𐚓 𐚔 𐚕 𐚖 𐚗 𐚘 𐚙 𐚚 𐚛 𐚜 𐚝 𐚞 𐚟 𐚠 𐚡 𐚢 𐚣 𐚤 𐚥 𐚦 𐚧 𐚨 𐚩 𐚪 𐚫 𐚬 𐚭 𐚮 𐚯 𐚰 𐚱 𐚲 𐚳 𐚴 𐚵 𐚶 𐚷 𐚸 𐚹 𐚺 𐚻 𐚼 𐚽 𐚾 𐚿 𐛀 𐛁 𐛂 𐛃 𐛄 𐛅 𐛆 𐛇 𐛈 𐛉 𐛊 𐛋 𐛌 𐛍 𐛎 𐛏 𐛐 𐛑 𐛒 𐛓 𐛔 𐛕 𐛖 𐛗 𐛘 𐛙 𐛚 𐛛 𐛜 𐛝 𐛞 𐛟 𐛠 𐛡 𐛢 𐛣 𐛤 𐛥 𐛦 𐛧 𐛨 𐛩 𐛪 𐛫 𐛬 𐛭 𐛮 𐛯 𐛰 𐛱 𐛲 𐛳 𐛴 𐛵 𐛶 𐛷 𐛸 𐛹 𐛺 𐛻 𐛼 𐛽 𐛾 𐛿 𐜀 𐜁 𐜂 𐜃 𐜄 𐜅 𐜆 𐜇 𐜈 𐜉 𐜊 𐜋 𐜌 𐜍 𐜎 𐜏 𐜐 𐜑 𐜒 𐜓 𐜔 𐜕 𐜖 𐜗 𐜘 𐜙 𐜚 𐜛 𐜜 𐜝 𐜞 𐜟 𐜠 𐜡 𐜢 𐜣 𐜤 𐜥 𐜦 𐜧 𐜨 𐜩 𐜪 𐜫 𐜬 𐜭 𐜮 𐜯 𐜰 𐜱 𐜲 𐜳 𐜴 𐜵 𐜶 𐜷 𐜸 𐜹 𐜺 𐜻 𐜼 𐜽 𐜾 𐜿 𐝀 𐝁 𐝂 𐝃 𐝄 𐝅 𐝆 𐝇 𐝈 𐝉 𐝊 𐝋 𐝌 𐝍 𐝎 𐝏 𐝐 𐝑 𐝒 𐝓 𐝔 𐝕 𐝖 𐝗 𐝘 𐝙 𐝚 𐝛 𐝜 𐝝 𐝞 𐝟 𐝠 𐝡 𐝢 𐝣 𐝤 𐝥 𐝦 𐝧 𐝨 𐝩 𐝪 𐝫 𐝬 𐝭 𐝮 𐝯 𐝰 𐝱 𐝲 𐝳 𐝴 𐝵 𐝶 𐝷 𐝸 𐝹 𐝺 𐝻 𐝼 𐝽 𐝾 𐝿 𐞀 𐞁 𐞂 𐞃 𐞄 𐞅 𐞆 𐞇 𐞈 𐞉 𐞊 𐞋 𐞌 𐞍 𐞎 𐞏 𐞐 𐞑 𐞒 𐞓 𐞔 𐞕 𐞖 𐞗 𐞘 𐞙 𐞚 𐞛 𐞜 𐞝 𐞞 𐞟 𐞠 𐞡 𐞢 𐞣 𐞤 𐞥 𐞦 𐞧 𐞨 𐞩 𐞪 𐞫 𐞬 𐞭 𐞮 𐞯 𐞰 𐞱 𐞲 𐞳 𐞴 𐞵 𐞶 𐞷 𐞸 𐞹 𐞺 𐞻 𐞼 𐞽 𐞾 𐞿 𐟀 𐟁 𐟂 𐟃 𐟄 𐟅 𐟆 𐟇 𐟈 𐟉 𐟊 𐟋 𐟌 𐟍 𐟎 𐟏 𐟐 𐟑 𐟒 𐟓 𐟔 𐟕 𐟖 𐟗 𐟘 𐟙 𐟚 𐟛 𐟜 𐟝 𐟞 𐟟 𐟠 𐟡 𐟢 𐟣 𐟤 𐟥 𐟦 𐟧 𐟨 𐟩 𐟪 𐟫 𐟬 𐟭 𐟮 𐟯 𐟰 𐟱 𐟲 𐟳 𐟴 𐟵 𐟶 𐟷 𐟸 𐟹 𐟺 𐟻 𐟼 𐟽 𐟾 𐟿 𐠀 𐠁 𐠂 𐠃 𐠄 𐠅 𐠆 𐠇 𐠈 𐠉 𐠊 𐠋 𐠌 𐠍 𐠎 𐠏 𐠐 𐠑 𐠒 𐠓 𐠔 𐠕 𐠖 𐠗 𐠘 𐠙 𐠚 𐠛 𐠜 𐠝 𐠞 𐠟 𐠠 𐠡 𐠢 𐠣 𐠤 𐠥 𐠦 𐠧 𐠨 𐠩 𐠪 𐠫 𐠬 𐠭 𐠮 𐠯 𐠰 𐠱 𐠲 𐠳 𐠴 𐠵 𐠶 𐠷 𐠸 𐠹 𐠺 𐠻 𐠼 𐠽 𐠾 𐠿 𐡀 𐡁 𐡂 𐡃 𐡄 𐡅 𐡆 𐡇 𐡈 𐡉 𐡊 𐡋 𐡌 𐡍 𐡎 𐡏 𐡐 𐡑 𐡒 𐡓 𐡔 𐡕 𐡖 𐡗 𐡘 𐡙 𐡚 𐡛 𐡜 𐡝 𐡞 𐡟 𐡠 𐡡 𐡢 𐡣 𐡤 𐡥 𐡦 𐡧 𐡨 𐡩 𐡪 𐡫 𐡬 𐡭 𐡮 𐡯 𐡰 𐡱 𐡲 𐡳 𐡴 𐡵 𐡶 𐡷 𐡸 𐡹 𐡺 𐡻 𐡼 𐡽 𐡾 𐡿 𐢀 𐢁 𐢂 𐢃 𐢄 𐢅 𐢆 𐢇 𐢈 𐢉 𐢊 𐢋 𐢌 𐢍 𐢎 𐢏 𐢐 𐢑 𐢒 𐢓 𐢔 𐢕 𐢖 𐢗 𐢘 𐢙 𐢚 𐢛 𐢜 𐢝 𐢞 𐢟 𐢠 𐢡 𐢢 𐢣 𐢤 𐢥 𐢦 𐢧 𐢨 𐢩 𐢪 𐢫 𐢬 𐢭 𐢮 𐢯 𐢰 𐢱 𐢲 𐢳 𐢴 𐢵 𐢶 𐢷 𐢸 𐢹 𐢺 𐢻 𐢼 𐢽 𐢾 𐢿 𐣀 𐣁 𐣂 𐣃 𐣄 𐣅 𐣆 𐣇 𐣈 𐣉 𐣊 𐣋 𐣌 𐣍 𐣎 𐣏 𐣐 𐣑 𐣒 𐣓 𐣔 𐣕 𐣖 𐣗 𐣘 𐣙 𐣚 𐣛 𐣜 𐣝 𐣞 𐣟 𐣠 𐣡 𐣢 𐣣 𐣤 𐣥 𐣦 𐣧 𐣨 𐣩 𐣪 𐣫 𐣬 𐣭 𐣮 𐣯 𐣰 𐣱 𐣲 𐣳 𐣴 𐣵 𐣶 𐣷 𐣸 𐣹 𐣺 𐣻 𐣼 𐣽 𐣾 𐣿 𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿 𐥀 𐥁 𐥂 𐥃 𐥄 𐥅 𐥆 𐥇 𐥈 𐥉 𐥊 𐥋 𐥌 𐥍 𐥎 𐥏 𐥐 𐥑 𐥒 𐥓 𐥔 𐥕 𐥖 𐥗 𐥘 𐥙 𐥚 𐥛 𐥜 𐥝 𐥞 𐥟 𐥠 𐥡 𐥢 𐥣 𐥤 𐥥 𐥦 𐥧 𐥨 𐥩 𐥪 𐥫 𐥬 𐥭 𐥮 𐥯 𐥰 𐥱 𐥲 𐥳 𐥴 𐥵 𐥶 𐥷 𐥸 𐥹 𐥺 𐥻 𐥼 𐥽 𐥾 𐥿 𐦀 𐦁 𐦂 𐦃 𐦄 𐦅 𐦆 𐦇 𐦈 𐦉 𐦊 𐦋 𐦌 𐦍 𐦎 𐦏 𐦐 𐦑 𐦒 𐦓 𐦔 𐦕 𐦖 𐦗 𐦘 𐦙 𐦚 𐦛 𐦜 𐦝 𐦞 𐦟 𐦠 𐦡 𐦢 𐦣 𐦤 𐦥 𐦦 𐦧 𐦨 𐦩 𐦪 𐦫 𐦬 𐦭 𐦮 𐦯 𐦰 𐦱 𐦲 𐦳 𐦴 𐦵 𐦶 𐦷 𐦸 𐦹 𐦺 𐦻 𐦼 𐦽 𐦾 𐦿 𐧀 𐧁 𐧂 𐧃 𐧄 𐧅 𐧆 𐧇 𐧈 𐧉 𐧊 𐧋 𐧌 𐧍 𐧎 𐧏 𐧐 𐧑 𐧒 𐧓 𐧔 𐧕 𐧖 𐧗 𐧘 𐧙 𐧚 𐧛 𐧜 𐧝 𐧞 𐧟 𐧠 𐧡 𐧢 𐧣 𐧤 𐧥 𐧦 𐧧 𐧨 𐧩 𐧪 𐧫 𐧬 𐧭 𐧮 𐧯 𐧰 𐧱 𐧲 𐧳 𐧴 𐧵 𐧶 𐧷 𐧸 𐧹 𐧺 𐧻 𐧼 𐧽 𐧾 𐧿 𐨀 𐨁 𐨂 𐨃 𐨄 𐨅 𐨆 𐨇 𐨈 𐨉 𐨊 𐨋 𐨌 𐨍 𐨎 𐨏 𐨐 𐨑 𐨒 𐨓 𐨔 𐨕 𐨖 𐨗 𐨘 𐨙 𐨚 𐨛 𐨜 𐨝 𐨞 𐨟 𐨠 𐨡 𐨢 𐨣 𐨤 𐨥 𐨦 𐨧 𐨨 𐨩 𐨪 𐨫 𐨬 𐨭 𐨮 𐨯 𐨰 𐨱 𐨲 𐨳 𐨴 𐨵 𐨶 𐨷 𐨸 𐨹 𐨺

van Godo-Holo; poststempel: Paramaribo, 26-1-'68. Blijkbaar is deze brief verzonden met medewerking van het hoofd van de 'Akontu-Velanti'-school te Drietabbetje (Tapanahoni), E. A. CHARRY, die eronder schreef: "Mijnheer Dubelaar, Kapitein Alofaisie kan niet zo best meer zien. Hij verzoekt U om een leesbril voor hem te sturen. De vele groeten aan U en gezin. Hij heeft Uw brief [d.i. de brief welke wij in Afaka-schrift aan ALOFAISI stuurden] helemaal verstaan. U moet het boek van zijn vader via de Distrikts-Kommissaris van Albina voor hem sturen. (w.g.) E. A. Charry, Uw oudleerling van de avondopleiding te Drietabbetje."

Hier volgt de brief van ALOFAISI:

[illegible]

Transcriptie:

- 1) kapiteng alofaisi taki masa doebilari bigi odi
- 2) konkelipi bigi odi mi wani a sikifiboekoe foe mi
- 3) tata fosi mi dede mi [wa?] ni si joe foe wi kan taki moro
- 4) fara moro sani de moro ete di joe go na negilanti joe moe
- 5) si wan ni foe a papira disu mi de mike sa mi di a papira
- 6) boen gi mi moe sabi eng bika joe na ka sidon na joe sabi papira da
- 7) ka mi moe abi wini na dati toe na joe tori masa konkelipi di
- 8) si na eng tori a boekoe foe mi papa a moe sende na alimina kom
- 9) misaisi na alina noti [mo?] lo bigi odi mi de boen
- 10) garantangi sende wan be-e-di gi mi ba taki joe wefi odi

Vertaling:

- 1) Kapitein Alofaisi zegt meneer Dubelaar grote groet
- 2) Gonggryp grote groet. Ik wil het schrijfboek van mijn
- 3) vader voordat ik sterf. Ik wil je zien opdat we verder kunnen praten
- 4) Er zijn nog veel meer dingen. Toen je ging naar Nederland, je moest
- 5) wensen om het papier dat ik maak. Wat het papier geeft
- 6) goed [voordeel] voor mij [ik] moet het weten omdat jij niet kan [stil] zitten, jij kent het schrift
- 7) ... Ik moet hebben voordeel van dat ook. Dat is jouw zaak. Meneer Gonggryp
- 8) dit is zijn zaak: het boek van mijn vader moet hij zenden naar Albina Com-
- 9) missaris naar Albina, niets meer [Dat is alles]. Grote groeten. Ik ben goed.
- 10) Alsjeblieft zend een bril voor me, vriend. Groet je vrouw.

De vluchtige correspondentie waarvoor het Afaka-schrift ongetwijfeld vele malen is gebruikt (vgl. 1, p. 92, 94, 122, 128, 142 en 144; 2, p. 316 en 349; 3, p. 394) heeft niets blijvends opgeleverd, omdat deze briefjes niet bewaard werden.

GESCHIEDENIS

De geschiedenis van het Djoeka-schrift vertoont een grote gaping. Met MORSSINK (1, 2, 4) kunnen wij haar vrij nauwkeurig volgen tot 22 nov. 1918. Hoewel zijn aantekeningen lopen tot 1932 (4), zwijgt hij hier verder over, na de teleurstellende ervaringen bij AMAKTI. BONNE's mededelingen (3, p. 394) zijn van 1920. KAHN (5) schreef in 1931 slechts: "So far as is known, they are in use only among the Aucaners, and their use is limited to the older members who employ them for purposes of sending messages over long distances." GONGGRYP (8) noemt na zijn ervaringen van november 1918 slechts het contact met ALOFAISI in 1957 en 1958. Hij wijst erop dat deze persoon niet identiek kan zijn met de door AFAKA genoemde 'boekoesman' ALOVAISI (3, p. 395), wegens het verschil in leeftijd. Dit is juist: de thans nog levende ALOFAISI is zo goed als zeker de ALVAISI die genoemd wordt bij MORSSINK (1, p. 124), zoon van de derde vrouw van ABENA.

Na de publicatie in de *Nieuwe West-Indische Gids* van 1963 (11) heeft DUBELAAR – tezamen met drs. J. BELLE – enige tochten gemaakt op de Tapanahoni om 'boekoesman' te vinden. ABENA was in 1960 gestorven, en behalve zijn zoon ALOFAISI werden er nog slechts de volgenden gevonden: KLEMENS KANAPÉ van Sajé, KAJODÉ en zijn vrouw MA LILI, twee oude mensen, op Bergi bij Apoematapoe (Marowijne). Waarschijnlijk is dit de KAJODÉ

welke wordt genoemd in MORSSINK (1, p. 122), en MA LILI zou een zuster van KLEMENS KANAPÉ zijn.

DINDOE, een oude man, troffen wij aan op Clementi. Hij gaf ons het 'A.B.C.'

Kapitein KAGO van Malobi werd reeds genoemd (op blz. 236). Dit is niet dezelfde als de Granfiskari GAGOE, door VAN LIER in zijn 'Journal' genoemd op 7 september 1924 (MORSSINK, 4). Ook naar de stiefzoon TAJA is vergeefs gezocht.

Tenslotte is ook kapitein DOSOE van Sajé (een andere zoon van ABENA) een beoefenaar van het schrift.

Al met al een schamele lijst van acht personen, waarvan er twee door ouderdom niet goed meer kunnen lezen. Wij achten het echter waarschijnlijk dat er meer bilo-negers¹ zijn die 'in het boek' zijn, maar die wij niet hebben kunnen opsporen.

Onze belangstelling voor het Djoeka-schrift heeft stellig ook nieuwe belangstelling bij de Tapahahoni-Djoeka's gewekt. ALOFAISI toonde onze publicaties aan zijn stamgenoten en kreeg van enkele jongeren verzoeken om hun het schrift te leren. Het is onze overtuiging dat de kans om de Djoeka's tot lezen en schrijven te brengen via het Afakaschrift – aanvankelijk verknoeid door Granman AMAKTI, maar meer nog door de feitelijke macht achter hem, de Opperpriester KANAPÉ – nog steeds bestaat. Zou de huidige Granman, gesteund door het Gouvernement, het Afaka-schrift doen onderwijzen, dan kan binnen enkele jaren niet alleen elke Djoeka lezen en schrijven, maar dan is ook de stap naar ons alfabetisch schrift veel gemakkelijker te maken.

DE SLEUTEL

Wat de 'sleutel', de lijst der tekens betreft, menen wij te moeten uitgaan van de tabel welke MORSSINK geeft (4), en welke hier wordt gereproduceerd; niet alleen omdat deze Pater geruime tijd rechtstreeks contact met AFAKA had, maar vooral omdat dit de enige van de gepubliceerde sleutels is welke het 'heilige getal' 56 heeft. Dit getal wordt steeds genoemd als het over het schrift gaat (1, p. 92; 2 p. 312; 4). Ook ALOFAISI, CLEMENS en DINDOE hadden het nadrukkelijk over 56: 'Feifi tenti na sikisi'.

De lijst der tekens welke KLEMENS KANAPÉ, vijftig jaar of meer na haar ontstaan, vlot uit het hoofd voor ons opzei, klopt pre-

¹ Djoeka's tussen Stoelmanseiland en de Gran-Holo; de Aucaners stroomopwaarts van deze val heten Opo-ningre.

cies met deze tabel. Zij is ook gelijk aan die welke DINDOE voor ons opschreef. Toch blijft er nog enige twijfel mogelijk, niet wat de tekens zelf betreft maar wel over de volgorde.

(*) „Ad perpetuam rei memoriam geef ik hier weer het letterschrift van Afakka, zooals hij het zelf heeft samengesteld:

e	fa	g	h	h	x	g	g	p	u	v	g	(g)
we(wi)	so(pu)	poe	fa(pu)	toe	li	fe'	djo	no	po	pe'	da	
Δ	φ	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u
bi	bo	fa	de'	ka(pu)	kwa	go	gi	i	to	lo	ge	la
u	+	g	g	o	u	a	g	g	u	u	u	u
pe'	ne(pu)	wafu)	gja	o	di	a	ti	ja	fi	ik(pu)	na	rya
u	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u
mo	kè	oe	ta	ki	ni	si(sè)	joe	mi	ma	sa	ge	
u	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u	u
de(sè)	te(pu)	pa	ka	be	je.							

Sleutel die MORSSINK geeft in zijn *Silvae-Nigritiana*.

Het 'Pateri Morosi Boekoe', door ons gedeeltelijk gepubliceerd (II), begint met drie tabellen. De eerste is gelijk aan de hiervoor afgedrukte; de tweede, met de aantekening in de marge 'vlg. Af. 1' (volgens Afaka 1) heeft een afwijkende volgorde; de derde is alfabetisch gerangschikt. Deze bladzijde laten wij hier volgen. Voor mogelijke conclusies uit deze afwijking moge worden verwezen naar onze beschouwingen over de volgorde der tekens (p. 253).

Wij zullen nu de sleutels zoals anderen die gaven bezien tegen de achtergrond van de door ons als juist aangenomen tabel (p. 243).

BONNE (3, p. 392-393) had zijn lijst van ABENA. Afwijkend is het vooropstellen van de *a*. Hij geeft 56 tekens, maar omdat het teken voor *ba* en voor *die* hetzelfde is, zijn er in feite maar 55. Doordat *ba* de plaats inneemt van *kwa* is de lijst niet volledig. Het *di*-teken ook als *ba* is kennelijk een vergissing: MORSSINK vermeldt nadrukkelijk *ba* = *pa*. Deze vergissing maakte echter school, evenals het daaraan gekoppelde weglaten van *kwa*. KAHN (5, p. 205) had zijn lijst van DE BIES: "These phonograms were collected for me by Mr. G. de Bies, Dutch Government agent at Albina". Hij geeft 50 tekens; 44 hiervan stemmen overeen met die uit de tabel van MORSSINK. Van de andere 6 zijn er 3 die dubbel voorkomen, nl. het 8ste teken (= het 6de, *li*), het 47ste (= het 31ste, *nim*), en het 50ste (= het 48ste, *beh*). Blijven het 12de

maakt met de 44 precies 56. Bij deze voorbeelden is de naam Abena vertaald door Albina. 'te yu sabie' is niet 'Do you understand', maar 'Als je weet (kent)'. Een derde fout vinden wij bij 'winti', waar de tekens voor *ten ti* staan. Tenslotte: *de* noemt hij in zijn tabel *di* (no. 1); *ti* noemt hij *bi* (no. 9); *kwa* = *ca* (no. 36), en *tja*: *ya* (no. 43).

RATELBAND (6) had slechts de beschikking over de gegevens van BONNE en KAHN (MORSSINK, 1, had geen tabel gepubliceerd); zijn vergelijkende lijst bevat dus de hier gesignaleerde afwijkingen. De 12 tekens die KAHN weglief in zijn lijst maar wel gebruikte in zijn voorbeelden nam RATELBAND ook op.

GONGGRYP (7) geeft 58 tekens. Aangezien hij *be* (*beh*) en *oe* (*koe*) dubbel geeft, zijn dit er in feite 56. Hij geeft echter in navolging van KAHN *iel* en laat in navolging van BONNE *kwa* weg. Eveneens in navolging van BONNE noemt hij het *di*-teken *ba*, maar vermeldt dit teken niet tevens als *di* (wat BONNE wel doet). Uiteindelijk komt men dan op 55 tekens.

GONGGRYP (8) herstelt de *ba-di*-fout, maar handhaaft *be-beh* en *iel*, en mist weer *kwa*. Ook *oe* en *koe* blijven als 2 tekens.

In GONGGRYP & DUBELAAR (9) is de tabel uit GONGGRYP (7) herdrukt, met vermelding van de *ba*-correctie.

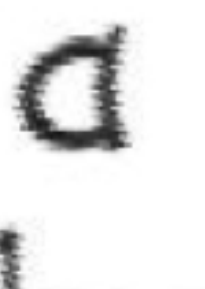

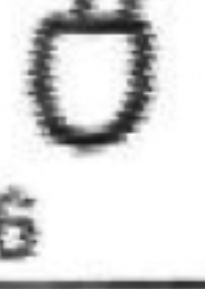

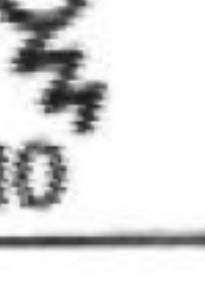
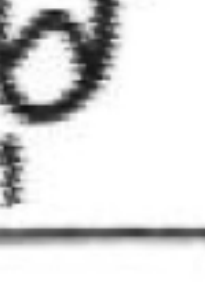
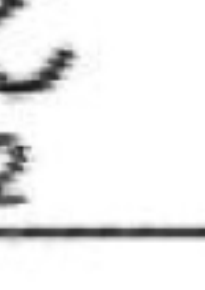
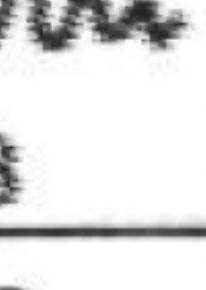

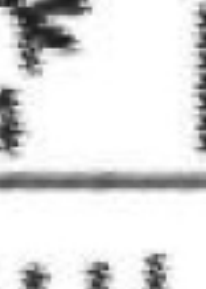
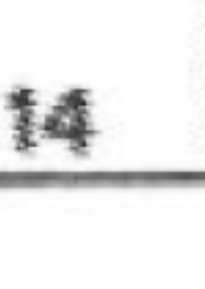
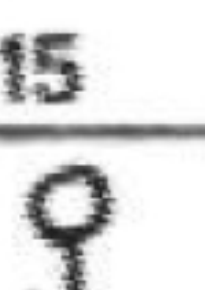

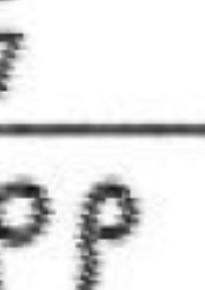
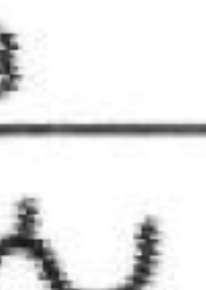
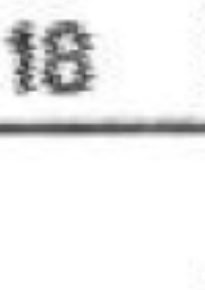
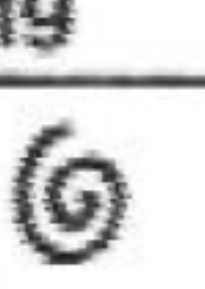
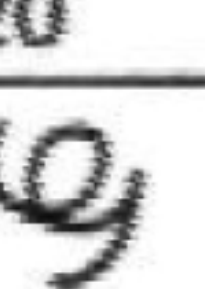
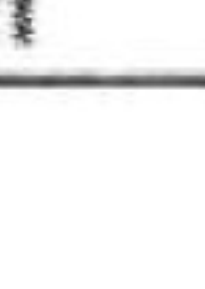
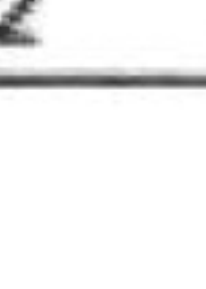

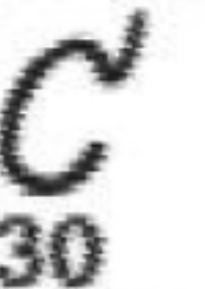

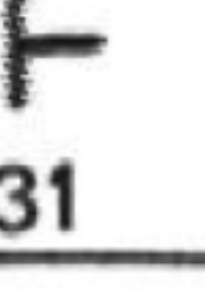
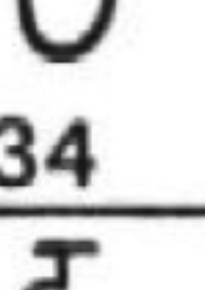
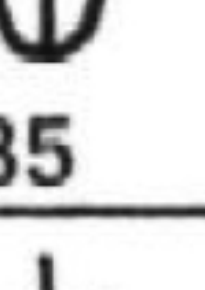
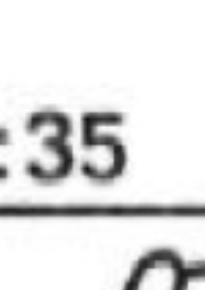
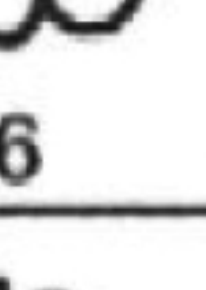
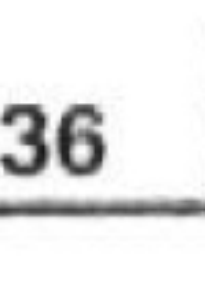
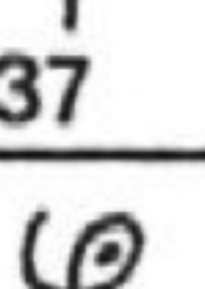
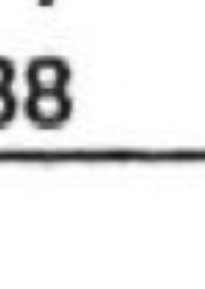
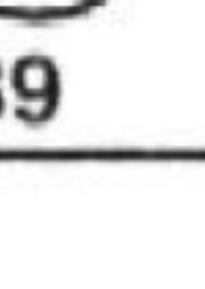
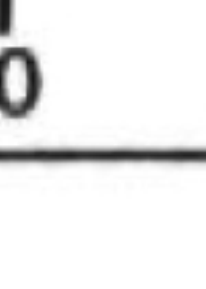
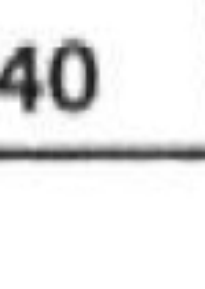
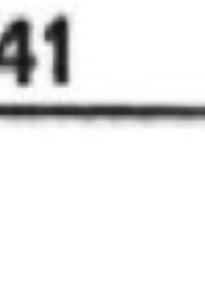
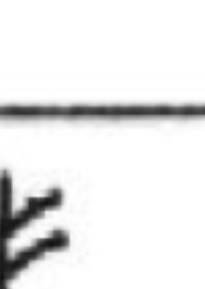
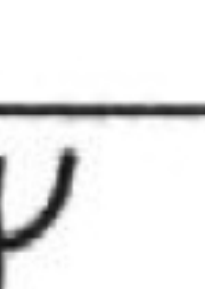
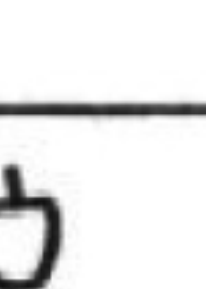
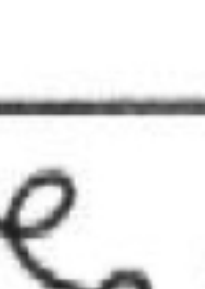
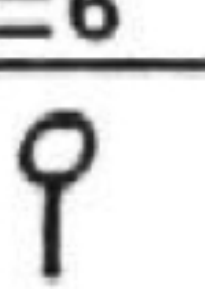

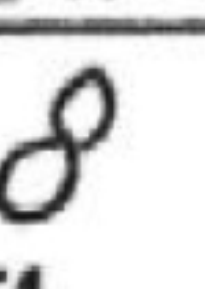

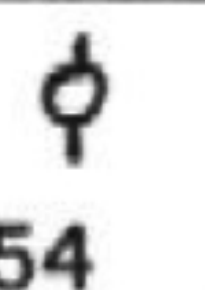

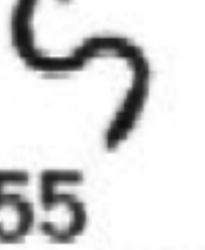

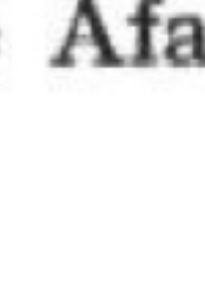

SWEET (10) neemt de tabel uit GONGGRYP (8) over.

GONGGRYP & DUBELAAR (11) geven 57 tekens. *Be-beh* is niet meer dubbel opgenomen; *iel* is vervallen; *di* is nu correct. Doordat *oe-koe* en *ba-pa* dubbel opgenomen zijn komt dit neer op 55. Voegen wij *kwa* toe dan is deze lijst compleet. Een bezwaar is dat wij dit *kwa* nergens in de beschikbare teksten aangetroffen hebben, maar het voorkomen in MORSSINK's lijst en in het opgezegde rijtje (KLEMENS KANAPÉ, DINDOE, ALOFAISI) wettigt deze opname (p. 243).

HET ONTSTAAN

De verklaring van AFAKA

De verklaring van AFAKA zelf vindt men in GONGGRYP & DUBELAAR (11, p. 223-225): "Toen heeft de Heer God gelachen. Hij zond een geest naar die Afrikaan genaamd Oesa. Hij bracht hem in diepe slaap. Hij ging en riep hem, Oesa, die luisterde. Hij zeide: Ik zal U een last te dragen geven, wanneer Gij naar Gods land gaat zult Gij Uw loon vinden in Gods land. Hij nam een blad papier en gaf dit aan Oesa, zonder inkt, zonder [schrijf]stift. Oesa zeide: Mijn Heer, wat moet ik doen met dit papier? De geest

	a	e	i	o	oe
	 ₁ [a:]	 ₂ [e]	 ₃ [i:]	 ₄ [ɔ]	 ₅ [u]
b	 ₆ [ba:]	 ₇ [be]	 ₈ [bi:]	 ₉ [bo]	 ₉ [bu]
d	 ₁₀ [da:]	 ₁₁ [de]	 ₁₂ [di:]	 ₁₃ [do]	 ₁₃ [du]
dj				 ₁₄ [djo]	 ₁₄ [dju]
f	 ₁₅ [fa:]	 ₁₆ [fe]	 ₁₇ [fi:]	 ₁₈ [fo]	 ₁₈ [fu]
g	 ₁₉ [ga:]	 ₂₀ [ge]	 ₂₁ [gi:]	 ₂₂ [go]	 ₂₂ [gu]
i	 ₂₃ [ia:]	 ₂₄ [ie]			 ₂₅ [iu]
k	 ₂₆ [ka:]	 ₂₇ [ke]	 ₂₈ [ki:]	 ₂₉ [ko]	 ₅ [ku]
kw	 ₃₀ [kwa]				
l = r	 ₃₁ [la:]	 ₃₂ [le]	 ₃₂ [li:]	 ₃₃ [lo]	 ₃₃ [lu]
m	 ₃₄ [ma:]	 ₃₅ [me]	 ₃₅ [mi:]	 ₃₆ [mo]	 ₃₆ [mu]
n	 ₃₇ [na:]	 ₃₈ [ne]	 ₃₉ [ni:]	 ₄₀ [no]	 ₄₀ [nu]
nj	 ₄₁ [nja:]				
p	 ₆ [pa:]	 ₄₂ [pe]	 ₄₃ [pi:]	 ₄₄ [po]	 ₄₅ [pu]
s	 ₄₆ [sa:]	 ₄₇ [se]	 ₄₇ [si:]	 ₄₈ [so]	 ₄₈ [su]
t	 ₄₉ [ta:]	 ₅₀ [te]	 ₅₁ [ti:]	 ₅₂ [to]	 ₅₃ [tu]
tj	 ₅₄ [tja:]				
w	 ₅₅ [wa:]	 ₅₆ [we]	 ₅₆ [wi:]		

De Afaka-tekenen en hun klankwaarde. (De lettergrepen kunnen ook op een nasaal uitgaan, bijv. njang (eten)).

kwam en zeide: Gij zult alles krijgen wat nodig is. Toen liet hij een ster verschijnen, met vuur. De Heer toonde een teken. Hij zeide: Ogen zullen zien. Oren zullen horen. Dan geeft Hij de Aukaners papier [schrift]. Hij begint een grote oorlog. In de maand van de ster ontstond het schrift." Deze laatste regel plaatst het ontstaan in 1910; dit in tegenstelling met andere gegevens.

Voorts lezen wij (II, p. 231): "Welnu dan, Gerechte, die alle dingen hebt. Wij roepen U opdat Gij zendt een knecht naar de Aukaners. Hij roept Oesa. Hij zegt: Oesa, je doet alles, maar je moet niet vergeten de opdracht die God, de Heer, je gezonden heeft [uit te voeren]. Ach, mijn Vader, ik heb vergeten wat Gij mij gezonden hebt [te doen]. Heb je vergeten dat God, de Heer, je opgedragen heeft te leren de anderen? Jij, je zegt je vergeet gauw in eens. Zeg aan de Granman, en aan de hoofden, dat zij met het schrift moeten leven". Deze passage suggereert het volgende verloop: Enige tijd na de verschijning in een droom die Afaka het schrift geeft, krijgt deze een tweede bovennatuurlijke boodschap welke hem herinnert aan de opdracht, het schrift uit te dragen.

Verder (II, p. 233): "De blanke die Afaka het Papier [schrift] heeft gegeven toen hij sliep", en "Maar aldus heeft de mens die mij in mijn slaap het Papier [schrift] gaf gesproken".

Tenslotte (II, p. 235): "De Almachtige Vader heeft een ster doen opgaan opdat de ogen zien. Hij zeide: Wij zullen leren zonder dat we het weten. Toen heeft Hij een van de Djoeka's in diepe slaap gebracht. Hij riep hem: Oesa. Deze antwoordde. Hij sprak tot hem: Ziehier een schrift, dan leer je de anderen, opdat wij leven volgens Gods wil".¹

Opgemerkt dient te worden dat de volgorde der teksten welke MORSSINK copieerde, geenszins een historische behoefte te zijn. Hij kreeg de beschikking over verschillende teksten, die zowel AFAKA als ABENA hem gaven; dit blijkt uit de bovenschriften van de hand van MORSSINK.

BONNE (3, p. 391) schrijft: "Bij stukjes en brokjes kreeg ik toen te hooren [van Abena], dat een Boschneger Afaka uit het district Marowijne het schrift had uitgedacht. Afaka kende volgens Abena dit schrift reeds geruimen tijd en toen een komeet aan den hemel was verschenen, blijkbaar de komeet van Halley, voelde Afaka zich geroepen, zijn kennis aan anderen mede te delen, aanvankelijk aan drie andere Boschnegers en aan zes vrouwen. Abena was een zijner leerlingen". – "Ik heb later Afaka zelf herhaaldelijk gesproken, maar nooit heb ik iets anders uit hem kunnen krijgen, dan de bewering, dat hij zelf het schrift had samengesteld". BONNE (p. 391–392) kan dit niet aannemen, omdat "Afaka hoewel zeer intelligent, toch ook zeer onontwikkeld" was.

En verder (p. 395–396): "Ten slotte laat ik nog de vertaling volgen van een verhaal van Abena waarin hij beschrijft hoe Afaka onder den indruk

¹ Zie de correcties op de vertaling van bovenstaande citaten in de lijst van "Verbeteringen: GONGGRYP & DUBELAAR, 1963" aan het einde van dit artikel.

van een komeet, die aan den hemel verscheen, geïnspireerd werd het schrift aan anderen te leeren. De vertaling, die eigenlijk meer het werk is van den houtvester Gonggrijp dan van mij zelf, is eenigszins vrij en toch nog zeer gebrekkig.

Ach, Heere God, een ster verscheen met een staart, om zeven uur 'smorgens in het Oosten. Ik was bang, Heere God, ik riep God aan over die ster, Heere God, dat zij moge verschijnen* in het Westen; ach Vader Jezus, help mij, laat het ten goede gaan. In het Westen verdween ze. Een gewerschot viel bij de zonsopgang, om zeven uur 'smorgens, Zaterdag van de negende maand; God toonde een teeken voor lange jaren, het jaar dat de koemaroes zoo goed aan den haak beten. Ach, Heere God, ik smeeek God, om in ons te leven; Gij moet ons niet verlaten, want als Gij wilt zal de eerste den tweede halen, de tweede zal den derde halen, de vierde zal de vijfde halen, de vijfde zal den zesde halen, de zesde zal den zevende halen, de zevende zal den achtste halen, de achtste zal den negende halen, de negende zal den tiende halen. Het hart van vader Afaka en Abena verblijdde zich. Toen hadden wij God lief tot de soep aan onze mond voorbijging; waar zouden wij eten; dien dag vergaten wij te eten, bij den Heere God steeds was ons hart. Amiene, steeds baden wij God, hoorde; Alovaisi, steeds baden wij God, hoorde. Afaka, Abena, Alovaisi, Amiene, de vrouwen Dedo, Abopeje, Delipie, Taakasili, Ajaoena, Asiti, wij allen zullen God liefhebben. Indien Gij de Heere God zult liefhebben, spreek dan slechts ja, wij zullen leven met het schrift; wij zullen den Heere God liefhebben tot het uur van onzen dood, wij zullen den naam van God steeds aanroepen. Afaka, Abena, Alovaisi, Deliepi, Amiene, Dedo, Abopeje, Ajaoena, Asiti, Taakasili, waren degenen, die in God geloofden. Ach, onze vader Adam en Eva, help ons den Heere God smeecken in ons leven, zoo bidden wij".

Wij vermoeden dat het kettingverhaal ("De eerste zal de tweede halen, enz.") slaat op het ontwerpen der tekens. Ook is het mogelijk, dat het slaat op de verbreiding van het schrift, dus de groei van de groep der Boekoeman. Jammer is dat de oorspronkelijke tekst, die BONNE onder zijn berusting hield, niet meer te vinden is. Navraag bij de Weduwe van Dr. BONNE bracht aan het licht dat diens papieren verloren waren gegaan door de troebelen op Java in en na de tweede wereldoorlog. Daarom is niet na te gaan of DEDO, die hier onder de vrouwen genoemd wordt, misschien toch de DINDOE is die wij ontmoetten. De namen Dedo en Dindoe worden in ieder geval in het Afaka-schrift op dezelfde wijze gespeld.

MORSSINK (2, p. 312) schrijft: "Na een droom waarin hem een 'blanke' verscheen, die hem opdracht gaf, zijn stamgenooten te leeren lezen en schrijven, en de kath. priesters te ontbieden om verder onderricht te worden, begon hij een schrift samen te stellen, om de twee of drie dagen er een letterteeken bijvoegend, tot hij er 56 bij elkaar had, die het Neger-engelsch op hun manier uitgesproken, heel aardig weergeeft".

Vervolgens: "Deze [Afaka] had n.l. in een droom een blad blank papier gekregen van iemand, die hem zeide, dat al het overige wel zou komen; ontwaakt zijnde is hij, die nooit eenige school had doorlopen, begonnen een schrift samen te stellen om de 2 of 3 dagen een teeken meer er aan

*) Moet zijn 'verdwijnen'?

toevoegend, tot hij eindelijk 56 letterteekens, of liever *lettergreep-teekens* bij elkaar had, een soort hieroglyphen zou ik ze willen noemen, waarmee hij alle op z'n Djoeka'sch uitgesproken Neger-engelsche woorden tamelijk goed kon weergeven".

Verder: "In den loop dier maand [mei 1917], meer vrijen tijd ter mijner beschikking hebbend, zat ik vaak uren mij met hem te onderhouden in het ziekenhuis. Hier mogen de voornaamste bijzonderheden die ik te weten kwam vermelding vinden: De aan hem in een droom verschenen persoon had hem ernstig toegesproken en voorspeld, dat hij *een zwaren last** op zich had te nemen. Daarbij werd de opdracht gevoegd: "gij zult aan uw volk, uw stamgenooten, gaan zeggen, dat zij heilig moeten worden, moeten gelooven in den éénen waren God..." etc. En toen hij daartoe een teeken verlangde, kreeg hij een wit papier; en op zijn vraag waar 'schrijfstokje' (= pen) en inkt bleven, kreeg hij ten antwoord: "gij zult alles vinden wat noodig is". Hier eindigde de droom; dat alles geschiedde één of twee jaar vóór de komeet van Hally, dus omstreeks 't jaar 1908".

En ten slotte: "En hij liet mij een door hem nog voor den komeet van Hally geschreven document zien, luidende letterlijk: "Hij, die alles heeft, genaamd Jehova [in een noot zegt MORSSINK: "Dit woord 'Jehova' zal Afakka opgevangen hebben van een of anderen goudzoeker of balatta-bleeder"], zond een 'foetoe-boi' (knecht, d.i. Afakka zelf) der Aukaners, genaamd 'Oe-sa', en zeide hem: "Oe-sa, gij doet allerlei, maar gij moet niet vergeten, wat God de Heer u toegezonden heeft!" – "We, mi tata (= o, lieve hemel!) ik heb vergeten wat hij mij toezond!" – "O, o, o, o, o, o, o, o! gij vergeet wat God de Heer u toezond, dat gij zoudt leeren de anderen, dat zegt gij zoo spoedig vergeten te hebben. Zeg aan de grooten en de opperhoofden dat zij niet moeten leven zonder papier (= lezen en schrijven), maar Oe-sa, gij moet niet vreezen of ge zult sterven ofwel leven (blijven), gij moet aan God gelooven. Ga naar de Roomsche-Katholieken en laten zij u leeren; dan leert gij de anderen. Gij moet niet laten (= nalaten) de ondervinding die de Heer gaf aan U en aan Mi-wan (dit is Abena), opdat wij" (hier voert Afakka zich en z'n broer sprekend op) "het land leeren, (dat) Jezus heeft geleden meer dan (eenig) mensch. Hij heeft de blanken geleerd, voor Hij heenging naar God's rijk".

* "Als zoodanig beschouwde hij dan ook zijn ziekte, een zich inwendig afspelend proces, dat hem reeds half het verhemelte had weggevreten. Afakka was – ook volgens het getuigenis van den milit. geneesheer Dr. BONNE, die hem ± 1916 of '17 op een reis naar de Lawa had ontmoet – zulk een pienter man, dat hij, ter verhelping van het uit zijne ziekte ontstane spraakgebrek, voor zich zelven een kunst-verhemelte had vervaardigd uit een stalen plaat".

Hoewel bovengenoemde mededelingen in grote trekken overeenstemmen, zijn er een paar verschillen die de datering onzeker maken. AFAKA zegt: "In de maand van de ster ontstond het schrift." Als dit tevens betekent: in het jaar van de ster, dan is het schrift ontstaan in 1910. BONNE zegt: "Afaka kende... dit schrift reeds geruimen tijd en toen een komeet aan den hemel was verschenen..." Dit wijst op een ontstaan (ver) voor 1910. MORS-

SINK zegt: "Dit alles geschiedde één of twee jaar vóór de komeet van Hally, dus omstreeks 't jaar 1908." En verder: "En hij liet mij een door hem nog voor den komeet van Hally geschreven document zien. . . ." De zaak wordt nog gecompliceerder als men met 'bigi feti' (II, p. 225 regel 5) de eerste wereldoorlog bedoelt.

Niet geheel duidelijk is ook of Afaka één of twee boodschappen heeft gehad.

In het artikel 'Messianism and nationalism in Surinam' van J. VOORHOEVE & H. C. VAN RENSELAAR (*Bijdr. Taal Land Volkenk.* 118, 1962, p. 193 vlg.) wordt AFAKA's optreden in verband gebracht met Messianistische bewegingen onder de Bosnegers. Ontkend wordt, dat AFAKA de auteur der schrifttekens is. "We found tablets with this script, which had, however, more a sacred than a phonetic significance. We are of the opinion that during Afaka's time the script was already used in this sacred function and that Afaka assigned phonetic values to its symbols. By doing so he in a sense profaned the sacred script, which may explain the opposition of the *granman* and high priest to the innovations introduced by Afaka".

De droom

De figuur van een in de droom ontvangen opdracht is niet nieuw; zelfs niet van een opdracht om een schrift te ontwerpen. Zo vinden wij in *The Standard Vai Script* (The University of Liberia African Studies Program, Aug. 17, 1962) over de auteur van het Vai-schrift, DUALO BUKELE, het volgende: "His personal friends loved to narrate this burning desire for the written word. It is not psychologically surprising then, that at a ripe old age someone came to him in a dream and made signs in the sand and told him that that was the writing he was to teach his people" . . . "This dream is supposed to have occurred in 1814 (some claim 1816), during the reign of MANJA (King) GOTOLO. BUKELE and six other colleagues . . . worked and tested the system of writing and a few months later opened schools in Tombe and Gawula". Ook in S. W. KOELLE's *Outlines of a grammar of the Vei Language* (London 1854, p. 235-236) is deze droom vermeld.

RATELBAND (6, p. 205) neemt om verschillende redenen de authenticiteit van AFAKA's droom aan. Hij is van mening "dat het wordingsproces van Afaka's schrift en wellicht tevens zijn droom, zouden kunnen zijn een aan de oppervlakte komen van gedachten, beter nog van waarden, uit zijn diepste onderbewustzijn. Waarden, wie kan zeggen door welke oorzaak, door welke prikkel, losgewerkt en te voorschijn geroepen, niet om aanstonds weer te verzinken, neen – waarden die terugkeerden in het volle, werkelijke leven en die achtergrond en vorm kregen in het schrift van Afaka."

MORSSINK laat zich niet uit over zijn opvatting inzake dit punt.

Dat hij echter nergens enige scepsis toont, of zelfs maar gereserveerdheid, doet vermoeden dat hij AFAKA's verhaal accepteerde, althans niet verwierp. BONNE (3) vermeldt de droom niet. De lezer houde ons ten goede dat wij – evenals MORSSINK – hier geen duidelijk standpunt geven. We willen slechts opmerken dat er ons inziens in AFAKA's verhaal een toon van echtheid en eerlijke bewogenheid zit, die de gedachte aan bedrog, simulering, gewichtigdoenerij, enz. terughoudt.

Andere verklaringen

BONNE (3) oppert vragenderwijs twee mogelijkheden: a) de tekens waren reeds in Afrika in gebruik en bij overlevering bewaard gebleven; b) de tekens waren afkomstig van een of andere indianenstam. Over de eerste mogelijkheid wordt hieronder een en ander gezegd. Wat de tweede betreft: bij de Zuidamerikaanse Indianen is nooit enig spoor van schrift aangetroffen, tenzij men de rotsinscripties als zodanig wenst te beschouwen. In onze vrijwel complete verzameling afbeeldingen van inscripties uit het gebied van Orinoco tot Amazone komen uiteraard wel tekens voor welke enige gelijkenis hebben met Afaka-tekens, maar dit gaat niet verder dan een te verwachten overeenkomst bij figuurtjes die uit enkele strepen, bogen., enz. zijn opgebouwd.

Wij mogen hierbij een uitspraak aanhalen van JEAN FILLIOZAT in *L'Inde Classique*, II, *Paléographie*, 1958 (p. 665): "Entre des écritures formées de batons, de croix et de cercles, les concordances graphiques n'ont de valeur que si les signes analogues correspondent aux mêmes sons ou figurent les mêmes sens".

RATELBAND (6) oppert verschillende mogelijkheden, die hij alle verwierpt, op de laatste na: a) Ontlening aan ons latijns schrift. (Dit zou alleen kunnen voor de *a* en de *o*). b) Invloed van Indiaanse rotstekeningen. c) Ontlening aan de houtsnijmotieven der Bosnegers. d) Ontlening aan een bestaand schriftstelsel voor een geheimtaal der Djoeka's. e) Ontlening aan het Vai-schrift.

Wat c) betreft: het is een feit dat zijn conclusie (slechts toevallige, vage overeenkomsten) ook volgt uit de later verschenen publicaties over houtsnijmotieven der bosnegers van PHILIP J. C. DARK, *Bush-negro art* (London, 1954) en F. H. MUNTSLAG, *Tembe* (Amsterdam, 1966).

Uit het Vai-schrift?

RATELBAND (6, p. 201) neemt aan dat het Vai-schrift oud is: "Het is mij mogen gelukken de bewijzen van een bestaan van dit schrift vóór ca. 1650 bijeen te brengen en met bijzonderheden over gebezigde teekens, het materiaal enz. te staven. Een dieper ingaan op deze aangelegenheid zou te ver buiten het bestek van

dit artikel voeren, ten slotte is het voor ons voldoende te weten, dat, toen slavenschepen in het midden der 17e en in de 18e eeuw de ook door Vei-negers bewoonde kuststreken in de omgeving van Cape Mount bezochten, deze negers reeds hun eigen schriftstelsel bezaten."

Het is bijzonder jammer dat de schrijver ons deze bewijzen onthoudt, omdat zijn bewering in strijd is met wat over het ontstaan van het Vai-schrift gepubliceerd is in *The Standard Vai Script* en in 'The Seminar on Standardisation of the Vai-Script' (FATIMA MANNEQUOI FAHNBULLEH, in *University of Liberia Journal* 3, 1963, p. 15-37). Daarin wordt gesproken over 1814 of 1816. Prof. KLINGENHEBEN, die deelnam aan dit Seminar, verzekerde ons dat het geen twijfel overliet, dat het Vai-schrift pas in de 19de eeuw was ontstaan. Wel schijnt BUKELE een enkele keer gebruikgemaakt te hebben van bestaande figuren, maarschrifttekens waren dat toen nog niet. De zendeling S. W. KOELLE, die BUKELE opzocht (*Outlines . . . Vei-Language*, 1854, p. 229-240), plaatst het ontstaan in 1833, evenals DALBY (zie het Naschrift).

Een dergelijke ouderdom was echter niet nodig om de stelling van RATELBAND een basis te geven. Hoewel de slavenhandel in Suriname officieel verboden werd in 1808, was de clandestiene invoer zo sterk dat in 1818 een overeenkomst met het Engelse bestuur gesloten moest worden om deze tegen te gaan. Deze overeenkomst hielp weinig, want in 1825 werden nog 2500 slaven ingevoerd in Suriname. Toen trof men strenge maatregelen, zodat in 1833, het jaar waarin de slavernij in de Engelse koloniën werd afgeschaft, smokkelhandel in mensen praktisch niet meer voorkwam (F. OUDSCHANS DENTZ: *Tijdstafel*, 2e druk, Amsterdam, 1949; W. VAN DIJK & C. F. G. GETROUW: *De ontwikkeling van de Surinaamse Geschiedenis*, Paramaribo, 1951). Bovendien vermeldt GONGGRYP (8, p. 68): "With the introduction of Westafrican labourers into French Guiana about 1882, there is a little chance that Afaka can have seen some Vai script".

Hoewel de mogelijkheid tot contact er dus is geweest, is de waarschijnlijkheid klein wegens het gesloten karakter der Djoekagemeenschap, die geen nieuwe weglopers opnam na het verdrag van Auca met de Nederlandse regering in 1760 (GONGGRYP 8, p. 68). Het bewijs dat het Afaka-schrift ontleend is aan het Vai-schrift zal dus bij gebrek aan andere gegevens geleverd moeten worden door een vergelijking van de tekens van beide schriftsoorten. En juist hier moeten wij bezwaar maken tegen RATELBAND's artikel.

Hij maakte gebruik van de publicatie van M. DELAFOSSE, een Franse ontdekkingsreiziger die o.a. Consul-Generaal van Frank-

Boschnegerschrift.	Vei-schrift.	Boschnegerschrift.	Vei-schrift.
x	x	o	o
Δ	Δ	υ	α
υ	υ	ε	ε
+	+	↑	↑
o	o	≡	≡
ρ	ρ, ρ	ρ	ρ
ε	ε	ε	α
φ	φ	τ	τ
ρ	ρ	ρ	ρ
ς	ς, ς	β	β
η	η	γ	γ
ε	ε	ε	ε
ρ	ρ	τ	τ
ε	ε	ε	ε
ε	ε	ε	ε
φ	φ		
ς	ς		
ρ	ρ		
ε	ε		

De vergelijkende tabel in het artikel van RATELBAND

rijk in Liberia geweest is, zeer actief werd op het gebied der Afrikaanse taalkunde en hoogleraar werd te Parijs: "Les Vai, leur langue et leur système d'écriture" (*L'Anthropologie* 10, 1899).

DELAFOSSE geeft hierin een dubbele rij Vai-tekens: "caractères anciens" (1848) en "caractères actuels" (1898), en zegt hierbij: "Les caractères anciens sont donnés d'après Forbes, les caractères actuels d'après mes études personnelles". Vergelijkt men de lijst van RATELBAND (6, p. 208) met die van DELAFOSSE (p. 308-314), dan blijkt dat RATELBAND de kolommen "caractères anciens" gebruikt heeft. Hij komt daarbij tot 34 overeenkomende tekens; dat is meer dan 60%! Een indrukwekkende overeenkomst, die zijn stelling zeer plausibel maakt.

Ook wij maakten een vergelijkende tabel. De Afaka-tekens namen wij van de lijst op blz. 241 middelste groep. Voor de Vai-tekens gebruikten wij: 1) S. W. KOELLE: *Outlines of a Grammar of the Vei Language*, 1854; 2) de oude en de nieuwe lijst uit M. DELAFOSSE, *Les Vai*, in *L'Anthropologie* 10, p. 308-314; 3) *The Standard Vai Script*, Univ. Liberia Afr. Studies Program 1962.

De overeenkomst is in deze tabel (op bladz. 252) minder indrukwekkend: van de 56 Afaka-tekens vinden wij er bij KOELLE 16 (29%), bij FORBES 16 (29%), bij DELAFOSSE 11 (20%) en bij Lib. Univ. Stud. 11 (20%). Men vergeet daarbij niet dat de overeenkomende Vai-tekens genomen zijn uit lijsten van meer dan 200 stuks; legt men de gehele Vai-lijst naast de Afaka-lijst dan ziet men nauwelijks meer dan af en toe enige verwantschap in uiterlijk.

Hoe is dan het hoge getal van RATELBAND, 60%, te verklaren? Hij beschikte slechts over de niet geheel juiste, niet erg duidelijk getekende en vrij klein gereproduceerde tabel van BONNE (3), en over die van KAHN (5), en misschien ook speelde zijn enthousiasme ongewild een rol. Het was inderdaad een vondst, die vergelijking Afaka - Vai!

Wat zeggen ons bovengenoemde percentage's over mogelijke verwantschap? In *A Study of Writing* (2nd ed., Chicago, 1963, p. 142) geeft I. J. GELB een tabel met het onderschrift 'Formal comparison of signs of west semitic writing with seven different writings'. Hierin vergelijkt hij 22 oud-phoenicische schrifttekens met 7 andere schriften die er beslist niets mede te maken hebben, met een verrassend resultaat. Van die 22 tekens vinden wij er: in het Brahmi 41%; in het Yezidi 32%; in het Oudhong. 55%; in het Koreaans 32%; in het Numidisch 36%; in het Angelsaksische runenschrift 36%, en in het Somali 36%.

Onze slotsom moet daarom zijn: Het feit dat (hoogstens) 22 Afaka-tekens min of meer overeenkomen met 16 of 11 van de meer dan 200 Vai-tekens is geen aanwijzing dat er enige relatie tussen deze twee schriftsoorten bestaat.

AFAKA-SCHRIFT			VAI-SCHRIFT				
	klank- waarde	teken	teken Koelle	teken Forbes	teken Delafosse	teken Lib.Univ.	klank- waarde
1	bi			-	-	-	ku
2	bo			-	-	-	nde
3	fa						fa, va
4	fi			-	-	-	dòn
5	fo			-	-	-	to
6	ja						kyó ki ngi
7	ka				-	-	tu
8	ke						gba
9	ki			-	-	-	gbe
10	k(oe)						kpe
11	la(rā)						ne
12	le(li)				-	-	la(rā)
13	ne					-	è
14	nja					-	ñgbe
15	o		-	-			ñgā
16	pi		-		-	-	nka
17	po		-		-	-	tā
18	sa						dó
19	te			-	-		fó
20	ti						a
21	to				-	-	lu(ru)
22	wa(n)						so, zo
							sa
							po

Overeenkomst tussen tekens van het Afaka-schrift en van het Vai-schrift. Nr. 10, k(oe) moet zijn (k)oe.

Merkwaardig blijft echter dat de overeenkomst met de oudere lijsten (KOELLE 1851, FORBES 1848) zoveel groter is dan met de jongere (DELAFOSSÉ 1898, Lib. Univ. 1962), namelijk 29% tegen 20%. Merkwaardig is ook dat wij bij drie tekens naast vormovereenkomst tevens klankovereenkomst hebben, namelijk bij *fa*, *la* en *nja* (zie verder het Naschrift).

VOLGORDE DER TEKENS

Indien wij een lettergrepentabel zouden samenstellen, zouden we uitgaan van het latijnse alfabet. Rekening houdend met het feit dat het Negerengels slechts vocalen, al dan niet genasaliseerd, op het eind van de lettergreep kent, zouden wij dan tot een niet te ingewikkelde tabel komen, al zou deze toch altijd nog meer tekens bevatten dan de lijst van AFAKA. Maar AFAKA kende het alfabetisch principe niet. Hoe is hij tot zijn syllaben gekomen?

Wij veronderstellen dat hij uitgegaan is van een bepaalde zin, en voor elk der daarin voorkomende lettergrepen een teken gemaakt heeft. Daarna zal hij een tweede zin genomen hebben en voor de *nieuwe* lettergrepen daarin eveneens tekens gemaakt hebben. Zo doorgaande zal hij al spoedig tot een punt gekomen zijn waarop zich geen lettergrepen meer voordeden waarvoor nog geen tekens bestonden. Mogelijk heeft hij geen zinnen gebruikt maar losse woorden of groepen samenhangende woorden. Als deze veronderstelling juist is, krijgt de eigen volgorde van zijn 'A. B. C'. een bijzondere betekenis. Aannemende dat deze volgorde dezelfde is als waarin AFAKA zijn tekens heeft doen ontstaan, zou het misschien zelfs mogelijk zijn, al puzzelend, de zinnen of woorden van uitgang gedeeltelijk terug te vinden. Wij hebben dit geprobeerd. Wij namen de lijst waarvan MORSSINK vermeldt: "Volgens Afaka" (p. 241). Deze begint als volgt:

A MO KE OE TA KI NI SI JOE MI MA SA GA DO TE BA KA
BE JE

Het eerste deel: a moke oen taki, zou kunnen slaan op het schrift: Het doet ons spreken. Toen KLEMENS KANAPÉ zijn 'A. B. C'. opzegde, zei hij er in één dreun achteraan: 'Ifi joe sabi dati joe sa taki Djoeka tongo' (als je dit kent zal je Djoekataal spreken). Men maakte blijkbaar geen onderscheid tussen het kennen van het schrift en het kennen van de taal. De rest wordt veel meer giswerk. Ziehier een poging:

A moke oen taki ne sie joe mi masa Gado te baka ben jère.
Misschien is dit: Het doet ons spreken opdat zien jij mijn Heer

God totdat (Hij) terug gehoord heeft. Veel zin maakt dit niet, maar het gaat ons om het beginsel. In dit verband is het jammer dat degenen die het Vai-alfabet optekenden de alfabetische volgorde namen en niet geïnformeerd hebben naar de eigen volgorde van **BUKELE**.

Verder vinden wij in deze tabel nog de tekencombinaties: foetoe (voet), odi (gegroet), ati (hart). Dit kunnen echter ook toevallige naast-elkaar-plaatsingen zijn geweest, wat wij betwijfelen van "A moke oen taki".

HET ONTSTAAN DER TEKENS

Wij zijn niet veel verder gekomen dan de verklaringen in **GONGGRYP** (8, p. 69) inzake de tekens voor a, o, ning, fo, kong, go, oe (koe). Misschien kan hieraan toegevoegd worden het teken voor toe (twee), dat lijkt op het Romeinse cijfer II. **AFAKA** zal de betekenis daarvan gekend hebben door de intensieve vrachtaart van de Djoeka's, die, hoewel analfabeten, toch de cijfers op vrachtgoed moesten kunnen lezen. Dat de letter O beantwoordt aan de lipstand bij het uitspreken van die klank, is niet, zoals in **GONGGRYP** (8) beweerd wordt, de oorzaak van het ontstaan van dit letterteken in ons schrift. Prof. **KLINGENHEBEN** wees ons erop dat de Grieken, die het Europese schrift van de Voor-Aziatische Semieten, Phoeniciërs en Hebreeërs hebben overgenomen, het Kanaanaische teken 'ayn' (oog) waarvoor ze geen 'Verwendung' hadden, gebruikt hebben voor hun vocaal O.

SLOTOPMERKINGEN

Er is tot nu toe zeer weinig gedaan aan de bestudering der verschillende stamtalen in Suriname; nog het meest aan het Saraccaans. We weten daarom niet of en hoeveel de talen der Djoeka's, Paramaccaners, Bonni's, Matuariërs en Kwinties van elkaar verschillen. Bootsman **ARNELLI SAMUELS**, een Kwinti die Basja is van Bitagron aan de Coppename, vertelde mij bijvoorbeeld dat de 'bigi soema', de ouderen, speciale Kwintiwoorden kenden, zoals Sofia voor tabak, Pompoe voor pijp. Van het foneemsysteem is in het geheel niets bekend. En juist dat zou ons enig inzicht kunnen geven in wat **KLINGENHEBEN** noemde de economie der tekens. Omgekeerd zou, menen wij, een fonologische analyse belangrijk materiaal kunnen vinden in deze teksten, hoe groot de afstand tussen de fonemen en de realisatie daarvan in schrifttekens ten allen tijde ook is.

Bij gebrek aan gegevens zal daarom voorlopig geen antwoord

gegeven kunnen worden op de vraag: *hoe* slaagde AFAKA erin, met slechts 56 syllabetekens zijn taal te schrijven? Wat is de – ongetwijfeld onbewuste – systematiek in het Afakaschrift? Wij kunnen slechts wijzen op de onderlinge verwisselbaarheid van *r* en *l*, *b* en *p*, niet en wel genasaliseerde vocaal en soms de *o* en de *oe*.

Verbeteringen: GONGGRYP & DUBELAAR, 1963.

In onze uitgave van 'De geschriften van Afaka' (11) gaven wij uiting aan onze twijfel over de integrale juistheid van transcriptie en vertaling. Na de vier jaren die sindsdien zijn verlopen blijken inderdaad talrijke verbeteringen noodzakelijk. Helaas is daardoor het aantal gevallen waarbij wij twijfelen aan de juistheid van onze interpretatie nauwelijks kleiner geworden. Toch menen wij dat ons werk wel recht deed aan de bedoelingen van AFAKA, omdat de twijfelachtige gevallen bijna nergens de zin van de tekst aantasten.

Bladz. regel (vertaling tussen haakjes)

219	3	sadoe moet zijn sa doe
	12	da mi na abi losoetoe toe, moet zijn: da mi na abi losoetoe jè (Dan heb ik geen lust, hoor)
	14	a la ning foe masa gadoe, moet zijn: ala ning na foe masa gadoe (Alle namen zijn (komen?) van de Heer God)
	18	(komende uit Adam), moet zijn: (gekomen uit Adam)
	20	(Maar toen later), moet zijn (Maar omdat)
221	7	mi tata, moet zijn: wi tata (onze Vader)
	8	palati foe sondoe, moet zijn: paraton foe sondoe (vergiftigen van zonde)
	11	aga eng leri, moet zijn: aga eng ligeri. – Toevoeging tussen haakjes moet vervallen
	16	na ja koemoeta, moet zijn: na ja oen moe tang
223	1	(bij [hun] genoegens [rust?])
	4	to-e, moet zijn: jere
	5	na konni, moet zijn: na kori
	6	eng konni toe gi, moet zijn: e kori foe gi
	4-6	(Dan toen de Afrikanen dat hoorden, dan vreesden zij. Zij dachten, dat de priesters bedrogen om te geven bosnegers straf [= slavernij] terug.) – Wij hebben in 'na kori den pirisiti e kori' de bekende emphasis-constructie; vgl. Na f'foeroe a f'foer' a baisikri (Hij heeft de fiets <i>gestolen</i>)
	9	e masa, moet zijn: e pasa (8-9 Ze zagen wat er was gebeurd in Suriname; dat maakte het leren voor hen zo moeilijk)
	13	(naar die Afrikaan), moet zijn: (naar de Afrikanen)
	14	a ning, moet zijn: eng ning
	19	(en gaf dit), moet zijn: (hij gaf dit)
	20	ala sa – Hier is waarschijnlijk het teken voor <i>ni</i> weggevallen of vergeten, zodat wij moeten lezen: ala sani
225	12	Opvallend is de spelling masara, ook in 245-12, terwijl vele malen de spelling masa in de betekenis van Heer voorkomt. Een andere vertaling hebben wij niet kunnen vinden.

- 227 7 (Ach, maar ik heb geen hout)
 10 (Ze zullen onderwijs krijgen)
 19 de jaki me, moet zijn: de jaki mi
- 229 3 sa gi e taki, moet zijn: sa gi eng tangi (zal geven hem dank)
 4-5 de be bilibi e de be lobi e, moet zijn: de be bilibi eng, de
 be lobi eng (ze hebben hem geloofd, ze hebben hem bemind
 in het leven van de Heilige Geest)
 6 (Dan is het goed. Oesa laat het over aan Abena)
 12 di be ala, moet zijn: di be abi ('allen' moet vervallen)
 14 de be si kong boe, moet zijn: de besikopoe (Maar toch, de
 bisschoppen van de priesters)
- 231 2 joe fa, moet zijn: joefa (die wij Jehova noemen. Hij zond
 een knecht)
 7 (wat Hij mij gezonden heeft) – De raadselachtige figuur in
 regel 7 wordt duidelijk door de vertaling die Pater MORSSINK
 van deze pagina gaf (zie p. 246 en p. 247). Het is een acht-
 voudig O! Ook de andere correcties van deze pagina haalden
 wij uit die vertaling in MORSSINK (4). Helaas is dit de enige
 bladzijde waarvan hij een omzetting geeft.
 10 (zeg aan de Granmans – of: aan de groten –)
 15 (En moet vervallen)
 17 (mij alleen, moet zijn: Mi-Wan. Dit is Abena)
 18 a be leri papira, moet zijn: a be leri bakara (Hij heeft de
 blanken geleerd)
- 233 4 (Dan ketent Hij de bozen)
 10 Hierbij zette MORSSINK vraagtekens. Aangezien de rest van
 deze regel duidelijk is, kan dit alleen slaan op het woord
 waarvoor onze transcriptie was: *setimman*, wat wij vertaald-
 den met 'plaatsvervanger'. Het tweede teken van dit woord
 heeft echter meer van *de* dan van *de*, dus: *sidenman*?
 15 bilasi, moet zijn: bilasi
 16 (en moet zijn: *dan*)
- 235 2 di a be sorikoe, moet zijn: di a be poeoe
 3 sibi ge, moet zijn: sende ge
 4 sibi, moet zijn: sende
 5 bakka a, moet zijn: bakka (bakara)
 6 aing, moet zijn: ne
- 237 4 di ogi oedoe, moet zijn: den ogi oedoe
 5 di ogi jeje, moet zijn: den ogi jeje
- 239 12-13 'wipi na satoe mofa' is letterlijk: *zweepen op (hun) vuile
 mond*
 19 i mofa paakati lotoe; dit blijft een raadselachtige tekst.
 Is 'loto' loutoe? Of misschien lotto (rot)? (Je mond zal
 ervan gaan verrotten)
 20 bankoe sa joe a moni gi eng. Is 'joe' *joeroe* (lenen, lenen)?
 (de bank zal hem het geld lenen). Of is 'joe' een schrijffout
 voor *gi*? (de bank zal hem het geld geven)
- 241 1 da lati moe moeiti, moet zijn: da lati moke moeiti (dan
 maakt het land [het Gouvernement] moeiti)
 3 dei njanja, moet zijn: de-e njanja

- 7 Hier zijn drie woorden weggevallen. De juiste transcriptie is: de sineki mofo. Wi be long foe wipi ede, efoe wi
 8 (Als een slang, moet zijn: Want als een slang)
 12 (Vader, moet zijn: mijn Vader)
 16 foe Afirika, moet zijn: foe den Afirika (de haken om *de* moeten weggevallen)
 19 'santa gege' is door ons geëmendeerd tot 'santa jeje'; wan soema, moet zijn: wan soede (een zonde)
 243 4-5 (heeft men niets gedaan, moet zijn: hebben zij niets gedaan [= misdaan])
 9-10 dade be da si, moet zijn: da de be sa si
 14 (gelijk zij die zich met vrees, moet zijn: gelijk zij die gevonden [= gekregen] hebben). De passage van regel 14 en 15 wordt nu nog minder duidelijk. Misschien is 'gafaning' een verbastering van 'gevangenis'. De vertaling wordt dan: (Iemand die de Heilige Geest niet eerbiedigt, zal hebben gevangenis [straf], zoals zij die gekregen hebben gevangenis [straf] voor Jezus Christus)
 17 aga a sondoe, moet zijn: aga sondoe (*de* weglaten)
 18 konni, moet zijn: konoe (Als er geen koning is om grote strijd te beëindigen)
 245 2 noto, moet zijn: noti
 3 sori me, moet zijn: sori mi
 5 ala, moet zijn: aga
 12 ma e ting, moet zijn: ma ete (maar toch)
 15 doekositisi, moet zijn: aoekositisi
 16 oetibo, moet zijn: okoetobo
 247 2 mi begi, moet zijn: mi begi joe (ik verzoek U)
 15 foe a gi, moet zijn: foe agi (van honger)
 19 ma wi, moet zijn: ma na wi
 249 1 oema ana man, moet zijn: oema aga man
 10 de piki ge, moet zijn: de piki gi
 12 gimi, moet zijn: gi mi
 22 wi, moet zijn: mi
 251 12 (besturen mijn hart voor mij)
 253 1 (voor de gelovigen in God moest Hij)
 4 kaba, moet zijn: baka; a ga, moet zijn: aga
 6 (Maak dat wij vinden onze rust)
 7 Het tweede gedeelte van deze regel is niet duidelijk. Misschien is *ke* hier *kve* (schreien); vergelijk p. 247 regel 15.

Januari 1968

NASCHRIFT

Kort nadat dit artikel gereed was maakte Prof. Dr. J. VOORHOEVE ons opmerkzaam op een publicatie van DAVID DALBY (Londen), 'A survey of the indigenous scripts of Liberia and Sierra Leone: Vai, Mende, Loma, Kpelle and Bassa' (*African Language Studies* 8, 1967, p. 1-51). Van deze schriftsoorten is het Bassa alfabetisch; de andere vier zijn syllabeschriften. De auteur kondigt een vervolg aan, in hetzelfde tijdschrift, 1968, waarin hij een gedetailleerde vergelijking zal geven van deze schriftsoorten, alsmede van vier andere Westafrikaanse schriften, nl. het Bete (syllabisch), het Oberi-Okaimé alfabet (Ibibio-Efik), het Bamum (o.a. syllabisch), het Bagam (syllabisch) en het Afaka-schrift: 'The indigenous scripts of West Africa and Surinam - their inspiration and design'.

Bij lezing van het uitermate belangrijke en boeiende artikel van 1967 werd wij den getroffen door een aantal overeenkomsten met het Afakaschrift. De voornaamste laten wij hier volgen:

1. Afgezien van het Vai, dat uit het eerste kwart der negentiende eeuw stamt, zijn bovengenoemde autochtone Westafrikaanse schriftsoorten op één na (het Bete is van 1956) ontstaan in het begin van onze eeuw. Ook het Afaka-schrift ontstond in deze periode (1908): het komt chronologisch tussen het Bamum (1903) en het Bagan (1910). Een merkwaardige zaak: een 'explosie' van inheemse schriften in West-Afrika valt in dezelfde periode (1900-1930) als het ontstaan van een syllabeschrift van Bosnegers in Zuid-Amerika!
2. Genoemde Westafrikaanse talen hebben een duidelijke C.V.-structuur in de syllabe (alle lettergrepen bestaan uit een medeklinker, gevolgd door een klinker, of uit een enkele klinker; er zijn dus slechts 'open' lettergrepen). Zo'n syllabestructuur leidt als het ware natuurlijk tot een lettergreepschrift. - Ook het Negerengels vertoont die duidelijke C.V.-structuur; ook het Afaka-schrift is een lettergreepschrift.
3. In bovengenoemde schriftsoorten vinden wij pictogrammen, ideogrammen en alfabetische tekens. Eveneens bij AFAKA. Pictogrammen: *oe* (koe): vishaak. Ideogrammen: *neng* (naamkruisje van een analfabeet); *fo* (vier strepen); *kong* en *go* (een streep naar de lezer toe en van de lezer af). Alfabetische tekens: *a* en *o*. Verder: *toe* (II). Voor de termen pictogram en ideogram zie GELB (op. cit. p. 248-253): 'Terminology of Writing'.
4. In minstens drie van de Westafrikaanse schriftsoorten is het memoriseren gebaseerd op een vaste volgorde der tekens, constateert DALBY. Hij zegt daar verder niets over; wij menen de achtergrond van die vaste volgorde te hebben getoond (p. 253).
5. In een droom verscheen aan de schepper van het Vai-schrift een blanke ("a tall, venerable looking white man"). Ook AFAKA spreekt van een blanke ("a bakara di gi Afaka a papira", II, p. 233 regel 1). DALBY merkt o.i. terecht op dat men hier niet per se aan een Europeaan hoeft te denken, omdat geesten die in dromen verschijnen in West-Afrika meestal wit zijn.
6. DALBY (p. 9) schrijft: "Writing was associated with revealed religion, with political and economical power and with superior material civilisation". Dit geldt letterlijk voor het Afaka-schrift!
7. De beoefenaars van het 'Boek' namen een 'boeknaam' aan. Zo was de boeknaam van AFAKA: Oesa, van ABENA: Mi Wan. Ook DALBY (p. 9)

vermeldt deze gewoonte, nl. bij de Vai: "Kali Bara, whose 'book-name' was Rora".

8. AFAKA presenteerde zijn schrift niet als een eigen uitvinding maar als een openbaring van boven; waarschijnlijk zou een schrift dat van een der hunnen kwam geen schijn van kans gehad hebben bij zijn stamgenoten (waarmee wij natuurlijk niet willen zeggen dat AFAKA's verhaal op de fantasie berustte). Ditzelfde vinden we bij de meeste van de genoemde Westafrikaanse schriften. DALBY (p. 26) schrijft: "Schmitt considers that the inventors of the Vai and Bamun scripts were encouraged in their efforts by actual dreams, resulting from their previous reflections on the subject. It seems perhaps more likely, however, that the inventors in question were shrewd enough to appreciate the attitude of their own peoples, and that they therefore preceded the introduction of their scripts with stories of revelation and accompanying tabus. They are likely to have appreciated the much greater respect which would attach to their discovery, and to themselves, if the creation of their scripts were presented as spiritual revelation rather than as intellectual invention".

Ondanks deze verrassende parallellen menen wij niet dat het Afaka-schrift uit een van deze Westafrikaanse schriftsoorten ontstaan is. Wel moeten we constateren, dat er, niettegenstaande eeuwenlange scheiding, een zeer grote overeenkomst in cultuurpatroon bestaat tussen de Westafrikanen en de Zuidamerikaanse Djoeka's en dat die Djoeka-gemeenschap cultureel een zeer sterk behoudend karakter heeft (aangenomen dat er geen recent contact heeft plaatsgevonden tussen een Vai-neger en Afaka of een der zijnen).

Bij correspondentie met Dr. DALBY over deze zaken bleek, dat ook hij tot de conclusie was gekomen dat het Djoeka-schrift zich onafhankelijk van de Westafrikaanse schriften ontwikkeld had. Hij deelde ons mede dat hij in zijn vervolgartikel ook het Afaka-schrift betrokken had bij zijn vergelijking van autochtone Afrikaanse schriftsoorten, dat hij bovengenoemde conclusie daarin vermeld had en dat hij "was very relieved indeed that you will be opposing Ratelband's suggestion... So we can be very happy that we have reached the same conclusions independently".

Mei 1968

SUMMARY

This article deals with an indigenous syllabic script of the Djuka, a tribe of Bush-negroes in Surinam, South America, descendants of run-away African slaves in the 18th century. The script was invented in 1908, but after a period of expansion in the 1920's the number of active supporters declined to probably less than ten people still living today.

Contents

A bibliography of everything published on the subject of the script, totalling 11 articles.

The names and personal details of eight still active 'bookmen', whom we found after a search in the Djuka region of the Surinam interior.

A list of published texts in the Afaka-script and the publication, transcription and translation of some newly found material.

The table of syllabic signs published by Father MORSSINK, a Catholic Missionary.

A schedule of the signs and their sound values as we think correct.

A critical review of the other published 'keys' with an indication of their errors.

The origin of the script as told by AFAKA himself and by some others. Discussion and rejection of possible influences on the script of the Roman alphabet, the Amerindian petroglyphs in Surinam, and the motifs in Bushnegro woodcarving.

Comparison of the script with the Vai list of signs as published by KOELLE, FORBES, DELAFOSSE and the University of Liberia, with the conclusion that AFAKA's script is not derived from the Vai.

Importance of the fixed sequence in which the signs are recited by the 'bookmen', considered in relation to the way the inventor of a syllabic script has to compile his original list of sounds and signs.

Possible explanation of seven of AFAKA's signs as alphabetic characters, pictograms or ideograms.

Discussion of the need for further knowledge about the tribal languages of Surinam, their phonological system, their vocabulary, their mutual differences, and their divergences from the Negro-English of Paramaribo and the coastal area.

Corrections of transcription and translation in our 1963 publication of AFAKA texts.

Post-script concerning 'A survey of the indigenous scripts of Liberia and Sierra Leone' by DAVID DALBY (*African Language Studies* 8, 1967), in so far as this paper is relevant to our subject.

A note from Dr. DALBY on the fact that we have reached the same conclusion on the lack of any direct relationship between the Vai and Afaka scripts, as will be discussed by him in his second article: 'The indigenous scripts of West Africa and Surinam – their inspiration and design' (in press).

EEN ARCHIEFREIS IN WEST-INDIË IN 1965 (I)

DE 'CARIBBEAN ARCHIVES CONFERENCE' IN JAMAICA

Van 20 tot 27 september 1965 werd in Jamaica een archiefconferentie gehouden, georganiseerd door de University of the West Indies. In opdracht van de Nederlandse regering nam ik deel aan deze conferentie.

Het was de eerste keer, dat in West-Indië een aantal deskundigen op dit speciale terrein samenkwam om de problemen, die aan de zorg voor archieven zijn verbonden, te bespreken en door uitwisseling van ervaringen een betere samenwerking te verkrijgen tussen al die instellingen in het Caraïbisch gebied welke zowel archieven als losse manuscripten onder hun beheer hebben of die deze stukken ten behoeve van het universitair onderwijs moeten gebruiken. Ook waren uitgenodigd vertegenwoordigers van archieven en bibliotheken buiten het Caraïbisch gebied, waar eveneens Westindische bronnen te vinden zijn, alsmede specialisten uit andere landen met een georganiseerde archiefdienst.

Daar in West-Indië het ambt van archivaris voor de oude archieven op het ogenblik nog maar door een gering aantal personen wordt uitgeoefend, waren uit dit gebied zelf voornamelijk aanwezig bibliothecarissen en ambtenaren van de administraties die met het beheer van archieven zijn belast. Uiteraard was de University of the West Indies ruim vertegenwoordigd door haar docenten.

Voorzitster van het Conferentiecomité was de historica Dr. E. V. GOVEIA, auteur van o.a. *A study on the historiography of the*

Deze bijdrage geeft – in enigszins verkorte vorm – de inhoud weer van een gestencild rapport van 61 bladzijden (d.d. 16 mei 1966) dat in 1966 werd uitgebracht aan de Algemene Rijksarchivaris en aan de Stichting voor Culturele Samenwerking met Suriname en de Nederlandse Antillen (Sticusa). Het moge de lezer duidelijk zijn dat de beschreven toestanden slechts betrekking hebben op het ogenblik dat zij door schrijfster werden aangetroffen – te weten: herfst 1965.

British West Indies to the end of the nineteenth century (1956), terwijl het vice-voorzitterschap werd waargenomen door de gouvernementsarchivaris van Jamaica, de heer C. V. BLACK, de enige functionaris in geheel West-Indië die over een modern geoutilleerd archiefgebouw beschikt. Van de archivariissen in het Westindische gebied die deze taak op een modern – wetenschappelijke wijze vervullen, waren aanwezig de reeds genoemde archivaris van Jamaica, de archivaris van Barbados, M. J. CHANDLER, auteur van *A Guide to records in Barbados* (1965), de rondreizende archivaris van de University of the West Indies, E. C. BAKER, auteur van *A Guide to the records of the Leeward Islands* (1965) en de archivaris van Guadeloupe, J. P. HERVIEU. Eveneens was aanwezig de nieuw benoemde archivaris van (Brits) Guyana, Mr P. P. DIAL, die een speciale opleiding heeft genoten.

In de zittingen, die in een der universiteitsgebouwen op de zeer moderne en uitgestrekte Campus te Mona de gehele dag vrijwel onafgebroken plaatsvonden, werden verscheidene belangrijke problemen op archiefgebied aan de orde gesteld. Dank zij het relatief beperkt aantal deelnemers aan de conferentie, kon hierover diepgaand worden gediscussieerd en kwam men onderling in een nauwer persoonlijk contact dan dit in het algemeen bij internationale congressen het geval is. Voor mijn latere onderzoekstocht door het Westindische gebied bleken deze contacten van grote waarde te zijn.

Een aantal deelnemers aan de Conferentie had schriftelijke bijdragen ingezonden. Enige 'papers' waren ingediend door auteurs die niet op de conferentie aanwezig waren. Na een korte mondelinge samenvatting door de inleider, werden deze 'papers' in de zittingen besproken. Van de onderwerpen die meer in het bijzonder het beheer van archieven betroffen, kan genoemd worden het probleem hoe men de historische waarde van archivalia moet bepalen, en wel in het bijzonder in verband met de selectie voor de noodzakelijke vernietiging van stukken die voor de administratie hun waarde verloren hebben.

Als zeer belangrijk werd ook de opleiding van de toekomstige archivaris beschouwd. Het bleek, dat men in de gebieden in West-Indië die over opgeleide archivariissen beschikken, daartoe een beroep doet op de z.g. 'Metropolitan Countries', dus op wat in de koloniale periode in het Nederlands het moederland heette. Men was zich echter bewust dat dit zeker geen ideale oplossing is, omdat de archiefopleiding in die gebieden natuurlijk toegespitst is op specifiek locale toestanden.

Zeer urgent in een tropisch klimaat is ook een goede conservering van de stukken. Ook hierover werden de ervaringen uitgewisseld.

Bij al deze onderwerpen was er van de zijde van de beheerders van archivalia in het Westindisch gebied een duidelijk verlangen naar informatie over de ervaringen van landen met een reeds lang bestaande, goed georganiseerde archiefdienst.

Over de taak van de archivaris in het Westindische gebied werd zelfs een soort forum gehouden. Hieruit resulteerde een voorstel van de archivaris van Guadeloupe om een historische vereniging voor geheel West-Indië te stichten. Van deze vereniging, de 'International Caribbean Historical Association' zal iedere historicus en ieder die in zijn functie met archivalia te maken heeft, lid kunnen worden. Op gezette tijden zal men samenkomen, terwijl ook aan de uitgave van een vaktijdschrift wordt gedacht. Een eigenlijke vakvereniging van archivariissen kan men deze Association echter niet noemen; daarvoor is het ambt van archivaris in West-Indië nog te schaars. Het accent ligt nog sterk op de bestudering van de geschiedenis, de bevordering van Westindische historische studies, de onderlinge contacten en uitwisseling van onderzoekers, de vorming van een historisch documentatiecentrum en de organisatie van cursussen en conferenties voor de geschiedenis van het gebied. Archiefproblemen zullen in deze vereniging dus nog een min of meer marginaal karakter hebben. De grote afstanden tussen de eilanden en slechte communicaties zullen bovendien geregelde samenkomsten bezwaarlijk maken. Waarschijnlijk zal de uitgave van een tijdschrift nog het meest praktische nut blijken te hebben.

Een zeer omvangrijk en kostbaar project om de Westindische archieven in Europa te gaan verfilmen ontmoette kritiek. Gelukkig bleek men te beseffen, dat eerst hoognodig de verwaarloosde archieven in West-Indië zelf onder goed beheer moeten worden gesteld, vóór men tot ambitieuzer plannen overgaat.

Naast de bovengenoemde meer algemeen archiefttechnische onderwerpen waren een aantal nuttige overzichten van publieke en particuliere archieven ingediend. Deze betroffen de voormalige Brits-Westindische gebieden (Jamaica, Barbados, Trinidad & Tobago, Virgin Islands), Frans West-Indië (Guadeloupe en Guyane). De deelnemers uit Europa gaven overzichten van Westindische archivalia in Engeland, Frankrijk, Spanje en Nederland. In het overzicht dat ik voor Nederland opstelde: *A survey of the archives pertaining to the history of the Netherlands*

Antilles and Surinam in the General State Archives in The Hague, moest ik mij door de voorgeschreven beperkte omvang van de bijdrage, beperken tot de openbare archieven die op West-Indië betrekking hebben. Een lijst van stukken die aanwezig zijn in Denemarken en afkomstig van de voormalige Deense bezittingen in West-Indië (sinds 1916 de U.S. Virgin Islands) vestigde de aandacht op dit niet zo bekende materiaal.

Hoe zelfs zulk een droog onderwerp als archiefbeheer met nationalistisch sentiment geladen kan worden, bleek uit een zeer emotioneel voorgedragen betoog van een der deelnemers, die archieven wilde doen dienen als bewaarplaats voor folklore. Hiertegen rezen terecht ernstige bedenkingen, daar dit de taak van de archivaris zwaar zou belasten en hij voor de bewaring, presentatie en bestudering van dit materiaal noch over de vereiste deskundigheid, noch over de nodige ruimte beschikt. Folkloristische voorwerpen horen in musea thuis, welke overigens in West-Indië slechts op enkele plaatsen aanwezig zijn. Bij deponering in een archief dreigt bovendien het gevaar, dat het accent teveel op dit materiaal komt te liggen. Stellig moeten de folkloristische bronnen niet verloren gaan. Zij spreken de bevolking uiteraard veel meer aan dan de geschreven bronnen, afkomstig van de blanke kolonisator; te weinig echter wordt in West-Indië nog beseft hoe belangrijk ook deze archivalia voor de eigen geschiedenis van de gekleurde bevolking zijn.

De resultaten van de conferentie werden samengevat in een aantal aanbevelingen bestemd voor de regeringen in West-Indië. Als een van de voornaamste wensen kan worden genoemd de vestiging van een goed georganiseerde archiefdienst in al die landen die hierover nog niet beschikken. Hulp en raad bij de inrichting hiervan zouden kunnen worden verleend door reeds bestaande archieven. Sterk werd aangedrongen op een verantwoorde selectie van die archivalia welke bestemd zijn om te worden bewaard.

In het geval dat openbare archiefbewaarplaatsen aanwezig zijn, zullen deze ook plaats moeten bieden aan particuliere archieven in bruikleen of als schenking. Zelfs werd een suggestie toegevoegd om stukken die zich nog in particulier bezit bevinden, te inventariseren.

Grote aandacht dient te worden gegeven aan de opleiding van de toekomstige archivarissen en aan een behoorlijke bezoldiging van geschoold archiefpersoneel, dat in West-Indië over het algemeen nog onderbetaald wordt als gevolg ongetwijfeld van het geringe aanzien dat een archivaris daar geniet.

Ten aanzien van de archieven zelf werd openbaarheid en grotere toegankelijkheid bepleit, hetgeen door een goede inventarisatie kan worden bereikt.

In het algemeen werd aangedrongen op meer samenwerking tussen de verschillende gebieden. Men dacht hierbij aan de uitwisseling van documentatiemateriaal en inventarissen, aan gezamenlijk overleg bij het vervaardigen van microfilms van archiefstukken, terwijl in deze aanbevelingen ook de uitgave van een vaktijdschrift voor geheel West-Indië werd bepleit.

Het was vreemd, dat aan een wettelijke regeling van het archiefwezen tijdens de zittingen geen bespreking was gewijd. Integendeel meende ik hiertegen een zekere weerstand te bespeuren.

Als uiteindelijk doel van de zorg voor de archieven ziet men het schrijven van een samenvattende geschiedenis van het gehele Westindische gebied en dan niet alleen beperkt tot de politiek-staatkundige gebeurtenissen, maar een weergave van de gehele historische ontwikkeling van de Westindische maatschappij in al haar economische en sociale facetten. Men is zich daarbij terdege bewust van de grote verschillen in culturele achtergrond tussen de gebieden onderling, gevolg van de verschillende nationaliteit van de voormalige kolonisatoren. Zoals een van de autoriteiten het bij de openingsspeeches uitdrukte: een Westindische geschiedenis in Engelse, Franse en Nederlandse versie.

Hoewel het zeer intens en lang vergaderen slechts weinig tijd overliet voor andere activiteiten, waren niettemin een paar excursies ingelast. In de eerste plaats werd een bezoek gebracht aan het moderne archiefgebouw in het regeringscentrum Spanish Town, op enige afstand van Kingston gelegen. De archivaris had een kleine tentoonstelling samengesteld. Bovendien kregen de deelnemers een goed inzicht in de werkmethoden en de technische outillage van de restauratie- en reproductieafdelingen. Een belangrijk probleem is ook voor dit archief de vernietiging. Men beschikt echter over een 'intermediate repository'. Hier worden de stukken, die door de administratie zijn afgestoten, vóór zij definitief in de archiefbewaarplaats worden opgenomen, voorlopig gesorteerd, van stof en ongedierte ontdaan, terwijl de gehavende stukken naar de restauratieafdeling worden verwezen.

Het archiefgebouw, gelegen achter Old King's House, bevat twee etages, terwijl het in de toekomst met nog twee verdiepingen kan worden uitgebreid. Over dit archief heeft de heer BLACK een boekje samengesteld, *Our Archives* (1962), dat de tekst bevat van zes door hem voor de radio gehouden voordrachten. Ook aan het Institute of Jamaica in Kingston was een excursie gewijd, waar zich een belangrijke verzameling handschriften bevindt, die slechts ten dele is geïnventariseerd. Helaas bestaat op de vrij omvangrijke collectie kaarten geen enkele ingang.

DE TOESTAND VAN DE OPENBARE ARCHIEVEN IN
DE NEDERLANDSE ANTILLEN EN SURINAME IN 1965

ALGEMEEN

In verband met mijn aanwezigheid in het Caraïbische gebied ter bijwoning van de 'Caribbean Archives Conference', kreeg ik van de Stichting voor Culturele Samenwerking met Suriname en de Nederlandse Antillen een aanvullende opdracht een onderzoek in te stellen naar de aanwezigheid van historische bronnen in het Caraïbische gebied, die van belang kunnen zijn voor de geschiedenis van de Nederlandse vestigingen in West-Indië en de relaties van die vestigingen met andere eilanden aldaar in het verleden.

Door een betere kennis van de historische documenten in het Caraïbische gebied zou men kunnen nagaan in hoeverre deze stukken het historisch bronnenmateriaal van de Westindische archieven in het Algemeen Rijksarchief aanvullen, n.l. van die archieven, die deel uitmaken van de Eerste Afdeling, waarover ik het beheer voer. Dit zou het geven van inlichtingen door deze afdeling ter beantwoording van de steeds groter wordende stroom van vragen van wetenschappelijke onderzoekers vergemakkelijken, hoewel men dan wel moet kunnen verwijzen naar archieven, die onder deskundig beheer staan.

Bovendien sloot mijn onderzoek in opdracht van de Sticusa min of meer aan bij een dergelijk onderzoek, dat in Nederland door een van mijn medewerkers, drs M. P. H. ROESSINGH, chartermeester aan het Algemeen Rijksarchief, wordt verricht, ten behoeve van een door de International Council of Archives onder auspiciën van de Unesco opgezet project tot samenstelling van een Gids voor de bronnen voor de geschiedenis van Latijns Amerika, waarin ingesloten is het Caraïbisch gebied. In een aantal Europese landen en in de Verenigde Staten zijn daartoe onderzoeken gaande, voorzover het de bronnen voor Latijns Amerika betreft die in die landen aanwezig zijn. De heer ROESSINGH is speciaal belast met de samenstelling van het gedeelte dat de bronnen in Nederland zal bevatten. Voor dit onderzoek komen zowel de overheidsarchieven, de kerkelijke archieven als die van bedrijven en particuliere personen in aanmerking. Deze *Guide to the sources in the Netherlands for the history of Latin America* (General State Archives, The Hague, 232 pp.) werd in april 1968 gepubliceerd.

Helaas bleek het echter, dat mijn onderzoek in de Nederlandse Antillen en Suriname wel zeer werd bemoeilijkt door de soms verregaande staat van verwaarlozing, waarin speciaal de overheidsarchieven zich bevinden, met over het algemeen de gunstige uitzondering van de diensten van het Kadaster en Hypo-

theekbewaarder, Domeinkantoor en de Burgerlijke Stand, hoewel ook daar de registers soms in een zeer slechte staat verkeren door veelvuldig gebruik, de slechte kwaliteit van papier en inkt, en de verwoestingen door insecten aangericht. Restauratie van vele van deze registers zou daarom zeer gewenst zijn en in ieder geval microverfilming, opdat althans de inhoud bewaard blijft. Voor de uitoefening van de taak van deze diensten zijn de oude registers echter onontbeerlijk. De kerkelijke autoriteiten, en dan wel meer speciaal de katholieke, hebben over het geheel meer besef voor de historische waarde van de onder hen berustende stukken.

De toestand van de overheidsarchieven laat veel te wensen over. Getraind personeel dat een speciale opleiding heeft genoten voor het beheer van oud-archief (waarvoor een heel andere opleiding wordt vereist dan voor nieuw- of lopend-archief) is nergens aanwezig. Er is geen algemene archiefwetgeving die het archiefbeheer aan vaste regels bindt, waarbij wordt vastgelegd welke organen verantwoordelijk zijn voor de zorg van de archieven en wie de supervisie heeft.

Er zijn noch in Suriname noch in de Nederlandse Antillen waarborgen, welke onbevoegden verhinderen de overheidsarchieven als jachtterrein te gebruiken. Speciaal op de kleinere eilanden van de Nederlandse Antillen is hierdoor een heilloze verwarring aangericht en moeten zelfs gedeelten van de overheidsarchieven in particuliere handen zijn geraakt. Van enige contrôle op de overheidsarchieven is geen sprake. Noch de oude archieven, noch die van de lopende administratie zijn aan een gereglementeerde, op vaste tijden plaatsvindende inspectie van overheidswege onderworpen. In de Nederlandse Antillen wordt de inspectie van de lopende archieven ingevolge de Gouvernementsbeschikking van 12 oktober 1945, no. 153 door het hoofd van het Centraal Bureau voor Registratuur en Archiefzaken verricht. Zijn werkzaamheden te Willemstad laten echter niet toe dat hij zich geregeld naar de andere eilanden begeeft.

Wat de uitlening van archiefstukken betreft, moge ik wijzen op de zeer strenge voorschriften die daarvoor in de Europese landen gelden. Uitlening van archiefstukken kan alleen geschieden wanneer de nodige waarborgen aanwezig zijn voor een goede brandvrije bewaring en uitsluitend aan instellingen, die onder deskundig beheer staan. Nooit echter kunnen archiefstukken aan particulieren worden uitgeleend.

Regels voor de opname van de niet meer door de lopende dienst

gebruikte stukken worden noch in Suriname noch in de Nederlandse Antillen nageleefd, ook al door het gebrek aan opneemruimte van de archiefbewaarplaatsen. Geen vaste regels zijn vastgesteld volgens welke de overheidsadministraties hun overtollige papieren moeten vernietigen. Bij de afwezigheid van getrainde archivariissen kunnen deze ook niet bij die vernietiging als adviseurs worden ingeschakeld, waardoor historisch belangrijk materiaal zeer groot gevaar loopt te verdwijnen tengevolge van onoordeelkundig vernietigen door ambtenaren van de administratie van wie geen historische scholing kan worden verwacht. Voor Aruba bestaat een *lijst van voor vernietiging in aanmerking komende stukken* (vastgesteld bij Besluit Bestuurscollege 12 mei 1959, no. 167). Deze lijst heeft betrekking op stukken, dagtekenende van na de invoering van het registratuurstelsel (1939). Bij enkele categorieën, hierin opgesomd, wordt het criterium 'historisch belang' aangelegd.

Door de huidige beheerders, die hiervoor ook niet zijn opgeleid, worden de meest elementaire regels voor het ordenen en beschrijven van archieven niet toegepast. Alleen toch door het opstellen van inventarissen kunnen de archieven toegankelijk worden gemaakt, zowel voor het historisch onderzoek als voor de administratie zelf. Ook deze inventarissen behoren te worden opgemaakt volgens een uniform systeem met als leidend beginsel van ordening de oorsprong der stukken, volgens welke de archivalia moeten blijven onder het beheer van de bestuurslichamen of ambtenaren die ze ambtshalve hebben samengesteld of ontvangen, en wel op hun oorspronkelijke plaats in de betreffende archieven. Deze orde moet ook, wanneer zij in het oud-archief zijn opgenomen, worden gehandhaafd.

Een centraal archief, dat ruimte, accommodatie en uitbreidingsmogelijkheden heeft voor de opname van de door de lopende administraties niet meer gebruikte stukken, ontbreekt in de Nederlandse Antillen. Zulk een Centraal archief zou bovendien, behalve aan de overheidsarchieven, opneemruimte kunnen verlenen aan verzamelingen van particulieren, bedrijven en kerkelijke instellingen, waarvan vooral de beide eersten door gebrek aan belangstelling of ondeugdelijke behuizing dreigen verloren te gaan.

In de Nederlandse Antillen is geen centraal fotografisch atelier, waar de belangrijkste stukken, of die waarvan de toestand slecht is, kunnen worden gereproduceerd. Evenmin is er een restauratie-inrichting, waar de documenten, die door inwerking

van het tropische klimaat en door verwaarlozing in slechte staat verkeren, kunnen worden hersteld. (In de Nederlandse Antillen wordt in 1968 een begin gemaakt met de inrichting van een Centrale Archiefdienst, een Centrale Fotocopieërdienst en een Restauratie Afdeling, een en ander in samenwerking met het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.)

In Suriname is weliswaar een begin met centralisatie van de overheidsarchieven gemaakt, maar de archiefbewaarplaats is ook hier veel te klein en voldoet in geen enkel opzicht aan redelijke eisen van outillage.

Al deze problemen vragen ook buiten de Nederlandse Antillen in het Caraïbische gebied om een oplossing. Hierboven is reeds aangegeven, hoe diepgaand deze problemen op de archiefconferentie zijn behandeld en hoe grote aandacht werd besteed aan de ervaringen van die landen, die reeds over een goed georganiseerd archiefwezen beschikken. Zeker mag tot deze landen ook Nederland worden gerekend, waar reeds in 1918 het archiefwezen bij de wet werd geregeld. Bovendien beschikt Nederland in het Handboek voor het ordenen en beschrijven van oude archieven door MULLER, FRUIN en FEITH (dat reeds in 1898 werd gepubliceerd) nog steeds over een uitstekende leidraad, volgens welke reeds enige generaties van Nederlandse archivariissen zijn gevormd. Een handboek trouwens, dat ook in andere Europese talen is vertaald en ook buiten Nederland ingang heeft gevonden.

Wat de archieven in het Caraïbische gebied betreft, men heeft in het bijzonder in de voormalige Britse Westindische eilanden reeds een goed begin gemaakt. In dit verband werden ook reeds genoemd de in druk verschenen beschrijvingen volgens moderne methoden van archiefordening door de archivariissen CHANDLER en BAKER van de onder hun ressort behorende archieven.

Van de in Parijs aan de École des Chartes opgeleide J. P. HERVIEU, archivaris van Guadeloupe, vernam ik dat hij zoveel mogelijk de in staat van verwaarlozing verkerende archieven in het Franse Westindische gebied onder zijn ressort, wil laten overbrengen naar Basse Terre, waar zich het Centraal archief voor de prefectuur Guadeloupe bevindt, om deze te laten desinfecteren, restaureren en vervolgens te doen ordenen en beschrijven.

Een vergelijking met de Britse en Franse Westindische eilanden valt voor de Nederlandse Antillen, die op ander terrein (om slechts te noemen de sociale en economische toestanden) een vergelijking met hun buurlanden glansrijk kunnen doorstaan, zeker in hun nadeel uit. In de Nederlandse Antillen is nog niet het eerste begin voor een verantwoord archiefbeheer gemaakt, terwijl de toestand van de oude bestuursarchieven zo rampzalig is, dat wanneer niet op korte termijn wordt ingegrepen, al deze bronnen over niet al te lange tijd totaal verdwenen zullen zijn.

Hiermede gaat dan niet alleen een cultuurgoed van de Antilliaanse bevolking verloren, maar verdwijnen ook de bronnen voor een verantwoorde geschiedenis van het Antilliaanse gebied volgens moderne wetenschappelijke methoden.

NEDERLANDSE ANTILLEN

BENEDENWINDSE EILANDEN

Curaçao

De berging van een gedeelte van het *oud-archief van de vroegere gouvernementssecretarie* (tot 1939) voldoet aan redelijke eisen, hoewel de ruimte slechts gedeeltelijk van air-conditioning is voorzien (op het ogenblik dat dit rapport in druk verschijnt is de ruimte geheel air-conditioned). De stukken zijn in stalen kasten opgeborgen, maar de ruimte is veel te klein, zodat men geen enkele uitbreidingsmogelijkheid heeft. Daardoor kunnen noch de gedeelten van het lopend archief van de gouvernementssecretarie die hun belang voor de administratie verloren hebben, noch de archieven van andere overheidsdiensten worden opgenomen. Er is geen fotografische apparatuur aanwezig (thans, in 1968, is er een Xerox-copieën-machine aanwezig), en evenmin kunnen in slechte staat verkerende stukken worden gerestaureerd.

De inventarisatie van dit oud-archief is geheel onvoldoende. De archivaris, die reeds jarenlang hiermede bezig is, heeft het dossierstelsel volgens de code van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten op dit oud-archief toegepast. Men kan dit systeem, volgens welke de moderne administraties hun stukken opbergen, echter zeker niet gebruiken voor de oude archieven van vroegere administraties, die volgens een geheel andere wijze zijn gevormd. De oorspronkelijke organische orde van het archief wordt daardoor geheel verstoord en de oude ingangen (klappers, repertoria etc.) worden onbruikbaar.

De archivaris van het oud-archief is blijkbaar met dit systeem oorspronkelijk begonnen, omdat hij vragen om inlichtingen moest beantwoorden en daardoor stukken bij elkaar moest zoeken. In plaats van deze stukken weer op hun plaats terug te brengen, is hij integendeel nog meer dossiers volgens onderwerpen gaan samenstellen. Het resultaat is, dat alleen hijzelf nog de weg in zijn systeem weet te vinden. Heeft men toevallig stukken nodig over een onderwerp waarvoor de archivaris zelf belangstelling had, of waar al eerder navraag naar is gedaan, dan kan men in zijn inventaris of in de laden met codenummers een dossier vinden, maar men is dan in het geheel niet zeker dat men alle stukken over dit

onderwerp bij elkaar heeft. Het onderzoek zelf verder voort te zetten is vrijwel onmogelijk omdat men de oude klappers en indices niet meer kan gebruiken. De keuze van onderwerpen in de inventaris en de plaatsing van de stukken onder de onderwerprubrieken is geheel willekeurig en soms bijzonder vreemd. Ook de gedrukte werken, die in een goed geordend oud-archief niet mogen worden opgenomen, maar als een afzonderlijke verzameling gedrukte werken moeten worden beschreven, heeft de archivaris tussen zijn documenten gemengd, waarbij hij zeer vaak niet de naam van de auteur, jaar en plaats van uitgave vermeldt, zodat men niet weet of men met een handschrift of met een gedrukt werk te maken heeft. Ongeveer een derde gedeelte van het archief is op deze wijze 'bewerkt'. Hierdoor is echter ook een onderzoek in het resterende twee-derde gedeelte onmogelijk gemaakt.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat de archivaris – die inmiddels is gepensioneerd – bij de toepassing van het dossierstelsel op het oud-archief is aangemoedigd door de heer P. NOORDENBOS, eertijds directeur van het Registratueurbureau van de V.N.G. Bij de nieuwe ordening en beschrijving van het oud-archief van de gouvernementssecretarie kan evenwel een nuttig gebruik worden gemaakt van de gecodeerde dossiermappen (ongeveer 22 strekkende meter). De stukken moeten dan worden gelicht en op hun oorspronkelijke plaats in het archief teruggebracht, terwijl de gegevens in een kaartsysteem worden verwerkt. Onbruikbare codenummers vervallen, terwijl aanvulling kan worden gevonden in de onderverdeling van hoofdgetal 9 (geschiedenis) van de Universele Decimale Classificatie. Zodoende ontstaat, *naast de inventarissen* van de verschillende archieven in dit depot, een soort Algemene Index, te vergelijken met de systematische of alfabetische ingangen, die elders wel op groepen van archieven (notariële- of familie-archieven b.v.) worden vervaardigd. Deze Index kan naar behoefte worden aangevuld met gegevens, die tijdens de inventarisatie beschikbaar komen. Deze nieuwe ordening en beschrijving is een van de belangrijkste taken voor de op te richten Centrale Archiefdienst van de Nederlandse Antillen.

Anders dan in Nederland is het oud-archief in Willemstad niet openbaar en kan het alleen met een speciale toestemming worden geraadpleegd.

Het *nieuw of lopend archief van de gouvernementssecretarie* is volgens het registratuurstelsel geordend. Men gebruikt in Curaçao de code die ook in Nederland bij de gemeenteadministratie in gebruik is. Deze code voldoet echter niet geheel ten aanzien van de specifiek Curaçaose toestanden.

Hoewel de beheerder volgens zijn instructie de inspectie over de archieven van de landsadministratie heeft, kan hij deze inspectie wegens gebrek aan tijd niet in praktijk brengen (zie p. 267, 2^e al. e.v.). Bovendien is het *usance*, dat deze inspectie alleen plaats heeft wanneer een administratie hierom vraagt. De inspectie is dus niet dwingend voorgeschreven. Evenmin zijn er richtlijnen volgens welke de administraties stukken kunnen vernietigen, die hun belang voor de lopende dienst verloren

hebben (zie echter p. 268, r. 3 e.v.). De personeelsbezetting van het nieuw archief ondervindt moeilijkheden door het grote verloop onder de jong opgeleide krachten.

Bij het *Hof van Justitie* is men op het ogenblik bezig het oud-archief te verhuizen. Een gedeelte is overgebracht naar een ruimte, voorzien van stalen kasten en air-conditioning. Maar een groot gedeelte van het archief is nog opgeborgen in houten kasten, die binnenkort moeten worden afgebroken. Men heeft echter geen ruimte om de stukken uit die houten kasten ergens voorlopig op te slaan. De stalen kasten, waarin dit gedeelte van het archief zal worden opgeborgen, zullen pas tegen het einde van 1966 aanwezig zijn. (Inmiddels – 1968 – is het gehele oud-archief verhuisd naar de air-conditioned ruimte en aldaar in stalen kasten ondergebracht).

Ik kreeg de indruk, dat men om plaats te winnen en de inhoud van de houten kasten te minderen, zeer veel stukken aan het vernietigen is. Deze vernietiging is opgedragen aan een jonge klerk, (thans – 1968 – adjunct-commies) die, mede doordat hij geen enkele archief-opleiding heeft genoten, werkzaamheden moet verrichten die zijn kennis en krachten verre te boven gaan. Het zou wel bijzonder te betreuren zijn als door deze vernietiging historisch waardevolle bronnen zouden verdwijnen. De jonge klerk hanteerde ook het criterium 'historisch belangrijk', maar hoe kan deze jonge man met zijn ontoereikende opleiding, hierover oordelen?

Behalve processtukken bevinden zich ook de dubbelen van, en de bijlagen bij de acten van de Burgerlijke Stand nog in de houten kasten. Deze moeten bewaard blijven, maar kunnen in de toestand, waarin zij zich nu bevinden, als hoog opgestapelde losse vellen papier, niet worden verhuisd. Van te voren moeten zij bijeen worden gevoegd en in omslagen worden gedaan. De klerk kan hiervoor zelf geen tijd vinden en krijgt evenmin extra hulp. (Inmiddels – 1968 – zijn de dubbelen en bijlagen B.S. verhuisd naar een air-conditioned ruimte en aldaar in stalen kasten ondergebracht. Aanwezig zijn stukken betreffende Aruba vanaf 1831, Bonaire vanaf 1828 en Curaçao en Bovenwinden vanaf 1869). Van het oud-archief, voorzover het in de air-conditioned ruimte is overgebracht, is helaas ook de organische structuur verloren gegaan, daar men de delen uit de verschillende series chronologisch is gaan samenvoegen, waardoor de orde van de serie volkomen is verstoord. Hoewel dit systeem reeds dadelijk vastliep, werd deze verkeerde methode toch voortgezet. Ook hier zijn de oude ingangen onbruikbaar geworden.

Bij het Hof van Justitie bevinden zich de scabinale en notariële acten van Curaçao van 1846–1930, met een *deel* van de acten van Aruba. De rest bevindt zich op de andere eilanden.

Het bureau van de *hypotheekbewaarder* is in Willemstad in een zeer brandbaar gebouw boven een supermarket gevestigd. Er

zijn echter plannen voor een nieuw gebouw. (Deze plannen werden inmiddels gerealiseerd en het gebouw bevindt zich thans – 1968 – in Fort Amsterdam).

De hypotheekbewaarder heeft zijn registers laten microfilmen door een particulier fotograaf, maar dit blijkt zo weinig vakkundig te zijn geschied dat de films niet zijn terug te lezen in een leesapparaat. De hypotheekbewaarder wil nu zelf over een filmapparatuur beschikken, waarvoor hem credieten zijn toegestaan. Hij heeft op het ogenblik echter nog geen geschoold personeel. Een vijftiental hypotheekregisters is beplakt met plastic, een methode die in vakkringen ten sterkste wordt afgekeurd. De ervaring heeft geleerd dat bladzijden op een dergelijke wijze behandeld na een zekere tijd volkomen onleesbaar worden. Plastic kan worden gebruikt, maar dan volgens een geheel andere methode, het z.g. lamineren, waarvoor men speciale apparatuur dient te gebruiken. Inmiddels zijn een aantal registers met eigen apparatuur door deskundig personeel gefilmd. (Zie ook p. 269).

Ook het hoofd van het *Kadaster* in Willemstad doet moeite de beschikking te krijgen over een microfilmapparatuur en wel in samenwerking met de Burgerlijke Stand in Willemstad. Hij heeft zich zeer grondig in de technische problemen verdiept en hierover een gedegen rapport opgesteld. Hij beschikte reeds wel over technisch geschoold personeel dat met deze kostbare en verfijnde apparatuur weet om te gaan. Volgens de plannen zal de aan te schaffen filmapparatuur, waarvoor echter nog geen credieten zijn toegestaan, aan andere diensten kunnen worden uitgeleend en dan vooral aan die instellingen, welke archieven nu min of meer door de slechte toestand verloren dreigen te gaan. (Vgl. aantekeningen over een Centrale Fotocopieerdienst op p. 270).

De gezaghebber van het eilandgebied Curaçao oordeelde het niet van belang voor mij, dat ik mij oriënteerde over de vrij recente *eilandsarchieven*. Dat er in de ruimte waarin deze archieven geborgen zijn ook geen uitbreidingsmogelijkheid voor archieven van andere eilandsadministraties is, bewijst het feit dat het hoofd van *Openbare Werken* van Curaçao een gehele garage vol ongeordende oude stukken uit de 19de eeuw onder zijn berusting heeft. Deze stukken dienen te worden geordend en opgeslagen in een daartoe meer geeigende ruimte. Het gevaar dreigt, dat de garage voor andere doeleinden nodig is, en dat de stukken dan zullen moeten worden vernietigd. Voor de kennis van de geschiedenis van Curaçao in de 19de eeuw kunnen deze stukken zeker belangrijke gegevens bevatten. Ook oude kaarten kunnen zich hieronder bevinden. Het zou wel zeer te betreuren zijn als ook deze bronnen zouden worden vernietigd. (Inmiddels – 1968 – is de vernietiging van stukken *bij alle eilandsdiensten* tot nader order stopgezet).

De *Burgerlijke Stand* van Curaçao, ook een eilandsdienst, is

gevestigd in een gerestaureerd herenhuis aan het Waaigat. De oude registers zijn opgesteld in een air-conditioned ruimte, in stalen kasten. Gelden zijn aangevraagd om deze ruimte ook brandvrij te maken. Er is indertijd een inventaris van de oude registers opgemaakt. Volgens het hoofd van deze dienst zijn de reeksen geboorte- en overlijdensregisters volledig bewaard, met uitzondering van een overlijdensregister van 1832, terwijl de inschrijvingen van huwelijken en echtscheidingen reeds teruggaan tot 1817. Tevens is bij deze dienst bewaard een doopboek van de katholieke kerk van 1819-1832. Ook slavenregisters zijn aanwezig.

In 1931 pas werd een bevolkingsadministratie ingevoerd. Voor de periode 1831-1869 zijn enige registers van burgerschap van grotendeels niet-Curaçaose ingezetenen bewaard. Na 1869 zijn er in het geheel geen gegevens over de bevolking. Vele registers verkeren in een zeer slechte toestand. Zowel restauratie als microverfilming zijn dringend noodzakelijk.

Van de overheidsdiensten in Curaçao zijn alleen de bovenstaande, die alle in het bezit van oude documenten zijn, door mij bezocht. Wellicht zouden nog andere overheidsadministraties in Curaçao in aanmerking komen, maar de beperktheid van mijn tijd waarin ik mijn aandacht ook aan de niet openbare archieven moest geven, stond mij niet toe mijn onderzoek ten aanzien van de overheidsarchieven in Curaçao verder uit te strekken.

Aruba

Hier bezocht ik in de eerst plaats het Centraal Bestuurskantoor. Aangezien de archivaris niet aanwezig was, werden mij door een der archiefverzorgers van het nieuw of lopend archief inlichtingen verstrekt. De scheiding tussen oud- en nieuw-archief valt ook in dit bestuurskantoor bij het jaar 1939, na welk jaar de stukken volgens het registratuurstelsel zijn geordend. Het archief van vóór de invoering van het registratuurstelsel was oorspronkelijk opgeslagen in het voormalige landskantoor. Het was daar blijven staan, ook toen het bestuur naar een ander gebouw werd verplaatst. Maar in dit nieuwe gebouw heeft men blijkbaar geen ruimte voor oud-archiefberging uitgespaard, een vreemde handelwijze, waarmee ik eveneens op Bonaire en de Bovenwindse Eilanden kennismaakte en die de oude archieven ook daar noodlottig is geworden.

In 1958 kwamen op verzoek van het eilandsbestuur uit Nederland twee registratoren om te assisteren bij het nieuw of lopend archief. Deze heren hebben zich toen op verzoek van het eilandsbestuur eveneens met het oud-archief bemoeid, dat toen nog op het oude landskantoor stond. Zij hebben van deze stukken een uiteraard zeer summiere lijst opgesteld. Het gebouw echter waar deze stukken stonden moest circa 2 jaar geleden geheel worden ontruimd. Men heeft toen het gehele oude archief op een hoop in een oude schuur gegooid. Op mijn aandringen kreeg ik ook de inhoud van deze schuur te zien; ik was toen wel zeer ontzet, te meer daar dit mijn eerste ervaring van een dergelijke meer dan schandelijke verwaarlozing was. De schuur heeft een plaatijzeren dak, de muren reiken echter niet tot dit dak, zodat wind, regen, stof en insecten al twee jaar lang vrij spel hadden. Ook andere diensten beschikken over sleutels van de schuur en maken er gebruik van om hun overvloedige papieren neer te werpen, waarschijnlijk ook soms stukken, die wel vernietigd kunnen worden, met het gevaar, dat dan tegelijk het waardevolle materiaal wordt opgeruimd. Volgens de lijst van de registratoren moeten zich, behalve het gehele archief van de gezaghebber, ook alle notariële acten vanaf 1849, zelfs stukken vanaf 1816, in deze hopen door insecten aangevreten oud papier bevinden. Behalve deze hopen lagen ook enige eveneens door insecten aangevreten oude koffers verspreid op de grond. Uit één daarvan trok ik eveneens 19de-eeuwse brievenboeken van de gezaghebber, echter over de jaren die niet op de lijst van de registratoren voorkwamen. Blijkbaar dus een gedeelte van het archief dat die heren niet gezien hadden. Op dat ogenblik was het onmogelijk ook maar een enkel stuk uit deze hoop oud vuil te traceren. Een bijzonder ergerlijke toestand, die ik eveneens op St. Eustatius en op Saba zou aantreffen. Het schijnt bovendien dat het door onvoldoende contrôle mogelijk is geweest, dat hele stukken van dit archief in het bezit van particulieren zijn geraakt. (Eind januari 1968 zijn alle stukken uit de schuur overgebracht naar een klein air-conditioned depot met stalen rolkasten, in het nieuwe bestuurskantoor. De stukken, geïnventariseerd door de registratoren zijn verpakt en bevinden zich over het algemeen in goede staat. Er is een klein aantal niet verpakte stukken aanwezig, deze zijn veel meer beschadigd. De totale hoeveelheid liet zich moeilijk schatten bij een bezoek van drs. ROESSINGH in februari 1968, doch zijn indruk was dat er heel wat verloren is gegaan).

Over de andere overheidsarchieven op Aruba kan ik kort zijn. Het *kadaster* en de *hypotheekbewaarder* zijn in éénzelfde gebouw ondergebracht, met een gemeenschappelijke air-conditioned kluis voor de hypotheekregisters. Bovendien is een particulier archief, afkomstig van de laatste rooimeester, hier eveneens gedeponneerd.

Het hoofd van het kadaster ondervindt echter moeilijkheden door het ontbreken van de oude notariële acten om de eigenaren van de gronden te kunnen vaststellen, acten, die zich waarschijnlijk in de hopen oud papier in de bovenvermelde schuur bevinden, zo zij niet reeds zijn vergaan.

Het *domeinkantoor* heeft geen andere stukken of kaarten dan van 1918 af, toen het eiland in kaart werd gebracht.

De *Burgerlijke Stand* op Aruba is gehuisvest in een niet-air-conditioned ruimte. De registers zijn wel in stalen kasten geborgen. Verscheidene zijn echter in een zeer slechte staat. Er is geen inventaris van de registers. Volgens het hoofd van deze dienst zouden er geen hiaten in de registers zijn, maar men kon mij geen nauwkeurige opgave verstrekken.

Mij ontbrak helaas de tijd nog andere overheidsadministraties te bezoeken.

Bonaire

Het *archief van het eilandsbestuur* blijkt uit drie gedeelten te bestaan. Het lopend archief bevindt zich van 1955 af in het huidige bestuurskantoor. Een gedeelte van het oud-archief, van circa 1846 tot circa 1930 staat nog steeds in het oude gebouw, dat niet meer als kantoor wordt gebruikt maar waarin sinds kort een aquarium is gevestigd ter bevordering van het toerisme.

De stukken zijn geplaatst op planken, vlak achter de niet geheel afgesloten ruimte van het aquarium, dat een gedeeltelijk onder water staande vloer heeft, waarboven zich de bakken met vissen bevinden. Deze vochtige, tropische ruimte is natuurlijk fataal voor de oude stukken; bovendien kan men gemakkelijk bij deze oude stukken komen. Van dit gedeelte van het oud-archief is kort geleden een lijst opgemaakt omdat de autoriteiten in Bonaire dit archief graag naar Willemstad hadden willen laten overbrengen. De archivaris op Curaçao zou echter tegen dit overnemen bezwaar hebben gemaakt. Ook hier zouden door onbevoegden grote stukken uit het archief zijn gelicht. Hetgeen van dit oud-archief is overgebleven – circa 15 strekkende meter – zal binnenkort echter toch naar de Centrale Archiefdienst in Willemstad worden overgebracht.

De *hypotheekbewaarder*, die tezamen met het *kadaster* in éénzelfde gebouw huist, verzekerde mij, dat het kadaster niet de beschikking over oude kaarten heeft. De hypotheekregisters zijn bewaard vanaf 1869, maar geborgen in een niet-brandvrije, niet van air-conditioning voorziene ruimte. Verscheidene registers verkeren in een slechte toestand.

Ook de *Burgerlijke Standsregisters* zijn niet brandvrij opgeborgen. Volgens de informatie die ik kreeg, zouden zij van 1831 af zonder hiaten zijn bewaard. Men liet mij echter niet zien in welke toestand deze registers verkeren. Later bleek mij dat deze toestand veel te wensen overliet.

Volgens de ontvanger, die in Bonaire tevens als notaris dienst doet,

zijn er van vóór 1951 geen financiële stukken bewaard, daar alle stukken naar Willemstad werden opgestuurd. De notariële acten zijn in stalen kasten in een air-conditioned ruimte geborgen. Ik vernam echter niet of deze stukken van 1869 af zonder hiaten aanwezig zijn. Het gedeelte 1846-1869 zou zich in de Griffie van het Hof van Justitie in Willemstad bevinden. (Drs. ROESSINGH trof ze daar echter begin 1968 niet aan.)

DE BOVENWINDSE EILANDEN

St. Maarten

Het *bestuursarchief* van St. Maarten ontbreekt geheel, met uitzondering van een aantal journalen van de gezaghebber van circa 1883-1950, die in de kamer van de gezaghebber worden bewaard. In een kast in een ander gebouw, dat nu door een andere dienst wordt gebruikt, bevinden zich een aantal bundels met correspondentie uit de 20-er jaren van deze eeuw. Deze bundels vullen niet meer dan twee kleine planken.

Volgens informatie, die ik pas kreeg nadat ik St. Maarten weer had verlaten, was er enige jaren geleden naast het bestuurskantoor een garage waar het oud-archief werd bewaard. Deze garage is verdwenen en op die plaats bevindt zich nu een modern winkelpand. Dit oud-archief zou naar Willemstad zijn gezonden. Het oud-archief, met stukken vanaf 1830 blijkt zich te bevinden in een kamer van het pand tegenover het bestuurskantoor. Het gedeelte tot 1939 zal naar Willemstad worden overgebracht (circa 15 strekkende meter).

De *Burgerlijke Standsregisters* in St. Maarten zijn opgeborgen in een houten gebouw en verkeren in een heel slechte toestand. Ik heb de boeken op orde gezet en een lijst opgemaakt. Zowel de geboorten- als huwelijksregisters zijn bewaard van 1816 af, de overlijdensregisters van 1850 af. Behalve een register van vrijgemaakte slaven van 1863, bevindt zich bij deze delen ook een register van burgerschap uit 1863, met alle mogelijke gegevens over in de kolonie gevestigde personen in dat jaar, waarbij ook de plaats van herkomst wordt vermeld, ongetwijfeld van grote historische betekenis. Van de klapper op dit burgerschapsregister waren echter nog slechts onleesbare restanten over, die in stof uiteenvielen.

In het Stadhuis van Philipsburg is de griffie gevestigd. De ontvanger fungeert ook als notaris. Hij toonde mij repertoria van de *notariële acten*, teruggaande tot 1800. Repertoria dus gedeeltelijk op acten, die zich in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag bevinden en op de acten na 1845, die nu in het kantoor van de hypotheekbewaarder, hoofd van het kadaster, berusten.

Deze notariële acten bevinden zich in een verre van bevredigende toestand, men had ze beter in de air-conditioned van het Hof van Justitie in Willemstad kunnen laten, waar zij oorspronkelijk hebben berust. Het gaat hier om 34 delen acten, verleden voor de functionarissen belast met de waarneming van het notarisambt in St. Maarten en aanverwante stukken van 1830 tot 1869. Idem 30 delen acten verleden in St. Eustatius 1828-1870 en 5 delen in Saba, 1825-1866. De scheiding van de stukken bij de zending naar Nederland is dus veel vroeger dan 1846 voor die welke in de kolonie achterbleven.

Op verzoek van de hypotheekbewaarder heb ik een gedetailleerde inventaris van deze stukken gemaakt. Een 25-tal delen bevindt zich in een zeer slechte toestand, zodat het gebruik hiervan, voordat deze registers zijn hersteld, zeker is af te raden. Maar deze registers zijn juist naar St. Maarten teruggezonden ter bestudering ten behoeve van de kadastrering. Vóór men hiertoe overgaat zouden deze registers moeten worden hersteld en de inhoud gemicrofilmd, hetgeen wellicht op het Algemeen Rijksarchief in Den Haag zou kunnen geschieden. (Vergelijk echter p. 269, 1^e alinea).

De notariële acten na 1869 zijn in het stadhuis opgeborgen in stalen kasten, maar in een houten gebouw. De ontvanger-notaris beschikt niet over oud-archief in zijn functie van *ontvanger*.

In het archief van de griffie van Philipsburg zijn de *rechterlijke stukken* van 1920 af bewaard; het algemeen register van 1919 af en in- en uitgaande stukken en verbalen van 1920 af; de laatste vertonen echter grote lacunes. Van 1953 af worden de stukken door de rechter naar Curaçao medegenomen. De rechterlijke stukken verkeren in een slechte toestand wegens aantasting door insecten.

Saba

Op dit eiland is de toestand van het *bestuursarchief* eveneens meer dan treurig. Dit archief bevindt zich in het niet meer gebruikte oude bestuurskantoor, dat binnenkort zal moeten worden afgebroken. Volgens unanieme verklaringen van de ambtenaren stond dit archief oorspronkelijk in mappen op planken. Maar ook hier is door onbevoegden met historische belangstelling weer ergerlijk huisgehouden en ligt het oud-archief nu als waardeloos papier op een hoop. De administrateur van het eiland, die pas vrij recent in dienst is, heeft alles in deze staat laten liggen, bevreesd om wat er nog aan orde over mocht zijn te verstoren. Hij hoopt dat hij spoedig een kracht met kennis van zaken krijgt om deze chaos te laten ordenen.

Het *lopend archief*, dat zich in het huidige bestuurskantoor bevindt, is vrij recent, voornamelijk na circa 1920. Dit archief is opgeborgen in een aantal houten kasten waarin termieten huizen.

Bovendien is er vrijwel geen uitbreidingsmogelijkheid. Er zijn echter plannen de houten kasten door stalen te vervangen.

In dit gebouw zijn ook de *Burgerlijke Standsregisters* geborgen, die dringend restauratie behoeven. Zij zijn in een bijzonder slechte toestand, terwijl ze geregeld moeten worden gebruikt voor het geven van uittreksels, met het gevaar dat zij geheel onleesbaar worden en uiteenvallen. Geen van de registers gaat verder terug dan 1871 (huwelijken van 1871 af, geboorten en overlijden van 1876 af). Er zijn enige copiën van oude registers van 1852.

De *hypotheekregisters* gaan niet verder terug dan 1876. Blijkbaar is de registratie op Saba pas in dat jaar en niet reeds in 1869 ingevoerd. De registers van inschrijving beginnen pas in 1879, en in 1884 werd begonnen met de dagafsluitingen.

De *notariële acten* zijn eveneens in het huidige bestuurskantoor bewaard van 1869 af, weliswaar in een stalen kast maar op primitieve wijze als losse vellen opgeborgen. Slechts één ingebonden deel over de periode 1865-1872 is aanwezig. Repertoria beginnen in 1884 en lopen verder door tot op heden, echter met hiaten. De notariële acten van vóór 1869 bevinden zich in het hypotheekkantoor in Philipsburg.

Op Saba zijn geen *rechterlijke stukken* bewaard, daar de rechters de stukken medenemen naar Willemstad.

De stukken, die de administrateur in zijn functie als *ontvanger* opmaakt, of ontvangt, bevinden zich in zijn lopend archief, voorzover zij niet naar Willemstad worden opgezonden.

Het is mogelijk, dat zich in de hoop vuil papier, die heden het oud-archief van Saba vormt, nog Burgerlijke Standsregisters van vóór 1876, of notariële stukken van vóór 1869 bevinden. (De toestand op Saba bleek in februari 1968 ongewijzigd te zijn.)

St. Eustatius

Ook op dit eiland bevindt het *oude bestuursarchief* zich in een afschrikwekkende staat.

In het bestuurskantoor is in enige kasten van hout het lopend archief geborgen. Eveneens bevinden zich hier de Burgerlijke Standsregisters en hypotheekregisters, maar het eigenlijke oud-archief is te vinden in vijf niet van de buitenlucht afgesloten kelderruimten, in een volkomen chaos. Van deze chaos geeft men ook hier degene die de wanorde in de Bonaireaanse en Sabaanse archieven veroorzaakte en die ook hier vele stukken moet hebben medegenomen, de schuld. Na mijn bezoek aan St. Eustatius is het oud-archief uit de kelderruimten geschept en in vijf cellen

van de niet meer gebruikte gevangenis naast het bestuurskantoor neergegoot. De deuren van de cellen, die aan een geheel begroeid binnenplaatsje zijn gelegen, stonden bij het bezoek van drs. ROESSINGH in februari 1968 open. Hij trof daar o.m. het rechterlijk archief van 1781-1800 aan, ten dele buiten tussen de dorre bladeren liggend. Deze 18de eeuwse stukken (circa $\frac{3}{4}$ m³) zullen naar Nederland worden gebracht voor herstel en fotocopiëring en vervolgens in het Centraal Archief te Willemstad worden geplaatst.

In de hopen papier op St. Eustatius moeten zich de *notariële acten* van vóór 1918 bevinden, daar deze niet aanwezig zijn op het bestuurskantoor. Ook een op het bestuurskantoor ontbrekend hypotheekregister kan ergens in deze hopen liggen.

De registers van de *Burgerlijke Stand* in het bestuurskantoor, ook in een houten kast geborgen, waren geheel in wanorde.

Inschrijvingen van geboorten en overlijden zijn aanwezig van 1819 af, huwelijksinschrijvingen van 1833 af.

Op verzoek van de administrateur, ook eerst onlangs in dienst op St. Eustatius, heb ik deze stukken geordend en een lijst opgesteld; een werkzaamheid gedurende welke de kakkerlakken van alle kanten uit de kast sprongen. Geen wonder dus dat deze stukken, die voor een groot gedeelte niet ingebonden zijn, in een erbarmelijke toestand verkeren, hoewel ook zij geregeld moeten worden gebruikt voor het verstrekken van uittreksels.

SURINAME

Hierboven werd reeds gewezen op de gebrekkige en de te kleine bewaarplaats van het *Centraal Archief* in Suriname. Het houten, niet van air-conditioning voorziene gebouw, waarin het Centraal Archief is gevestigd en de annexe ruimten die voor archiefberging dienen, voldoen in geen enkel opzicht aan redelijke eisen wat betreft de beveiliging tegen brandgevaar, de bescherming tegen het tropische klimaat (warmte, vocht, insecten), overzichtelijkheid van opberging, snelle bereikbaarheid van de stukken, etc. De delen en bundels zijn in houten kasten geplaatst, soms liggend boven elkaar, wat de raadpleging bemoeilijkt. Bovendien is er een nijpend gebrek aan uitbreidingsmogelijkheid, waardoor er voor de archieven die door de lopende administraties worden overgedragen, niet genoeg plaatsruimte is. Daar de depôtruimten over verschillende gebouwen verdeeld zijn, is een efficient toezicht op het daar werkende personeel vrijwel onmogelijk.

Er zijn plannen om het Centraal Archief te verplaatsen naar een nieuw, waarschijnlijk wel van air-conditioning voorzien gebouw, maar naar schatting zal daar slechts voor $\frac{1}{3}$ van de tot het Centraal Archief behorende archiefverzameling plaats zijn. Deze verhuizing zal dus allerminst een oplossing van het ruimteprobleem brengen, maar kan zelfs gevaar van vernietiging van die archiefbestanddelen inhouden welke onbeheerd op daartoe ongeschikte plaatsen zouden moeten blijven opgeborgen.

De directrice van het Centraal Archief heeft in Nederland een diploma voor de verzorging van nieuw archief behaald. Helaas is een opleiding voor het examen wetenschappelijk ambtenaar 2de klasse voor oud-archief, die zij een korte tijd op het Algemeen Rijksarchief te Den Haag volgde, ontijdig afgebroken. Ook degene die de directrice bij afwezigheid vervangt, heeft slechts een diploma voor de verzorging van nieuw of lopend archief, een opleiding die bij de verzorging en het beheer van oude archieven van administraties die op geheel andere wijze dan de huidige zijn gevormd, alleen maar een belemmering kan opleveren. Het gevaar dreigt dan dat men in het Centraal Archief principes van de moderne registratuur gaat toepassen op deze oude archieven. Een heilloze verwarring kan hierdoor ontstaan, waarbij men de oorspronkelijke organische structuur van de archieven verstoort, de oude ingangen onbruikbaar worden en het archief praktisch niet meer te raadplegen is.

Met klem moet daarom worden gewezen op de noodzaak van een speciale opleiding voor de beheerders van oud-archief.

Het Centraal Archief heeft een voor Nederlandse begrippen zeer uitgebreid personeel van 39 à 40 personen, maar volgens de directie is dit personeel geheel ongeschoold en ondeskundig. Bovendien verklaarde zij niet vrij te zijn in keuze en ontslag. Het resultaat van de arbeid van al deze lieden is dan ook bedroevend.

Ik kreeg de indruk dat de meeste van deze ongeschoolde krachten zich bezighouden met de ingekomen archieven op planken te zetten en aan de hand van lijsten te controleren of alles aanwezig is. In deze lijsten, opge maakt bij de overdracht van de archiefbestanddelen, is geen enkele orde te herkennen. Niettemin zijn zij de enige hulpmiddelen om de archieven te raadplegen. Zowel de slechte behuizing als het gebrek aan geschoold personeel wrekt zich bij het beheer en de toegankelijkheid van het Centraal Archief. Er is noch een algemeen overzicht van de daar aanwezige archieven, noch zijn er logisch ingerichte gedetailleerde inventarissen opgesteld volgens een uniform systeem voor de ordening van oud-archief. Zowel wetenschappelijke onderzoekers als de administratie zelf ontberen dus volledig een behoorlijk apparaat als ingang tot de in het Centraal Archief aanwezige verzamelingen. Onderzoekingen nemen veel te veel tijd in beslag en zullen in vele gevallen ook niet uitvoerbaar zijn bij gebrek aan een overzicht van het materiaal. Dit gemis aan goede inventarissen wordt zeker niet vergoed door de grote ijver en hulpvaardigheid waarmee de directrice individuele bezoekers van haar archief terzijde staat.

Als technische outillage beschikt het Centraal Archief alleen over een binderij. Scholing van de daar aangestelde krachten in de moderne restauratiemethoden zou zeker gewenst zijn. Helaas beschikt het Centraal Archief niet over een fotografisch atelier, dat zowel de inhoud van de in slechte toestand verkerende stukken kan vastleggen als opdrachten van wetenschappelijke onderzoekers zou kunnen uitvoeren.

Tot de verdiensten van de directrice moet zeker worden gerekend haar activiteit om zoveel mogelijk bedreigde archieven van de administraties naar het Centraal Archief te doen overbrengen. Maar daar er noch een dwingende inspectie noch vaste regels voor de vernietiging van archiefstukken bestaan, bereiken haar berichten van het verdwijnen van archiefstukken dikwijls helaas te laat. Ook haar te kleine archiefruimte belet haar zoveel archieven op te nemen als voor het behoud ervan noodzakelijk zou zijn. Naast gedeelten van archieven, die door de administraties vrij systeemloos zonder enige chronologische orde zijn overgedragen, is nog veel achtergebleven en is ook zeer veel onoordeelkundig vernietigd. Hierdoor zijn onherstelbare hiaten in het bronnenmateriaal ontstaan.

De kern van de collecties in het Centraal Archief wordt gevormd door het oud-archief van de *gouvernementssecretarie*, waarvan de hoofdseries min of meer chronologisch zijn geplaatst. Op enkele series in dit archief bestaan ingangen, als repertoria en klappers door de oude administraties zelf vervaardigd. Ook het geheim archief van de *gouvernementssecretarie* is van 1905 af in het Centraal Archief gedeponneerd. Uit de aantekeningen van de directrice noteerde ik nog enige andere gedeponneerde gedeelten van archieven, b.v. van de administratie van financiën, de dienst van de invoerrechten en accijnzen, het commissariaat voor de inlandse bevolking, openbare werken, parket, huis van bewaring, bureau van de statistiek. Al deze overnamen zijn echter vrij willekeurig en zonder scherpe chronologische scheiding geschied. Het is daardoor zeer moeilijk een overzicht te krijgen van het gehele aanwezige materiaal over een bepaalde periode en een bepaald onderwerp. Bij inventarisatie van deze archieven in het Centraal Archief zal dit ongetwijfeld tot grote moeilijkheden aanleiding geven. Aanvullend onderzoek in en zo nodig overbrenging van archieven der administraties zal noodzakelijk zijn, wil men verantwoorde inventarissen kunnen opstellen. In de toekomst is het zeker gewenst, dat er een veel nauwere samenwerking tussen het Centraal archief en de administraties ontstaat.

Behalve de gedeelten van archieven van overheidsadministraties in Paramaribo heeft de directrice ook gedeelten van archieven van sommige *districtscommissariaten* naar haar archief laten overbrengen, vooral als zij vernam, dat deze archieven verwaarloosd

werden en gevaar liepen te verdwijnen. Helaas vernam zij dit dikwijls te laat. Zo bijv. in het geval van het districtsarchief van Coronie, dat nog niet zo lang geleden in zijn geheel is verbrand. Een schandelijke maatregel, die de betreffende ambtenaren blijkbaar straffeloos hebben kunnen uitvoeren. Maar ook van de andere districtsarchieven is door bijzonder onoordeelkundig optreden van de betreffende ambtenaren zeer veel verloren gegaan.

Overgebracht naar het Centraal Archief te Paramaribo is bijv. een gedeelte van het *districtsarchief van Nickerie*, dat voornamelijk 19de-eeuwse stukken bevat. Veel moet ook uit deze periode verloren zijn gegaan, maar vooral zijn er grote hiaten in het begin 20ste-eeuwse gedeelte.

Ook aan het *districtsarchief van Commewijne* bracht ik een bezoek. Het archief is geborgen in een apart staand schuurtje. De sociologe, mevrouw Drs S. DE GROOT was hier enige tijd geleden geweest voor een onderzoek en – ongetwijfeld ontsteld over de toestand van de stukken – had getracht enige orde te scheppen. Bovendien had zij geadviseerd een binder aan het werk te zetten om de meest beschadigde stukken te restaureren en de losse stukken zoveel mogelijk samen te binden. Inderdaad was een binder bezig geweest, maar diens nuttige bezigheid was kennelijk vrij snel gestaakt. Er lag een stapeltje ingebonden delen, o.a. waren een aantal 19de-eeuwse overlijdensregisters ingebonden, maar het grootste deel van het archief was nog steeds niet veel meer dan een ongeordende hoop papier op de grond, ondanks dat men wist dat er ratten in het schuurtje huisden. Men is op het ogenblik bezig toeristen naar Commewijne te trekken, een soort openluchtmuseum is in wording met gebruikmaking van het oude fort en de kruithuizen in het fort. Het is niet te hopen, dat hieraan het schuurtje en inhoud ten offer vallen. Mijn ervaringen in de Antillen doen mij van toeristenattracties het ergste voor archivalia vrezen.

In *Albina (Marowijne)* zou nog een vrij omvangrijk ongeordend archief zijn in een bijzonder slechte behuizing. Men had hier bezwaar gemaakt tegen overbrenging naar Paramaribo. Opnieuw zou de directrice van het Centraal archief echter pogingen aanwenden het bedreigde archief in het Centraal archief te doen deponeren. Ook van het districtsarchief van *Saramacca* is een klein gedeelte overgenomen.

Het *districtsarchief van Paramaribo* bevat geen oude stukken, daar dit districtscommissariaat pas vrij recent is ingesteld.

Het *districtscommissariaat Suriname* is gehuisvest in een nieuw

gebouw. In een bijgebouw bevonden zich wat ongeordende stukken, maar het grootste deel van het oudere materiaal was ook hier verdwenen.

Van de districtsarchieven zijn dus schamele resten over, en nog slechts op een gedeelte hiervan heeft de directie van het Centraal Archief de hand weten te leggen.

Van de verdere administraties in Paramaribo die ik bezocht moeten genoemd worden: het *departement van economische zaken*, een nieuwe dienst die niet over oude stukken beschikt maar waarvan het lopend archief niet in een al te goede orde scheen te zijn.

Het *departement van onderwijs* had een aparte ambtenaar voor het archief. Er was echter geen inventaris van de stukken. Zij leken wel min of meer in een chronologische volgorde te staan. Het scheen mij, dat het archief niet erg ver terugging. Een aantal van de oudste stukken, beginnend in 1845, werd bewaard in een aparte kist maar bij opening bleken deze stukken danig door insecten en ratten aangevreten te zijn.

Aangezien mijn tijd beperkt was en ik behalve overheidsarchieven ook kerkelijke en particuliere instellingen moest bezoeken, heb ik mij bepaald tot de bovengenoemde archieven, die in het Centraal Archief zijn opgenomen of die daar eerlang zullen moeten worden gedeponneerd.

Van de andere overheidsinstellingen en diensten die in het bezit van oude archivalia zijn en deze ook in de toekomst in eigen beheer zullen houden, bezocht ik in de eerste plaats het *Hof van Justitie te Paramaribo*. Het archief verkeert daar echter in een deplorabele toestand.

Toen in het begin van deze eeuw de lokale archieven tot 1845 naar Nederland werden overgebracht, bleven de transportregisters in het Hof achter, ongetwijfeld op verzoek van de autoriteiten in Suriname. Van 1828 af had men deze registers behoorlijk ingebonden en waren zij in een aparte kast opgeborgen. Helaas lagen de veel belangrijker 18de-eeuwse registers in hun oude omslagen als een ongeordende hoop boven op elkaar. De griffier was kennelijk niet op de hoogte van het bestaan van deze zeer belangrijke registers, die teruggaan tot het eind van de 17de eeuw, een periode waarvan zelfs in de naar Nederland overgebrachte lokale archieven geen materiaal aanwezig is, daar de stukken in deze archieven over het geheel pas beginnen in 1740. Enige van deze oude transportregisters zijn in een slechte staat en dienen nodig te worden geres-

taureerd. Maar veel erger was dat, toen ik een lijst van deze stukken opmaakte alle registers tussen 1769 en 1828 bleken te zijn verdwenen. Van 1699 tot 1769 waren vijftientig delen aanwezig, van 1828 tot 1869 (in 1869 werd de dienst van de hypotheekbewaarder ingesteld) zijn 50 delen aanwezig. Het is mogelijk, hoewel weinig waarschijnlijk, dat de ontbrekende registers nog uit de chaos van de rest van het archief van het Hof van Justitie te voorschijn komen. Geschiedt dit niet, dan betekent de verdwijning van deze registers een onherstelbaar verlies, gezien de grote waarde van deze stukken voor de agrarische, sociale en economische geschiedenis van Suriname. Microverfilming van de nog resterende delen is zeer urgent, opdat althans de inhoud van deze zo slecht beheerde registers wordt bewaard.

Volgens de verklaring van de Griffier, die de onder zijn beheer staande archivalia alleen als 'ballast' beschouwde, was bij de laatste verhuizing, die door gevangenen was geschied van wie men zeker niet een zorgvuldige behandeling van dit in vele gevallen zeer fragiele materiaal kan verwachten, veel weggegooid. Het ergste moet dan ook worden verwacht van de verhuizing die binnenkort weer zal moeten plaatshebben als men het gebouw van het Hof van Justitie zal gaan restaureren.

De oude *notariële archieven* van 1846 zijn te vinden in de algemene bewaarplaats, waarover notaris D. A. SAMSON het toezicht heeft. Zijn klerk verzekerde mij echter, dat Dr J. A. SCHILTKAMP van deze registers een gedetailleerde lijst heeft vervaardigd. Ik moge daarom verwijzen naar het overzicht van deze protocollen in *De geschiedenis van het notariaat in het Octrooigebied van de West-Indische Compagnie* (1964; p. 353, 354).

Over de drie hieronder volgende diensten in Suriname die het beheer over oude archivalia hebben, kan ik gelukkig een meer waarderend oordeel hebben.

Het archief van de *Burgerlijke Stand* is geborgen in een stenen ruimte, afgescheiden van het administratieve gedeelte. Deze ruimte is echter niet van air-conditioning voorzien, noch zijn er stalen kasten. De ingebonden registers waren in vrij goede staat; er was echter geen lijst, zodat ik moest afgaan op de mondelinge mededelingen. De series van geboorte en overlijden beginnen in 1828, de erkenningen van geboorten werden tot 1916 in de registers bijgeschreven. In 1916 begint hiervoor een afzonderlijke serie. Huwelijksregisters waren zelfs van 1801 af aanwezig en echtscheidingen werden tot 1936 bijgeschreven; van 1936 af zijn ook hiervoor aparte registers ingesteld. Bovendien zijn er registers van de districten. Deze registers schenen niet verder terug te gaan in

een aaneengesloten serie dan 1864. Afzonderlijk waren een aantal oudere registers van de districten bewaard die, naar het mij voorkwam, echter hiaten vertoonden. Ik betwijfel of de districtsregisters na 1864 volledig zijn bewaard. Van deze registers verkeerden vele in een slechte staat, al waren zij wel ingebonden.

Het bevolkingsregister is in Suriname pas ingesteld in 1921; daarvóór zijn er kolonistenregisters met registratie van personen die zich in Suriname vestigden. Deze registers omvatten de periode 1818-1916.

Registers van vrijmaking van slaven, de z.g. slavenregisters, zijn aanwezig van stad en districten van 1832 tot 1863, bovendien zijn registers van plantageslavenhouders over de jaren 1834-1863 bewaard. Van de emancipatie in 1863 af tot de instelling van het bevolkingsregister in 1921 ontbreken echter de gegevens over de gewezen slavenbevolking.

Voor de demografische geschiedenis van Suriname zijn bovendien van belang stukken afkomstig van de *afdeling emigratie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken*, die voor de Indiërs van 1863 tot 1919 en voor de Javanen van 1917 af aanwezig moeten zijn. Deze registers berusten in het archief van Binnenlandse Zaken of in het Centraal Archief, wanneer zij daar met het archief van de voormalige gouvernementssecretarie zijn gedeponneerd.

De *hypotheekbewaarder* is gehuisvest in een modern gebouw. De registers, opgesteld volgens de daarvoor voorgeschreven indeling en volgorde en beginnend in 1869, zijn echter geborgen in houten kasten. Volgens mondelinge mededelingen zijn er weinig hiaten, hoewel de oudste registers in zeer slechte toestand verkeren. Van deze registers zijn microfilms vervaardigd, voorzover de bladzijden nog leesbaar waren.

In tegenstelling tot elders in het Caraïbische gebied beschikt het *domeinkantoor*, dat een gecentraliseerde dienst voor heel Suriname is, wel over oude archivalia, t.w. de registers die de uitgiften van gronden betreffen, terwijl in de moderne tijd ook de erfpachten hier zijn geregistreerd.

Gelukkig hebben de beheerders van dit kantoor begrip voor de historische waarde van de onder hen berustende stukken. Dit kantoor is ondergebracht in hetzelfde moderne pand dat ook de hypotheekbewaarder herbergt. In het domeinkantoor zijn de oudste registers in stalen kasten geborgen. Een aantal van deze registers zijn enige jaren geleden een korte tijd op het Algemeen Rijksarchief gedeponneerd geweest. Er zijn toen microfilms van

vervaardigd. Bij die grondbrieven behoren ook talrijke kaarten, eveneens nog in het domeinkantoor aanwezig. Helaas zijn deze echter niet verfilmd.

De drie laatstgenoemde diensten waren de enige, waar ik begrip vond voor mijn onderzoek. De andere ambtenaren-beheerders van archivalia, met de gunstige uitzondering van de beheerster van het Centraal Archief, waren bij alle welwillendheid om mij te woord te staan en mij de oude stukken te tonen, toch alleen maar hoogst verbaasd dat dit bronnenmateriaal van waarde kon zijn en bewaard diende te blijven.

Daar mijn ervaringen met de kerkelijke en particuliere archieven niet veel beter waren dan met die van de overheidsarchieven, kan mijn oordeel over de archieftoestanden in Suriname slechts negatief uitvallen. Er zullen zeker ingrijpende maatregelen nodig zijn om hierin op korte termijn verbetering te brengen.

Het zou zeker gewenst zijn dat in Suriname evenals in de Nederlandse Antillen het archiefwezen bij de wet werd geregeld en het archiefbeheer aan vaste regels werd gebonden. Er moet duidelijk worden vastgesteld welke organen verantwoordelijk zijn voor de zorg voor de archieven, terwijl ook de supervisie over deze zorg voor de overheidsarchieven bij de wet moet worden geregeld.

Vaste voorschriften moeten worden gegeven, volgens welke de overheids-administraties hun overtollige papieren moeten vernietigen, waardoor aan het veelvuldig vernietigen op eigen initiatief van de ambtenaren der administraties paal en perk wordt gesteld.

Het Centraal Archief in Suriname zal werkelijk moeten uitgroeien tot een centrale instelling, waar behalve de overheids-administraties, ook opneemruimte kan worden verleend aan kerkelijke en particuliere archieven, die door gebrek aan belangstelling of slechte behuizing verloren dreigen te gaan. Bovendien, wanneer het zal beschikken over de goede technische outillage van een moderne restauratie-afdeling met getrainde krachten en een fotografisch atelier, dan kan dit Centraal Archief ook in dit opzicht niet alleen voor de wetenschappelijke onderzoekers maar ook voor de overheidsadministraties een zeer nuttige taak vervullen.

PATER W. G. AHLBRINCK 1885-1966

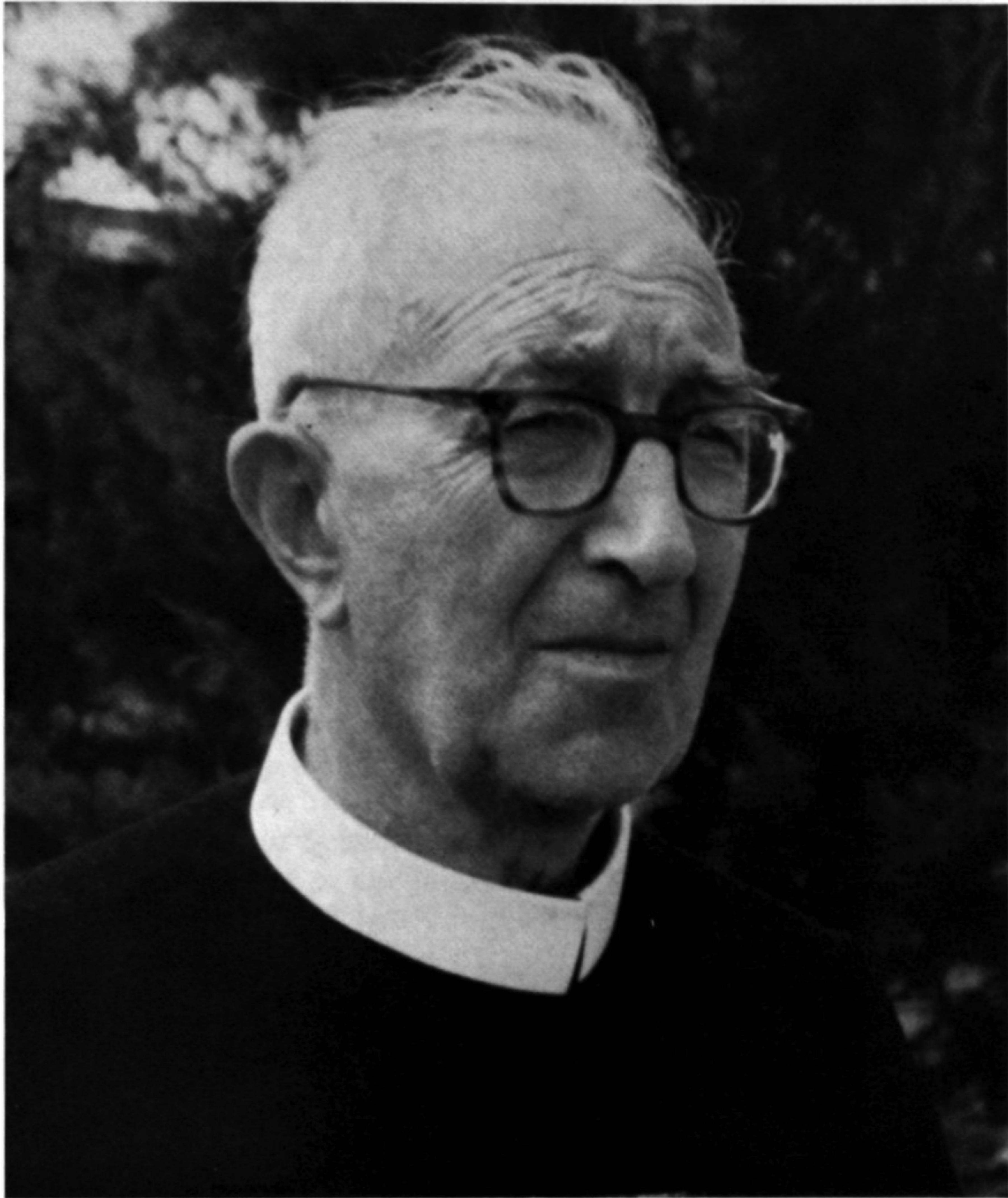
Op 27 augustus 1966 overleed te Paramaribo op 81-jarige leeftijd pater W. G. AHLBRINCK C.s.s.R., schrijver van de *Encyclopaedie der Karaïben* en leider van twee expedities naar de bovenlandse Indianen.

W. G. AHLBRINCK kwam op 25-jarige leeftijd naar Suriname. Einde 1911 aangesteld als kapelaan van de S. Rosa-kerk kwam hij meteen in aanraking met het bosleven: de nabije Saramaccastraat was het terrein van de balatableeders die de feesten van het einde van het jaar in de stad kwamen vieren en daarbij, tot zorg van de jonge missionaris, snel door hun moeizaam verdiende geld heenraakten. AHLBRINCK richtte zich tot hen in vergaderingen en door een brochure, maar belandde plotseling in een geheel ander milieu doordat hij benoemd werd tot pastoor van de 'Chinese' kerk in de Burenstraat.

Twee jaar later, in 1913 volgde AHLBRINCK's overplaatsing naar Albina aan de Marowijne. De Caraïben van die rivier werden toen sinds een kleine 20 jaar door missionarissen uit Albina bezocht, en AHLBRINCK's toewijding aan juist dit onderdeel van zijn taak leidde er toe dat hij ook tot geestelijk verzorger van alle andere Caraïben in Suriname werd aangesteld. Hiermee begon een periode van vijf jaar waarin AHLBRINCK steeds op reis was langs de Surinaamse benedenrivieren, met de trage vervoersmiddelen van die tijd: een tentboot, later een Indiaanse zeilkano; de lange uren op de rivier productief makend door Caraïbisch te leren van zijn Indiaanse assistent.

AHLBRINCK's besluit om naast het Surinaams ook het Caraïbisch te leren is kenmerkend voor zijn behoefte aan begrijpen, en

Pater H. SCHIPPERS van het Secretariaat Suriname Missie te Amsterdam betuig ik mijn dank voor enkele missiepublicaties waarin ik gegevens over de levensloop van AHLBRINCK kon vinden.

Pater W. G. Ahlbrinck, 1885-1966

(foto GEIJSKES, 1960)

aan een zekere geestelijke vereenzelviging met zijn nieuwe parochianen, waarbij hij zelf ook de rol van leerling wel wilde spelen. Hij schrijft: "En gij gevoeldet, wildet gij den Karaïb werkelijk behulpzaam zijn, dat gij meer moest doen dan aanleeren een doode taal, dat gij nl. ook zijn gedachten moest kennen, zijn opvattingen, zijn levensbeschouwingen." (1). Daarin valt voor een missionaris heel wat te prijzen, bijv.: "De Karaïb, ('t treft u zó, dat ge hierin bij hem schijnt achter te staan) betwist niet één plant, niet één dier, hoe klein en nietig ook, hun recht op bestaan. Het overtollig planten-uitroeien en dieren-doden veroordeelt hij en in de folklore wordt het onverbiddelijk gestraft". (2)

Na vijf jaar moest AHLBRINCK, verzwakt door malaria, het reizen opgeven. Hij werd kapelaan in de Gravenstraat (1918) maar kreeg gelegenheid zijn Caraïbische studie voort te zetten en daartoe geregeld een dag of vijf in een Indiaans dorp door te brengen. Zes jaar later sloot hij zijn werk af, vertrok naar Europa, sprak op het Haagse Amerikanistencongres, en richtte de Surinaamse afdeling in op een grote missietentoonstelling in Rome, in welke stad hij het bericht ontving van zijn aanstelling als missionaris voor de Indonesische immigranten (1925).

Teruggekeerd in Suriname, trachtte AHLBRINCK relaties met enkele Javanen aan te knopen door een stuk bos bij Copieweg te ontginnen en een soort landbouwcoöperatie te stichten. Zoals hij geprobeerd had de Caraïben nader te komen door zich in hun levensbeschouwing te verdiepen, trachtte hij zich nu met de Javaanse landbouwers te vereenzelvigen door zelf uren lang mee te hakken en te spitten in de ontginning. Na moeilijke beginjaren bereikte AHLBRINCK zijn doel. Tot zijn dood heeft hij nog veertig jaar op Copieweg gewerkt, drie maal zo lang als zijn Indiaanse periode.

Toen AHLBRINCK zijn nieuwe taak op Copieweg al ter hand had genomen, besloot de Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot uitgave van zijn *Encyclopaedie*: in 1931 kwam het omvangrijke boek van de pers. De inrichting er van is ongewoon: het is een lexicon van woorden en grammaticale affixen, dat uitvoerige ethnografische artikelen bevat onder de titels die zich daartoe lenen, zoals om enkele te noemen de woorden voor 'mens', 'vlechtriet', 'tabak', 'geest'. Het motief voor deze alfabetische inrichting van het grote werk laat zich wel vermoeden. AHLBRINCK beschikte niet over een samenbindend theoretisch kader voor zijn onderzoek: wat hij van de evolutionistisch georiënteerde

ethnologische theorieën van zijn tijd had leren kennen stemde hem sceptisch, zodat hij zich liever van onderwerp tot onderwerp verliet op zijn eigen gezond verstand en dat van zijn informanten. Zo ontstond een boek waarin de latere lezer eerst de weg moet leren vinden, maar dat hem dan ook een massa gedetailleerde, ongekleurde observatie biedt. Ook voor wat de taalkunde betreft, probeerde AHLBRINCK zoveel mogelijk vanuit de Caraïbische feiten zelf zijn weg te vinden, daarmee het traditionele latiniserende kader vermijdende waarin zoveel missionarissen en anderen hun grammatica's gegoten hebben. In AHLBRINCK's analyse vervult, naast het woord, het morfeem ('affix') een centrale functie.

AHLBRINCK is in zijn Javaanse tijd nog twee maal op Indiaans terrein teruggekeerd door deel te nemen aan twee expedities naar het bovenland van Suriname. De eerste, met STAHEL en anderen, had als een van zijn taken het opmeten van het waterdebiet van de Koeroeni en de New River, met het oog op de grenskwestie met Brits Guiana (1925). AHLBRINCK ging mee omdat men hoopte met de Trio's in aanraking te komen, maar doordat het gebied vrijwel onbewoond bleek waren de ethnografische resultaten gering. Een verslag van de zeer zware reis verscheen in 1929. (3)

Vruchtbaarder in ethnografisch opzicht was de tweede expeditie, naar de bronrivieren van de Marowijne, die in 1937 ondernomen werd met als uitsluitend doel het opzoeken van de daar wonende Indianen. Het verslag (4), pas veel later (1956) gepubliceerd, bevat belangrijke gegevens over de Wajana's, de Wajari-koele's en de Wama's; de laatste uitzonderlijk als de enige van de tientallen Caraïbische stammen die geen kostgronden aanlegt en geen boten maakt.

In 1958 ten slotte, werd AHLBRINCK afgevaardigd naar het Amerikanistencongres in Costa Rica, waarover hij in dit tijdschrift een mededeling heeft gedaan. (5)

De schrijver van deze herdenking heeft in de jaren 1956-58 AHLBRINCK enkele malen op Copieweg bezocht. Wat gemakkelijk plechtige beleefdheidsbezoeken hadden kunnen worden, werd door pater AHLBRINCK en zijn jongere collega's zonder veel omslag veranderd in een soort kleine familiefestjes, waar mijn vrouw en ik de prettigste herinneringen aan hebben. Die hem gekend hebben zullen zich de overledene niet alleen herinneren als auteur van twee boeken van blijvende waarde over de Surinaamse Indianen en als energiek missionaris, maar ook als een vriendelijk, bescheiden en wijs man.

BELANGRIJKSTE GESCHRIFTEN

- 1) *Encyclopaedie der Karaïben*. Verhandelingen Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterk., N.R. 27, 1. Amsterdam 1931, xiv + 555 pp. + 160 pp. illustraties. (Citaat op p. vi).
- 2) *De Karaïben van Suriname*. Paramaribo, z.j. [1947], 50 pp. (Citaat op p. 24).
- 3) *Vijf maanden in het oerwoud*. Rotterdam, z.j. [1929], 155 pp.
- 4) *Op zoek naar de Indianen*. Meded. Kon. Inst. v.d. Tropen 118, Amsterdam 1956, 184 pp. [Zie hierover ook het artikel van JOHANNA FELHOEN KRAAL in *W.I. Gids* 37, 1957, p. 223-226].
- 5) Een bezoek aan het Museum in Costa Rica. *N.W.I. Gids* 40, 1960, p. 50-62.

SILVIA W. DE GROOT

NAAR AANLEIDING VAN HET HERDRUKKEN
VAN BENOIT'S VOYAGE À SURINAM

Voyage à Surinam. Description des possessions néerlandaises dans la Guyane, door P. J. BENOIT. Oorspronkelijke uitgave Brussel 1839; herdruk S. Emmering, Amsterdam 1967. [Los bijgevoegd 'Summary of the description by P. J. Benoit with annotations by SILVIA W. de GROOT,' 12 bladz. in hetzelfde formaat, 40 × 29½ cm].

Bij de antiquair-uitgever S. EMMERING verscheen in december 1967, in zijn serie herdrukken van 'Important and rare Americanum' ¹ een facsimile van het in 1839 in Brussel verschenen werk van J. P. BENOIT, *Voyage à Surinam*. Het zeer fraaie en interessante plaatwerk is opnieuw uitgegeven als een foto-lithografische herdruk. Dit procédé heeft een bijzonder geslaagd resultaat opgeleverd: de reproducties in de oorspronkelijke afmeting van de 99 litho's hebben niets aan schakering en scherpte verloren, terwijl het gebruikte papier het oorspronkelijke in kleur en kwaliteit zo dicht mogelijk nadert. Het is een goede gedachte geweest dit boek, dat bijna niet meer te koop is, weer verkrijgbaar te maken voor geïnteresseerden. BENOIT's werk is namelijk niet alleen van kunstzinnige maar ook van historische waarde door zijn platen, vooral door zijn beschrijving van het leven in Suriname in het begin van de vorige eeuw. Door de fascinerende, uiteraard directer aansprekende litho's, is het belang van de tekst niet altijd onderkend. Die is echter even, zo niet meer belangwekkend en instructief. De prenten geven een romantisch en idyllisch beeld, van de schoonheid van het oerwoud, de naïve en vrolijke zwarten, de waardige blanken, de fraaie en vriendelijke huizenbouw, weliswaar met verfrissende ironie gebracht, maar

¹ In 1965 verschenen als eerste herdrukken in deze serie: *Kurzgefasste neger-Englische Grammatik* (Bauzen, 1854) en *Deutschnegerenglisches Wörterbuch* (Löbau 1856) van de missionaris H. R. WULLSCHLÄGEL. In voorbereiding zijn: *Essai Historique sur la Colonie de Surinam* van DAVID DE ISHAK COHEN NASSY (Paramaribo, 1788), en *Nachricht von Surinam und seine Einwohnern* van C. QUANDT (Görlitz, 1807).

zij geven een gedeeltelijke waarheid. De tekst, die door BENOIT zelf kennelijk ook van groot belang werd geacht, en waarvan de platen ook volgens hem letterlijk ter illustratie dienden, geeft een realistischer en veel meer omvattend beeld van Suriname, gezien door een 19e eeuw. De verhoogde belangstelling voor de cultuurhistorische achtergronden van gedekoloniseerde gebieden, het inzicht dat de kennis van die geschiedenis nodig is voor, en betrokken moet worden bij het bestuderen van die gebieden in deze tijd, maakt dat deze herdruk zeker in een behoefte voorziet. Door het boek te voorzien van een los ingevoegde (door schrijfster dezes) bewerkte Engelse tekst wordt het bovendien voor een groter dan alleen Frans lezend publiek toegankelijk gemaakt, terwijl de toegevoegde annotaties historische en plaatselijke feiten toelichten en verduidelijken.

PIERRE JACQUES BENOIT werd in 1782 in Antwerpen geboren en stierf in Brussel in 1854. Hij werd opgeleid tot goudsmid, maar tekenen en reizen hadden zijn persoonlijke voorkeur. Hij begon daar zeer jong mee en had op zijn twintigste Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Beieren en Pruisen al doorgetrokken. Hij was zeer intelligent en leerde de talen van de landen waar hij doortrok of woonde. Hij woonde een tijd op Helgoland waar hij handel dreef en werd in Parijs restaurateur van schilderijen (aan het Louvre) nadat hij handelsagent en kapitein van een koopvaardijship was geweest. Hij leidde nu eens een luxueus, dan weer een bohèmeleven, afhankelijk van zijn verdiensten, in het eerste geval een graag geziene gast in elegante salons waar hij zelfs als 'incroyable' betiteld werd, in het andere geval schilder van waardeloze schilderijen of affiches.

Op rijpere leeftijd maakte BENOIT reizen naar de Nederlandse koloniën in Oost- en West-Indië. In Suriname tekende hij een rijke en fraaie collectie prenten. Deze prenten werden door de beroemde lithografen MADOU en LAUTERS op steen gebracht en gedrukt en de tekst die BENOIT erbij schreef werd bewerkt door 'un littérateur distingué'. BENOIT is van plan geweest nog een werk te publiceren. De prospectus ervan is verschenen maar het boek niet. Het zou heten: 'Voyages et aventures de Pierre Jacques Benoit, auteur du Voyage à Surinam.'

Hoewel noch in BENOIT's werk noch elders vermeld staat wanneer en waarom hij in Suriname was, valt dit toch wel op te maken uit voorvallen die hij beschrijft en opmerkingen die hij maakt. Waarschijnlijk heeft hij in 1831 het land bezocht, en afgaande op

de vele reizen die hij naar het binnenland maakte en de tijd die hij verbleef bij Indianen en Bosnegers en in de stad Paramaribo, moet hij er vele maanden hebben doorgebracht.

Volgens BENOIT zelf trok hij naar Suriname uit pure zucht tot het bereizen van vreemde landen, uit nieuwsgierigheid naar het onbekende, elke geboren reiziger eigen. Hij ondernam de reis op eigen initiatief, zonder enige hulp, en zonder enige andere steun dan zijn eigen wilskracht. Hij laat niet na te wijzen op de vele moeilijkheden, gevaren en ontberingen die hij heeft weten te overwinnen. Zijn doel was echter ook: een kolonie te beschrijven waarvoor niet genoeg belangstelling bestond, terwijl wat men onder het Nederlands bewind bereikt had onder zeer moeilijke omstandigheden, verbazing- en indrukwekkend was.

Hoewel hij zegt zich te hebben beperkt tot het geven van een schets, het aanduiden van de meest saillante punten, terwijl er over elk onderwerp een dik boek te schrijven zou zijn, eist hij toch de eer voor zich op het meest complete en consciëntieuze boek over Suriname geschreven te hebben tot nu toe (1839). Dit meende hij letterlijk: wat tot nog toe over Suriname geschreven was, vond BENOIT, was incompleet, fout, en bevooroordeeld. Als voorbeeld noemt hij STEDMAN die, vond hij, te zeer de nadruk legde op het helse bestaan der negers en gruwelverhalen vertelde die door volgende schrijvers werden overgenomen. BENOIT heeft die zelfde negers met zachtheid zien behandelen. Met instemming citeert hij een Franse tijdgenoot, die verklaart dat de kolonisten van hun macht geen misbruik maken en vindt dat de Nederlandse kolonie gunstig afsteekt bij Frans Guyana.

BENOIT behoorde tot de tegenstanders van de afschaffing der slavernij. Zijn argumenten waren dat Europa niet meer buiten de producten van de plantages kon, dat voor het bewerken van die plantages in Zuid-Amerika noch genoeg mankracht noch genoeg werkvee voorhanden was. Men moest dus de negerslaven welgebruiken en het zou minstens nog een eeuw duren voor men door een nieuwe wijze van productie de 'armen der Afrikanen' zou kunnen missen. Bij deze instelling tegenover de slavernij paste een ander argument, dat BENOIT geregeld te berde brengt: de slaveneigenaars in Suriname behandelden hun slaven uit menslievendheid én welbegrepen eigenbelang helemaal niet zo slecht als door voorstanders van de afschaffing van slavernij werd beweerd.

Zijns ondanks kon BENOIT er echter niet aan ontkomen soms iets van het harde en wrede dagelijkse bestaan der slaven te be-

schrijven om te verklaren waarom de slaven wegliepen, in opstand kwamen en van haat jegens de blanken vervuld waren.

Bij de beschrijving van dansfeesten is de verklaring voor de hartstocht waarmee de slaven er zich aan overgaven, dat zij een tijdelijke ontsnapping zochten uit hun ellendig bestaan: "zij vergaten daarbij spade en zweep, vermoeidheid en verdriet." Op de feesten die hij meemaakte vonden, schreef hij, nooit ongeregheden plaats, maar er was dan ook een bastiaan bij die de orde met een zweep bewaarde!

Na in zijn eerste hoofdstuk een overzicht van de geschiedenis van Suriname gegeven te hebben, beschrijft BENOIT in het tweede zijn aankomst in dit land. Hij raakt, na maanden niets anders dan zee gezien te hebben, in vervoering over bomen, planten, bloemen, vogels en vlin-ders; kleuren en geuren brengen hem in verrukking. Hij beschrijft de geografie van Suriname, het verdedigingssysteem tegen buiten- en binnenlandse (marrons) vijanden, de plantages en de stad Paramaribo. In hoofdstuk drie beschrijft hij de bewoners van deze stad en geeft zijn mening over de handel, wandel en karakter van de bewoners, de creolen: levendig en intelligent, maar laks en lui, en bang voor werk. Ook de Europeanen worden overigens indolent genoemd, als gevolg van het klimaat. Creolen en Europeanen mochten elkaar niet. De reden was, zegt BENOIT, dat de eersten met lede ogen aanzagen dat de laatsten zich van de beste banen meester maakten en het grootste deel van de handel in bezit hadden. Hij vond dat men te veel waarde aan afstamming hechtte en onderscheid tussen kinderen van blanken, creolen, negers en slaven maakte, met als gevolg een scheiding der klassen en slechte verhoudingen. Hij noemde de Surinamers losbandig en zedeloos: ze verdeden een groot deel van hun tijd met feestvieren en 'traden de echtelijke trouw met voeten' door er creoolse maitresses op na te houden. Als beste middel om de gezondheid te bewaren in het warme en vochtige klimaat raadt BENOIT aan alle excessen te vermijden en verder geen aandacht aan de gezondheid te besteden. Hartstocht, verdriet, angst zijn fataal, zegt hij; zedelijk gedrag, onverschilligheid en vrolijkheid houden gezond.

In hoofdstuk vier beschrijft hij een tocht de Surinamerivier op, de Joden-Savanne, die nog floreerde, en de plantages die hij passeert. Hij uit zijn verbazing en bewondering over de wilskracht en vindingrijkheid der kolonisten die van dit land, in een moeilijk terrein en een slecht klimaat een deel tot een rijk gecultiveerd gebied hebben gemaakt. Hij beschrijft de opbouw, de werking, de producten van de plantages, de uitvoer en de invoerproducten van het land, de houtsoorten, de dieren.

In hoofdstuk vijf beschrijft hij wat hij volgens zijn zeggen met eigen ogen bij Indianen heeft meegemaakt. (Hij wilde niet putten uit 'leugenachtige of foute geschriften'). Hoewel ze van nature te goeder trouw zijn, meent BENOIT, hebben de oorlogen die ze tegen wrede indringers moesten voeren hen bevreesd, listig en wantrouwend gemaakt. Hij geeft een eenvoudig en oppervlakkig relaas van zijn bevindingen over hun leefwijze. Hij beschrijft hen als de gelukkige wilde, weliswaar verstoken van de goede zegeningen van 'onze' beschaving, maar ook van de

negatieve kanten ervan. Zij leven in volledige vrijheid en zijn tevreden met wat de natuur hen biedt. Hij laat hierop echter volgen, dat zij zich wel te beschermen hebben tegen de vele gevaren en moeilijkheden die hen omringen en bedreigen bij elke pas die zij doen, en daarbij hun bijzonder ontwikkeld instinct hard nodig hebben. Van dat onfeilbare instinct geeft BENOIT in hoofdstuk zes een sterk staaltje.

Hoofdstuk zeven behandelt het leven van de negerslaven. BENOIT vertelt summier iets over huwelijks-, geboorte-, en begrafenisritueel en over hun religieuze bijeenkomsten, waarbij zij, zegt hij 'wreder dan wilde beesten' zijn en waarbij zich hun haat uit voor de blanken. De planters zijn bang voor de resultaten van deze uitbarstingen en gaan er zelfs toe over offerandes te laten leggen onder de heilige boom, waar die bijeenkomsten worden gehouden. Conform aan zijn opvatting dat de slaven goed behandeld werden, vindt men althans in dit hoofdstuk van hem geen woord over de wrede behandeling die de door hem geconstateerde haatgevoelens zou kunnen toelichten. Als hij een vonnis vermeldt waarbij een slaaf wordt veroordeeld tot ophanging en afslaan van het hoofd is dit om de 'onwetendheid en bijgelovigheid' van de veroordeelde te illustreren, die geen bezwaar maakte tegen de strop, maar wel tegen het afslaan van zijn hoofd, want hoe zou hij zonder hoofd zijn 'Mama-Sneki' (Slangengod) kunnen antwoorden?

In hoofdstuk acht beschrijft BENOIT de geschiedenis van de Bosnegers, zoals hij die in (onvermelde) bronnen vond. Zelf maakte hij hoogstwaarschijnlijk een – in een artikel van de vredescontracten toegezegde – vierjaarlijkse geschenkenuitdeling van het gouvernement aan de Bosnegers mee. Aangezien hij hierbij vermeldt dat het fungerende opperhoofd TROBBI heette, is hieruit op te maken (en uit andere bekende data van geschenkenuitdelingen) dat dit in 1831 moet zijn geweest. Dit is dan één van de indicaties dat BENOIT omstreeks dat jaar in Suriname was.

Voor de godsdienst van de bosnegers verwijst BENOIT naar de plantageslaven.

Hoofdstuk negen tenslotte behandelt de toenmalige economie van het land, waarin BENOIT opnieuw zijn bewondering voor het gepresteerde uit, en hoewel hij inzag dat de welvaart minderde, was hij optimistisch gestemd over Surinames toekomst.

W. R. MENKMAN

18 juni 1876–2 december 1968

Toen de Heer MENKMAN zich vier jaar geleden op de leeftijd van 88 jaar uit de Redactie van de (N.)W.I.G. terugtrok, schreven wij ¹ dat het ons speet zijn critisch oordeel, in het bijzonder wat betreft de historische bijdragen, te moeten missen, doch dat wij vertrouwden desondanks nog een beroep op zijn kennis te mogen doen bij het beoordelen van de bijdragen voor het tijdschrift, waaraan hij dertig jaren lang veel tijd en werkkraft had gegeven. Nú is het echter een afscheid voor altijd!

Met MENKMAN ontvalt ons een van de laatste figuren van een 'oude garde' die hun gaven op publicistisch gebied in dienst stelden van Suriname en de Nederlandse Antillen in een tijd dat er van enige algemene belangstelling voor de Overzeese Rijksdelen nog geen sprake was. Iemand die met grote interesse voor de hedendaagse ontwikkelingen, over historische aangelegenheden kon schrijven met een nuchterheid en eerlijkheid, waarvoor velen hem dankbaar zijn.

REDACTIE

¹ "Bij het aftreden van W. R. Menkman als redacteur van dit tijdschrift", N.W.I.G. 44, 1965, p. 75-77, portret.

BIBLIOGRAFIE

SEPARATE PUBLICATIONS

(35)

Continued from *N.W.I.G.* 44, 1965, p. 262-287, and previous lists since 1947 (cf. *Register W.I.G.* 26-39, p. 88, and *N.W.I.G.* 40, p. 171; 41, p. 285; 43, p. 149). - Publications not seen by the compiler of this incomplete bibliography are not included. - The existence of a summary is indicated by a translation of the title.

Algemene Bank Nederland N.V., Jaarverslag 1964. Amsterdam, 1965, 75 pp. 29 × 20½ cm, ill.

Alg. Bank Nederl. = Nederl. Handel-Maatschappij + Twentsche Bank. - Surinam and Neth. Antilles, p. 30-32.

Algemene Bank Nederland N.V. Jaarverslag 1967. [Incl. Hollandsche Bank-Unie N.V.] Amsterdam, 1968, 68 pp., 4 pls.

Surinam and Neth. Antilles, p. 25-26.

Amigoe di Curaçao 83, nr. 76, I.IV.1966. 8 pp. & *Jubileumbijlage*, 8 pp., ill. Vijf en twintig jaar dagblad. - First issue as daily paper: I.IV.1941, year 58, nr. 3237.

Amigoe Onderwijsnummer. Amigoe 25.VIII.1966, p. I-IV; see also p. 6.

AMSON, F. W. VAN: *Some aspects of clay soils in the Demerara formation of Surinam.* Bull. Landbouwproefsta. Sur. 84, March 1966, 68 pp., 29 figs.

Analyse van de neerslag en de verdamping in Suriname. See: BOITEN.

Antillen School-Agenda 1967-1968. De Wit N.V., 19 × 12 cm, ill.

Rijam schoolagenda 1967-1968, 's-Gravenhage, adapted for use in Netherlands Antilles.

Antilliaanse Cahiers 5, 4; see: *Tres piesa di teatro.*

ARNOLDO BROEDERS, Fr. M.: *Handleiding tot het gebruik van inheemse en ingevoerde planten op Aruba, Bonaire en Curaçao.* Boekhandel 'St.-Augustinus' Curaçao, 1967 [publ. April 1968], vii + 257 pp. 24 × 16 cm, 230 figs.

Handbook on the useful and ornamental plants in Curaçao, Aruba and Bonaire.

A Royal Time in Aruba. Aruba Esso News Special Commemorative Issue, 1965. 12 pp. col. ill. 44 × 30 cm. Editor: E. VILLANUEVA.

Aruba and its Industries. De Wit Inc., Aruba, 50 pp. 21½ × 14½ cm, adv. incl., ill.

Publ. on occasion of the inauguration of the plants of Aruba Chemical Industries N.V. and Antilles Chemical Company, Dec. 10, 1963.

Aruba as an Industrial Area. Department of Economic Development Island Territory of Aruba, April 1963, 28 pp. 20½ × 14 cm, 4 phot., 2 folding maps excl.

Aruba-Bonaire. Amigoe 8.X.1966 Special number 16 pp., ill.

Aruba gaat Ariba. Goede toekomst voor toerisme op Aruba. Lode-wijk D. Gerharts, groot zakenman op klein Bonaire. Aruba heeft de toerist echt wat te bieden. Heit en zijn souvenirs. Mikel Kuiperi op volle toeren voor toerisme. Oduber: 'Anders zijn'. Kwihitafel-industrie. Water: probleem.

Aruba. Gateway to the Caribbean. 4th edition. Department of Economic Development, Oranjestad, Aruba, August 1962, 33 pp. 21 × 13½ cm, 8 phot., 2 maps, 2 folding maps excl.

Association of Island Marine Laboratories. Fourth Meeting. Caraïbisch Marien Biologisch Instituut, Curaçao, Nov. 18-21, 1962. Puerto Rico, (1963), 29 pp. 28 × 21½ cm photopr., phot.

AUGIER, F. R. & GORDON, S. C. & HALL, D. G. & RECKORD, M.: *The making of The West Indies.* Longmans, London, 1960, x + 310 pp. 21½ × 14 cm, 15 figs., frontisp.

BAA, ENID M.: *Libraries of the Caribbean Area ...* St.Thomas Public Library, St.Thomas, June 1959, (41) pp. mimeogr. 28 × 22 cm.

BAA, ENID M.: *Inter-library cooperation and its relation to problems of acquisition of library materials from the Caribbean Islands.* St.Thomas Public Library, St.Thomas, June 1960, ii + 19 pp. mimeogr. 28 × 22 cm.

BAA, ENID M.: *Library and bibliographic activities in the Caribbean.* VIII Seminar Acquisition Latin American Library Materials Working Paper 10, July 1963, 30 pp. mimeogr. 28 × 22 cm.

Neth. Ant. and Suriname: p. 16-19.

BADE, J. J. & BOUKEMA, H. J.: *Skein. Documentaire van het Peter Stuyvesant College 1941-1966.* Printed by Bosch & Keuning N.V., Baarn; layout JAN VERMAAS, Oct. 1966, 351 pp. 20 × 12 cm, with many illustrations (abt. 200 pages).

2000 copies printed (paperback), 50 of them bound, numbered I-L. Contributions by the editors and by [H. A. E. EGTBERTS], JAC. HAGG, H. HOETINK, K. J. VAN DER KOLK, HENK VAN DER

KWAST, TIP MARUGG, R. A. RÖMER, S. SJOLLEMA, A. L. SLOCKERS, P. T. SPROCKEL, and A. J. DE WIT.

Bao di Kwihi. [Monthly school magazine] La Salle College, Maria College, Aruba. Tweede Jaargang: nr. 1, Sep. 1964, 28 pp. – 4, Dec., 32 pp.; 5–10, July 1965, 28 pp.

Basisch Nederlands voor Suriname. Publicatie van het Bureau Volkslectuur, Paramaribo, 1958, 12 pp. mimeogr. 34 × 21½ cm.

BENOIT, P. J., 1839 (reprint 1967): *Voyage à Surinam. Description des possessions néerlandaises dans la Guyane* par – Cent dessins pris du nature par l'auteur. Litographiés par Madou et Lauters. Originally published at Brussels 1839. S. Emmering publisher, Amsterdam, 76 pp. text 40 × 29½ cm. – Summary of the description by P. J. Benoit with annotations, by SILVIA W. DE GROOT, 12 pp.

Begroting van de Nederlandse Antillen voor het dienstjaar 1966. Curaçao, 1965, (352) pp. 32 × 25 cm.

Begroting van de Nederlandse Antillen voor het dienstjaar 1967. Staten van de Nederlandse Antillen. Zittingsjaar 1966–1967–II. Curaçao, 1966, (344) pp. 32 × 25 cm.

Begrotingen van het Eilandgebied Curaçao voor het dienstjaar 1968. (Afdeling Financiën Eilandgebied Curaçao). 1967.

Algemene beschouwingen behorende bij de —, 40 pp.

Begroting van de Algemene Dienst, 121 + 59 + 15 (+ 2) pp.

Memorie van Toelichting op de Begroting van de Algemene Dienst, 195 + 23 + 3 (+ 15) pp.

Begrotingen van de Bedrijven ... (76) pp.

Memorie van Toelichting op de Begrotingen van de Bedrijven ... (93) pp.

Biologie van het ... (Brokopondo)-stuwmeer in Suriname; see: Schakels S 60.

BLEIKER, M. A.: *Tuberculine-onderzoek in Suriname. Rapport betreffende de resultaten van het tuberculine-onderzoek uitgevoerd door een team van de Gezondheidsorganisatie T.N.O. bij 6.403 scholieren in Suriname in januari en februari 1961*. (Tuberculin survey in 6403 schoolchildren in Surinam). Publ. 'Stichting Surinaams-Nederlands Instituut voor de Volksgezondheid in Suriname' (SU.NE.VO.) and 'Gezondheidsorganisatie T.N.O.', 1962, vi + 55 pp. 23½ × 16 cm, 15 figs.

BLEIKER, M. A.: *Tuberculine-onderzoek in Suriname, II. Rapport over het tuberculine-onderzoek verricht in Suriname in de maanden januari en februari 1963 door een werkgroep van de Gezondheidsorganisatie T.N.O. onder auspiciën van de stichting SUNEVO*. Publ. by SU.NE.VO. and Gezondheidsorganisatie T.N.O., 1964, iv + 68 pp., 24 figs., 4 phot. on 1 pl. excl.

BOECKEL, JOSEPH JACQUES GERARD MARIE VAN: *Gravitational and geomagnetic investigations in Surinam and their structural implications*. Thesis Amsterdam 27.III.1968. xvi + 287 pp. $26\frac{1}{2} \times 17\frac{1}{2}$ cm, ill., 4 folding maps excl. – Also in *Meded. Geol. Mijnbouwk. Dienst Sur.* and 'Publicaties van het Fysisch Geografisch Laboratorium van de Universiteit van Amsterdam'.

BOERBOOM, J. H. A.: *De natuurlijke regeneratie van het Surinaamse mesophytische bos na uitkap*. (The natural regeneration of the mesophytic forest of Surinam after exploitation). State Agriculture University, Wageningen, Dept. Forest ... in the tropics, (Oct. 1965); $32 \times 21\frac{1}{2}$ cm mimeogr. Vol. I: viii + 56 pp. Vol. II: vii + 143 pp., 20 pages blue print.

BOITEN, J. R.: *Analyse van de neerslag en de verdamping in Suriname*. Bureau Landelijke Opbouw (B.L.O.). Verslagen en Rapporten van de Stichting Planbureau Suriname, Ministerie van Algemene Zaken, $28\frac{1}{2} \times 21\frac{1}{2}$ cm mimeogr., many in part coloured, photopr. folding graphs, maps and tables.

Deel A. Hoofdstuk O–IX. *Kustgebied. Neerslagonderzoek stations*, July 1963. O. Algemeen overzicht, 11 pp., 2 maps. – I. Paramaribo, neerslag per maand, 2 pp., 15 graphs. – II. Nw-Nickerie, id., 1 p., 13 gr. – III. 'Coronie', id., 2 pp., 13 gr. – IV. Carl François, id., 1 p., 13 gr. – V. Groningen, id., 1 p., 13 gr. – VI. Domburg, id., 1 p., 13 gr. – VII. Alliance, id., 1 p., 13 gr. – VIII. Moengo, id., 1 p., 13 gr. – IX. Galibi, id., 2 pp., 13 gr. – *Supplement A*. Neerslagcijfers, 1 p., 25 tabb., Nov. 1963.

Deel B. Hoofdstuk o–6. *Kustgebied. Specifieke onderzoekingen*, July 1963. o. Algemeen overzicht, 11 pp., 2 maps. — 1. Paramaribo, neerslag per decade, 2 pp., 15 gr. – 2. Paramaribo, neerslag en verdamping per maand, 2 pp., 15 gr. – 3. Nw-Nickerie, id., 2 pp., 15 gr. – 4. Paramaribo, kenteringsonderzoek per decade, 4 pp., 12 gr. – 5. Paramaribo, kenteringsonderzoek per glijdend decade-gemiddelde, 3 pp., 14 gr. – 6. Conclusies en aanbevelingen, 12 pp., 70 gr. & maps. – *Suppl. B*. Neerslag- en verdampingscijfers, 1 p., 6 tables.

Deel C. Hoofdstuk X–XV. *Kustgebied- binnenland. Neerslagonderzoek stations*, Dec. 1963.

X. 'Hoofdgroep', neerslag per maand, 2 pp., 13 gr. – XI. Apoera, id., 1 p., 13 gr. – XII. Kwakoe Gron, id., 1 p., 13 gr. – XIII. Republiek, id., 1 p., 13 gr. – XIV. Lelydorp, id., 1 p., 13 gr. – XV. Slootwijk, id., 1 p., 13 gr. – *Suppl. C*. Neerslagcijfers 1 p., 18 tables.

Deel D. (Hoofdstuk 7–12). *Kustgebied-binnenland. Specifieke onderzoekingen*, March 1964.

7. Algemeen, verband neerslag en verdamping, 9 pp., 38 gr. – 8. Nw-Nickerie, kenteringsonderzoek per decade, 3 pp., 12 gr. – 9. Moengo., id., 10 pp., 6 gr. – 10. 'Coronie', id., 1 p., 6 gr. – 11. Algemeen, id., 6 pp., 17 gr. – 12. 'Nickerie', neerslag en verdamping, 7 pp., 41 gr. & map. — *Suppl. D*. Neerslag- en verdampingscijfers, 1 p., 48 tables.

Deel E. Hoofdstuk XVI–XVIII. *Kustgebied-binnenland. Onderzoek stations*. Juni 1964.

XVI. 'Hoofdgroep' – gesplitst, neerslag per maand, 3 pp., 13 gr. – XVII.

Brits- en Frans Guyana, id., 3 pp., 16 gr. – XVIII. Stations-binnenland, id., 2 pp., 5 gr. – (*Suppl.*) E. Neerslagcijfers, 1 p., 23 tables.

Deel E. Hoofdstuk 13–15. *Kustgebied-binnenland. Specifieke onderzoeken.* June 1964. 13. Algemeen, verdamping per maand, 3 pp., map, 11 gr. – 14–15. Korrelatie neerslagcijfers. Korrelatie neerslag-afvoer, 4 pp., 12 maps & gr. – (*Suppl.*).

Deel F. Neerslag- en verdampingcijfers, 1 p., 23 tables.

Boletín Informativo sobre Estudios Latinoamericanos en Europa. Redacción: Centro de Estudios y Documentación Latinoamericanos, (CEDLA) Universidad de Amsterdam. Publicación semi-anual. 1, April 1965, 15 pp. 28 × 21½ cm; 2, Nov. 1965, 19 pp.; 3, June 1966, 15 pp.; 4, Dec. 1966 (publ. Jan. '67); 5, 19 pp.; 6, Dec. 1967, 16 pp. 25½ × 18½ cm. Editor: W. PAULIK.

Bonaire, Netherlands Antilles. General information on the port of Kralendijk. 7 pp. 28 × 21½ cm, 2 col. figs.

Bonaire. Our venture in the sun. International Salt Company, Clarks Summit, Folder, 1966, 12 pp. 19 × 7 cm, 3 phot.

Pictures of signing the agreement I.S.C./Neth. Antilles, and flamingo conference at Clarks Summit, May 1966.

BORGES [JACINTO DEL CASTILLO], ANALOLA: *La Casa de Austria en Venezuela durante la Guerra de Sucesión Española (1702–1715)*. Salzburgo-Tenerife, 1963; Goya Artes Gráficas, Tenerife, 1963, 164 pp. 23 × 16 cm, frontisp.

Introduction in Spanish, German, English (p. 27–29) and French by prof. dr. ALEXANDER RANDA, Salzburg. – Also dealing with Curaçao history.

Bovenwindse Eilanden; see: Schakels NA 44.

(BRADA O. P., Pater): *Pater Schnabel S.J. 1704–1713*. (La Union, 1967), 76 pp. 24 × 16½ cm.

BRADA O. P., Pater: *Pater Theo Brands (1790–1799)*. Curaçao, Willemstad, 1967, 40 pp. 22 × 14 cm.

BRONGERSMA, L. D.: *British Turtles. Guide for the identification of stranded turtles on British coasts*. The British Museum (Natural History), London, 1967, viii + 23 pp., 19 figs.

Dealing with species occurring in Surinam and Neth. Ant.

BRUIJNING, C. F. A.: *De evenwichten tussen gasten en gastheren. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de parasitologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden op vrijdag 10 december 1965*. Leiden, 26 pp. 23 × 15½ cm.

BUBBERMAN, F. C.; see: *Jaarverslag Lands Bosbeheer - 1966*.

Bureau voor Openbare Gezondheidszorg Suriname, Publicatie no.:

- 1, 1963, VAN DER KUYP, Report on public health conditions ...
- 2, 1964, VAN DER KUYP, Schistosomiasis mansoni ...
- 3, 1964, VAN DER KUYP, Taphius glabratus in Surinam.
- 4, 1964, VAN DER KUYP, Helminthiasis ...
- 5, 1965, VAN DER KUYP, Helminthiasis ...
- 6, 1965, VAN DER KUYP, Filariasis ...
- 7, 1965, VAN DER KUYP, Helminthiasis ...
- 8, 1965, VAN DER KUYP, Progress achieved in wuchereriosis ...
- 9, 1965, VARMA & VAN DER KUYP, Comparison of body weights ...
- 10, 1966, VAN DER KUYP, Available calories and nutrients ...
- 11, 1966, VAN DER KUYP, Report on malaria eradication ...

(*Calendar Aruba*) Lago Oil & Transport Co., Ltd, Aruba. — *Calendar Aruba* 1965. — 1966. — 1967, 12 pages 34 × 23 cm excl. cover, 12 col. phot. 17½ × 23 cm. — 1968, *Carnival in Aruba*. Edited in Dec. previous year.

Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut. Caribbean Marine Biological Institute, Curaçao. Collected Papers.

Volume 1. Nos. 1–15 (1956–1959).

Authors: P. H. DE BUISONJÉ, A. C. J. BURGERS, H. COLLINS Jr., H. E. COOMANS, D. DE HAAN, L. B. HOLTHUIS, K. H. VOOS, P. A. VAN DER WERF, J. S. ZANEVELD, J. I. S. ZONNEVELD.

Volume 2. Nos. 16–36 (1959–1963).

Authors: R. M. CABLE, A. M. CLARK, H. E. COOMANS, D. D. CORRÊA, E. DEICHMANN, R. U. GOODING, A. H. HUMES, I. KRISTENSEN, R. H. MILLAR, R. E. PARSLow, T. SOOT-RYEN, J. H. STOCK, F. UMMELS, S. H. VERNICK, J. WOURMS, J. S. ZANEVELD.

Volume 3. Nos. 37–50 (1963–1965) [bundled May 1968].

Authors: E. DU BOIS-REYMOND MARCUS, R. M. CABLE, H. E. COOMANS, G. C. H. VAN GEMERDEN-HOOGVEEN, R. U. GOODING, J. HOFKER, A. G. HUMES, J. T. KOSTER, I. KRISTENSEN, J. LINDE-ROTH, E. MARCUS, F. M. NAHHAS, J. E. RANDALL, P. J. ROOS, J. H. STOCK.

Caribbean Research Institute College of the Virgin Islands, [First] *Annual Report* 1965, (Dept. Educ. Public Library) St. Thomas, Dec. 31, 1965 (publ. 31.V.1966), iii + 35 pp. mimeogr. 28 × 21½ cm.

CARMICHAEL, GERTRUDE: *The history of the West Indian islands of Trinidad and Tobago 1498–1900*. Alvis Redman, London, 1961, 463 pp. 21½ × 13½ cm.

CARPENTIER, ALEJO: *De guillotine op de voorsteven*. Roman. J. M. Meulenhoff, Amsterdam, 1966, 316 pp. 20 × 12½ cm. — *El siglo de las luces*. Transl. by J. G. RIJCKMANS.

Historical novel, dealing with the life of Victor Hugues († about 1822) in the Caribbean: mainly Cuba, Haiti, Guadeloupe, and French Guiana., with references to Surinam and Neth. Antilles.

CASTRO, SONIA DE & ALEXIUS, Frère & KAMPS, W.: *Nos ta canta*. Ilustrá pa TH. VAN DELFT. N. Samson N.V., Alphen aan den Rijn, 1962, 147 pp. $15\frac{1}{2} \times 11\frac{1}{2}$ cm. — Un coleccion di canticanan di pueblo antiyanu colectá pa —.

Catalogus van de Collectie De-Gaay-Fortman. Boeken, tijdschriften, dagbladen en overdrukken met betrekking tot de Nederlandse Antillen verzameld door Mr. B. de Gaay Fortman. Centrale Boekerij van het Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam, 1964, ii + 42 pp. $29\frac{1}{2} \times 21$ cm mimeogr.

Catalogus van het materiaal verzameld gedurende de Tweede Algemene Volkstelling Suriname 1950. Afdeling Sociologie en Sociografie van de Niet-Westerse Gebieden. Wageningen, 1966, (227) pp. mimeogr. $29 \times 20\frac{1}{2}$ cm.

Inleiding — Opzet van de Catalogus — Vragenlijst en toelichting, 87 + (8) pp. Lijst van tabellen, (23) + (107) pp. — Compiled by the Department of rural sociology of the tropics and subtropics Agricultural University Wageningen.

Centrale Bank van Suriname. 10 jaar. 1957–1 april–1967. Paramaribo, 1967, 63 pp. $23 \times 16\frac{1}{2}$ cm, 33 figs. incl. cover.

Centrale Bank van Suriname. Verslag over 1964. (Paramaribo), 1965, 141 pp. $27 \times 21\frac{1}{2}$ cm mimeogr. & printed annexes. — *Verslag over 1965, 1966, 177 pp.* mimeogr. — *Verslag over 1966, 1967, 142 pp.* & 19 ann.

CHANDLER, M. J.: *A Guide to Records in Barbados.* Univ. West Indies, Basil Blackwell, Oxford, 1965, xii + 204 pp. $24\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{2}$ cm, col. map excl.

CHANDOS, DANE: *Isles to Windward.* Michael Joseph Ltd., London, 238 pp., 24 pls. excl.
Curaçao mentioned.

COBBEN, R. H.: *Evolutionary trends in Heteroptera. Part I. Eggs, architecture of shell, gross embryology and eclosion.* Thesis Agricultural University, Wageningen, 21.VI.1968. Centre for Agricultural Publishing and Documentation, Wageningen, 1968, xii + 475 pp., 316 figs. — Meded. 151 Lab. Entomology Agric. Univ. Wageningen; Agricultural Research Reports 707.

Including material from the Neth. Antilles.

Collins Caribbean School Atlas. Ninth edition. Collins Clear-Type Press, London and Glasgow, xvi pp. text, 40 col. maps 22×18 cm excl. cover.

Compte rendu du Congrès des Recherches Agricoles dans les Guyanes 1963, see: *Congress Agricultural Research.*

Conferentie Nederland-Suriname-Curaçao. Resoluties en moties aangenomen tijdens de derde openbare vergadering op 18 Maart 1948. Staatsdrukkerij- en Uitg. 1948, 15 pp. 20 × 14 cm.

Congress Agricultural Research in the Guianas. November 27th-December 3rd, Paramaribo 1963. Bull. Landbouwproefstation Suriname 82, July 1965, xviii + 420 pp. 24½ × 17 cm, ill. Edited by D. A. KRAAIJENGA. (English and French).

SAMSON, J. A.: The development of agricultural research in Surinam (p. viii-xi).

MITTELHOLZER, A. S.: A synopsis of ... research in Venezuela (p. 1-2).

MITTELHOLZER, A. S.: Potato cultivation in the Guianas ... (3-6, fig.).

KRAAIJENGA, D. A.: Dew absorption by coffee and cacao leaves ... (7-11, fig.).

BROUWEN, A. E.: Water deficiencies and water supply ... (13-25, 14 figs.).

LEMS, G.: Cacao selection and breeding in Surinam (27-37).

AMSON, F. W. VAN: Growth and production of cacao ... (39-47, 2 figs.).

BARROS-NIEVES, O.: Cacao selection in Colombia (49-52).

EHRENCRON, V. K. R.: Irrigation experiments with cacao (53-64, 7 figs.).

KRAAIJENGA, D. A.: Citrus virus diseases in Surinam ... (65-68).

RIOS-CASTANO, D.: Revision of Citrus rootstocks ... in Colombia (69-74, 4 figs.).

SMALL, C. V. J.: Soil problems for banana cultivation ... (75-82).

LAOH, J. PH.: Records on ... Sigatoka in bananas (83-88, fig.).

DRUIF, J. H.: Where 'soil'-science and 'earth'-science meet (89-105).

BRUGIÈRE, J. M.: Études pédologiques ... Guyane Française (107-111).

KAMERLING, G. E.: Soil physics and agrohydrology (113-117).

DOST, H.: La mise en carte ... des sols au Surinam (119-123).

AHMAD, N.: ... salinity status of ... clays of British Guiana (125-132).

CATE, JR., ROBERT, B. & SUKHAI, A. P.: ... clays of British Guiana (133-139).

PONS, L. J.: Pyrites ... and formation of 'cat clay' ... (141-162, figs.).

STEHLÉ, H.: ... pangola aux Antilles françaises (163-172).

WILSON, P. N. & OSBOURN, D. F.: Experimental work on Pangola ... (173-191).

HUNKAR, A. E. S.: Three Branchiaria sp. ... (193-196).

HOOCK, J.: Les savanes de la Guyane Française ... (197-213).

DIRVEN, J. G. P.: The protein content in Surinam roughages (215-224, figs.).

DIRVEN, J. G. P.: Chemical composition ... of tropical kudzu (225-234, figs.).

- STEHLÉ, H.: Les Graminées et Légumineuses ... des Antilles françaises (235-245).
 SQUIRE, H. A.: ... grassland production in the Caribbean region (247-271).
 HUNKAR, A. E. S.: Cattle breeding in ... the Americas (273-276).
 JANNASCH, H.: Mechanization of rice cultivation ... (277-295, 15 figs.).
 HASSELBACH, O. E.: ... profit by recent research ... rice ... (297-301).
 BOUW, T.: ... processing of rice in the Wageningen mill (303-333, 20 figs.).
 HAVE, H. TEN: Breeding rice varieties ... in Surinam (335-349).
 PAUL, H.: Effect of sodium chloride in irrigation water ... (351-353).
 PAUL, H.: The ... rice industry in British Guiana ... (355-359).
 EHRENCRON, V. K. R.: Salt tolerance of rice (361-368).
 WOUTERS, L. J. A.: The control of pests .. riceproject ... (369-407, 30 figs.).
 KENNARD, C. P.: ... control of the rice water weevil ... (409-413, fig.).
 DINTHER, J. B. M. VAN & STUBBS, R. W.: ... control of rice snails ... (415-420).

Conservation in the Eastern Caribbean. Proceedings of the First Eastern Caribbean Conservation Conference. St. John, U.S. Virgin Islands, October 1-4, 1965. Car. Res. Inst., College of the Virgin Islands, St. Thomas, (1967?), xx + 252 pp. mimeogr. 28 x 21½ cm, 1 fig., cover picture.

Contact. Orgaan van de Arubaanse Onderwijsbond. [Monthly] Aruba Drukkerij n.v., 12-16 pp. each 24½ x 16 cm. — Year 1962-1964 edited by G. VELLINGA, W. SCHAAP and P. BONGERS, each year 12 numbers: Jan.-Dec. — Year 1965 edited by R. RAYMAN, W. POEZE and F. v. DRIE, 10 numbers: March-Dec. — Year 1966 Jan.-Feb. Next numbers ed. by C. A. BRUCE, G. W. JANSEN and I. R. K. RAMPHAL. Printed by Verenigde Antilliaanse Drukkerijen N.V.

Corsow. Organo di Gobierno di Corsow. Orgaan van het Eilandgebied Curaçao. No. 1 September 1967. 8 pp. 32½ x 25½ cm offset ill. 3 Apr. 1968.

Cultureel Centrum Curaçao. Jaarverslag 1955. Drukk. Scherpenheuvel, (Curaçao, 1956), 28 pp. 20½ x 13½ cm.

Curaçao Fact Folder. Curaçao Information Center New York, (1967?), 16 pp. 23 x 10 cm, 6 figs.

Dag der Vrijheden, 1 juli 1960. Aangeboden door de Regering van Suriname ter gelegenheid van de eerste viering van de Dag der Vrijheden in Suriname op 1 juli 1960. 4 pp. 23 x 15½ cm, with stamps of 10c and 15c, first day postmark.

DEBROT, COLA: *Dagboekbladen uit Genève*. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam, 1963, 117 pp. 18 × 11 cm. – Cf. *Tirade* 1957; Pages from a diary in Geneva, *Antilliaanse Cahiers* 3, 1958, 2 p. 47–126.

Defensie van Suriname en de Nederlandse Antillen; see: Schakels S 65/NA 49.

De Gids, see: *Het Surinaams Studentenblad*.

De Klok. Orgaan van de St. Vincentiuskring en van de oud-leerlingen van Huize St. Josef te Santa Rosa. [Monthly] 48 pp. each 20½ × 13½ cm. Year 1963: No. 172–183. Year 1964: 184–195. Year 1965: 196–207. 1966: 208–219. — 1952: 39–51; 1953: 52–63; 1954: 64–75; 1955: 76–87; 1956: 88–99; 1957: 100–111; 1958: 112–123; 1959: 124–135; 1960: 136–147; 1961: 148–159; 1962: 160–171; as a rule 48 pp. incl. cover; ill.

DEMOULIN, GEORGES: *Contribution à l'étude des Éphéméroptères du Surinam*. Bull. Inst. r. Sci. nat. Belg. 42, 31.XII.1966, 37, 21 pp., 12 figs.

De Nederlandse Antillen. School en Wereld – Orwac (= Organisation for Worldorientation And Community development) 1967, 28 pp. 36 × 25½ cm, 12 col. figs.

Contributions by H. RIEMENS, J. F. VAN OERS, L. TRIEBELS, ROLF SCHMIDT, F. CREUTZBERG, PETER CREUTZBERG, VINCENT VAN DER LOO, H. G. HERMANS, M. D. THIJS, ERIK ZIELINSKI.

De Nederlandse Antillen. Op Verkenning. Sticusa. Een uitgave van de Stichting School en Bedrijf, (1967?), 12 pp. 21 × 15 cm, 12 col. figs.

De ontwikkeling van het inwonertal in het recente verleden en in de naaste toekomst. Dept. Sociale & Economische Zaken, Bureau voor de Statistiek, Curaçao, 1967, 16 pp. mimeogr. 30 × 21 cm.

Dienst Landsbosbeheer [Suriname], *Jaarverslag 1964*. (Forest Service, Annual Report 1964). J. TH. WASSINK ed., Paramaribo, (1965), viii + 79 pp. 27 × 21 cm, 23 phot. + 5 maps on 18 plates excl.

Dienst Landsbosbeheer Suriname, Jaarverslag 1965. (Forest Service Surinam, Annual report 1965). 1966, 86 pp. Many plates and maps hors-texte.

Dienst Lands-Bosbeheer [Suriname] 1966, see: *Jaarverslag van de Dienst Lands Bosbeheer – 1966*.

Dit is Suralco. Suriname Aluminum Company, Afd. Public Relations, Paramaribo, 1966, 32 pp. 27½ × 21 cm, ill.

DIJKE, J. I. VAN: *Rapport betreffende de vakopleiding voor werknemers in het Horecabedrijf van de Nederlandse Antillen*, d.d. juli 1966, 32 & 12 pp., Bijl. 30 × 21 cm mimeogr.

Uitgebracht, na een bezoek aan Curaçao van 23.V.-18.VI., Aruba 1.VI., St. Maarten 2-6.VI., Bonaire 15.VI.1966.

DOBRU, R.: *Matapi. Poewema foe* —. 1 Juli 1965. Uitgegeven door Drukkerij Paramaribo, 28 pp. 21½ × 14 cm, excl. cover with fig. & portr.

DOELWIJT, THEA; see: *Vrouwen van Suriname*, 1967.

DOESBURG, PIETER HENDRIK VAN: *A revision of the New World species of Dysdercus Guérin Méneville (Heteroptera, Pyrrhocoridae)*. Thesis Leiden 29. V. 1968; Zool. Verhandl. 97; x + 215 pp. 24 × 16 cm, 271 figs., 16 pls. & col. frontispiece excl.

DONGEN, W. D. M. VAN: *De Noord-Saramaccapolder. Sociaal geografische studie van een klein-landbouwgebied in Suriname*. Mimeogr. report (L. H. Wageningen), 1964, 43 pp. 34 × 21½ cm.

DONSELAAR, J. VAN: *An ecological and phytogeographic study of northern Surinam savannas*. The Vegetation of Suriname 4; repr. from *Wentia* 14; North-Holland Publ. Comp. Amsterdam, 1965; Meded. Bot. Museum en Herbarium Utrecht 211, 163 pp., 12 figs., fig. 2 & 4 tables in folder at the back.

DONSELAAR - TEN BOKKEL HUININK, W. A. E. VAN: *Structure, root systems and periodicity of savanna plants and vegetations in northern Surinam*. *Wentia* 17, 1966, p. 1-162, 17 figs., 5 phot. on 2 pls. excl., figs. 5-14 on 4 folding leaves in portfolio in the back.

DOORNBOS, LIEUWE: *Kinderjaren aan de Tapanahony*. (Growth and development of children from the Tapanahony area). Thesis Groningen 6.VII.1966, x + 148 pp. 24 × 16 cm, 19 figs. & frontispice, folding table & map excl.

DUSSELDORP, D. B. W. M. VAN: *Meerdimensionale overheidsplanning. De overheidsplanning van Suriname in de periode 1952-1964, getoetst aan een relatiemodel*. Meded. Landbouwhogeschool Wageningen 67-1, 1967, vi + 215 pp. 24½ × 17 cm, 6 maps 3 of which excl. — Thesis Landbouwhogeschool Wageningen 5.V.1967, x + 215 pp.

Economic feasibility study proposed 240 rooms Sorobon Hotel Bonaire, N.A., February, 1966. Horwath & Horwath, Caracas, 1966, vi + 38 pp., ill.

Economisch Bulletin Nederlandse Antillen. Maandelijkse uitgave van de Afdeling Voorlichting van het Kabinet van de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen, 's-Gravenhage. Jaargang 1: 1, Oct. 1967; 2, Nov.; 3, Dec.; 4, Jan. 1968; 5 Feb.; 6 March; 7 April; 8 May, 9 June; 24 pp. 19½ × 13½ cm each.

Education in the Netherlands Antilles. La enseñanza ... L'Enseignement ... Dept. of Education. Curaçao Aug. 1965, 26 pp. mimeogr. 29 × 21 cm.
Education in the Netherlands Antilles. La Enseñanza en las Antillas Neerlandesas. L'Enseignement aux Antilles Néerlandaises. [Oct. 1967, new edition, Curaçao], 31 pp. mimeogr. 29 × 21 cm.

Eilandgebied Curaçao. Begroting van de Algemene Dienst voor het dienstjaar 1966, Curaçao, 1965, (198) pp. 30 × 21 cm mimeogr. *Memorie van Toelichting op de ...* (264) pp. *Begrotingen van de bedrijven voor het dienstjaar 1966*, (74) pp. *Memorie van Toelichting op de begrotingen ...* (91) pp.

Eilandgebied Curaçao. Begroting van de Algemene Dienst voor het dienstjaar 1967. October 1966, 30 × 21 cm mimeogr. (211 pp.). *Memorie van toelichting op de ...* (301 pp.). *Begrotingen van de bedrijven ...* (76 pp.). *Memorie van toelichting op de ...* (107 pp.).

El Venezolano. Organo de la Casa Venezuela. Año 1 No. 12, Curazao Octubre de 1967. Drukkerij 'De Stad'. 16 pp. 42½ × 28½ cm ill.

ENGEL, LYLE KENYON: *South America*. Cornerstone Library Vacation Guidebook Series, New York 20, N.Y. 1963, 192 pp. 20½ × 13 cm, ill. Surinam, p. 168-171.

ENGELBERT VERRIJT, Frater M.: *De Surinaamse geschiedenis voor de hoogste klas van de Katholieke scholen*. Drukkerij Leo-Victor 1952, 202 pp. 24 × 16 cm, ill.

EUSTATIA, M. F.; see: *Jaarverslag 1965 Wetenschappelijke Bibliotheek*.

Excelsior! A. A. Curaçao-Groep. (Monthly) 1ste Jaargang (Aña 1) No. 1, Apr. 1965 - 9, Dec.; 10, Jan. - 12, March 1966. Each number 2 pp. 34 × 21½ cm mimeogr. [Curaçao Groep van de Alcoholics Anonymous].

Flora of Suriname, edited by A. PULLE, continued by J. LANJOUW. - Vol. I part 1, 1932-1943, 524 pp. - II-1, 1932-1939, 500 pp. - II-2, p. 1-384. - III-1, 1932-1941, 457 pp. - III-2, p. 1-255. - IV-1, 1932-1937, 513 pp. - IV-2, p. 1-352. - V-1, 1965, 172 pp. (Palmae) - VI-1, 1964, 271 pp. (Musci). Photomech. reprint E. J. Brill, Leiden, 1966.

Flora of the Netherlands Antilles, Vol. II: 1-96. *Spermatophyta Dicotyledoneae*. (Edited by A. L. STOFFERS). Publ. Foundation Sci. Research Surinam and Neth. Antilles 42, 1966, 96 pp.

Folklore in de Nederlandse Antillen; see: Schakels NA 53.

FORTANIER, E. J.: *Rapport inzake het onderzoek naar mogelijkheden van verbouw tweede gewassen en boomcultures voor het Wageningen-project Suriname. Verdere mechanisatie en middenstands-landbouw*. Stichting voor de Ontwikkeling van Machinale Landbouw in Suriname, Wageningen-Suriname, 1962, iv + 188 pp. 29 × 20½ cm photopr.

Free road map of Aruba. Published annually in Aruba by PADSA (1967), folding map with advertising, 50 × 62 cm.

GEERDINK-JESURUN PINTO, N. M.: *Cuentanan di Nanzi*. Uitgave: Stichting Jeugdcentrale Curaçao. Aruba Drukkerij N.V., Curaçao 1965, 77 pp. 24 × 16 cm, 10 pls. (drawings incl.).

GEMMINK, JOH.: *Reproductie-patronen binnen een raciaal en cultureel heterogene bevolking*. Socio-demografische Studies, Publicatie 1, Utrecht, Feb. 1966, 159 pp. 24 × 17 cm offset.

Geologisch Mijnbouwkundige Dienst van Suriname. Jaarboek 1956-1958. Veertiende t/m zestiende Jaargang – Deel I, II en III. Paramaribo 1961, 103 pp. 27 × 19 cm, 8 pls. excl., 23 loose folding maps.

H. BECKERING VINCKERS, Kaartblad Stofbroekoegebergte – D6 (30), p. 18-19. – Geofysisch onderzoek, p. 37-39. – Goud, p. 42. – New data on the Table Mountain area, p. 73-78. – Een oriënterend onderzoek naar de aanwezigheid van nikkelerts in het gebied van de Bemaukreek (stroomgebied van de Saramaccarivier), p. 95-100. A. J. M. BRABERS. Kaartblad Kwakoegegron – C6 (21), p. 20-25. Kaartbladen Fallawattr/Coppename – D4 (28), Kwamakreek – D5 (29) en Wayombokreek – C4 (19), p. 30-33.

B. H. BEEKMAN. Kaartblad Drietabbetje – F8 (49), p. 34-36.

A. J. M. BRABERS & H. T. L. VAN EIJK. Hyperstene bearing rocks of the Lower Fallawattr Creek, Nickerie District, Surinam, p. 79-82.

H. BECKERING VINCKERS & C. VAN KOOTEN. Diamant, p. 41-42.

G. DOEVE. Problems in rock correlation in Surinam, p. 59-70. – Some preliminary remarks on the lateritic iron ore deposits in the neighbourhood of the Brokopondo Lake, Surinam, p. 101-103.

G. DOEVE & J. F. HOLTROP. Mangaanerts, p. 46-49.

G. DOEVE & H. BECKERING VINCKERS. Ultrabasische gesteenten, p. 43-46.

H. T. L. VAN EIJK. Kaartblad De Goejegebergte – H9 (69) p. 26-29. – Pegmatieten, p. 40-41. – Preliminary abstract concerning pegmatite investigations in northeastern Surinam, p. 87-90. – Some remarks about the distribution of gold in the Upper Lawa region, southeast Surinam, p. 91-94.

M. W. P. M. VAN LOON & T. A. TROELEMAN. Waterboringen, p. 53-55.

C. VAN KOOTEN. Algemeen overzicht, p. 5-9.

L. O'HERNE. Kaartblad Lelygebergte – E8 (40), p. 25-26. – Orapu conglomerates in Surinam, p. 71-72. – Een profiel in de Rikanau-mijn (Moengo) van de Suralco, p. 83-84. Merkwaardige ribbels op laterietkonkreties van de Boven Marowijne, p. 85-86.

GLANS, C. L.: *L.V.V. in 1963. Overzicht van de verrichtingen van het Departement van Landbouw, Veeteelt en Visserij in 1963*. Sur. Landb. 12, 1964, 5/6, p. 153-297, ill.

GLAZEMA, P.: *Rapport betreffende het archeologisch-ethnologisch onderzoek en het museumwezen in Suriname*. Sticusa, Amsterdam, 1964, i + 20 pp. 29 × 20½ cm mimeogr., 16 tables excl.

Report on archeological and ethnological research in Surinam, induced by a visit 24.III–12.IV.1964.

GLAZEMA, P.: *Rapport betreffende het archeologisch onderzoek van de Nederlandse Antillen*. Sticusa, Amsterdam, 1964, iii + 17 pp. 29 × 20½ cm mimeogr., 16 photopr. tables excl.

Report on archeological research in the Neth. Ant., induced by a special trip 8–24.III.1964. – Title on cover: *Het archeologisch onderzoek op de Nederlandse Antillen*.

GLAZEMA, P.: *Rapport betreffende het archeologisch onderzoek van de Nederlandse Antillen*. Uitzending in het kader van de Technische Bijstand van 23 januari tot 17 mei 1967. 13 pp. mimeogr. 28½ × 20½ cm. – *Rapport betreffende het Surinaamse Openluchtmuseum 'Nieuw Amsterdam' en het Surinaams Museum*. Uitzending ... 12 pp. ...

GOENS, RIJKLOF VAN: *Beware of Curaçao's Demons*. (A folk-tale). Publ. in coop. Neth. Ant. North Amer. Association, (1967), 147 pp. 16 × 10½ cm, map, cover picture.

Gouden Horizon Encyclopedie in multicolor in zestien delen, Dr. B. M. PARKER ed., transl. Jac. G. CONSTANT. VanderHout & Co, Brussels, 1964, 25½ × 18 cm.

Antillen, 1 p. 59–60, map. Aruba, 1 p. 74, map. Bonaire 2 p. 179–180, map. Suriname 14, p. 1293–1962, map, 4 phot.

GROOT, SILVIA DE: Summary of the description by P. J. Benoit with annotations. In BENOIT, *Voyage à Surinam*, 1839, reprint 1967. S. Emmering, Amsterdam; 12 pp. 40 × 29½ cm, excl. cover.

Guide for the establishment of enterprises in Curaçao. Curaçao Bureau of Economic Affairs, 1965, 63 pp. 24 × 17 cm, ill.

Guyana independence: Special issue. Chronicle of the West Indian Committee 81, May 1966, p. 245–308, ill.

HAGEDOORN, JAN: *Wiekende wereldvlucht. Een studie over de ontwikkelingen in het toeristenverkeer van Europa naar de Nederlandse Antillen*. Inzending Shell Curaçao prijsvraag over toerisme 1959. Shell Curaçao, Emmastad, 27 pp. 20½ × 14½ cm photopr.

HANNAU, HANS W.: *Aruba*. Transl. from English in Dutch by W. F. LUGTENBURG. Wilhelm Andermann Verlag, München, 1967, 62 pp. 16½ × 16½ cm, 1 fig., 30 col. plates incl. (Obtainable at Van Dorp, Curaçao-Aruba).

HANNAU, HANS W.: *Curaçao*. Transl. from English by HENRICA M. VAN OUYEN. Wilhelm Andermann Verlag, München, 1967, 61 pp., 1 fig., 30 col. pls. incl.

HANSEN, HAN & WAGT, GABRI DE: *Wat doen we in Suriname?* Paul Brand Hilversum-Antwerpen, Polak & van Gennep, Amsterdam, 1967, 176 pp. 20 × 13 cm, ill.

HARGREAVES, DOROTHY & HARGREAVES, BOB: *Tropical Blossoms of the Caribbean*. Hargreaves Industrial, Portland, Oregon, 1960, 64 pp. 21½ × 13½ cm, over 100 col. figs., excl. cover.

HARGREAVES, DOROTHY & HARGREAVES, BOB: *Tropical Trees found in The Caribbean, South America, Central America, Mexico*. Hargreaves Industrial, Portland, Oregon, 1965, 64 pp. 21 × 13½ cm, over 125 col. figs., excl. cover.

HARTOG, ELISABETH & HARTOG, HAN: *Land in, land uit, 70.000 kilometer door vijf continenten*. De Toorts, Haarlem, (1967), 208 pp. 20½ × 12½ cm, 16 phot. on 16 pls. excl.

HARTOG, HAN: *Waar de bomen altijd groen zijn en de bladeren altijd vallen*. De Wit N.V., Aruba, 69 pp. 20½ × 13½ cm, ill.

HARTOG, J.: *Curaçao, zijn geschiedenis in het kort*. De Wit N.V., Aruba, 62 pp. 21½ × 14½ cm, 33 figs.

HARTOG, J.: *Manuel Carel Piar. De jongen van Otrobanda*. Tweede Druk. De Wit N.V., Aruba, 1967, xxii + 184 pp., ill., 6 pls. excl.

HARTOG, JOHAN: *Retratos de piedra. Stenen portretten. Stone portraits*. De Wit N.V., Aruba, (72) pp. 21½ × 14½ cm, 40 figs.
Memories of the past on Curaçao.

HASSELBACH, O. E. & AMSON, F. W. VAN: *A study of preseasonal cultivation methods in rice*. Bull. Landbouwproefsta. 85, Dec. 1965, 28 pp. 24½ × 17 cm, 1 fig.

HELMAN, ALBERT: *Zaken, zending en bezinning. De romantische kroniek van een tweehonderdjarige Surinaamse firma*. Uitgave van C. Kersten & Co. N.V., Paramaribo, (January) 1968, 219 pp. 22½ × 15 cm, 24 pls. excl.

Here's all about ... Bonaire. Daal Publishing Company, Curaçao, 1967, 32 pp., 14 col. figs.

HERSKOVITS, MELVILLE J.: *The myth of the Negro past*. Beacon Press, Beacon Hill, Boston, xxii + 368 pp. 20½ × 14 cm. - 3rd printing 1964; copyright 1941.

Het ABC der cultuur. Sticusa, Amsterdam, mimeogr. 29 × 20½ cm. Dealing with Surinam and the Neth. Antilles: *Serie 7* no. 1, G. F. FORTANIER, Arbeidsvoorziening, 7 pp. *Serie 8* no. 13, H. DUL, Muziekonderwijs, 6 pp. *Serie 9* (1966) no. 1, H. FÉRIZ, Archeologie. *Serie 10* (1967) no. 1, H. U. E. THODEN VAN VELSEN, 5 pp.

Het Brokopondoprojekt in Suriname; see: Schakels S 58.

Het Mulo-Examen in de Nederlandse Antillen. (More advanced elementary education in the Netherlands Antilles). *Verslag over het jaar 1965.* Dep. Onderwijs, Willemstad, Dec. 1965, 28 pp. 29 × 21½ cm mimeogr.

Het Mulo-Examen in de Nederlandse Antillen. (More advanced elementary education). *Verslag over het jaar 1966.* Dep. Onderwijs, 1966, 28 pp. mimeogr.

Het Mulo-Examen in de Nederlandse Antillen. (More advanced elementary education). *Verslag over het jaar 1967.* Dep. Onderwijs, 1967, 28 pp. mimeogr.

Het onderwijs in de Nederlandse Antillen aan het begin van het schooljaar 1966/1967. Dept. Onderwijs Willemstad, Nov. 1966, 21 pp. 27½ × 21 cm mimeogr.

Het onderwijs in de Nederlandse Antillen. Verslag over het jaar 1964. Departement van Onderwijs, Curaçao, (Oct. 1965), 173 pp. 29½ × 21 cm mimeogr.

Het onderwijs in de Nederlandse Antillen. Verslag over het jaar 1965. 169 pp. mimeogr., 6 graphs.

Het onderwijs in de Nederlandse Antillen. Verslag over het jaar 1966. 178 pp. mimeogr., 6 graphs. excl., Bijlage . . 11 pp.

Het Surinaamse Studentenblad De Gids. 1e Jaargang No. 1. Mei 1965, 4 pp. 47 × 32½ cm. – "Uitgevers: Studenten Surinaamse Rechtsschool. Redactie-Raad: F. CURRIE, R. W. CRUDEN, F. KRUISLAND, W. RICHARDS, R. SALLONS, en A. M. SEEDORF. Hoofd-Redacteur: A. CH. KRUISLAND. Vaste-medewerker Mr. H. R. LIM A Po. Speciale medewerkers: Docenten aan de Surinaamse Rechtsschool. Redactie-Admin.: Keizerstraat no 72 bv. Drukk.: H. v. d. Boomen".

HOLLANDER, A. N. J. DEN & MUIJZENBERG, O. D. VAN DEN & WERTHEIM, W. F. & SPECKMANN, J. D.: *De plurale samenleving, begrip zonder toekomst?* J. A. Boom en Zn., Meppel, 1966, 121 pp. 20 × 12½ cm.

SPECKMANN: *De plurale Surinaamse samenleving*, p. 52–67.

Holland Herald, Netherlands Antilles special issue. Vol. 2, number 6, Aruba. Bonaire. Curaçao. St. Maarten. Saba. St. Eustatius. Holland Promotion Inc. Amsterdam, Editor-Publisher JEAN-JACQUES VAN BELLE, 80 pp. 28 × 21 cm, many ill., 40 col. figs.

Hollandsche Bank-Unie N.V. Jaarverslag 1965-1966. 52ste boekjaar. Amsterdam, Dec. 1966, 107 pp. 30 × 23 cm, ill.

Ned. Antillen, p. 38-43, 2 figs. - Suriname, p. 44-49, 2 figs.

Hollandsche Bank-Unie N.V. Jaarverslag 1966/1967. HBU, 53ste boekjaar, Amsterdam, 1967, 77 pp. 28½ × 21½ cm.

Neth. Ant. p. 38-41; Surinam p. 42-45.

HOLTROP, J. F.: *De mangaanafzettingen van het Guyana Schild.* Meded. Geol. Mijnb.k. Dienst Sur. 13, 1962, xii + 514 pp. 26½ × 19½ cm, 106 figs., 213 phot. on 53 pls. excl. - Portfolio with 17 folding maps.

Hugenholtz' Curaçao. Uitgegeven ten bate van het Prinses Wilhelmina-fonds voor Kankerbestrijding op Curaçao, (1964), 47 pp. 22 × 27½ cm, 35 phot. + cover picture.

Printed by Focus N.V., Haarlem, obtainable in N.A. book shops and at IVEC, Amsterdam; text in Dutch, Papiamentu and English, 3 pp. by P. Fr. M. MÖHLMANN O.P., transl. by PIERRE LAUFFER. - Review in *N.W.I.G.* 44, p. 259-261, and *Amigoe* 15.VII.1964, p. 5.

Investment factors Netherlands Antilles. (Netherlands Antilles Department of Social and Economic Affairs, Curaçao) 1966, 45 pp. 21 × 15 cm, 7 figs.

It pays to invest in the Netherlands Antilles. National ordinances regarding investment facilities in the Netherlands Antilles. Second revised edition. Publ. Gov. Inform. Service Curaçao, October 1961, 75 pp. 20½ × 14½ cm, map.

Jaarboek 1956-1958 Geol. Mijnb. Dienst; see: Geologisch Mijnbouwkundige Dienst van Suriname. Jaarboek 1956-1958.

Jaarverslag 1965 Stichting Wetenschappelijke Bibliotheek. Annual-Report 1965 Scientific Library Foundation, Curaçao (1966), 21 pp. 22 × 14 cm. Miss. M. F. EUSTATIA temporary-librarian.

Jaarverslag Sticusa 1966. Nederlandse Stichting voor Culturele Samenwerking met Suriname en de Nederlandse Antillen, 44 pp. 33½ × 17 cm, 1 ann., 18 figs. on 10 pls. excl.

Jaarverslag van de Dienst Lands Bosbeheer - 1966. (Annual report Forest Service 1966). 1967, iv + 77 + (20) pp. 27 × 21 cm mimeogr., 15 pls. excl.

F. C. BUBBERMAN, d.d. 2.XII.1967. - Contents: Alg. Dienst, p. 1; bostoezicht, p. 6; houtcontrole-export, p. 21; natuurbescherming, p. 23; bosinventarisatie, p. 24; bosontsluiting, p. 26; wegonderhoud, p. 33; bosonderzoek, p. 34; bosverjonging, p. 44; voorlichting, p. 59; Landsbosbedrijf, p. 62; summary, p. 64-77; annexes.

JEEKEL, CASIMIR ALBRECHT WILLEM: *On the classification and geographical distribution of the family Paradoxosomatidae (Diplopoda, Polydesmida)*. Thesis Amsterdam 5.VI.1968, viii + 162 pp., 6 maps, 5 figs. $23\frac{1}{2} \times 16$ cm offset.

Surinam millipeds mentioned. Obtainable from: Nederl. Entom. Vereniging, Bibliotheek, Amsterdam.

JESSURUN, RUDIE WYNAND: *De leiding van het nageboortetijdperk in de Leidse Universiteits Vrouwenkliniek*. (The management of the third stage of labour). Thesis Leiden 29.VI.1966, viii + 167 pp., 24 figs., 6 of which on 3 pls. excl.

Author of Surinam birth.

JONCKHEER, E.: *Regeringsverklaring met betrekking tot de zittingsperiode 1966-1970 uitgesproken door Z.Exc. Minister-President Dr. - in de Staten der Nederlandse Antillen*. Regeringsvoorl. N.A., 1967, 10 pp. $20\frac{1}{2} \times 14$ cm, excl. cover, 1 fig. [7.XII.1966].

JONG, KEES M. DE & KRISTENSEN, INGVAR: *Gegevens over de Mollusken van Curaçao uitgezonderd de mariene Gastropoden*. Correspondentieblad van de Nederlandse Malacologische Vereniging, Supplement 1968. RIVON-Mededeling nr. 276. Uitvoering: Staatsbosbeheer, Utrecht, februari 1968, 45 pp. 23×17 cm offset, map, 4 pls.

Data on Molluscs of Curaçao, except for the marine Gastropods. In collaboration with Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut, and Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen, Curaçao.

JONG, THEO P. M. DE: *De krimpde horizon van de Hollandse kooplieden. Hollands Welvaren in het Caribisch Zeegebied (1780-1830)*. Van Gorcum & Comp. Anjerpublicaties 9, Assen, 1966, x + 352 pp. $23\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{2}$ cm, 3 figs., 2 pls. excl.

JURG, E. W.; see: *Het Mulo-examen in de Nederlandse Antillen 1965*.

KAMERLING, G. E.: *Beknopte samenvatting van de interne rapporten Bodemfysisch en Agrohydrologisch Onderzoek No 1 t/m 49*. Landbouwproefsta. Paramaribo Intern Rapport 50, Febr. 1966, 9 pp. $34 \times 21\frac{1}{2}$ cm mimeogr.

KARAMAT ALI, MOHAMED HANIEF; *Extravesicale ureteruitmondingen bij de vrouw. Een embryologisch-klinische beschouwing en een bespreking van 51 Nederlandse patienten*. (Extravesical ureteropenings in females). Thesis Groningen 7.IV.1965; Van Gorcum & Comp. N.V., Assen, xiv + 242 pp. 24×16 cm, 87 + 1 figs., folding plate excl.

Author of Surinam birth.

KIBAN, ROBERT JANKI: *Muziek, zang en dans van de Karaïben in Suriname*. Stichting Etnologische Kring Suriname. Printed by N.V. Varekamp & Co., Paramaribo, 1966, ii + 26 pp. 22×16 cm.

KLERK, JOOST DE: *Grietjebie, schoonheid van Suriname. Een reis langs oerwouden en rivieren*. Uitgeverij De Toorts, Haarlem, (1.XII.1965), 12 pls. & 1 map excl. 214 pp. 20 × 12½ cm.

KOMPROE, CARLA CLAUDINE: '*Cerclage équatorial*'. *Een overzicht van de resultaten bereikt met de operatietechniek volgens Arruga toegepast in 462 gevallen van netvliesloslating*. (A survey of the results obtained with the scleral encircling technique according to Arruga applied to 462 cases of retinal detachment). Thesis Utrecht 6.IV.1965, 116 pp. 24 × 16 cm offset, 9 figs.

Author was born in Suriname.

Koninklijk Instituut voor de Tropen Amsterdam, vijftienvijftigste Jaarverslag 1965, 97 pp. 25½ × 19½ cm, 7 figs.

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. Jaarverslag 1963. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1964, 9 pp. Repr. from *Bijdr. Taal Land Volkenk.* 120.

Kontakt. Suriname-nummer. Maandblad van het personeel der Bruynzeel fabrieken Zaandam, 23, okt. 1967, 2, p. 25-56, 30 × 22 cm, ill.

Ons bedrijf, p. 28. Suriname en haar bevolking, p. 32. Onze houtvoorziening, p. 36. Suriname gezien met de ogen van een Hollander, p. 40-43.

KRAAIJENGA, D. A. (ed.); see: *Congress Agricultural Research*.

KRUIJER, G. J.: *Suriname en zijn burenen. Landen in ontwikkeling*. J. A. Boom en Zoon, Meppel, May 1968, 264 pp. 23½ × 15½ cm, 5 figs., 21 phot. om 15 pls. excl.

New edition of *Suriname en zijn buurlanden*, 1951.

KUIP, E. J. VAN DER: *An investigation into the occurrence of trypanosomiasis cruzi in Aruba*. Thesis Utrecht 31.III.1966, xii + 91 pp. 24 × 16 cm, 9 figs.

KUYP, E. VAN DER: *Available calories and nutrients in Surinam in 1952 according to British standards*. Publ. Bureau Openb. Gezondh. Suriname 10, 1966, 4 pp.

KUYP, E. VAN DER: *Eradicatie*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de milieuhygiëne voor het jaar 1968 (Boerhaave-leerstoel) aan de Rijksuniversiteit te Leiden op Vrijdag 8 maart 1968. Universitaire pers Leiden, 28 pp. 22½ × 15 cm.

KUYP, E. VAN DER: *Filariasis in the Marowijne District, Surinam*. Publ. Bureau Openb. Gezondh. 6, 12 pp. 22½ × 15½ cm.

KUYP, E. VAN DER: *Helminthiasis in the Coronie District, Surinam*. Publ. Bureau Openb. Gezondh. 7, 11 pp. 22½ × 15½ cm.

KUYP, E. VAN DER: *Helminthiasis in the Nickerie District, Surinam*. Publ. Bureau Openb. Gezondh. 5, 12 pp. $22\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{2}$ cm.

KUYP, E. VAN DER: *Progress achieved in wucheriasis bancrofti control in Surinam*. Publ. Bureau Openb. Gezondh. 8, 16 pp. $22\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{2}$ cm, 2 fig., 3 folding tables excl.

KUYP, E. VAN DER: *Report on malaria eradication in the Kingdom of the Netherlands*. Publ. Bureau Openbare Gezondheidszorg Suriname II, 1966, 4 pp. 22×16 cm.

KUYP, E. VAN DER: *25 Jaar Rode Kruis in Suriname*. Het Surinaamsche Roode Kruis 1966, 59 pp. $22\frac{1}{2} \times 15$ cm, 11 figs.

LACOURT, A. W.: *A monograph of the freshwater Bryozoa-Phylactolaemata*. Zool. Verhandelingen Rijksmuseum Nat. Hist. Leiden 93, 159 pp., 13 figs., 18 pls. excl.

Also dealing with species from the Netherlands Leeward Antilles.

LAGAAIJ, ROBERTUS ALEXANDER: *Geophysical investigations of the Netherlands Leeward Antilles*. Thesis, Utrecht 22.IV.1968. ix + 111 pp. $28 \times 20\frac{1}{2}$ cm, mimeogr., 24 figs. — 'Voorwoord', Contents and 'Samenvatting' printed and distributed separately under same title; (xii) pp. 24×16 cm.

Lago (Calendar for) 1966, etc.; see: *Calendar Aruba*.

Lago Telephone Directory April 1, 1965, Aruba, 36 (+ 8) pp. mimeogr. 21×14 cm.

Landbouw en veeteelt; see: Schakels S 62/NA 45.

Landbouwproefstation Suriname, Jaarverslag 1964. Meded. 36, 1965, 93 pp. $24\frac{1}{2} \times 17\frac{1}{2}$ cm, 31 figs., 10 pls. excl. — J. A. SAMSON ed.

Landsbosbeheer, see: *Dienst Landsbosbeheer*.

Letterkunde in Suriname en de Nederlandse Antillen; see: Schakels S 67/NA 50.

LIM, HANNY: *Tardi op Aruba*. N. Samson n.v., Alphen aan den Rijn, 1966, 66 pp. $20\frac{1}{2} \times 16$ cm, map, 10 figs., col. cover. Ill. by JENNY DALEN-OORD.

LIM, HANNY: *Tardi op Curaçao*. N. Samson n.v., Alphen aan den Rijn, 1966, 71 pp. $20\frac{1}{2} \times 16$ cm, map, 10 figs., col. cover. Ill. by JENNY DALEN-OORD.

LIST, HERBERT: *Caribia. Ein photographisches Skizzenbuch von den Caribischen Inseln*. Rowolt Verlag Hamburg, 14 pp. text & table, 96 photographs excl.

LORCA, FEDERICO GARCIA: *Dichter in New York* (Poeta en Nueva York). Uit het Spaans naar het Nederlands door LUC. TOURNIER. Illustraties van CORNEILLE. Uitgeverij J. Heijnis Tsz., Zaandijk, 1959, 114 pp. $19\frac{1}{2} \times 18\frac{1}{2}$ cm. – (2nd ed., 1965?), 109 pp. 19×13 cm.

LOWE-McCONNELL, R. H. (ed.): *Man-made lakes. (Proceedings of a Symposium held at the Royal Geographic Society, London, on 30 September and 1 October 1965)*. Published for the Institute of Biology by Academic Press, London/New York, 1966.

P. LEENTVAAR: The Brokopondo Research Project, Surinam, p. 33–42, 3 figs.

Lucila Engels schilderijen. Sticusa, Amsterdam, 1967, 16 pp. $23 \times 18\frac{1}{2}$ cm, 12 pls.

Catalogue of pictures; 1st exhibition Gouda 27.V.'67.

LUNING, H. A.: *Enkele kanttekeningen aangaande de taak van de landbouw bij de economische ontwikkeling van Suriname* (Some notes on the place of agriculture in the economic development of Suriname). CELOS bulletins 2, from SL 14, 1966, p. 117–135, 1 fig.

LUKE, HARRY: *Caribbean Circuit*. Nicholson & Watson, London, xv + 262 pp. $21\frac{1}{2} \times 14$ cm, figs., 33 pls. excl.

L.V.V. in 1963; see: GLANS.

L.V.V. in 1964, – *in 1965*, – *in 1966*; see: RONDEEL.

LUYKEN, R. & LUYKEN-KONING, F. W. M. & PIKAAR, N. A.: *Onderzoek naar de voedingstoestand van Creoolse en Hindoestaanse bevolkingsgroepen in Suriname in 1963–1964*. Centr. Inst. Voedingsonderz. T.N.O., Rapport R 1931, 1965, 48 + 25 pp. 29×21 cm, 2 graphs excl. – See also: *Kort verslag van een onderzoek ... R 1930*, 1965, 9 pp.

Maatschappij voor Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen. (Treub-Maatschappij). – P. WAGENAAR HUMMELINCK secr., Utrecht; $21\frac{1}{2} \times 14$ cm.

Notulen Drie en zeventigste Algemene Vergadering 9 mei 1964. Vier en zeventigste Algemene Vergadering 15 mei 1965. Naamlijst 1 mei 1966; 20 pp.

Notulen Vijf en zeventigste Alg. Verg. 27 mei 1966. Zes en zeventigste Alg. Verg. 2 juni 1967. Naamlijst 1 juni 1968; 22 pp.

Containing summaries of lectures of e.g. VOOUS (Surinam birds; 1966 p. 6–7), THODEN VAN VELZEN (Surinam bush negroes; 1967 p. 6–7); WAGENAAR HUMMELINCK (marine biological research on Neth. Antilles; 1967 p. 13–15).

MADURO, ANTOINE J.: *Papiamentu errornan di dicción i traducción. Un guía pa esnan qu tá desea di papiá i traduci corectamente*. Corsou, 1966. iv + 35 pp. $29\frac{1}{2} \times 21$ cm mimeogr.

MADURO, ANTOINE J.: *Papiamentu, origen i formación*. Drukkerij Scherpenheuvel, Curaçao, 1965, 30 pp. 24 × 16 cm.

MADURO, ANTOINE J.: *Procedencia di palabranan papiamentu i otro anotacionnan. I (Letter A te M)*. Corsou, 1966, 48 pp. 24 × 16 cm. – *II (Letter N te ZJ)*, 1966, 72 pp.

MADURO, ANTOINE J.: *Proverbio-, refran-, dicho- i expresionnan Papiamentu i nan nificacón na Ulandes*. Corsou 1967, 80 pp. 24 × 17½ cm mimeogr.

MAKINSON, DAVID H.: *Barbados. A study of North-American – West-Indian relations 1739–1789*. Studies in American History 3; Mouton & Co, The Hague, 1964, 142 pp. 24 × 15½ cm.

Mamio. *Programma tentoonstelling Suriname 1963*. Zwolle 21 juni–3 juli 1963. 24 pp. 21 × 12 cm, 15 figs.

Man-made lakes: A selected guide to the literature. Compiled by GABRIELLE EDGCOMB . . . National Academy of Sciences, National Research Council, Washington, D.C., Sept. 1965, 98 pp. mimeogr. 27½ × 21 cm.

MAYNARD-FILLERUP, M.: *Vakantie op buiten*. Dijkstra's Uitgeverij Zeist N.V. Drawings by CORRIE VAN DER BAAN; 31 pp. 20½ × 14½ cm. School booklet, dealing with Surinam.

MATHEWS, T. G. e.a.: *Politics and economics in the Caribbean. A contemporary analysis of the Dutch, French and British Caribbean*. Institute of Caribbean Studies, University of Puerto Rico. Special Study No. 3, 1966, (3 +) 301 pp. 27 × 21 cm mimeogr.

THOMAS G. MATHEWS: Overview, p. 1–32; Charter of the Kingdom of the Netherlands, p. 70–82; Politics and Government of the Netherlands, p. 83–91; Political picture in Surinam, p. 92–103.

FUAT M. ANDIC & SUPHAN ANDIC: Economic background of the Netherlands Antilles, p. 33–46; Economic background of Surinam, p. 47–69.

MAZIÈRE, FRANCIS: *Toemoek-Hoemak*. Ontwikkeling, Antwerpen, 1954. Foto's: DOMINIQUE DARBOIS. Vertaling KAREL JONCKHEERE; map, 12 pls. excl. Cayenne, 1951/53.

MERRILL, GORDON C.: *The historical geography of St. Kitts and Nevis, The West Indies*. Instituto Panamericano de Geografía e Historia, Publ. 232, México, 1958, 147 pp., 23 × 16½ cm, 15 figs., 12 phot. on 3 pls. excl.

MITRASING, F. E. M.: *Constitutionele regelingen van Suriname. Verzameling van rechtsregelingen betreffende de Surinaamse Staat*. Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage, 1966, xii + 296 pp. 24 × 17 cm. photopr.

MUNTSLAG, F. H. L.: *Tembe. Surinaamse houtsnijkunst. Suriname wood-carving*. With the collaboration of CH. H. EERSEL. Photographs L. VAN GISBERGEN. Drawings GIJS VLAMINGS. Prins Bernhard Fonds, for the 'Bureau Volkslectuur' Paramaribo, 1966, (12 +) 52 pp. 18 × 12 cm, 52 drawings, 50 phot. on 24 pl. excl.

Muziek in de Nederlandse Antillen; see: Schakels NA 52.

NAIPAUL, V. S.: *The Middle Passage. Impressions of five Societies – British, French and Dutch – in the West Indies and South America*. Andre Deutsch, London, 1962, 232 pp., 20 × 13½ cm.
Surinam, p. 163–190.

Nature preservation in Surinam; see: SCHULZ, 1967 and 1968.

Natuurbescherming, cactussen . . . zeeflora en -fauna; see: Schakels NA 51.

Natuurbescherming, savannen . . . zeekoeien in Suriname; see: Schakels S 64.

Natuurwetenschappelijke Studiekring; see: *Twintig jaren Studiekring*, 1968.

Nederlandse Antillen. (Picture booklet) Sticusa Amsterdam, September 1967, 24 pp. of figs. excl. cover 22 × 15½ cm.

NEUMANN, PETER: *Wirtschaft und materielle Kultur der Busch neger Surinames. Ein Beitrag zur Erforschung afroamerikanischer Probleme*. Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Volkerkunde Dresden 26, 1967, 181 pp. 24 × 17 cm, 28 figs. on 16 pls. excl.

NIJENHUIS, LOURENS EVERT: *Blood group frequencies in the Netherlands, Curaçao, Surinam and New Guinea. A study in population genetics*. Thesis Univ. Amsterdam 13.XII.1961, 203 pp. 24 × 15½ cm, 29 figs.
Curaçao and Surinam p. 53–54, fig. 24–26.

Olie vroeger en nu. De Wit N.V. Aruba, (1965), 71 pp. 24 × 19½ cm, figs., 34 phot. – *Werkboekje*, 28 pp., ill.
To be used as a textbook for primary schools.

Onderwijs in de Nederlandse Antillen; see: Schakels NA 47.

Onderwijs in Suriname; see: Schakels S 59.

Operation Grasshopper. A plan for an accelerated general mineral survey of the remote interior of Surinam implying air transport to cross the limit of efficient terrestrial accessibility. Surinam Government, Department for Development, Paramaribo, April 1959, vii + 60 + 9 pp. 30 × 21½ cm mimeogr. Seven loose folding maps, tables, etc. in pocket on back.

Overzicht van de belangrijkste ziekten en plagen van landbouwgewassen.
F. A. DEL PRADO ed. Meded. Landbouwproefsta. Sur. 37, 1966, 39 pp.
24½ × 17½ cm, 62 figs. on 32 pls. excl.

OWISA Onderwijs Instituut Sint Antonius, Curaçao, 21½ × 17 cm
mimeogr. – 1ste Jaargang Nr. 1, januari 1964, 23 pp.; 2, april, 16 pp.;
3, juli, 23 pp.; 4, oktober, 16 pp. – 2de Jaargang, 1, Januari 1965, 16 pp.;
2, April, 16 pp.; etc. – OWISA in het Zilver. 15 mei 1942–1967.

PARRY, J. H. & SHERLOCK, P. M.: *A short History of The West Indies*.
Second edition [repr.]. MacMillan, London; St. Martin's Press, New
York, 1966, xii + 316 pp., 16 pls. & 5 folding maps excl. [1st ed. 1956;
2nd. ed. 1963].

PAULA, A. F.: *From objective to subjective social barriers. A historico-
philosophical analysis of certain negative attitudes among the negroid
population of Curaçao*. Curaçao 1967, (Boekhandel Salas), 82 pp. 24 × 16½
cm, 2 figs.

*Pedagogisch Didactisch Bulletin. Orgaan van de Nederlands Antilliaanse
Academie*. Uitgave van het Departement van Onderwijs Nederlandse
Antillen. Edited by: P. T. M. SPROCKEL, F. W. PRINS, and A. C. WINKEL.
Drukkerij 'De Curaçaosche Courant', Willemstad, 27 × 21 cm.

No. 1, Juli 1967, 70 pp., 2 figs. Contr. by e.g.:

DEBROT, N.: Het polylinguale karakter van de Antilliaanse samen-
leving; p. 4–7.

SPROCKEL, P. T. M.: De bijzondere taak van de onderwijzer in de
Antillen; p. 8–9.

PRINS, F. W.: Onderwijsvernieuwing; p. 10–13 (from *Schakels*
NA 47).

GOILO, E. R.: El analfabetismo: cómo combatirlo; p. 20–25. Het
taalonderwijs in Amerika; p. 36–37.

BLOEM, J. R. & WINKEL, A. C. & WONG, J. R.: Experimenten rond-
om het 'zittenblijversprobleem'; p. 26–29.

PALM, J. PH. DE: 'Nos ta bai Hulanda ...'; p. 30–31.

WINKEL, A. C.: Over de straf; p. 32–35.

Uit de onderwijs-historie. Een brief uit 1882; p. 53–56.

No. 2, March 1968, 86 pp. Contr. by e.g.:

RÖMER, R. A.: Stichting Schoolradio Nederlandse Antillen; p. 13.

SPROCKEL, P. T. M.: Studietoelagen en overtochten; p. 28–34.

HOUTE, I. C. VAN: Debiliteit, ontwikkelingsachterstand en verwaar-
lozing; p. 35–38.

JURG, E. W.: Subsidieregeling voor het onderwijs 60 jaar oud; p.
60–65.

GRAAFF, H. W. de: Normen bij de overgang; p. 66–68.

DERCKSEN, A.: Beter rapporteren; p. 69–72.

WINKEL, A. C.: Het fenomeen: 'zitten-blijven'; p. 73–78.

VAES, J. A. M.: De beroepskeuze van de Curaçaose technische
schooljeugd; Bijlage I, 7 pp.

PINCHON, Père R.: *Quelques aspects de la Nature aux Antilles*. Fort-de-
France, Martinique, 254 pp. 25 × 16½ cm, 45 pl. & 1 folding map excl.

Planning for economic development in the Caribbean. Caribbean Organization, Hato Rey, Puerto Rico, 1963 (1964), x + 223 pp., ill.

PONS, L. J. & ZONNEVELD, I. S.: *Soil ripening and soil classification.* Initial soil formation of alluvial deposits with a classification of the resulting soils. (Pédogenese inicial y clasificación de los suelos). Issued by International Institute for Land Reclamation and Improvement (Instituto Internacional de Rescate y Mejoramiento técnico de Tierras), Wageningen, 1965, 128 pp. 24 × 17 cm, 13 figs., 3 maps, 20 phot.

Phot. 1, 3, 8, 11, 18–20, map 2, and fig. 1, 3 illustrating Surinam subjects.

Posterijen, spaarinstellingen, etc.; see: Schakels NA 43.

PRAAG, S. VAN: *Ziekenhuiswezen in Suriname.* Schakels S 61, 1966, 60 pp., 47 figs.

PRADO, F. A. DEL (ed.); see: *Overzicht van de belangrijkste ziekten en plagen*, 1966.

PRADO, F. A. DEL: *Verslag van de Fourth Annual Meeting van de Caribbean Food Crops Society, Kingston, Jamaica.* Versl. Rapp. LVV 65, 1966, 11 pp. 29 × 21 cm mimeogr.

Proceedings of the Conference on Creole Language Studies held at the University College of the West Indies, March 28–April 4, 1959. London, MacMillan & Co. Ltd., 1961; Creole Language Studies 11, R. B. LE PAGE ed., viii + 130 pp.

VOORHOEVE, Linguistic experiments in syntactic analysis, p. 37–60.

Proceedings of the Congress Agricultural Research in the Guianas 1963; see: *Congress Agricultural Research.*

Proposal Department of Aviation Sciences in the University of Netherlands Antilles. Submitted by: Galipault & Associates, Worthington, Ohio, Nov. 25, 1966, 23 pp. 30 × 21 cm mimeogr.

Publiciteitsmedia in de Nederlandse Antillen; see: Schakels NA 41.

RAKTOE, B. L.: *On the mathematical relationship between number of cattle, area of fenced grassland and area of riceland in Surinam.* Bull. Landbouwproefsta. 86, 1966, 7 pp.

RAVELO, OSCAR A.: *Vogelkalender van de Nederlandse Antillen 1967.* Drukkerij 'De Curaçaosche Courant' N.V., Curaçao, (1966), 7 calendar leafs 26½ × 30 cm with 6 col. ill. offset 20 × 25 cm.

Depicting *Icterus nigrogularis* and *I. icterus* on *Psidium guajava*; *Eulampis jugularis* and *Chrysolampis jugularis* ♂ on *Delonix regia*; *Amazona barbadensis rothschildi* and *Aratinga pertinax* on *Lemaireocereus griseus*; *Zonotrichia capensis* and *Piranga olivacea* ♂ on

Bougainvillea glabra; *Setophaga ruticilla* ♂ ♀, *Dendroica petechia rufopileata* ♂ ♀ and *Seiurus noveboracensis* on *Stenolobium stans*; *Tanagra musica* and *Loxigilla noctis coryi* ♂ ♀.

RCMA Koerier, Feb. 1967, No. 23, 9 pp. loose leaf mimeogr., 10 figs. On Mariënborg and N.V. Surinaamse Cultuur Maatschappij.

Reflektor. Schoolkrant voor en van Colegio Arubano, Oranjestad, Aruba. 28-30 × 22 cm mimeogr., ill. Ed. by ELLEN HENRIQUEZ, LILY ZONNEVYLLE, JOHN BENITA, HENNY DENISSEN, e.a. Ill. by WOUTER VAN ROMONDT, NIGEL MATTHEW, e.a. - 1, (1959-1960), 9 numbers, (112) pp. excl. covers. 2, Schoolkrant Colegio Arubano 1960-1961, 9 numbers, (136) pp. 3, 1961-1962, 10 numbers, (146) pp.

Reflektor. Officieel schoolorgaan van Colegio Arubano, Aruba, N.A. 22 × 18 cm mimeogr., ill. - 4, 1962-1963, 4 numbers publ. in 1962, (104) pp. excl. covers.

REINSMA, R.: *Een merkwaardige episode uit de geschiedenis der slavenemancipatie. 1863-1963*. Van Goor Zonen, Den Haag, 119 pp. 23 × 15 cm, 12 pls. excl.

RELYVELD, PERCY: *Onderzoek naar de alkaloïden van enige in Suriname voorkomende Aspidosperma soorten* (Investigation of the alkaloids of some Aspidosperma species collected in Surinam). Thesis Utrecht 23.V.1966, 64 pp. 24½ × 16 cm, 39 figs.

RINGMA, S. H.: *Combinatieplan Surinamerivier. Hydrologische Nota No. 5. Eindverslag afvoerjaar 1952*. Stichting Planbureau Suriname, Paramaribo, Januari 1953, ii + 62 pp. 33 × 21½ cm mimeogr. Separate map with 25 folding maps, tables and diagrams.

RONDEEL, A. J.: *L.V.V. in 1964. Overzicht van de verrichtingen van het Departement van Landbouw, Veeteelt en Visserij in 1964*. De Surinaamse Landbouw 13, 1965, 2/3, p. 71-172, ill.

RONDEEL, A. J.: *L.V.V. in 1965. Overzicht van de verrichtingen van het Departement van Landbouw, Veeteelt en Visserij in 1965*. Sur. Landb. 14, 1966, extra, 94 pp., ill.

RONDEEL, A. J.: *L.V.V. in 1966. Overzicht van de verrichtingen van het Departement van Landbouw, Veeteelt en Visserij in 1966*, samengesteld door - Sur. Landb. 15, 1967, extra uitgave, 64(-92) pp. 24 × 17 cm, figs., plates excl.

Roos, P. J.: *Growth and occurrence of the reef coral Porites astreoides Lamarck in relation to submarine radiance distribution*. Thesis Amsterdam 21.VI.1967, 72 pp. 24 × 16½ cm offset, 14 figs.

The investigation was carried out at the Carmabi, Curaçao, July 1964-Nov. 1965.

ROOTH, J., (1962). *Over milieu, voedsel en voortplanting van de flamingo's (Phoenicopterus ruber ruber L.) op Bonaire (Nederlandse Antillen)*. [Preliminary report on 'The Flamingos on Bonaire'; 40 copies distributed by the Found. Sci. Res. Sur. and Neth. Ant., Utrecht, May 1962], 122 pp. mimeogr., 7 maps & 20 figs. & 21 graphs loosely inserted.

ROSALES, MANUEL LANDAETA: *Procendencia del General Manuel Piar*. Ediciones de la Sociedad Bolivariana de Venezuela, Caracas 1963, 29 pp. $22\frac{1}{2} \times 16$ cm.

Rostra Economica. Suriname nummer. Maandbl., Studieveren. Econ. Fac. Amsterdam, nr. 39, 1961. – See: *Suriname nummer*.

Rubber Cultuur Maatschappij 'Amsterdam', N.V., Jaarverslag over het boekjaar 1965. Amsterdam, 1966, 26 pp. $29\frac{1}{2} \times 21$ cm, 2 figs.

Suriname, p. 22–23: Mariënborg and Peperpot.

RUBIN, CARLOS MONTFORT: *Problemas de turismo en el area del Caribe*. Un estudio sicológico sobre lo que espera el turista, su desea y sus modales, basado en una encuesta. Aportación premiada para el concurso ... abierto por la Shell Curaçao N.V. con motivo del primer lustro del Estatuto para el Reino Neerlandés el 15 diciembre de 1959. Emmastad, (1963?), 42 pp. $20\frac{1}{2} \times 14\frac{1}{2}$ cm photopr.

RUINARD, J.: *Indrukken van een reis door de Pacific en tropisch Amerika*. Circulars Agric. Research Station Manokwari, Gen. Ser. 1, dd. 20.XII. 1961, 148 pp. 30×21 cm mimeogr., 38 phot. excl.

Suriname, p. 123–148, fig. 30–38.

SALANDRE, H. & CHEYSSAC, R.: *Histoire et Civilisation des Antilles Françaises, Guadeloupe et Martinique*. Cours moyen 2ème année et classe de fin d'études cycle d'observation lycées et collèges. Fernand Nathan, (1962), 128 pp. 24×17 cm, ill.

SAMSON, J. A.: *Handleiding voor de citruscultuur in Suriname*. MLS 39, 1966, 76 pp., 20 figs.

SAMSON, J. A. ed.; see: *Landbouwproefstation Suriname, Jaarverslag 1964*.

SAMSON, J. A.: *Gids tot de proeftuinen*. Med. Landbouwpr. Sur. 41, Aug. 1966, 23 pp., 8 figs.

Dealing with the agr. exp. gardens: Cultuurtuin, Dirkshoop, La Poule, Oryza, Brokobaka, and agrohydr. exp. area Jarikaba.

Schakels NA 41, 196. *Publiciteitsmedia in de Nederlandse Antillen*, pp., 22×16 cm.

Schakels NA 42, 1965. *Volksgezondheid op Curaçao*, 24 pp. excl. cover, 25 figs.

W. A. G. M. BERGMANS (p. 1–5); G. T. HANEVELD (p. 6–24).

- Schakels NA 43*, 1965. *Posterijen, spaarinstellingen, centrale bank, fiscus*, 20 pp., 13 figs.
T. LINDEIJER (p. 1-12); F. P. DE VRIES (p. 13-18).
- Schakels NA 44*, 1965. *Bovenwindse Eilanden*, 36 pp., 43 figs.
W. A. G. M. BERGMANS (p. 1-8); H. DENNERT (p. 9-36).
- Schakels NA 45/S 62*, 1966. *Landbouw en veeteelt*, 32 pp., 22 figs.
N.A.: F. F. LEUPEN (p. 1-10); G. T. HANEVELD (p. 11-14). Sur.:
P. G. DE BOER (p. 15-26); H. J. ROETHOF (p. 27-32).
- Schakels NA 46/S 63*, 1966. *Verkeer, wegen, luchtvaart en politie*, 52 pp., 50 figs.
N.A.: T. LINDEIJER (p. 29-36); R. DEBROT (p. 37-42); H. E. OVERBEEK (p. 43-52). Sur.: H. CONSEN (p. 1-7); F. J. DE VOS (p. 8-15); D. HILLEN (p. 16-28).
- Schakels NA 47*, 1967. *Onderwijs in de Nederlandse Antillen*, 32 pp., 36 figs.
P. T. M. SPROCKEL (p. 1-13); J. A. HUMMELEN (p. 14-26); F. W. PRINS (p. 27-32).
- Schakels NA 48*, 1967. *De economische ontwikkeling van de Nederlandse Antillen*, 40 pp., 46 figs.
F. P. DE VRIES (p. 1-7, 27-32); H. DENNERT (p. 8-22, 33-39); R. H. D. DEBROT (p. 23-26).
- Schakels NA 49/S 65*, (1967). *Defensie van Suriname en de Nederlandse Antillen*, 55 pp. 16 x 23½ cm, 50 figs.
K. KOOPMANS (p. 3-15); J. VAN GELDER (p. 16-20); A. F. H. HUYING (p. 21-23); W. LANGERAAR (p. 24-25); H. M. J. REUTERS (p. 26-31); M. F. VAN AMEYDE (p. 32-34); W. C. LEMAIRE (p. 35-49); H. DENNERT (p. 50-53).
- Schakels NA 50/S 67*, 1967. *Letterkunde in Suriname en de Nederlandse Antillen*, 26 pp., 13 figs.
N.A.: J. PH. DE PALM (p. 17-25). Sur.: C. VERLOOGHEN (p. 1-3); M. H. LUTCHMAN (p. 4-13); CH. H. EERSEL (p. 14-16).
- Schakels NA 51*, 1968. *Natuurbescherming, cactussen en vetplanten, Caribisch Marien Biologisch Instituut, zee flora en -fauna*, 36 pp., 34 figs. (col. cover).
K. H. VOOUS (p. 1-9); J. BONEFAAS (p. 10-17); H. DENNERT (p. 18-21); P. J. ROOS (p. 22-35).
- Schakels NA 52*, 1968. *Muziek in de Nederlandse Antillen*. 35 pp., 29 figs. (col. cover).
H. DENNERT (p. 2-23); G. D. VAN WENGEN (p. 24-34).
- Schakels NA 53*, 1968. *Folklore in de Nederlandse Antillen*, 32 pp., 11 figs. (col. cover).
H. DENNERT (p. 2-5, 15-17, 27-31); R. DEBROT (p. 6-8, 13-14, 21-26); W. A. G. M. BERGMANS (p. 9-12); T. LINDEIJER (p. 18-20).
- Schakels S 58*, 1964. *Het Brokopondoprojekt in Suriname*, 32 pp., 26 figs.
H. CONSEN (p. 1-16); H. J. ROETHOF (p. 17-21, 26-31); E. BANEKE (p. 22-25).
- Schakels S 59*, 1965. *Onderwijs in Suriname*, 28 pp., 27 figs.
G. K. LUB (p. 1-17); W. VAN DER MOLEN (p. 18-22); J. A. HUMMELEN (p. 23-28).

- Schakels S 60*, 1965. *Biologie van het van Blommenstein (Brokopondo)-stuwmeer in Suriname*, 32 pp., 26 figs.
P. LEENTVAAR (p. 1-17); J. MICHELS (p. 18-24); H. J. ROETHOF (p. 24-28); L. HULSBOS (p. 29-32).
- Schakels S 61*, 1966. *Ziekenhuiswezen in Suriname*, 60 pp. 20 × 29 cm, 47 figs.
S. VAN PRAAG (p. 3-59).
- Schakels S 64*, 1967. *Natuurbescherming, savannen, palmen, insektenwereld, zeehoeien in Suriname*, 24 pp., 24 figs.
D. C. GEIJSKES (p. 1-5, 17-20); J. VAN DONSELAAR (p. 6-11); J. G. WESSELS BOER (p. 12-16); D. DEKKER (p. 21-24).
- Schakels S 66*, 1967. *Zending en missie in Suriname*, 36 pp., 46 figs. (col. cover).
F. J. VAN WEL (p. 1-22); G. E. E. POLANEN (p. 23-28), L. A. LAURIERS (p. 29-36).
- SCHILLING, TON: *Musketiers voor De West. Een verhaal over de grote Cottica-slavenopstand (1770-1774)*. H. Meulenhoff, Amsterdam, 1956, 159 pp. 22½ × 16 cm, ill.
- Scholengids Nederlandse Antillen*. Departement van Onderwijs, Willemstad, Jan. 1967, 41 pp. 29½ × 21 cm mimeogr.
- SCHOUTEN-ELSENHOUT, JOHANNA: *Awese*. [Poetry]. Paramaribo, 1965, 67 pp., 20½ × 15 cm, 1 fig., cover ill.
- SCHULZ, J. P.: *Nature preservation in Surinam. A review of the present status February 1968*. Surinam Forest Service Paramaribo, (March 1968), 1 + 21 pp. mimeogr., map + 25 phot. on 13 printed pls. excl., cover picture.
- SCHULZ, J. P.: *Nature preservation in Surinam. A Summary prepared for the 10th Session of the Latin American Forestry Commission Trinidad, 4-9 December 1967*. Surinam Forest Service (1967), 1 + 16 pp. 29½ × 20½ cm mimeogr., map + 7 phot. on 4 printed pls. excl., cover picture.
- SCHULZ, J. P.: *Zeeschildpadden*, Dienst Landsbosbeheer Suriname, Paramaribo, Dec. 1964, 29 × 20 cm mimeogr. - Deel I. *Een literatuurstudie*; ii + 63 pp., 3 figs. and map excl. - Deel II. *Zeeschildpadden in Suriname*; 44 + (8) pp., 7 folding maps & 33 photogr. excl.
- SCHULZ, J. P.: *Zeeschildpadden. Deel I. Een literatuurstudie. Herziene uitgave*. Dienst Landsbosbeheer Suriname, Paramaribo, oktober 1967. 90 pp. mimeogr. 29½ × 20½ cm, map, table, and 9 figs. on 4 pl. & cover excl.
- Scientific investigations on the shelf of Surinam H. NL. M.S. Snellius 1966*. Hydrographic Newsletter Special Publication 5. Published by the Hydrographer of the Royal Netherlands Navy; Hydrographisch Bureau, 1967 [publ. April 1968], 89 pp. 28½ × 20½ cm offset. 34 figs., 2 folding maps, 10 folding sheets excl.

- J. VELDKAMP: Preface (p. 5).
 J. C. KREFFER: Activities of the Royal Netherlands Navy in Surinam (p. 7).
 E. H. VON METZSCH: Navigation and bathymetric investigations on the Surinam shelf during the survey in 1966 (p. 9), fig. 1-2.
 G. L. STRANG VAN HEES: Gravity measurements on the continental shelf of Surinam (p. 11), fig. 3.
 J. VELDKAMP & H. J. A. VESSEUR: Geomagnetic anomalies in the western part of the continental shelf of Surinam (p. 15), fig. 4-6.
 E. H. VON METZSCH: Geochemical investigations on the Surinam shelf (p. 19).
 D. EISMA: Oceanographic observations on the Surinam shelf (p. 21), fig. 7-23.
 D. J. G. NOTA: Geomorphology and sediments of western Surinam shelf (p. 55), fig. 24.
 W. VERVOORT: Zoological exploration of the continental shelf of Surinam (p. 61), fig. 25-34.
 Reference maps (p. 89). - Profiles (p. 89).

Shell Ex-50. Programma Tentoonstelling annex Fair Negropont, 22-29 mei 1965, ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van Shell op Curaçao. 24 pp. 21½ × 15 cm, ill.

Shell op Curaçao. Shell Curaçao N.V., 1966, 32 pp. 14½ × 21 cm, 18 figs.

Sixth Netherlands Antilles Spearfishing and Trolling Tournament Nov. 12-15, Aruba 1964. Program and information. 64 pp. 26 × 20 cm.

Skein! Documentaire van een school (Documentaire van het Peter Stuyvesant College), 1966; see: BADE & BOUKEMA.

SOMBROEK, W. G.: *Amazon soils. A reconnaissance of the soils of the Brazilian Amazon region.* Thesis, Wageningen 25.II.1966. Agricultural Research Reports 672 PUDOC (Centre for Agricultural Publications and Documentations), viii + 303 pp. 24 × 17 cm, 37 + 31 figs., 7 loose folding col. maps & 3 appendices (20 pp. 23½ × 31½ cm).

SLAGVEER, JOSEF: *Sibiboesi. Powemas.* Printed by N.V. Eldorado, Paramaribo, 1968, 32 pp. 17 × 10 cm, excl. ill. cover.
 Sibiboesi = Downpour; poetry.

SPECKMANN, JOHAN DIRK: *Marriage and kinship among the Indians in Surinam.* Van Gorcum & Comp. N.V., Assen; thesis Leiden 23.VI.1965, xvi + 302 pp. 24½ × 16 cm, 6 figs., 21 phot. on 11 plates excl.

SPROCKEL, CORNELIS: *The language of the Parker Chronicle. Volume I, Phonology and accidence.* Thesis Amsterdam 11.V.1965, xxviii + 274 pp. 24 × 16 cm.

The author was born at Curaçao.

Statistiek van de meteorologische waarnemingen in de Nederlandse Antillen. Statistics of the meteorological observations in the Netherlands Antilles. Bureau voor de Statistiek, Curaçao, 12e Jrg. 1964 (publ. 1965), 65 pp. 21 × 28 cm.

Statistisch Jaarboek Nederlandse Antillen 1966. Statistical Yearbook 1966 Netherlands Antilles. Anuario Estadístico 1966 Antillas Holandesas. Depart. Soc. Econ. Zaken, Bureau voor de Statistiek, Curaçao, Dec. 1966, 111 pp. 21 × 14½ cm.

Statistisch Jaarboek Nederlandse Antillen 1967. Statistical Yearbook N.A. 1967. Anuario Estadístico A.H. 1967. Curaçao (May 1968), 111 pp. 21 × 15 cm, fig. on cover.

Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden. 15 december Koninkrijksdag. Kabinet van de Vice-Minister-President, 's-Gravenhage, (1966?), 48 pp. 18 × 18 cm, 7 figs. incl. cover.

STEFFEE, NINA DEAN & MASON, C. RUSSELL: *Field Checklist of the Birds of the Guianas. French Guiana . . . Guyana . . . Surinam.* Florida Audubon Society, Maitland, 1966, 32 pp. 14 × 10½ cm, 1 fig.

Stemmen over Suriname, antwoord uit Nederland. Zendingsgenootschap der Evangelische Broedergemeente Zeist, 1967, (folder) 6 pp. 23 × 15 cm, 16 + 2 col. figs.

Stichting Volksuniversiteit Paramaribo, gevestigd te Suriname. C.A.D. 4.II.1955, 8 pp. 21 × 13½ cm incl. cover.

Stichting Wetenschappelijke Bibliotheek. Jaarverslag 1964. Curaçao, 1965, 27 pp. 21 × 13 pp. mimeogr. — J. M. VERHOEVEN librarian.

Sticusa Jaarverslag 1966; see Jaarverslag Sticusa.

Stinapa. Uitgave van de Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen. (Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut) Curaçao; 21½ × 15½ cm, ill. — F. CREUTZBERG, P. A. W. J. DE WILDE and H. J. KOELERS editors. — No. 1, Feb. 1968, 20 pp.

Contributions: K. H. VOOUS, Nationale parken: erfenis der natie, p. 10–11. — P. WAGENAAR HUMMELINCK, Stervende landschappen op Bonaire?, p. 12–14, fig. — H. J. KOELERS, De Geelsnavelstern op Curaçao, p. 15–16, fig. — FRANCIS P. CONANT, Communication of the Aruba Research Center, p. 17. — De flamingo's van Bonaire, p. 18–19, fig.

St. Maarten (booklet: of 10 color post cards by LARRY WITT), 9 × 20½ cm, Dexter Press, 1965.

St. Maarten Newsletter. Published twice monthly by St. Maarten Voorlichtingsdienst (St. Maarten Information Service). Vol. 1 No. 1–4,

21.VII-28.VIII.1965, 4 pp. each $21\frac{1}{2} \times 13\frac{1}{2}$ cm; 5-12, 15.IX-30.XII.1966, 2 pp. each 24×16 cm.

STOFFERS, A. L.: *Rondom de epidermis*. Rede ... Wageningen ... 17 Februari 1967. H. Veenman & Zonen N.V., Wageningen, 20 pp.
His botanical researches on the Neth. Antilles mentioned.

STREET, Jr., DONALD M.: *A cruising Guide to the Lesser Antilles*. Dodd, Mead & Company, New York, 1966, xiv + 242 pp., figs., 8 pls. excl.
St. Maarten mentioned.

Studies on the fauna of Curaçao and other Caribbean islands. Uitgaven 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen (Publ. Found. Sci. Res. Surinam and Neth. Ant.); Nijhoff, The Hague.

- Volume XXII, Publ. 40, June 1965, 134 pp., 100 figs.
Contr. by VAN GEMERDEN-HOOGVEEN (hydroids), BOWMAN (cave isopod), SCHWARTZ (frogs), CONDÉ & TERVER (millipeds).
- Volume XXIII, Publ. 45, Nov. 1966, 227 pp., 57 figs., 2 pls. excl.
Contr. by HAZLETT (behaviour of hermit crabs), BASKIN & WILLIAMS (lizards), and SCHWARTZ (snakes).
- Volume XXIV, Publ. 46, March 1967, 189 pp., 80 figs.
Contr. by SCHWARTZ (frogs), HEATWOLE & TORRES (lizards), RAND & RAND (lizards), COOMANS (molluscs), BRENNAN (chiggers), and NIESER (backswimmers).
- Volume XXV, Publ. 49, June 1968, 179 pp., 104 figs., 17 pls. excl.
Contr. by WAGENAAR HUMMELINCK (medusae), VAN DELFT (fiddler crabs), RIGHI (gastropods), and GILMOUR (beetles).
- Volume XXVI, Publ. 50, April 1968, 146 pp., 115 figs.
Contr. by DU BOIS-REYMOND MARCUS & MARCUS (turbellariens), MARCUS (turbell.), and VAN DER LAND (tardigrades).

Studies on the fauna of Suriname and other Guyanas. Publ. Found. Sci. Res. Surinam Neth. Ant.; Nijhoff, The Hague.

- Volume VIII, Publ. 43, April 1966, 102 pp., 121 figs., 11 pls. excl.
Contr. by BELLE (dragon-flies), DRAKE & VAN DOESBURG (water-striders), GOIN (frog), and DE LEON (parasitic mites).
- Volume IX, Publ. 44, August 1966, 107 pp., 68 figs.
Contr. by VAN DOESBURG, Jr. (bugs), and VAN DOESBURG, Sr. (flies).
- Volume X, Publ. 48, May 1968, 179 pp., 152 figs., 2 pls. excl.
Contr. by BRINDLE (earwigs), NIJVELDT (midges), GEIJSKES (dragon flies), GEIJSKES (insect collecting), NIESER (backswimmers), and VAN REGTEREN ALTENA (molluscs).

Suriname. Op Verkenning, Stichting School en Bedrijf; Sticusa, 12 pp. $20\frac{1}{2} \times 15$ cm, 13 col. figs.

Suriname. (Picture booklet) Sticusa Amsterdam, October 1966, 17 pp. of figs. excl. cover $22 \times 15\frac{1}{2}$ cm.

[Suriname] 1968 [Calendar]. Zendingsgenootschap der Evangelische (Hernhutter) Broedergemeente, Zeist, 6 sheets 30 × 20 cm with offsett col. reprod. 15 × 20 cm.

Suriname nummer. Rostra Economica 10, juli 1961, nr. 39, 36 pp. 24 × 16 cm, ill. Maandblad Studieveren. Econ. Fac. Amsterdam.

Articles by DOUGLAS, MEIJER, SPECKMANN, TIGGELMAN and DE WIT.

Symposium Suriname. 4e Lustrum A.F.G.S.V. 'Lulo's', 25-26.XI.1965, Amsterdam (Fys. Geogr. Lab.), 16 pp. 17 × 11 cm.

For contents of lectures see: *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.* (2) 83. DOEVE, DIEPHUIS, VAN DER HAMMEN, JONKER, PONS and ZONNEVELD.

Tekst van het Kiesreglement Eilandsraad Aruba (Ab. 1959 no. 1), zoals gewijzigd bij: ... (Ab. 1963 no. 1 ... 1963 no. 10 ... 1967 no. 8). 54 pp. 21½ × 15 cm (ann. Afkondigingsblad Aruba).

Telefoongids Bonaire 1968. Verzorgd in samenwerking met Telefoondienst-Bonaire door De Wit N.V. Bonaire. (1967/68), xii + 36 pp. 24½ × 16 cm, excl. col. cover.

Telefoon Gids Sint Maarten, Telephone Directory, (1967), 48 pp. 21½ × 15 cm.

Telefoongids voor het eiland Aruba. December 1963. Telefoondienst Aruba, xxiv + 152 + 23 pp. 24½ × 15½ cm.

Telefoongids voor het eiland Aruba. Januari 1965. xxviii + 184 + 20 pp. 24 × 16 cm.

Telefoongids voor het eiland Aruba. Mei 1966. xxiv + 15 + 184 + 19 pp. 24½ × 16 cm.

Telefoongids voor het eiland Curaçao. Mei 1965. Telefoondienst Eilandgebied Curaçao, 72 + 295 + xvi pp. 24½ × 16 cm.

Telefoongids voor het eiland Curaçao. Mei 1966. 295 + 7 + xv pp. 24½ × 16 cm.

Telephone Directory Lago Oil & Transport Co., Ltd., Aruba, April 1, 1965, 36 (+ 8) pp. mimeogr. 21 × 14 cm.

Tewerkstelling Antillianen in Nederland. Gegevens en voorwaarden. Departement van Sociale Zaken en het Kabinet van de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen. (1965), 16 pp. 24 × 16 cm.

The Netherlands Antilles. Published by: The Information Department of the Cabinet of the Minister Plenipotentiary of the Netherlands Antilles, The Hague, August 1967, 20 pp. 20 × 10 cm incl. cover, 6 figs.

The Netherlands Antilles. Aruba. Bonaire. Curaçao. Saba. St. Eustatius. St. Maarten. The New York Times, May 2, 1965, Section 11, Advertisement, 20 pp. 33 × 27 cm, 24 col. and 15 black & white figs.

The Sunny Six [Islands of the Netherlands Antilles], supplementing the official Touristguides . . . Drukkerij De Stad, Curaçao, 8 pp. 43 × 29 cm ill. No. 1, Dec. 1966. — 2 Jan. 1967. — No. 6, May/June 1967, Daal Publishing Company, 12 pp.

The Vegetation of Suriname. Vol. IV, An ecological and phytogeographic study of northern Surinam savannas, see: VAN DONSELAAR, 1965.

THIEL, P. H. VAN: *De kans op infectie met filaria en schistosoma in verband met de uitvoering van het Brokopondo-project*. (Cover title: Rapport uitgebracht aan het bestuur van de stichting "Surinaams-Nederlands Instituut voor de Volksgezondheid" betreffende de kans op infectie met Filaria en Schistosoma etc.). 's-Gravenhage, d.d. 20.XII.1961 (publ. April 1962), i + 29 pp. 27½ × 22 cm mimeogr.

THIEL, P. H. VAN: *De malariaproblematiek in verband met de uitvoering van het Brokopondo-Project*. (Title on cover: Rapport uitgebracht aan het bestuur van de Stichting "Surinaams-Nederlands Instituut voor de Volksgezondheid in Suriname" betreffende de malariaproblematiek in verband met de uitvoering van het Brokopondo-Project. 's-Gravenhage, d.d. 31.XII.1960 (publ. 1961), vi + 87 pp. 33½ × 21 cm mimeogr., 5 maps.

THIEL, P. H. VAN: *In en tussen twee werelden. Afscheidsrede . . . Leiden op 30 september 1965*. 44 pp.

THODEN VAN VELZEN, HENDRIK ULBO ERIC: *Politieke beheersing in de Djuka maatschappij. Een studie van een onvolledig machtsverwicht*. 2 Vols. Thesis Amsterdam 3.VI.1966, xvi + 334 pp. 33 × 21 cm, mimeogr., 11 figs., 7 pls. on 4 pages excl.

Sociological research in Dritabiki, a bush negro village of the Djuka tribe, Surinam, June 1961–Nov. 1962 and Aug. 1965.

Tienjarenplan Suriname. Stichting Planbureau Suriname, Paramaribo, Jaarverslag 1963, 243 pp. 23 × 15 cm, ill.

TOURNIER, LUC. [CHR. J. H. ENGELS]: *Dichter in New York*. Translation of *Poeta en Nueva York*, by FEDERICO GARCIA LORCA († 1936). — See: LORCA.

Tres piasa di teatro. Antill. Cahiers 5, 4, 1967, 153 pp. 22½ × 15 cm.

HUBERT BOOI: Golgotha, p. 5–21. RAÚL RÖMER: Mari di Malpais, p. 23–63. MAY HENRIQUEZ: Sjon Pichiri, p. 65–153.

25 years of refining at Lago. Lago Oil & Transport Company, Limited, Aruba, 1964, 48 pp. 28 × 21½ cm excl. cover, many ill.

Twintig jaren Studiekring. Uitgaven Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen, No. 47, Jan. 1968, 126 pp. 24 × 15½ cm, 3 figs. – Pages 2–103 from *NWIG* 46, 1, dec. 1967. Foundation for Scientific Research in Surinam and the Netherlands Antilles 1945–1965. Contributions by BROUWER, GEIJSKES, LANJOUW, STOFFERS, VOOUS, WAGENAAR HUMMELINCK and WESTERMANN. Chronologisch overzicht.

Universiteit van Suriname. Rapport van de Commissie 'Universiteit i.o.' Paramaribo, Februari 1966, (4 +) 147 pp. 26 × 21 cm mimeogr., plate.

VARMA, A. A. OEDAYRAJSINGH & KUYP, E. VAN DER: *Comparison of body weights and heights of Hindustani schoolchildren from a high schistosomiasis prevalence region and from a low prevalence area.* Publ. Bureau Openb. Gezondh. 9, 10 pp. 22½ × 15½ cm, 2 fig., 2 folding tables excl.

Vereniging Surinaams Bedrijfsleven. Jaarverslag 1963. Paramaribo, (1964), Drukkerij Dijkman, Den Haag, 95 pp. 24 × 16 cm.

VERHOOG, P.: *Het Caraïbische gebied en Curaçao van Columbus tot hedendaags toerisme.* Inzending Shell Curaçao prijsvraag over toerisme 1959. Shell Curaçao, Emmastad (1963?), 21 pp. 21 × 14½ cm photopr.

Verkeer, wegen, luchtvaart en politie; see: Schakels S 63/NA 46.

VERLOOGHEN, CORLY: *De held van Guyana.* Revolutionaire gedichten. Met een inleidende beschouwing . . ., Amsterdam 1965, 36 pp.

Verslag van de Rijkscommissie voor Geodesie over haar werkzaamheden in de jaren 1956–1957. Pers- en Publiciteitsdienst Ministerie O.K. en W., 19 pp. 20 × 14 cm. – 1958–1960, 23 pp.

Also dealing with geodetical research in Surinam and Neth. Antilles.

Verslag van de toestand van het eilandgebied Aruba over 1964. Aruba, 1965, xiv + 146 pp. 29 × 21 cm mimeogr.

Verslag van de toestand van het eilandgebied Aruba over 1965. Oct. 1966, xiv + 138 pp. 29 × 20½ cm mimeogr.

Verslag van de toestand van het eilandgebied Bonaire over het jaar 1966. 1967, ii + 108 pp. mimeogr. 29½ × 21½ cm.

Verslag van de toestand van het Eilandgebied Bonaire over het jaar 1967. Kralendijk, d.d. 30.III.1968, iv + 124 pp. mimeogr. 30 × 21 cm, folding table.

Verslag van de toestand van het Eilandgebied Bonaire van het jaar 1964. Bonaire, 1965, 108 pp. 27½ × 21½ cm mimeogr., table excl.

Verslag van de toestand van het eilandgebied Bonaire van het jaar 1965. (d.d. Bonaire, 31.III.1966), 112 pp. 29½ × 21 cm mimeogr., table excl.

Verslag van de toestand van het eilandgebied De Bovenwindse Eilanden (Sint Maarten – Sint Eustatius – Saba) over 1966. (Nov. 1967) iv + 113 + (33) pp. 33½ × 22 cm mimeogr., 9 printed figs. on 7 pls.

Verslag werkzaamheden Stichting Wetenschappelijk Instituut Suriname. December 1963, 3 + 6 + 19 + 25 pp. 32 × 21 cm mimeogr.

Bijlage 3: Rapport Wetenschappelijk Instituut, ii + 25 pp. – Containing suggestions with regard to the foundation of a University in Surinam.

VERVOORT, W.: *Report on a collection of Hydroida from the Caribbean region, including an annotated checklist of Caribbean hydroids.* Zoologische Verhandelingen Leiden No. 92, Jan. 1968, 124 pp., 41 figs. Neth. Antilles mentioned.

VIANEN, BEA: *Cautal*. Uitgegeven door: Drukkerij Lionarons, Paramaribo, januari 1965, 32 pp. 17 × 13½ cm. [Dutch poetry]

Vijftig jaar [Suralco]; see: *Dit is Suralco*, 1966, p. 3–31, ill.

50 jaar bauxiet. Uitnodiging tot deelname aan de viering van 50 jaar bauxiet in Suriname op zaterdag 3 december 1966 in ... Delft. Surinaamse Studentenvereniging, Afd. Delft, 28 pp. 21½ × 14 cm, 4 figs.

50 jaar samen met Suriname. Bauxco Nieuws 17, 1966, 12, 32 pp. ill.

Vitó. (Curaçao monthly) Jaargang 1 (1965), 1–6, 8 pp. each, 7, 12 pp., 8–11, 8 pp. Ediciones Populares S.A. (1–7). Cur. Courant N.V. Published by Stichting Vitó. E. Zielinski & F. Antersyn editors. – 2 (1966), each number 12 pp., 34½ × 22 cm, ill.

Vogelkalender van de Nederlandse Antillen 1967; see: RAVELO.

VOLDERS, J. L.: *Bouwkunst in Suriname* (Suriname architecture). *Driehonderd jaren nationale architectuur* beschreven en getekend door Ir. – Uitgeverij G. van Saane, Lectura Architectonica, Hilversum 1966; uitgegeven met steun van het Prins Bernhard Fonds en de Sticusa, 152 pp. 24 × 16 cm, ill.

Primarily a picture book on 300 years of Suriname architecture; more than 280 pen drawings by the author. Summaries of every chapter on: The town Paramaribo – Wooden houses – Brick buildings – Monuments of Paramaribo – Plantations – The forts – From Nickerie to Albina – Interiors and furniture – Amerindian and bushnegro buildings – Contemporary architecture.

Volksgezondheid op Curaçao; see: Schakels NA 42.

Voorlichting. Informacion. Orgaan van de Regeringsvoorlichtingsdienst der Ned. Antillen, 12; 1 Dec. 1967, 12 pp.; 5 June 1968, 20 pp. 30 × 32 cm, ill.

VOSKUIL, J. J.: *Het Nederlands van Hindoestaanse kinderen in Suriname. Onderzoek naar de invloed van de moedertaal bij het aanleren van een vreemde cultuurtaal.* N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers-Maatschappij; Publ. Bureau Linguistic Research in Surinam, Amsterdam, 1956, xii + 138 pp. 23½ × 16 cm.

VRIES, M. DE: *De landbouwers van Suriname.* Stichting Planbureau Suriname 1965, 193 pp. 23½ × 15½ cm.

De landbouw van de creoolse bevolkingsgroep, p. 14; van de Hindoestaanse bevolkingsgroep, p. 79; van de Javaanse bevolkingsgroep, p. 141.

VRIES, P. G. DE: *Rapport en Adviezen naar aanleiding van een Bosbouwkundig Werkbezoek aan Suriname van 3 mei tot 21 juli 1965.* Instituut voor Bosbouwkundig Onderzoek Afd. Bosbedrijfsregeling en Houtmeetkunde Landbouwhogeschool Wageningen, 1965, iv + 72 pp. 29 × 21 cm mimeogr.

Vrouwen van Suriname. Oema foe Sranan. Women of Surinam. Fotoboek. Portreti-boekoe. Illustrated book. Published by Y.W.C.A. Surinam at their 25th anniversary – June 1967, 96 pp. 19 × 11½ cm. – Editor THEA DOELWIJDT.

Pictures by ANDRÉ PARMANAND, PERCY NASSY, and others.
Surinam proverbs JOHANNA SCHOUTEN-ELSENHOUT.

WESSELS BOER, JAN GERARD: *The indigenous palms of Suriname.* Thesis Utrecht 8.XI.1965; E. J. Brill, Leiden, xx + 173 pp., 10 figs., 18 pls. excl. – Also in *Meded. Bot. Museum Herb. Utrecht.* – Pages 1–172 from *Flora of Suriname* 5.

Wetenschappelijke Bibliotheek; see: *Jaarverslag 1965 Wet. Bibl.*

WEYL, RICHARD: *Erdgeschichte und Landschaftsbild in Mittelamerika.* Herausgegeben von der Senckenbergischen Naturforschenden Gesellschaft zu Frankfurt am Main. Verlag von Waldemar Kramer, Frankfurt a.M., 1965, 175 pp. 24 × 16 cm, 132 figs. 4 col. phot. incl.

Also dealing with the Neth. Antilles, e.g. figs. 32 (St. Eustatius), 90 (Aruba) and 125 (Curaçao).

WEYL, RICHARD: *Geologie der Antillen.* Beiträge zur regionalen Geologie der Erde, Band 4. Gebrüder Borntraeger, Berlin-Nikolassee, 1966, viii + 410 pp. 24 × 17 cm, 139 figs. 16 of which on folding tables excl., 48 phot. on 25 plates excl. (Summary, p. 385–390).

Saba and St. Eustatius, p. 189–193, fig. 66–67, pl. 12 (see also p. 183–189, fig. 63–64). – St. Martin, p. 244–246, fig. 83 (see also p. 241–244). – Bonaire, Curaçao, Aruba, p. 276–283, fig. 94–97, pl. 22–24 (see also p. 273–276, fig. 93).

WIJNHOLT, MEINDERT RUTGERT: *Strafrecht in Suriname.* (Some aspects of criminal law in Surinam). Thesis Groningen 17.XII.1965, xii + 221 pp. 24 × 15½ cm.

Windward Islands' Opinion. (Weekly) J. H. LAKE, Sr. ed. Dutch Section; Mrs. B. MORALES, ed. French Section. The People's Printery, Philipsburg. — Vol. 5 No. 14, 28.IX.1963, 10 pp. $30\frac{1}{2} \times 20\frac{1}{2}$ cm mimeogr.

WIT, H. DE: *Reizen in Suriname's binnenland*. Schakels 1963, S 53, 28 pp. (text 4 pp.), 10 maps, 35 phot. incl. cover.

Wit Gele Kruis Nederlandse Antillen XXV Kwart Eeuw. M. J. BOEKHOUDT, Th. J. P. M. MEYER & J. E. VERMEULEN editors, Curaçao, 1966, 79 pp. $29\frac{1}{2} \times 21\frac{1}{2}$ cm, ill.

WOLS, FRITS: *Beeldhouwer van het abstrakte. Gedichten*. Rotterdam, 1967, 56 pp. $20\frac{1}{2} \times 13\frac{1}{2}$ cm, col. cover excl. [Poetry].

WOTRO. *Netherlands Foundation for the Advancement of Tropical Research*. Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek van de Tropen. The Hague, 24×17 cm.

Report for the years 1964 and 1965. [First account of Wotro], 1966, 65 pp., 8 pls. excl.

LEEUWEN, H. D. van: Continued elementary education . . . in Surinam society, p. 31–36, 4 figs.

HUSSON, A. M.: The study of the Surinam mammals, p. 37–40, 4 figs.

STOFFERS, A. L.: Plant sociological and ecological research in Aruba, Curaçao and Bonaire, p. 41–43, 2 figs.

Report for the year 1966, 1967, 59 pp., 4 pls. excl.

BUSCHKENS, W. F. L. & MARKS, A. F.: Sociology of the lower-class Creole family in Surinam and Curaçao, p. 32–36.

STATIUS VAN EPS, L. W.: Investigations in Curaçao on renal functions in patients suffering from sickle-cell anaemia and other haemoglobin diseases, p. 40–45, 2 figs.

HEIDE, J. VAN DER: Hydrobiology of the artificial Brokopondo lake, Surinam, p. 46–49, 3 figs., map.

YOUNG, EVERILD & HELWEG-LARSEN, KJELD: *The Pirates' Priest. The life of Père Labat in the West Indies 1693–1705*. Jarrolds Publishers (London) Ltd, Hutchinson Group, 1965, 200 pp. $21 \times 13\frac{1}{2}$ cm, frontispice and 2 maps excl.

Zeeschildpadden; see: SCHULZ.

Zending en missie in Suriname; see: Schakels S 66.

Ziekenhuiswezen in Suriname; see: Schakels S 61.

P.W.H.

